DUNÁNTÚLI

SZEMLE

ADHATÓ

XI. ÉVF. 1944. 1—2. S

DUNÁNTÚLI SZEMLE

I–VI. ÉVFOLYAM: VASI SZEMLE

XI. ÉVF. SZOMBATHELY, 1944. FEBRUÁR 1. 1–2. SZÁM.

Megjelenik: febr., máj., júl. és okt. 1-én legalább 5—5 ívnyi terjedelemben. — *Célja:* Dunántúl, különösen Vas, Veszprém és Zala m. kulturális problémáinak szolgálata a legtágabb értelmezésben. — *Előfizetési díj:* évi 10 (jogi személyeknél és külföldre 12) P. Bolti ár: belföldön 12, külföldre 14 P. Egyes szám ára 2.50 P, kettős számé 3.50 P. Fizetés a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088. sz. csekkszámlájára *(Folia jelzéssel!).* — Gépelt *kéziratokat* kérünk. — A cikkek közlésével megszereztük azok *szerzői jogát.* — A közlemények tartalmáért a szerző *felelős.* — Kéziratokat, képeket stb. nem őrzünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb borítéknélküli *különlenyomattal* díjazzuk. További példányokért s külön borítólapért saját költségeinket számítjuk fel. — *Szerkesztőség* és *kiadóhivatal (Schriftleitung):* Szombathely, Szent Imre-u. 5. *Szerkesztőségi órák:* minden kedden d. u. 5—7.

Kéziratzárlat: egy hónappal a megjelenési határidők előtt.

Választ igénylő kéziratokhoz kérünk postabélyeget mellékelni!

Főszerkesztő és felelős kiadó: PAVEL ÁGOSTON DR.

o

Társszerkesztők: Vas vármegyében: *Géfin Gyula dr.;* Veszprém vármegyében: *Nagy László dr.;* Zala vármegyében: *Suszter Oszkár.*

o

Vasi szerkesztőbizottság: *Bernrieder Katinka, Bendefy László dr., Nagy János dr., Palkó János dr., Paulovics István dr., Pákay Arnold, Pethő István dr., Smidt Lajos dr., Szendy László dr., Tóth János dr.*

Veszprémi szerkesztőbizottság: *Békefi József dr., Dömötör Sándor dr., Faller Jenő, Gutheil Jenő dr., Nagy Jenő dr., Pákay Zsolt dr., Pongrácz József dr., Vevér Emil, Wallner Ernő dr., Zákonyi Ferenc dr.*

Zalai szerkesztőbizottság: *Mindszenty József, Bartha István, Bogyay Tamás dr., Bödei János, Bucsis Gyula dr., Fára József dr., Horváth Tibor Antal, Izsák Gyula, Kaposi Antal, Markos Jenő, Szerecz Imre dr., Darnay Dornyay Béla dr.*

Pécsről: *Szabó Pál Zoltán dr.*

o

KÖRZETI KÉPVISELŐK: *Vas megyében:* Celldömölkön: *Lázár Jenő* és *Vajay Sándor;* — Körmenden: *Kevey István dr.;* — Kőszegen: *Lelkes István;* — Sárvárott: *Szenttamási Babos Lajos;* — Szentgotthárdon: *Bernrieder Katinka;* — Vasvárott: *Kolbay Ödön.* — *Zala megyében:* Zalaegerszegen: *Bucsis Gyula dr.;* — a sümegiben: *Jánky István dr.;* — a novaiban: *Farkas Sándor;* — a zalaszentgróti ban: *Mangliár Károly dr.;* — a keszthelyiben: *Pataky László dr.*

A címlapot *Illés Árpád,* a rovatillusztrációkat *Andor Lóránd* rajzolta.

Ha rövid a kardod, toldd meg egy tollheggyel!
Kérjük a mellékelt csekken feltüntetett előfizetési díjnak ill. hátraléknak mielőbbi szíves beküldését.

Felülfizetéseket köszönettel fogadunk.

Kiadja a Vasvármegyei Múzeum.

DUNÁNTÚLI SZEMLE

I—VI. ÉVFOLYAM:
VASI SZEMLE

VAS, VESZPRÉM ÉS ZALA VÁRMEGYÉK HELY- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

FELELŐS- ÉS FŐSZERKESZTŐ:
DR. PÁVEL ÁGOSTON

XI. ÉVF. SZOMBATHELY 1944.

TÁRSSZERKESZTŐK:

Vas vármegyében:
Géfin Gyula dr.

Veszprém vármegyében:
Nagy László dr.

Zala vármegyében:
Suszter Oszkár

Baranya vármegyében:
Szabó Pál Zoltán dr.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Vas vármegyében:

Bernrieder Katinka
Bendefy László dr.
Nagy János dr.
Palkó János dr.
Paulovics István dr.
Pákay Arnold
Pethő István dr.
Smidt Lajos dr.
Szendy László dr.
Tóth János dr.

Veszprém vármegyében:

Békefi József dr.
Dömötör Sándor dr.
Faller Jenő
Gutheil Jenő dr.
Nagy Jenő dr.
Pákay Zsolt dr.
Pongrácz József dr.
Vevér Emil
Wallner Ernő dr.
Zákonyi Ferenc dr

Zala vármegyében:

Mindszenty József
Bartha István
Bogyay Tamás dr.
Bödei János
Bucsis Gyula dr.
Darnay-Dornyay Béla dr.
Fára József dr.
Horváth Tibor Antal
Izsák Gyula
Kaposi Antal
Markos Jenő
Szerecz Imre dr.

Gottsched és a Festetics-család.

KLEMPA
KÁROLY dr.

Gottsched Kristóf János, a német racionalizmus apostola, kritikai működésének köszönhette azt a kiemelkedő szerepet, amelyet a XVIII. század második negyedében német nyelvterületen elfoglalt.

Az elvadult állapotban tengődő német színészetet iparkodott felesége és jeles tanítványainak társaságában megfékezni, az élő irodalommal kapcsolatba hozni. Ezen törekvése hozta létre 6 kötetes kiadványát: Die deutsche Sprachbühne nach den Regeln und Exempeln der Alten (1741—45). Ez a gyüjtemény azonban nemcsak tevékenységének tetőpontját, hanem irodalmi tekintélyének első megtépázását is jelentette.[1] A svájciak ekkor már rohamra indultak a lipcsei tanár merev szabályai ellen. 1748-ban Gottsched már letört nagyság volt. Figyelmét most a német irodalmi nyelv egységére és a nyelvtanra irányította. A Wolff-féle bölcselet szellemében megszerkesztett német irodalmi nyelv grammatikáját adta ki még ugyanebben az évben: „Grundlegung zu einer deutschen Sprachkunst" címen. Ezzel közszükségletet elégített ki, és Adelung fellépéséig ezen a téren szinte egyeduralmat biztosított magának.

Érdekes, hogy amikor Gottsched csillaga Németországban letünt, ugyanakkor Ausztriában ragyogó fényben kezdett világítani. Tanítványainak, összeköttetéseinek és szervező erejének segítségével sikerült ezt elérnie.[2] 1749-ben Gottsched feleségével a császárvárosba érkezett. A főúri szalonok megnyiltak előtte: Eszterházy Miklós és Batthyány Károly József grófok is szívesen fogadták. Bécsi híveinek száma ezen útja alkalmából megnövekedett, a felvilágosodás eszméi megerősödtek, úgyhogy minden előfeltétel megvolt az úgynevezett jozefinizmus virágba szökkenéséhez. Célját azonban — a német tudományos akadémia megalapítását — nem tudta elérni. És még egyet!

[1] G. Waniek: Gottsched und die deutsche Literatur seiner Zeit. 1897. 502—3. l.

[2] Jaro Pawel: Die literarischen Reformen des XVIII. Jahrhunderts in Wien. 1881. 24. l.

Amíg a katolikus délnémetek Gottsched nyelvtisztító szabályait idegenkedéssel fogadták, ugyanakkor az osztrákok valósággal szégyenkezni kezdtek tájszólásuk miatt a finomabb beszédű szászokkal szemben. Scheyb Ferenc Kristóftól, Gottschednek első osztrák tanítványától kezdve[3] egészen a tehetséges Alxingen-ig, a nagy Wieland-utánzóig, az összes osztrák írók Gottsched nyelvtanával kezükben dolgoztak.[4] Gottsched nyelvtanának kivonatát: „Kern der deutschen Sprachkunst" címmel pedig a Theresianumtól lefelé az „úgyn. normális tankönyvek" sorozatáig, amelyeket Felbiger Ignác apát, az osztrák népoktatásügy szervezője dolgozott át pedagógiai szempontból, Gottsched rendszere lett a kötelező kézikönyv.[5] Ilyenek voltak az irodalmi és nyelvi viszonyok a német nyelvterületen, amikor a magyar szellemi élet határán Gottsched alakja megjelent.

Gottschednek a lipcsei egyetem útján gyakorolt közvetlen hatása majdnem semmi sem volt. Jellemzően mutatja ezt a szász Wancchel von Seeberg, aki a lipcsei tartózkodása alatt termékeny költői működést fejtett ki. Visszatérve azonban szülővárosába, Nagyszebenbe — ahol városi hivatalt vállalt és ügyvédi gyakorlatot folytatott — hamarosan terméketlenné vált.[6] A Bécs által kezdeményezett mozgalom ellenben már komoly következményekkel járt:

1. A Wolff-féle bölcselet az ő révén szüremkedett be a hazai katolikus — elsősorban kegyesrendi — és protestáns iskolákba. Bleyer Jakab ezt II. József tanítójának, Baktay Antal piaristának, a későbbi erdélyi püspöknek Gottschedhez intézett leveléből igazolja.[7]

2. Orczy Lőrinc báró hamarosan felismeri Gottsched jelentőségét és Bessenyei György testőrrel együtt a magyar irodalom megújhodását tőle várják. Petz Gedeon és Lázár Béla dolgozatai pompásan beállították Bessenyeit a korabeli Bécs irodalmi viszonyaiba.[8]

3. A szerzetes iskolák önkéntelenül is felszívták rövid időn belül a Schaubühne drámatechnikai és tartalmi tanácsait. Érde-

[3] C. von Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. 1875. XXIX. 249. lap.

[4] Nagl—Zeidler: Deutsch—Österreichische Literaturgeschichte. 1914. II. köt. 51. lap.

[5] G. Strakosch—Groszmann: Geschichte des Österrechischen Unterrichtswesens. 1905. 112. lap.

[6] Joseph Trausch: Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literärische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen III. köt. 1871. 281. és IV. köt. 1902. 492. lap. A Deutsche Gesellschaft legélénkebb tagja volt Lipcsében.

[7] Horányi: Memoria Hungarorum I. köt. 1775. 80—93. lap. Pesti gimnáziumi igazgató volt. A budai királyi palota alapkőletételénél elmondott beszédével (1749.) országos hírnévre tett szert.

[8] Bessenyei és Destouches. Egyet. Phil. Közlöny VIII. 1884. 561—63. l. Agis a világirodalomban. Egyet. Phil. Közlöny XIV. 18890. 100 l. Lázár Béla elsősorban Sonnenfels-ben, Gottsched legjelesebb osztrák tanítványában jelöli meg Bessenyei mintaképét.

kes: a közvetlen átadó a katolikus Ausztria és nem a protestáns Németország volt. A magyar protestáns iskoladráma pedig egyenesen húzódozott tőle. Így pl. a szakolcai jezsuiták színpadán 1758-ban már a Schaubühne: „Aurelius oder Denkmal der Zärtlichkeit" című szomorújáték átdolgozott kiadása jelent meg.[9] Pállya István három iskoladrámát készített Gottsched könyve alapján.[10] A keszthelyi születésű Fejér György, kinek színműírói tevékenységét csak kevesen ismerik, szintén a Schaubühne segítségét vette igénybe egyik darabjában.[11]

De a nyelvtanirodalmunk sem tudta magát Gottsched hatása alól teljesen kivonni. A politikai viszonyok ezt bőven magyarázzák. Mária Terézia a német nyelvet összekötő kapocsnak szánta a birodalom soknyelvű népei között, s ezért az iskola segítségével iparkodott a német nyelv tanulását előmozdítani. Az 1760-as években a német nyelvi oktatás mindenüvé elterjedt. Így 1769-ben a nagyszombati kir. konviktus minden növendéke németül tanul.[12] A protestáns intézetek is elfogadták a német nyelvet. Pápai Páriz Dictionarium-a (1767-i kiadás) a magyar szavaknak a latin mellett német jelentését is közli. A hivatalos tankönyv mindenütt Gottsched nyelvtana lett és nem Bél Mátyás különben jeles műve.[13]

Gottsched munkásságának a magyar szellemi életre kifejtett hatásán kívül igen érdekesek azok a szálak, amelyek őt egyes főnemesekhez fűzték. Nem nagy jelentőségűek ezek az összekötő fonalak, de mégis érdekes emlékei annak a szellemi érintkezésnek a XVIII. századból, amelyek bennünket összefűztek a német művelődési területtel. A magyar főurak közül e tekintetben Eszterházy Miklós (1711—64) és Batthyány Károly József (1698—1772) nyitották meg a sort. Az első Eszterházy Ferenc tárnokmester fia volt. Érintkezése Gottscheddel drezdai követ korában kezdődött. Feleségének titkára pedig Löschenkohl János Kristóf, Gottsched lipcsei tanítványa volt. Eszterházy lipcsei könyvrendeléseit is Gottsched szokta közvetíteni.[14]

Batthyány Károly József grófot, a királynő főudvarmesterét, a trónörökös nevelésének vezetőjét Gottsched Bécsben ismerte meg. A lipcsei tanár mindent elkövetett, hogy e magyar mágnással minél közelebbi ismeretségbe kerüljön.[15] Azonban egyik

[9] A Nemzeti Múzeum könyvtára őrzi a színlapot. Quistorp Tivadar János a német mű szerzője.

[10] A három mű: Dárius, Pazarlay és Szűkmarkosy, Ravaszy és Szerencsés. Mind a három 1767—68-ban került színre Veszprémben.

[11] Címe: A tisztességre vágyódók (1790). Pozsonyban jelent meg Landerernél.

[12] Finászy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. köt. 1899. 343. l.

[13] Institutiones Linguae Germanicae. 1718. Lőcsén jelent meg és három kiadást ért meg. A németek is felfigyeltek erre a kitűnő munkára.

[14] Bleyer Jakab: Gottsched hazánkban. 1909. 128. l.

[15] Marczali Henrik: Magyarország II. József korában. I. k 1882. 369—371. l.

magyar főúri család életében sem hagyott oly mély nyomot Gottsched személyisége, mint ép a Festetics-családban.

A Festetics-család vagyoni gazdagságának alapját Festetics Kristóf rakta le. Igen szorgalmas és a nyilvánosságot kerülő főúr volt. 9 évig volt Somogy megye alispánja, majd a helytartótanács tagja, és 1741-ben a koronázás alkalmával aranysarkantyus lovaggá ütötte a királynő.

Néhány évvel később a hétszemélyes táblához helyezték át, s ettől kezdve Pest lett tartózkodási helye. A gersei Petheő-család javainak megszerzésével Keszthelyt tette családi központtá, itt fényes kastélyt emeltetett 1745 táján. Birtokaiból két hitbizományt csinált, s ezeket két fia, Pál és Lajos között osztotta szét. A szellemi javakat igen megbecsülte, a keszthelyi hitbizományi könyvtárt is ő alapította a sági családi gyüjtemény-könyveiből. A könyvtár könyveire igen vigyázott, és oda senkit sem engedett be egyedül. Nagy számmal telepített Keszthelyre német iparosokat, főleg kőmíveseket. Az ő pénzéből nyilt meg Keszthelyen az első kórház 1759-ben.[16] Nagy gondot fordított gyermekeinek neveltetésére is, és ez az a pont, ahol Festetics Kristóf először kerül össze Gottscheddel. Két fia volt. Idősebbik fia, Pál, 1722-ben született december 7-én. Születése helyét és nevelésének részleteit nem ismerjük. Apját hivatala Pozsonyba szólította, anyja, Mező-Szegedy Judit, később elvált urától (1739). Így az iskoláztatásba a rokonság is beleszólt. Alsóbb iskoláit Sopronban járta, a gimnázium felső osztályait és az egyetemet Nagyszombatban. Valószínűleg azért, mert annak idején az apja is ott tanult és ott tanárkodott egyik rokona, Szegedy János, a kiváló jogtudós. A nagyszombati iskolába való járásnak több írásbeli emléke maradt fenn. Kristóf azonban nem tartotta befejezettnek a nagyszombati tanulmányok elvégzésével Pál fia iskoláztatását. Németországba küldötte, hogy szélesebb látókört és magasabb képzést biztosítson neki. Sokáig töprengett, hogy hová! Gottsched egyénisége döntött, és ezért Lipcsébe küldötte. Lipcse amúgyis divatváros volt. Az előkelő és módos emberek szívesen küldötték fiaikat a kis Párisba, ahol talán finomabb életmódot folytathattak — Goethe tanusága szerint — mint a többi német egyetemen. Az eset a következőképpen történt!

Festetics Kristófnak pozsonyi ismerőse volt Beer Frigyes, az evangélikus líceum helyettes rektora.[17] Személyesen megbeszélte fiának ügyét a sokat utazott úrral. Beer Festetics megbízásából azonnal írt Gottschednek. Nevet nem említett, csak annyit jegyez meg második levelében, hogy testvére tábornok. Ez utóbbi Festetics József gróf volt. Azután felügyelőt keresett fia mellé, mert féltette hevülete miatt. Végül megálla-

[16] Szabó Dezső: A herceg Festetics-család története. 1928. 99—137. l.
[17] Markusovszky Sámuel: A pozsonyi ág. evang. lyceum története. 1896. 751. hasáb.

podott Bél Mátyásnak, a magyar történetírónak András nevű fiában.[18]

Ezzel indult útnak az ifjú Festetics 1741 nyarán Lipcsébe. Két évet töltött itt. Ott tartózkodásának első évéről semmit sem tudunk. Ránk maradt levelei közt a legelső 1742. június 20-án kelt.[19] Az ő és Beer leveleiből tanárait is ismerjük. Így pl. Schön Keresztély tanította a pandektákra, Jöcher, az Allgemeines Gelehrten-Lexicon szerkesztője a történelemre, Feustell a közjogra, Gottsched a szónoklattanra. A tanulás nagyon elfoglalhatta az ifjút, mert egyik levelében panaszkodik, hogy sokat kell dolgoznia. Apja azt is kifogásolta, hogy fia a sok kollégium hallgatása következtében az előadásokra való járáson kívül naponta mintegy 9-10 órát kénytelen a szabad idejéből elcsípni. Feltűnt az apának más is. Fia sokat költekezett, és ezek a költségek mind a tanárok kollégiumaira mentek volna. Így pl. Gottschednek 12 forint járt. Az aggódó apa ezért Tomka-Szászky János pozsonyi helyettes rektort, Beer utódját kérte meg, hogy Gottschedtől felvilágosítást kérjen. Válasz nem jött, valószínűleg azért nem, mert Bél nem engedte a professzor kezeihez juttatni a levelet. Ekkor maga Beer írt neki.[20] Gottsched azonnal válaszolt Beer soraira; a véletlen azonban úgy akarta, hogy a felelet csak hónapok mulva jutott Festetics kezébe.[21] A türelmetlen Festetics ezért Mascov János Jakabtól is kért értesítést.[22] Innen sem kapott választ. Ekkor elhatározta, hogy fiát húsvétra (1743) haza parancsolja. Kapóra jött Mária Terézia rendelete is, amely megnehezítette a tanuló ifjak külföldi tartózkodását. Nem lehetetlen, hogy ezt a rendeletet ép Festeticsre való tekintettel adták ki, mert a prímás sem nézte szívesen, hogy a fiatal Festetics protestáns egyetemen tanul. Pál tehát hazajött, felügyelője azonban végleg Lipcsében maradt, s ott hamarosan egyetemi tanszéket kapott.

A lipcsei tartózkodás és tanulmányok igen hasznosak voltak Festetics Pálra. 1743. május 28-án Eszterházy Imre prímás levelet ír Kristófnak. Többek között ezt írja: „Mivel Lipsiábul jövő szerelmes Fiával, Páll Eötsémmel, két ízben is nálam lévén, hoszszasabban beszélgettem és mind jeles Tanulásában és szép maghaviselésében mind pediglen más egyéb rendes Qualitásaiban nagyon gyönyörködtem; kár volna, ha olyan helyre találna menni, ahol ezen dicséretes Experientiáját nem continuálná, mert én ugyan is jó Embert várok belőle."[23]

Ugyancsak dícséri a tanulmányok jótékony hatását egy

[18] Horányi: Memoria Hungarorum. I. köt. 1775. 164. l. Bél András élete.

[19] Keszthelyi levéltár. Missiles.

[20] Bleyer Jakab: Gottsched hazánkban 1909. 123. l. A levél keltezése: 1792. nov. 5.

[21] A levél 1742. nov. 23-tól 1743. márc. 3-ig lappangott.

[22] Lipcsei jogi tanár, neves történetíró. 1735-ben városbíró. Allgemeine Deutsche Biographie, XX. köt. 554—558. l.

[23] Keszthelyi levéltár. Memorabiliák 37. sz.

ismeretlen szerzőtől való latin nyelvű levél, mely ugyanazon keltezésű. A következő szavakkal dícséri meg Kristóf fiát: Decoravit ille Suâ me praesentia postridie quâm advenisset, ac die Saturni praeterlapso una convênimus apud principem, qui politis ejusdem moribus, libertate loquendi cum affabili temperatâq modestiâ et profectu in elegantioribus literis hausto incredibiliter fuit, ut post abitum ipsius deinde mihi pluribus fatebatur delectatus."[24]

Festetics Kristóf, a bíró, fiát is erre a pályára szánta egyetemi tanulmányainak elvégeztével. Még haza sem jött, már is közölte vele szándékát, és 1743. augusztus 11-én kelt levelében ezt befejezett tényként állítja fia szeme elé. A gondos apa fia jogi gyakorlatának vezetőjéül kőszegi jóbarátját, Kanicsár Pált, kerületi táblai ügyészt szemelte ki. Így került a fiatal Festetics Kőszegre. Hogy meddig tartott a jogi gyakorlat Kőszegen, nem ismeretes. Csak annyit tudunk, hogy 1745-ben tanulmányút céljából Olaszországba ment.[25]

Festetics Pál sohasem feledkezett meg egykori tanáráról, Gottschedről. Alighogy Németországból visszatérve Sopronba érkezett, igen szép levelet írt Gottschednek, megköszönve a jóindulatát. Hálásan elismeri, hogy valamennyi tanára közül neki neki köszöni a legtöbbet: „Ich schmeichle ihnen nicht, wenn ich aufrichtig bekenne, dass sie in der meinen, so klein es auch sein, als es wolle, aus Leipzig gebrachten Gelehrsamkeit, den grössten Antheil haben." Egyúttal értesíti, hogy tisztelete jeléül aszalt gyümölcsöt küldött neki, s hogy adandó alkalommal magyar bort is fog küldeni.[26]

Evvel véget ért a Gottsched és Festetics Pál közti írásbeli, illetőleg személyes érintkezés. Hamarosan emelkedő pályafutásával be is váltotta a hozzá fűzött reményeket. 1748-ban soproni alispánná választották, 1751-ben megyei követ lett, 1758-ban udvari, majd kancelláriai tanácsos. 1772-ben a királynő legelső bizalmasa, aki pénzügyek intézésében sohasem döntött nélküle.[27] Lipcsei tanulmányai és Gottsched szellemi irányítása, meghozták a kamatot.

1769-ből ránk maradt egy lista, amely kézi könyvtárának jegyzékét tartalmazza, és tudásának forrásait megvilágítja. Ez a könyvgyűjtemény sok szakmunkát tartalmaz, amelyek Magyarország adóügyére és anyagi körülményeire vonatkoznak, s lipcsei tanulmányait is híven visszatükröztetik, nemkülönben Gottsched irányelveit.[28]

Lipcséből magával hozott nagymennyiségű könyveit a

[24] Keszthelyi levéltár. Memorabiliák. 38. sz.

[25] Keszthelyi levéltár. Missiles. V. ö. levél 1745. febr. 18-ról.

[26] Bleyer Jakab: Gottsched hazánkban. 1909. 127. lapon.

[27] Alfred Ritter von Arneth: Geschichte Maria Theresias. VII. köt. 1876. 118., 260., 266. l. és X. köt. 1879. 108. l.

[28] Klempa Károly: A Festetics könyvtár 1500-ig terjedő ősnyomtatványai. 1940. v. ö. bevezetés 4—5. l.

sopronmegyei Ságon helyezte el. Apja könyvrendelésre mindig külön pénzt adott neki.[29] A sági könyvtár példányai jórészt Keszthelyre kerültek 1745-ben, és ma is megvannak. Köztük szerepelnek természetesen Gottsched tankönyvei, valamint az ő általa ajánlott munkák, mint pl. Wolff bölcseleti művei lipcsei bejegyzéssel.

A könyvgyűjtési szenvedélyén kívül egyéb fontos kultúrális alkotások is fűződnek nevéhez. 1772-ben felállította a keszthelyi 3 osztályos gimnáziumot, majd 1779-ben a jónevű nemzeti iskolát. Mindkét iskola tanerőit ő fizette. Könyveket vásárolt az iskolák részére és ezeket gondosan áttanulmányozta.[30]

Íme végig vonult előttünk egy érdekes mozzanat a magyar műveltség kialakulásának idejéből. Azt hiszem, nem volt hiábavaló feladat a fátyol fellebbentése. A nemzet napszámosai voltak ők mind, s ha tetteik, leveleik jelentékteleneknek látszanak is, mégis kötelességünk ezen férfiak közelébe férkőzni, mert ők teszik érthetővé az utókor előtt a nyomukban következő fellendülést. Azonban kérdem, melyik magyar család történetében állott be feltűnőbb emelkedés, mint ép a Festetics-családban? Gottsched tanítványa, akit kortársa „ein grosser Kenner und Beförderer der Künste und Wissenschaften"-nek mond, apja lett a nagy Festetics Györgynek, a keszthelyi Georgikon alapítójának és a nemzeti műveltség lelkes előharcosának.

*

DR. KARL v. KLEMPA: *Gottsched und die Familie Festetics.*

Auszug. Johann Gottfried Gottsched verdankte seine literarische Stellung jener kritischen Tätigkeit, die er in dem zweiten Viertel des XVIII. Jahrhunderts in Deutschland ausübte. Er versuchte dem verwilderten deutschen Theater Schranken zu setzten und dasselbe mit der lebenden Literatur in Verbindung zu bringen.

Die Schweizer richteten aber gar bald ihre Angriffe gegen die starren Regeln des Leipzigers. 1748 war Gottsched schon eine abgetane Grösse. Nun kam das Gebiet der Sprachlehre an die Reihe. Seine „Grundlegung zu einer deutschen Sprachkunst" verschaffte ihm auf diesem Gebiete die Vorherrschaft bis zum Auftreten Adelungs.

Interressant, als Gottsched's Stern sich in Deutschland verblasste, begann derselbe in Wien aufzuleuchten. 1749 erschien Gottsched mit seiner Frau in der Kaiserstadt. Die in Wien eingeleitete Bewegung hatte ernste Folgen:

1. Die Wolffische Philosophie zog in die ungarischen Schulen ein.
2. Freiherr von Orczy und der Gardist Georg von Bessenyei erhofften von Gottsched die Erneuerung der ungarischen Literatur.
3. Die Klosterschulen sogen unwillkürlich die dramaturgischen Ratschläge der Schaubühne auf.
4. Auch die ungarische Sprachlehrenliteratur geriet unter dem Ein-

[29] Szabó Dezső: A herceg Festetics-család története. 1928. 145. l.

[30] Keszthely város levéltára. 1780. augusztus 1. Országos levéltár, kancelláriai akták, 1781. (3778. sz.) — Győrffy Endre: A keszthelyi kat. gimnázium története. 1896. 8. l.; Bontz József: Keszthely város monografiája. 1896. 251. l.

flusse des Gottschedischen Geistes. Maria Theresias Schulpolitik bewies dies genügend.

Sehr lehrreich sind aber auch die Freundschaftskundgebungen der ungarischen Magnaten und Gelehrten gewesen. Die Berührungsfläche war nirgends so auffallend gross, wie bei der Familie Festetics.

Christoph Festetics hat die Ortschaft Keszthely im Jahre 1742 erworben. Die geistigen Güter schätzte er sehr hoch. In diesem Sinne erzog er seine Kinder. Der ältere Sohn Paul, ein würdiger Nachkomme des Vaters, absolvierte seine Studien teils in Ödenburg, teils in Tyrnau. Um eine gute deutsche. Bildung zu erlangen, schikte der Vater den Jungen nach Leipzig. Hier im Kreise Gottscheds erhoffte Paul seinen Gesichtskreis erweitern zu können. Im Sommer 1742 zog er mit seinem Erzieher nach Leipzig. Von der Leipziger Studienzeit unter Aufsicht Gottscheds berichten seine Briefe eingehend. Nach einem fast zweijährigen Aufenthalt, rief der Vater den Sohn aus verschiedenen Gründen zurück. In Ödenburg angelangt, schreibt der Junge seinem Meister folgendes: „Ich schmeichle ihnen nicht, wenn ich aufrichtig bekenne, dass sie an der meinen, so klein es auch seyn, als es wolle, aus Leipzig gebrachte Gelehrsamkeit, den grössten Antheil haben." Zugleich sendet er ihm zum Zeichen seiner Dankbarkeit dürres Obst und ungarischen Wein.

Dieser Brief verrät offenkundig die hohe Bedeutung, die Gottscheds Persönlichkeit auf den jungen Festetics ausübte.

Paul Festetics' Lebensbahn hob sich von nun an schwindelnd hoch. 1748 Vizegespann von Odenburg, 1758 Hofrat, 1772 Vizepresident der ungarischen Kammer, in den Grafenstand erhoben und Geheimer Rat. Der erste und best ausgeprobte Vertraute der Königin, die ohne ihn in finanziellen Angelegenheiten niemals eine Entscheidung fallen liess.

Seine aus Leipzig mitgebrachten Fachwerke und Bücher ergänzen in klarster Weise den hohen Lebenserfolg des ungarischen Staatsmannes.

Zu seinem Verdienste rechnet man auch die sorgfältige Erziehung seines hochbegabten Sohnes Georg, der die erste Ackerbauschule Europas in Keszthely begründete.

Hó hull az égből.

Hó hull az égből, patyolatfehér.
Ne nézd, mivé lesz, hogyha földre ér!

A szeretet bennünk de szép ajándék;
Csörög a pénz, elszáll a tiszta szándék.

Költő dalol, sok angyalajkú nótás,
De hangosabb az alkú, átkozódás.

Eljön, meleg szívét kitárja Isten.
Megostorozzák, megfeszítik itt lenn.

Hó hull az égből, patyolatfehér.
Ne nézd, mivé lesz, hogyha földre ér!

Kászonyi László

Nyugatmagyarország néprajzi története.

†POLÁNY ISTVÁN

I. Nyugatmagyarország néprajzi képe a szatmári béke (1711) után egészen napjainkig.

Az I. és II. részben (két külön kiadványban) behatóan ismertettem Nyugatmagyarország területének néprajzi történetét. Azt a „Nyugatmagyarország" elnevezéssel emlegetett területet, amelyet Trianonban Magyarország nyugati részéből Ausztriához csatoltak, az I. részben megyék, járások és községek szerint megjelöltem. Ezt a területet ebben a tanulmányban átlag két községsorral Csonkamagyarország felé eltoltam és így vettem vizsgálat alá. Ezt azért teszem, mivel osztrák és egyáltalán német részről azt állítják, hogy több, a német-magyar nyelvhatáron levő nyugatmagyarországi német község ebben a korszakban elmagyarosodott (pl. szerintük Sopronlövő, Nagygencs stb.),[1] illetőleg azokat elmagyarosították, főképen a 40-es években, leginkább azonban és a legerőszakosabb eszközökkel 1867 után.

Szerencsére abból a korból, melyet tárgyalni akarok, már egyidejű részletes és hivatalos statisztikák állanak rendelkezésünkre. Ezek alapján — hogy a korszak néprajzi képe annál szembetűnőbb és világosabb legyen mindenki előtt — párhuzamos táblázatban megyénkint és járások szerint betűrendben bemutatom a szóban forgó terület összes mai községeinek néprajzi állapotát 1773-ban[2] és 1920-ban.[3] A magyar hivatalos statisztikai adatok pontosságán, illetve megbízhatóságán kételkedő alaptalan és célzatos becsmérlésnek és fölényeskedni akaró kifogásoknak is el kell némulniok e két statisztikai kimutatással szemben, bár minden félreértés elkerülése végett határozottan kijelentem, hogy a magyar hivatalos statisztikákkal szemben alkalmazott ilyen nagynémet elbírálás teljesen jogosulatlan, és hasonló gondolkodással az osztrák vagy német statisztikák értékét is meg lehet támadni.

Hogy ezt a két statisztikát kénytelenek ezek a körök elfogadni, annak két oka van. Először az, hogy még ezek az urak

[1] Sajnos, a német világban, főleg a Bach-korszakban, ezekre a községekre akasztott *Németlövő* és *Németgencs* stb. elnevezéseket a kiegyezés után a magyar hivatalos világ készségesen átvette, úgyhogy az alaptalan és önkényes „német" jelző egészen a 900-as évekig szinte szentesítést nyert. (L. Balics és Mohl: Lövő története.)

[2] Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása. E statisztikai kimutatás teljes címe: „*Lexicon* universorum *regni Hungariae* locorum populosorum. Una perhibens primo: Quaenam ex his pagi, quaeve oppida sint? Secundo: An et cujus religionis parochos et ludimagistros habeant? Tertio: Quae principaliter in singulis lingva vigeat? Cum adjecto indice alphabetico et summario extractu tabellari. Ad benignum Sacrae Suae Caesareae et Regio-Apostolicae Majestatis mandatum. Die 6a Marty Anni 1772di emanatum. Ex eatenus submissis Cottuum informationibus. Per officium exactoratus Excellentissimi Consilij Lttlis Regii humillime efformatum. Anno Domini MDCCLXXIII."

[3] Az 1920. évi népszámlálás. Szerkeszti és kiadja a Magy. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1923.

sem merik azt állítani, hogy Magyarországon a 18-ik században magyarosították a németséget. Éppen a 18-ik században, főleg az 1770-es években a császári német Bécsnek, a Habsburg-birodalom művelődési középpontjának nyomasztó fölénye, németesítő szelleme és befolyása teljesen ráfeküdt Magyarországra, kivált a határos, immár többségében német nyugati vidékre. A német nyelv az egész vonalon előrenyomult és nemcsak a magánélet, de sokkalta inkább a hivatalos élet minden terén — szinte mint „birodalmi nyelv" — érvényesült. Ez erősen meglátszik az 1773-ik évi statisztikán is, amelyben tősgyökeres nyugatmagyarországi magyar vidékek magyar községeinek *nincsen magyar*, csak hivatalos latin nevük; ezzel szemben a nyugati megyék tősgyökeres magyar községeinek is adtak — a magyar elnevezést szemmel láthatólag hangutánzó — német nevet; a vidék német és horvát községeinek hivatalos latin neve pedig legtöbb esetben egyszerű átvétele a német nevezetnek. Magyar nevük ellenben — mellőzve a községek eredeti, ősibb magyar nevét — sok esetben, Sopron megyében szinte 100%-ig, nincsen, vagy az a német helynév átvétele.

Az 1920. évi összeírás Nyugatmagyarországnak Ausztria részére történt odaítélése után ment végbe. Ekkor már azok közül, akik 1910-ben magyar anyanyelvűeknek vallották magukat és legtöbbször tényleg tökéletesebben is beszéltek magyarul, mint németül, sőt akárhányszor nevük is magyar — nem magyarosított! — volt, mondom, azok közül sokan német vagy horvát anyanyelvűeknek vallották immár magukat, hogy átcsatolás esetén könnyebben boldogulhassanak, vagy éppen kenyerüket mentsék. *Ez volt főleg az oka annak, hogy* — amint ezt az 1920. évi népszámlálás megállapította — *„ezen az egész területen 1910 óta tért vesztett a magyarság"*. Ezt a térveszteséget mindenesetre előmozdította az is, hogy ugyanezen népszámlálás szerint „a kivándoroltak nagy része a háború alatt s az összeomlás után visszatért szülőföldjére" (t. i. az Ausztriába kivándorolt német anyanyelvűek).

Az 1773. évi latin nyelvű helységösszeírás beosztását[4] lényegileg megtartom.

Az 1920. év népszámlálási adatait ugyanilyen beosztásba állítom be.

A községeket megyénkint és a megyék keretében járásonkint az 1920. évi összeírás betűrendjében sorolom föl.

Az 1773-ik évi összeírás néhány hiányát vagy bizonytalanságát az 1715—20.[5] és az 1808.[6] évi hivatalos statisztikák segítségével egészítem ki. Ezt a táblázatok után következő összesítésben és eredménymegállapításban találja meg az olvasó.

[4] A járási, ill. az összeírási beosztás akkor más volt.

[5] Magyarország népessége a pragmatica sanctió korában. 1720—21. Szerkeszti és kiadja Az Országos Királyi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1896.

[6] Lipszky: Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis Mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et confiniorum militarium magni item Principatus Transylvaniae occurrentium. Budae, 1808.

II. Helységnévjegyzék.

Moson megye.

Folyó-szám	1773-ban Magyar, ill. hivatalos (latin) neve[7]	A község (helység) német neve	Lakosai többségének nemzetisége	Folyó-szám	1920-ban magyar neve	német neve	Lakosai többségének nemzetisége
					Magyaróvári járás.		
1	Arak[7]	Aracken	magyar	1	Arak	—	magyar
2	Remethe p.[8]	—	„	2	Dunaremete	—	„
3	Fekete-Erdő p.	Schwartzwald	„	3	Feketeerdő	—	„
4	Halászi o.	Hallasen	„	4	Halászi	—	„
5	Horváth Kimle p	Krabat. Kimling	horvát	5	Horvátkimle	Kroatisch-Kimling	horvát
6	Kis Bodak	—	magyar	6	Kisbodak	—	magyar
7	Lébeny p.	Leiden	„	7	Lébény	—	„
8	Levél p.	Kalten Stein	német	8	Levél	Kaltenstein	német
9	Lipold p.[8]	—	magyar	9	Lipót	—	magyar
10	Magyar Kimle p	Ung. Kimling	német	10	Magyarkimle	Ungarisch-Kimlig	német
11	Magy. Óvár o.	Altenburg	„	11	M.-óvár mv.[9]	Ungarisch Altenburg	magyar
12	Kálnok p.	Kaling	„	12	Máriakálnok	Gahling	német
13	Mecser p.	Metscher	magyar	13	Mecsér	—	magyar
14	Mossony o.	Wieszelburg	„	14	Moson	Wieselbung	„
15	Darno p.[8]	—	„	15	Mosondarnó	—	„
16	Sz. János p.	St. Johann	német	16	Mosonsztjános	St. Johann	német
17	Sz. Miklos p.	St. Niklasz	„	17	Mosonsztmiklós	—	magyar
18	Sz. Péter p.	St. Peter	„	18	Mosonsztpéter	St. Peter	német
19	Szolnok p.	Zanig	„	19	Mosonszolnok	Zanegg	„
20	Tarcsa p.	Andau	„	20	Mosontarcsa	Andau	„
21	Tétteny p.	Tuden	magyar	21	Mosontétény	Tadten	„
22	P. Somorja p.	Sumereiu an der Witz	„	22	Pusztasomorja	Wüst-Sommerein	magyar
23	Püski p.[8]	„	„	23	Püski	—	„
24	Zseli p.[8]	„	„	24	Zseli	—	„
	Összesen 24 község.				**Összesen 24 község.**		
					Nezsideri járás.		
1	Barathfalu p.	Münichhoffen	német	1	Barátudvar	Mönchhof	német
2	Boldogh-Aszony p.	Fraukirchen	„	2	Boldogasszony	Frauenkirchen	német
3	Steinbruch p.	Steinbruch	„	3	Cs.-kőbánya[10]	Kaisersteinbruch	„
4	Fél Torony	Halb Thurn	„	4	Féltorony	Halbturn	„
5	Gallos o.	Golsz	„	5	Gálos	Gols	„
6	Ilmitz p.	Ilmitz	„	6	Illmic[11]	Illmitz	„
	Királyhida később létesült telep.			7	Királyhida	Bruckneudorf	magyar
7	Laithafalu o.	Potz-Neü-Sidl	horvát	8	Lajtafalu	Potzneusiedl	német
8	Banfalva p.	Apetlon	német	9	Mosonbánfalva	Apetlon	„
9	Sz.-András p.	St. Andre	„	10	M. szentandrás	St. Andrä (b. Frauenkirchen)	„
10	Új falu p.	Neüdorff	horvát	11	Mosonújfalu	Neudorf (b. Parndorf)	horvát
11	Niszider o.	Neüsidl	német	12	Nezsider	Neusiedl am See	német
12	Nyulas p.	Goisz	„	13	Nyulas	Jois	„
13	Pandorff p.	Pandorf	horvát	14	Pándorfalu	Parndorf	horvát
14	Pattfalva p.	Podersdorff	német	15	Pátfalu	Podersdorf	horvát
15	Pomogy p.	Pomhocken	„	16	Pomogy	Pamhagen	„
16	Vinten p.	Winten	„	17	Sásony	Winden	„
17	Valla p.	Walla	„	18	Valla	Wallern	„
18	Winden o.	Winden	„	19	Védeny	Weiden a. S.	„
	Összesen 18 község.				**Összesen 19 község.**		

[7] Egyes községek használatos magyar neve a „Nomina locorum in lingua *Hungarica*" rovatban nem szerepel, hanem e helyett csak a „Nomina locorum in lingua *Latina*" rovatban, mint a Magyar Állam akkori hivatalos nyelvének rovatában van feltüntetve itt-ott latinos alakváltozatban. Ez tősgyökeres magyar vidékek magyar községeinél is előfordul, de különösen Sopron megye német és horvát községeinél látjuk. Moson és Vas megyében azonban a „Hungarica" rovat mindenütt ki van töltve.

Folyó-szám	1773-ban Magyar, ill. hivatalos (latin) neve	német neve	Lakosai többségének nemzetisége	Folyó-szám	A község (helység) 1920-ban magyar neve	német neve	Lakosai többségének nemzetisége
					Rajkai járás.		
1	Bezenye p.	Pallersdorf	horvát	1	Bezenye	Pallersdorf	horvát
2	Csunn p.	Sandorff	„	2	Dunacsún	Sarndorf	„
3	Kiliti[12]	Frauendorff	magyar	3	Dunakiliti	Frauendorf	magyar
4	Hegyes Halom p.	Strasz Sumerein	német	4	Hegyeshalom	Strass-Sommerein	német
5	Horvát Jándorff p.	Krab. Jandorff	horvát	5	Horvátjárfalu	Kroatisch-Jahrndorf	horvát
6	Köpcsény o.	Kützen	„	6	Köpcsény	Kittsee[13]	német
7	Gátta p.	Gatterdorf	„	7	Lajtakáta	Gattendorf[13]	„
8	Kürtvéles p.	Pamma	„	8	Lajtakörtvélyes	Pama	horvát
9	Miklósdorff p.	Nicklaszdorff	német	9	Miklóshalma	Nikelsdorf	német
10	Edelstall p.	Edelstall	„	10	Nemesvölgy	Edelstal	„
11	Németh Jándorff p.	Teütsch-Jandorrf	„	11	Németjárfalu	Deutsch-Jahrndorf	„
12	Oroszvár o.	Kadlburg	horvát	12	Oroszvár	Karlburg	„
13	Rajka o.	Rackendorff	német	13	Rajka	Ragendorf	„
14	Czundorff o.	Zundorff	„	14	Zurány	Zurndorf	„
	Összesen 14 község.						
Moson megyében összesen 56 község.				**Moson megyében összesen 57 község.**			
	Sopron megye.						
					Csepregi járás.		
1	Csepregh o.	Tschäpring	magyar	1	Csepreg	Tschapring	magyar
2	Gyalóka p	Jalocken	„	2	Gyalóka	—	„
3	Gyülevész p.	—	„	3	Gyülevíz	—	„
4	H. Sidány p.	Sigerstorff	horvát	4	Horvátzsidány	Siegersdorf	horvát
5	Kaptalon Viss p.	Capitl Heilsz	magyar	5	Káptalanvis	—	magyar
6	Lédecz p.	Lidetz	„	6	Kislédec	—	„
7	Lövő o.	Schützen	„	7	Lövő	Schützen	„
8	Viss p.	Heilsz	„	8	Nemesvis	—	„
9	N. Sidány p.	Rockendorf	német	9	Németzsidány	Rockendorf	német
10	Plaigroben p.	Bleygraben	horvát	10	Ólmod	Bleigraben	horvát
11	Peresznye p.	Prőszing	„	11	Peresznye	Prössing	„
12	Salamonfa p.	—	magyar	12	Salamonfa	—	magyar
13	Horpacs p.	Horpatsch	„	13	Sopronhorpács	—	„
14	Und p.	Unthen	horvát	14	Und	Unden	horvát
15	Völcsej p.	—	magyar	15	Völcsej	—	magyar
16	Zsira p.	Tőning	„	16	Zsira	Tening	„
	Összesen 16 község.						
					Felsőpulyai járás.		
1	Also Lászlo p.	Unter Lostorff	német	1	Alsólászló	Unterloisdorf	német
2	Also Pulya p.	Unter Pullendorf	horvát	2	Alsópulya	Unterpullendorf	horvát
3	Alsó Ramocz p.	Unter Rabnitz	német	3	Alsórámóc	Unterrabnitz	német
4	Kis Barom p.	Klein Waristorff	horvát	4	Borisfalva	Kleinwarasdorf	horvát
5	Veingraben p.	Weingraben	szlovén	5	Borosd	Weingraben	„
6	Klastrom p.	Kloster	német	6	Borsmonostor	Klostermarienberg	német
7	Csaszarfalu p.	Kazserstorff	horvát	7	Császárfalu	Kaisersdorf	horvát
8	Csavo p.	Stoob	német	8	Csáva	Stoob	német
9	Dorfl p.	Dorffel	„	9	Dérföld	Dörfl	„
10	Felső Lászlo p.	Ober Lostorff	német	10	Felsőlászló	Oberloisdorf	„

[8] Ekkor, sőt még 1880-ban is Pozsony megyéhez tartozott.
[9] 1904-ben csatolták hozzá *Lucsonyt*.
[10] 1903-ban csatolták hozzá *Királyudvart*.
[11] 1905-ben alakult *Alsóillmicz* és *Felsőillmicz* egyesítéséből.
[12] Akkor, sőt még 1880-ban is Pozsony megyéhez tartozott.
[13] Relativ többség: *Köpcsényben* 1212 német, 769 magyar, 1132 horvát és 59 egyéb, *Lajtakátán* pedig 520 német, 278 magyar, 412 horvát és 17 egyéb van.

1773-ban			A község (helység)	1920-ban		
Folyó-szám	Magyar, ill. hivatalos (latin) neve	német neve	Lakosai többségének nemzetisége	Folyó-szám	magyar neve	német neve	Lakosai többségének nemzetisége
11	Felső Pulya p.	Ober Pullendorf	magyar	11	Felsőpulya	Oberpullendorf	magyar
12	Felső Ramocz p	Ober Rabnitz	német	12	Felsőrámóc	Oberrabnitz	német
13	Füles p.	Nikitsch	horvát	13	Füles	Nikitsch	horvát
14	Girod p.	Geristorff	„	14	Gyirót	Kroatisch-Geresdorf	„
15	Lintgraben p.	Lintgraben	német	15	Kishársfalva	Lindgraben	német
16	Hochstross p.	Hochstrasz	„	16	Kisostoros	Hochstrass	„
17	Közép Pulya p.	Mitter Pullendorf	magyar	17	Középpulya	Mitterpullendorf	magyar
18	Lanszér o.	Lansen	német	18	Lánzsér	Landsee	német
19	Neudorff p.	Neüdorff	„	19	Lánzsérújfalu	Neudorf b. Landsee	„
20	Ligvand p.	Neberstorff	horvát	20	Ligvánd	Nebersdorf-Langental	horvát
21	Locsmand o.	Lutzmanspurg	német	21	Locsmánd	Lutzmansburg	német
22	Malomháza p.	Minihoff	horvát	22	Malomháza	Kroatisch-Minihof	horvát
23	Kukerics p.[14]	Schwabenhoff	német	23	Nemestelek	Schwabenhof	német
24	Pervany p.	Klein Mutschen	horvát	24	Pervány	Klein-Mutschen	horvát
25	Bánya p.	Pirgerstorff	német	25	Répcebónya	Piringsdorf	német
26	Sventgraben p.[15]	—	„	26	Répcefő	Schwentgraben	„
27	Kallo p.	Karl	„	27	Répcekároly	Karl	„
28	Kedhely p.	Manerstorff	„	28	Répcekethely	Mannersdorf a. d. R.	„
29	Keő Halom o.	Steinberg	„	29	Répcekóhalom	Steinberg	„
30	Micske p.	Streberstorff	horvát	30	Répcemicske	Strebersdorf	„
31	Frankó p.	Frankenau	„	31	Répcesarud	Frankenau	horvát
32	Sz. Marton o.	St. Martin	német	32	Sopronszentmárton	Markt St. Martin	német
33	Udvard p.	Grosz Mutschen	horvát	33	Sopronudvard	Groszmutschen	horvát
	Az összeírásban nem szerepel.			34	Sopronújlak	Neutal	német
34	Nagy Barom p.	Grosz Waristorff	horvát	35	Szabadbaránd	Groszwarasdorf	horvát
35	Derecske p.	Dröschenmarck	német	36	Vámosderecske	Drassenmarkt	német
	Összesen 35 község.				**Összesen 36 község.**		

Az összeírásban nem szerepel. Valószínűleg Fertőszéplakhoz tartozott. Innen, valamint Süttör határából utoljára 1890 után csatoltak hozzá területrészeket. Így is mindössze 881 lakosa van.

Kapuvári járás.

1	Endred p.	Andre	magyar
2	Sz. Miklos o.	St. Niklasz	„
3	Széplak p.	—	„
4	Musaj p.	Manschein	„
5	Röjtök p.	Schwentgraben	„
6	Sárrod p.	Schrolen	„
7	Söjtör p.	—	„
	Összesen 7 község.		

1	Eszterháza	—	magyar
2	Fertőendréd	—	„
3	F. szentmiklós	St. Niklas	„
4	Fertőszéplak	—	„
5	Muzsaj	—	„
6	Röjtök	—	„
7	Sarród	—	„
8	Süttör	—	„
	Összesen 8 község.		

Ez időben Alsókismartonhegy, Felsőkismartonhegy, Kismartonváralja és Kismarton egy községet alkotott:[16] Kis Marton civitas-t.

Kismartoni járás.

1	Büdöskut p.	Stinckenbrunn	horvát
2	Czinfalva p.	Sigendorff	„
3	Trauesstorff p.[17]	Trauerstorff	„
4	Fekete Város o.	Purpach	német
	Lásd 1 folyó szám előtt.		
5	Fehér Egyháza	Thunls Kirchen	német

1	Alsókismartonhegy	Untersberg-Eisenstadt	német
2	Büdöskút	Stinkenbrunn	horvát
3	Cinfalva	Siegendorf i. B.	„
4	Darázsfalu	Trauersdorf	„
5	Feketeváros	Purbach	német
6	Felsőkismartonhegy	Oberberg-Eisenstadt	„
7	Fertőfehéregyh.	Donnerskirchen	„

[14] A horvát neve is ez volt.

[15] Hivatalos latin neve; német nevét ellenben nem tünteti föl. Valószínűnek tartom, hogy a jegyzékben előtte álló *Röjtök* (magyar község magyar vidéken) német nevéül említett Schwentgraben ide — vagyis egy sorral lejjebb — való.

[16] 1869 után váltak ki *Kismarton* szab. kir. városból.

[17] Bizonyára elírás az összeírásban ez az alak: *Trauerstroff.*

1773-ban				1920-ban			
Folyószám	Magyar, ill. hivatalos (latin) neve	német neve	Lakosai többségének nemzetisége	Folyószám	magyar neve	német neve	Lakosai többségének nemzetisége
6	Széleskut o.	Preitenbrun	német	8	Fertőszéleskút	Breitenbrunn	német
7	Kis Hevlein p.	Klein Höwlein	„	9	Kishőflány	Kleinhöflein	„
8	Kis Marton civ.	Eysenstadt	„	10	Kismarton rtv.	Eisenstadt	„
	Lásd 1 folyó szám előtt.			11	K. váralja	—	„
9	Lajta Pordany p	Laita Proderstorff	német	12	Lajtapordány	Leitha-Prodersdorf	„
10	Stoczing p.	Stotzing	„	13	Lajtaszék	Stotzing	„
11	Sz. György p.	St. Geörgen	„	14	L. szentgyörgy	St. Georgen a. d. L.	„
12	Neüfeld p.	Neüfeld	„	15	Lajtaújfalu	Neufeld a. d. L.	„
13	Lórétom o.	Maria Larethen	„	16	Lorettom	Loretto	„
14	Nagy Hevlein o	Grosz Höwlein	„	17	Nagyhőflány	Groszhöflein	„
15	Oka p.[18]	Ockau	„	18	Oka	Oggau	„
16	Oszlop p.	Oslop	horvát	19	Oszlop	Oslip	horvát
17	Ruszt p.[19]	Rust	német	20	Ruszt rtv.	Rust	német
18	Siertz p.	Schies	„	21	Sérc	Schützen am Gebirge	„
19	Szarozvan	Millendorff	„	22	Szárazvám	Müllendorf	„
20	Szarvkeő o.	Horenstein	horvát	23	Szarvkő	Hornstein	horvát
21	Sz. Margita o.	St. Margareth	német	24	Sz. margitbánya	St. Margarethen	német
22	Vinpasz p.	Winpaszing	„	25	Vimpác	Wimpassing	„
23	Czilingthall p.	Zillingthall	horvát	26	Völgyfalva	Zillingtal	horvát
24	Vulka Pordany	Wulka Proderstorff	német	27	Vulkapordány	Wulka-Prodersdorf	„
25	Czaggestorff p.	Zagersdorff	horvát	28	Zárány	Zagersdorf	„
	Összesen 25 község.				**Összesen 28 község.**		

Nagymartoni járás.

1	Borbola p.	Walbersdorf	német	1	Borbolya	Walbersdorf	német
2	Draszburg p.	Drasburg	horvát	2	Darufalva	Draszburg	horvát
3	Hierm p.	Hierm	német	3	Félszerfalva	Hirm	német
4	Fraknoallya p.	Frackenau	„	4	Fraknó	Forchtenau	„
5	Rorbach p.	Rohrbach	„	5	Fraknónádasd	Rohrbach b. Mburg	„
6	Lajta Sz. Miklós	Neüdörffel	„	6	Lajtasztmiklós	Neudörfl a. d. L.	„
7	Marcz p.	Martz	„	7	Márcfalva	Marz	„
8	Nagy Marton o.	Matterstorf	„	8	Nagymarton	Mattersburg	„
9	Pecsenyéd p.	Pötsching	„	9	Pecsenyéd	Pöttsching	„
10	Peltstorff p.[20]	Petlstorff	„	10	Petőfalva	Pöttelsdorf	„
11	Vizen p.	Wiesen	„	11	Rétfalu	Wiesen	„
	Savanyúkút 1908 előtt Pecsenyédhez tartozott.			12	Savanyúkút	Sauerbrunn	„
12	Stedra p.	Steter	német	13	Selegd	Stöttern	„
13	Otava p.	Ontau	horvát	14	Selegszántó	Antau	horvát
14	Siglos p.	Siglitz	német	15	Siklósd	Sieglesz	német
15	Sigraben p.	Siggraben	„	16	Szikra	Sieggraben	„
16	Tormafalu p.	Krenstorff	„	17	Tormafalu	Krensdorf	„
17	Neustifft p.	Neüstifft	„	18	Újtelek	Neustift a. d. Rosalia	„
18	Czemendorff p.[21]	Zemendorf	„	19	Zemenye	Zemendorf	„
	Összesen 18 község.				**Összesen 19 község.**		

[18] Valószínűleg elírás ez az alak: *Okan.*

[19] Érthetetlen, hogyan vették föl *Rusztot* a „pagus"-ok (falu) sorába, jóllehet 1647-ben nyert szab. királyi városi kiváltságot. Az összesítésben is a királyi városok sorában szerepel. Tehát ez sajtóhiba.

[20] Azt hiszem, elírás — *Petlstorff* helyett.

[21] Az összeírásban szereplő *K. Boldog Asszonyfa* = Frauenfeld, jelenleg *Zemenyéhez* tartozik; *Ilmicz* pedig talán *Alsóillmic*, amelyet 1902-ben egyesítettek *Felsőillmiccel;* Moson megyének déli, a mai Sopron megyével határos része, valamint a Fertő délkeleti, ma Moson megyéhez tartozó partvidéke, régente Sopron megyéhez tartozott. Megerősíti véleményemet az, hogy Moson megyében csak egy *Ilmiczet* vesz föl a jegyzék, holott a két *Illmicz* egyesítése csak 1902-ben történt.

Folyó-szám	1773-ban Magyar, ill. hivatalos (latin) neve	német neve	Lakosai többségének nemzetisége	Folyó-szám	A község (helység) 1920-ban magyar neve	német neve	Lakosai többségének nemzetisége
					Soproni járás.		
1	Agendorff p.	Agendorf	német	1	Ágfalva	Agendorf	német
2	A. Péterfalva p.	Unter Petersdorff	„	2	Alsópéterfa	Unterpetersdorf	„
3	Balff p.	Santwolffs	„	3	Balf	Wolfs	„
4	Czurendorff p.	Tschurendorff	„	4	Csóronfalva	Tschurndorf	„
5	Rajdény p.	Reiding	„	5	Doborján	Raiding	„
6	F. Péterfalva p.	Ober Petersdorff	„	6	Felsőpéterfa	Oberpetersdorf	„
7	Boz p.	Holling	„	7	Fertőboz	Holling	„
8	Homok p.	Homock	horvát	8	Fertőhomok	Amhagen	magyar
9	Medgyes p.	Mildwisch	német	9	Fertőmeggyes	Mörbisch	német
10	Rakos o.	Kroyspach	„	10	Fertőrákos	Kroisbach	„
11	Haracsony p.	Haritschon	„	11	Haracsony	Horitschon	„
12	Harka p.	Harkau	„	12	Harka	Harkau	„
13	Hassendorf p.	Haschendorff	„	13	Hasfalva	Haschendorf	„
14	Hegykeő p.	Heiligstein	magyar	14	Hegykő	Heiligenstein	magyar
15	Hidegsékh p.	Klein Andre	horvát	15	Hidegség	Klein Andrä	„
16	Kabold p.	Kobersdorff	német	16	Kabold	Kobersdorf	német
17	Klimpa p.	Klingenbach	horvát	17	Kelénpatak	Klingenbach	horvát
18	Kophaz p.	Holmhoff[22]	„	18	Kópháza	Kohlnhof	„
19	Küllő p.	Kierm	német	19	Küllő	Girm	német
20	Lagendorff p.	Lagendorff	horvát	20	Lakta[1]	Lackendorf	„
21	Lakenbach p.	Lackenbach	német	21	Lakompak	Lackenbach	„
22	Loiberspach p.	Loyberspach	„	22	Lépesfalva	Loipersbach	„
23	Look p.	Frauenheid	horvát	23	Lók	Unterfrauenhaid	„
24	Kalgruben p.	Kalhgruben	német	24	Mészverem	Kalkgruben	„
25	Nagy Czenk p.[23]	Grosz Zinckendorff	magyar	25	Nagycenk	Gr. Zinkendorf	magyar
26	Lóos p.	Losing	„	26	Nagylozs	Losing	„
27	Peresztegh p.	Pernstegen	„	27	Pereszteg	—	„
28	Pinnye p.	Pinier	„	28	Pinnye	—	„
29	Rittosing p.	Ritzing	német	29	Récény	Ritzing	német
30	Sadendorff p.	Schadendorff	„	30	Somfalva	Schattendorf	„
31	Sopron civ.	Oedenburg	„	31	Sopron tjv.	Oedenburg	magyar[24]
32	Bandorff p.	Wondorff	„	32	Sopronbánfalva	Wandorf	német
33	Németh Kereszt	Creutz	„	33	S. keresztúr	Deutschkreuz	„
34	Pangart p.	Brungarten	horvát	34	Sopronkertes	Baumgarten	horvát
35	Kövesd p.	Giessing	magyar	35	Sopronkövesd	Giesing	magyar
36	Nyék o.	Neckenmark	német	36	Sopronnyék	Neckenmarkt	német
37	Szecsény p.	Sitschen	magyar	37	Sopronszécseny	—	magyar
38	Veperd p.	Weperstorff	német	38	Veperd	Weppersdorf	német
	Összesen 38 község.				**Összesen 38 község.**		
	Sopron megyében összesen 139 község.				**Sopron megyében összesen 145 község.**		

Vas megye

					Felsőőri járás.		
1	Alhó p.	Alhau	német	1	Alhó	Alhau	német
2	Alsó Sicz p.	Unter Schitzen	„	2	Alsólövő	Unterschützen	„
3	Alsó Eőr p.	Unter Warth	magyar	3	Alsőőr	Unterwart	magyar
4	Grobensach p.	Grobenschach	német	4	Árokszállás	Grafenschachen	német
5	Veinberg p.	Weinberg	„	5	Borhegy	Weinberg	„
6	Schreibersdorff	Schreibersdorff	„	6	Buglóc	Schreibersdorf	„
7	Drumoly p.	Drumling	„	7	Drumoly	Drumling	„
8	Tanchen p.[25]	Tauchen	„	8	Fehérpatak	Tauchen	„

[22] Ez nézetem szerint elírás „Kolmhoff" helyett.

[23] Az 1773. évi összeírásban levő *Kis Czenket* 1892-ben csatolták *Nagycenkhez.*

[24] Viszonylagos többség, 17.166 magyar, 16.911 német, 733 horvát és 438 egyéb.

[25] Minden bizonnyal elírás *Tauchen* helyett.

Folyó-szám	1773-ban Magyar, ill. hivatalos (latin) neve	német neve	Lakosai többségének nemzetisége	Folyó-szám	A község (helység) 1920-ban magyar neve	német neve	Lakosai többségének nemzetisége
9	Ketthely p	Neümark	német	9	Felsőkethely	Neumarkt i. T.	német
10	Felső Sicz p.	Ober Schitzen	„	10	Felsőlövő	Oberschützen	„
11	Felső Eör p.	Ober Warth	magyar	11	Felsőőr	Oberwart	magyar
12	Goberling p.	Goberling	német	12	Góborfalva	Goberling	német
13	Grodnau p.	Grodnau	„	13	Grodnó	Grodnau	„
14	Kho-Füzes p.	Kho Fidisz	„	14	Gyepüfüzes	Kohfidisch	„
15	Jurmersdorff p.	Jurmersdorf	„	15	Gyimótfalva	Jormonsdorf	„
	Az összeírásban Fehérpatak	nem szerepel. Talán külterülete volt.		16	Hamvasd	Aschau	„
16	Schmireith p.	Schmireith	„	17	Határfő	Schmiedraith	„
17	Gruiszegh p.	Gruisech	„	18	Hidasrákosd	Kroisegg	„
18	Jobagyi Ujfalu	—	magyar	19	Jobbágyújfalu	Rohrbach a. d. T.	„
19	Kiczlád p.	Kitzladen	német	20	Kicléd	Kitzladen	„
20	KisCziklen p.	Klein Zicken	horvát	21	Kisciklény	Kleinzicken	„
	Később keletkezett község.			22	Kiskarasztos	Kleinbachselten	„
21	Kis Sz. Mihály	Klein Petersdorf	horvát	23	Kisszentmihály	Kleinpetersdorf	„
22	Pinkafeld p.	Neüstif	német	24	Lapincsújtelek	Neustift a. d. L.	„
23	Luepersdorf p.	Luepersdorf	„	25	Lipótfalva	Loipersdorf i. B.	„
24	Lődös p.	Litzisdorf	„	26	Lődös	Litzelsdorf	„
25	Marisdorff p.	Mariszdorf	„	27	Máriafalva	Mariasdorf	„
26	Mérem p.	Mierlingsdorf	horvát	28	Mérem	Miedlingsdorf	horvát
27	Karasztos p.	Pokselten	német	29	Nagykarasztos	Groszbachzelten	német
28	Német Sz. Mihály o.	Grosz Pedersdorf	„	30	N. Sztmihály	Grospetersdorf	„
29.	N. Cziklen p.	Eysen Zicken	„	31	Németciklény	Eisenzicken	„
30	Oláh Cziklen p	Schitz	horvát	32	Oláhciklény	Spitzzicken	horvát
31	Oh Szalonak p.	Alt Schläning	német	33	Ószalónak	Altschlaining	német
32	Oberdorff p.	Oberdorf	„	34	Őrállás	Oberdorf	„
33	Pergwerk p.	Pergwerk	„	35	Őribánya	Bergwerk	„
34	Puissach p.	Puischach	„	36	Őribükkösd	Buchschachen	„
35	Dobra p.	Krabatdorf	horvát	37	Őridobra	Neuhaus i. d. W.	„
36	Sz. Márton p.	St. Mierthn	német	38	Őriszentmárton	S. Martin i. d. W.	német
		—	„	39	Őrisziget	Sziget i. d. W.	magyar
37	Hochart p.	Hocharth	„	40	Pinkadombhát	Hochart	német
38	Pinkafei o.	Pinkafeld	„	41	Pinkafő	Pinkafeld	„
39	Miske p.	Mischendorf	„	42	Pinkamiske	Mischendorf	„
40	Ovár p.	Purg	„	43	Pinkaóvár	Burg	„
41	Pösöny p.	Padersdorf	„	44	Pösöny	Badersdorf	„
42	Rödön p.	Riedligsdorf	„	45	Rödöny	Riedlingsdorf	„
43	Samfalva p.	Hannersdorf	„	46	Sámfalva	Hannersdorf	„
44	Sároszék p.	Kotitzicken	„	47	Sárosszék	Koteziken	„
45	Szulczrigel p.	Sultzrigl	„	48	Sóshegy	Sulzriegel	„
46	Dominii Szalonak p.	Neüstiff	„	49	Szalónakújtelek	Neustift b. Sch.	„
47	Schönbern p.[26]	Schönhern	„	50	Szépür	Schönherrn	„
48	Tarcsa p.	Tatzmansdorf	„	51	Tarcsa	Tatzmannsdorf	„
		Kihagyás		52	Újrétfalu	Wiesfleck	„
49	Szalónak o.	Schlaning	„	53	Városszalónak	Stadt Schlaining	„
50	Ujfalu p.	Wopendorf	„	54	Vasújfalu	Woppendorf	„
51	Bolfő p.	Bolfau	„	55	Vasfarkasfalva	Wolfau	„
52	Jobágyi p.	Jabing	magyar	56	Vasjobbágyi	Jabing	„
53	Komjáth p.	Kemetn	német	57	Vaskomját	Kemeten	„
54	Vörösvár o.	Rottehur	„	58	Vasvörösvár	Rotenturm a. d. P.	„
55	Velege p.	Welgersdorf	„	59	Velege	Welgersdorf	„
56	Villersdorf p.	Willersdorf	„	60	Villámos	Willersdorf	„
	Összesen 56 község.				**Összesen 60 község.**		

[26] Valószínűleg elírás *Schönhern* helyett.

1773-ban			A község (helység)	1920-ban	
Folyó-szám	Magyar, ill. hivatalos (latin) neve	német neve	Lakosai többségének nemzetisége	magyar neve	német neve	Lakosai többségének nemzetisége
				Körmendi járás.		
	Később önállósult.			1 Alsóberkifalu	—	magyar
1	Berkifalu p.	—	horvát	2 Felsőberkifalu	—	„
2	Harasztifalu p.	—	német	3 Harasztifalu	—	„
3	H. Nádollya p.	—	horvát	4 Horvátnádalja	—	„
4	Karácsfa p.	Hagensdorf	német	5 Karácsfa	Hagersdorf	német
5	Kis Kölked p.	—	magyar	6 Kiskölked	—	magyar
6	Körmend o.	Körmend	„	7 Körmend	—	„
7	Lovaszad p.	Linsing	német	8 Lovászad	Louising	német
8	M. Nadollya p.	—	magyar	9 Magyarnádalja	—	magyar
9	Csákány o.	Zackersdorf	„	10 Nagycsákány	—	„
10	Nagy Kölked p	—	horvát	11 Nagykölked	—	„
11	N. Saroslak p.	Maschendorf	német	12 Nagysároslak	Moschendorf	német
12	Büks p.	Piling	„	13 Németbükkös	Deutsch-Bieling	„
13	Kertes p.	Gaasz	„	14 Pinkakertes	Gaas	„
14	Mindszent p.	Allerheiligen	magyar	15 Pinkamindszent	Allerheiligen	magyar
19	Rába Doroszló p.	—	„	16 Rábadoroszló	—	„
16	Tarodfa p.	—	„	17 Taródfa	—	„
17	Vassallya p.	—	„	18 Vasalja	—	„
	Összesen 17 község.			**Összesen 18 község.**		
				Kőszegi járás.		
1	Kolstetten p.		német	1 Alsószénégető	Unterkohlstätten	német
2	Bandoly p.	Weiden	horvát	2 Bándol	Weiden bei R.	horvát
3	Baráth Major p.	Minich Marhof	„	3 Barátmajor	Mönchmeierhof	„
4	Borostyánkő o.	Pernstein	német	4 Borostyánkő	Bernstein	német
5	Bosok p.	Poschendorf	horvát	5 Bozsok	Boschendorf	magyar
6	Csajta p.	Schaltendorf	„	6 Csajta	Schachendorf	horvát
7	Czák p.	Zackenbach	magyar	7 Czák	—	magyar
8	Stuben p.	Stuben	német	8 Edeháza	Stuben	német
9	Kolsetten p.	—	„	9 Felsőszénégető	Oberkohlstätten	„
	Későbbi település.			10 Füsthegysirokány	Allersgraben	horvát
10	Ginszegh p.	Gniseck[27]	német	11 Gyöngyösfő	Günseck	német
11	Hommer p.	Hammer	„	12 Hámortő[28]	Hammerteucht	„
12	Podgoria p.	—	horvát	13 Hármasfalu	Podogria	horvát
13	Treihitten p.	Treihitten	német	14 Háromsátor	Dreihütten	német
14	Longek p.	Langeck	„	15 Hosszúszeg	Langeck	„
	Később keletkezett telep.			16 Hosszúszeghuta	Glashütten. b. L.	„
15	Inczéd p.	Dirnbach	horvát	17 Incéd	Dürnbach	horvát
16	Kis-Csömötej p.	—	magyar	18 Kiscsömöte	—	magyar
17	Kis Püse p.	—	„	19 Kispöse	—	„
18	Steinboch p.	Steinbach	német	20 Kőpatak	Steinbach	német
19	Küszegh civitas	Günsz	magyar	21 Kőszeg mv.[29]	Güns	magyar
20	Doroszlo p.	—	„	22 Kőszegdoroszló	—	„
21	Nagypaty p.	—	„	23 Kőszegpaty	—	„
22	Szerdahely p.	—	„	24 K. szerdahely	—	„
23	Kulcsárfalu p.	—	horvát	25 Kulcsárfalu	Allersdorf	horvát
24	Kagl p.	—	német	26 Kúpfalva	Kogl	német

[27] Valószínűleg elírás *Günseck* helyett.

[28] 1535-ben *Hámortó* mint *Hamerhof*, 1558-ban pedig mint Alsófűrész és Vasbánya fordul elő, *Tóról*, amely Hámor mellett Lékától keletre van, 1551-ben találok először oklevéli nyomot. Sennyei, Nádasdy Tamás pápóci gazdatisztje, kéri a (vármegyei) urakat, hogy hagyjanak föl a tócsinálással Lékán. A víz-záró töltés Hámortón (Hammerteich) ma is megvan. (Lásd a Vasi Szemle 1937. évi 4. számában: Polány István, Adatok Nyugatmagyarország földrajztörténetéhez.)

[29] Lakosai: 4978 magyar, 3.314 német, 128 horvát, 72 egyéb.

Folyó-szám	1773-ban Magyar, ill. hivatalos (latin) neve	német neve	Lakosai többségének nemzetisége	Folyó-szám	A község (helység) magyar neve	német neve	1920-ban Lakosai többségének nemzetisége
25	Pubendorff p.	Bubendorff	német	27	Lantosfalva	Bubendorf	német
26	Leka o.	Luckenhausz	„	28	Léka	Lockenhaus	„
27	Lebenbrun p.	Lebenbrun	„	29	Létér	Lebenbrunn	„
28	Ludad p.	Luding	magyar	30	Ludad	—	magyar
29	Lukacshaza p.	Lukatschdorff	„	31	Lukácsháza	—	„
30	Renttenbach p.	Rettenbach	német	32	Mencsér	Rettenbach	német
31	N. Csömötej p.	—	magyar	33	Nagycsömöte	—	magyar
32	Nagy Pöse	—	„	34	Nagypöse	—	„
33	Nemes Csóó p.	Tscholing	„	35	Nemescsó	—	„
34	Gyiroth p.	Gernsdorff	német	36	Németgyirót	D. Gerisdorf	német
35	Oh-Hodász p.	Alt-Hodisz	horvát	37	Óhodász	Althodis	horvát
36	Perenye p.	Prinnendorf	magyar	38	Perenye	—	magyar
37	Polanicz p.	Padler	horvát	39	Polányfalva	Podler	horvát
38	Pergelin p.	Pilgersdorff	német	40	Pörgölény	Pilgersdorf	német
39	Puszta Csóó p.	—	magyar	41	Pusztacsó	—	magyar
40	Rendek p.	Libing	német	42	Rendek	Liebing	német
41	Rohoncz o.	Rechnitz	„	43	Rohonc	Rechnitz	„
42	Rőtth p.	Rattersdorff	„	44	Rőtfalva	Rattersdorf	német
43	Rumpód p.	Rumperdorf	horvát	45	Rumpód	Rumpersdorf	horvát[30]
44	Salamonfa p.	Solmersdorf	német	46	Salamonfalva	Salmansdorf	német
45	Seregelhaza p.	—	magyar	47	Seregélyháza	—	magyar
46	Szabar p.	Zügerbach	horvát	48	Szabar	Zuberbach	horvát
	Később keletkezett telep.			49	Szalónakhuta	Glasshütt. b. Schl.	német
47	Tömörd p.	—	horvát	50	Tömörd	—	horvát
48	Rendlslag p.	Rendlschlag	német	51	Újvörösvágás	Redlschlag	német
49	Holczschloch p.	Holtzschloch	„	52	Vágod	Holzschlag	„
50	Hodász p.	Hodisz	„	53	Városhodász	Markthodis	„
51	Velem p.	—	magyar	54	Velem	Welembach	magyar
	Összesen 51 község.				**Összesen 54 község.**		
					Muraszombati járás.[31]		
1	Ginczenhoff p.	Ginzenhof	német	1	Gedőudvar	Gitzenhof	német
2	Sinnersdorf p.	Sinnersdorf	„	2	Határfalu	Sinnersdorf	„
3	Fuxlintz p.	—	„	3	Máriahavas	Füxlintz	„
	Összesen 3 község.				**Összesen 3 község.**		
					Németújvári járás.		
1	Nagy-Medves p.	Grosz Mörbisch	horvát	1	Alsómedves	Groszmürbisch	német[32]
2	Pokstorff p.	Pockstorf	német	2	Baksafalva	Bocksdorf	„
3	Bánya p.	Steingran	horvát	3	Bányácska	Steingnaben	„
4	Ollersdorff p.	Allersdorf	német	4	Barátfalva	Ollersdorf	„
5	Békafa p.	Gradendorf	„	5	Békafalu	Krottend. b. G.	„
6	Gödör p.	Juzenhof[33]	„	6	Borosgödör	Inzenhof	„
	Későbbi községalakulás.			7	Burgóhegy	Burgauberg	„
7	Egyhazos Füzes	Kierch Fidisz	német	8	Egyházasfüzes	Kirchfidisch	„
8	Kis Medves p.	Klein Mörbisch	„	9	Felsőmedves	Kleinmürbisch	„
	Kihagyás.			10	Felsőújlak	Neusiedl b. Güssing	„
9	Gamisdorff p.	Gamischdorf	német	11	Ganócs	Ganischdorf	„
10	Limpach p.	Limbach	„	12	Hárspatak	Limbach	„
11	Radvanosenes p	—	horvát	13	Horvátcsencs	Kr. Tschantschend.	horvát
12	Horvát Hásas	Grobath Ernsdorf	„	14	Horváthásos	Kr. Ehrensdorf	„
13	Havandos p.	Haminsz	horvát	15	Hovárdos	Harmisch	„

[30] Relatív többség; 125 horvát, 86 német és 48 egyéb.

[31] A muraszombati járásnak az osztrákok által igényelt községeit Jugoszláviához csatolták.

[32] Majdnem felesen német-horvát; 331 német, 309 horvát.

[33] Elírás *Inzenhof* helyett.

1773-ban			A község (helység)	1920-ban		
Folyószám	Magyar, ill. hivatalos (latin) neve	német neve	Lakosai többségének nemzetisége	Folyószám	magyar neve	német neve	Lakosai többségének nemzetisége
4	Kolosvár p.	Klossing	német	16	Kiskolozsvár	Glasing	német
5	Jezeró p.	Eisenhittl	horvát	17	Kisvaskút	Eisenhüttl	horvát
6	Kukmér p.	Kukumieren	német	18	Kukmér	Kukmirn	német
7	Lipocz p.	Steinfurth	horvát	19	Lipóc	Steinfurt	„
	Későbbi községalakulás.			20	Magashegy	Neudauberg	„
8	Ror p.	Rohr	német	21	Nád	Rohr	„
9	Nemesmedves p	—	„	22	Nemesmedves	Ginisdorf	„
0	N. Csenes[31] p.	Teutsch schans	„	23	Németcsencs	D.-Tschantschend.	„
1	Német Hásos	Teptsch Ernsdorf	„	24	Némethásos	Deutsch-Ehrensdorf	„
2	Sz. Groth p.	Gernsdorf	„	25	Németszentgról	Gerersdorf b. G.	„
3	Német Ujvár o.	Gissing	„	26	Németújvár	Güssing	„
4	Sz. Lőrinc p.	Olbendorf	„	27	Óbér	Olbendorf	„
5	Orbánfa p.	Orbensdorf	„	28	Orbánfalu	Urbdersdorf	„
6	Prastya p.	Regran	horvát	29	Ózgödör	Rehgraben	horvát
7	Stinacz p.	Stinatz	„	30	Pásztorháza	Stinatz	„
8	Pinkocz p.	Giedenbach	„	31	Pinkóc	Güttenbach	„
9	Punicz p.	Punitz	„	32	Pónic	Punitz	német
0	Puszta Sz. Mihály p.	Michel	„	33	Pusztaszentmih	St. Michael	„
1	Rauborth p.	Rauborth	német	34	Rábort	Rauchwart	„
2	Schalledorff p.	Schalledorf	„	35	Salafa	Schallendorf	„
3	Boros Gödör p.	—	„	36	Sándorhegy	Tschanigraben	„
4	Sooskut p.	Subz[35]	horvát	37	Sóskútfalu	Sulz	„
5	Strem p.	Strem	német	38	Strém	Strem	„
6	Sirovnicza p.	Heigroben	horvát	34	Szénásgödör	Heugraben	horvát
7	Sz. Elek p.[36]	Stegersbach	„	40	Szentelek	Stegersbach	német
8	Sz. Kutth p.	Heilig. Brun	német	41	Szentkút	Heiligenbrunn	„
9	Szombatfa p.	Sumsttendorf	„	42	Szombatfa	Sumettendorf	„
0	Tarod Csenes p	—	horvát	43	Taródcsencs	Tudersdorf	„
1	Tobaj p.	Tobaj	német	44	Tobaj	Tobay	„
2	Ujhegy p.	Neüberg	horvát	45	Újhegy	Neuberg	horvát
3	dominii Ujvár	Neüstiff	német	46	Újtelep	Neustift b. G.	német
	Későbbi községalakulás.			47	Vághegy	Hackerberg	német[37]
4	Sz. Miklos p.	St. Niclasz	horvát	48	Várszentmiklós	St. Nikolaus	„
5	Zaiczfalu p.	Hasendorf	„	49	Vasnyulfalu	Hasendorf	horvát
	Későbbi községalakulás.			50	Vörthegy	Wörterberg	német
6	H. Szamánd p.	Gr. Ranersdorf	német	51	Zsámánd	Reinersdorf	horvát
7	N. Szamánd p.	T. Ranersdorf	„		Az előbbivel egy község.		
	Összesen 47 község.				**Összesen 51 község.**		
					Szentgotthárdi járás.		
1	Alsó Rőnök p.	Unter Radling	német	1	Alsórönök	Unterradling	német
2	Alsó Szölnek p.	Unter Zeming	„	2	Alsószölnök	Unterzeming	„
3	Istvánfalu p.	—	magyar	3	Apátistvánfalv	—	vend
4	Badafalva p.	Weixelbaum	német	4	Badafalva	Weichselbaum	német
5	Békató p.	Krotendorf	„	5	Békató	Krottendorf b. N.	„
6	Bonisdorff p.	Bonisdorf	„	6	Bónisfalva	Bonisdorf	„
7	Bődincz p.	—	vend	7	Büdfalva	—	vend
8	Csörötnek p.	Schreitling	magyar	8	Csörötnek	—	magyar
9	Dobrafalva p.	Tobersdorf	német	9	Dobrafalva	Dobersdorf	német
0	Domonkosfa p.	—	magyar	10	Domonkosfa	—	magyar
1	Döbör p.	Tuiber	német	11	Döbör	Doiber	német
2	Ercsenye p.	Hendorf	„	12	Ercsenye	Henndorf	„
3	Farkasdifalva p	Neü Markt	„	13	Farkasdifalva	Neumarkt a. d. R.	„
4	Farkasfa p.	—	magyar	14	Farkasfa	—	magyar

[34] Mind a három *Csencsnél* a „Csenes" alak elírási hiba lehet.
[35] Valószínűleg elírás *Sulz* helyett.
[36] *Szenteleket* 1803-ban Lipsky Repertoriuma mezővárosnak (oppidum) jelzi.
[37] Majdnem felesen német-horvát; 21 magyar, 264 német, 222 horvát.

1773-ban				A község (helység)			1920-ban
Folyó-szám	Magyar, ill. hivatalos (latin) neve	német neve	Lakosai többségének nemzetisége	Folyó-szám	magyar neve	német neve	Lakosai többségének nemzetisége
15	Felső Rőnök p.	Ober Radling	német	15	Felsőrönök	Oberradling	német
16	Felső Szőlnök	Ober Zeming	vend	16	Felsőszölnök	Oberzeming	vend
17	Gasztony p.	—	magyar	17	Gasztony	—	magyar
18	Grics p.	—	német	18	Gercse	Gritsch	német
19	Janafalva p.	Jenersdorf	„	19	Gyanafalva	Jennersdorf	„
20	Háromháza p.	—	magyar	20	Háromház	—	magyar
21	Horváthfalva	—	„	21	Horvátfalu	Kroboteck	német
22	Jakabháza p.	Jacobs Hoff	„	22	Jakabháza	Jakobsdorf	német
23	Csőpincz p.	—	vend	23	Kerkafő	—	vend
24	Királyfalva p.	Königsdorf	német	24	Királyfalva	Königsdorf	német
	Később keletkezett telep.			25	Kisdolány	—	vend
25	Minihoff p.	Minichhoff	német	26	Kistótlak	Windisch-Minihof	német
26	Kristan p.	—	„	27	Köröstyén	Krieselstein	„
27	Olaszfalu p.	Ballendorf	vend	28	Lapincsolaszi	Wallendorf	„
28	Liba p.	—	német	29	Liba	Minihof-Liebau	„
29	Martinya p.	—	vend	30	Magasfok	—	vend
30	Magyar Lak p.	—	magyar	31	Magyarlak	—	magyar
31	Milgraben p.	Mühlgraben	német	32	Malomgödör	Mühlgraben	német
32	Markocz p.	—	vend	33	Marokrét	—	vend
33	Koligh p.	—	német	34	Mészvölgy	Kalch	német
34	Nadkutt p.	Rahrbrun	„	35	Nádkút	Rohrbrunn	„
35	Dolincz p.	—	vend	36	Nagydolány	—	vend
36	Nagyfalva p.	Magersdorf	német	37	Nagyfalva	Magersdorf	német
37	Hidegkut p.	Koltenbrun	„	38	Némethidegkút	D. Kaltenbrunn	„
38	Nemet Lak p.	—	„	39	Németlak	D. Minihof	„
39	Kürtvélyes p.	Eltendorf	„	40	Ókörtvélyes	Eltendorf	„
40	Orfalu p.	—	magyar	41	Orfalu	—	vend
41	Poppendorff p.	Pappendorf	német	42	Patafalva	Poppendorf	német
42	Permisse p.	—	vend	43	Permise	—	vend
43	Poósfalva p.	Poschendorf	„	44	Pócsfalu	Potschenhof	vend
44	Raba Fűzes p.	Rab Fidiss	„	45	Rábafüzes	Raabfidisch	„
15	Gyarmath p.	—	magyar	46	Rábagyarmat	—	magyar
46	Keresztur p.	Heiligs Kreütz	német	47	Rábakeresztúr	Heiligenkreuz i. L.	„
47	Kétthely p.	—	magyar	48	Rábakethely	—	magyar
48	Kis-Falud p.	Klein Dorfel	„	49	Rábakisfalud	—	„
49	Felső Strásap.[38]	Ober Trassen	német	50	Rábaőr	Oberdrosen	német
50	Alsó Strása p.	Unter Trassen	„	51	Rábasztmárton	St. Martin a. d. R.	„
51	Tottfalu p.	—	vend	52	Rábatótfalu	—	vend
52	Radafalva p.	Rudersdorf	német	53	Radafalva	Rudersdorf	német
53	Raks p.	—	„	54	Raks	Rax	„
54	Rátóth p.	—	magyar	55	Rátót	—	magyar
55	Ritkárocz p.	—	vend	56	Ritkaháza	—	vend
56	Szakonfalu p.	Eckersdorf	vend	57	Szakonyfalu	—	„
57	Sz. Gotthárd o.	—	német	58	Szentgotthárd	St. Gotthard	magyar
58	Mattyasócz p.	—	vend	54	Szentmátyás	—	vend
59	Szomorocz p.	—	magyar	60	Szomoróc	—	magyar
60	Talapatka p.	—	„	61	Talapatka	—	„
61	Tanka p.[39]	—	német	62	Tóka	Tauka	német
62	Bőrgölin p.	—	magyar	63	Újbalázsfalva	—	vend
63	Czaling p.	Zaling	német	64	Újkörtvényes	Zahling	német
64	Dobra o.	Neühaus	„	65	Vasdobra	Neuhaus a. Klb.	„
65	Rába Sz. Mihály	—	magyar	66	Vasszentmihály	—	magyar
66	Velike p.	—	német	67	Velike	Welten	német
67	Sidó p.	—	magyar	68	Zsida	—	magyar
	Összesen 67 község.				Összesen 68 község.		

[38] Régebbi magyar neve bizonyára *Őr volt;* ezt a nevet a beköltözött szlávok *Sztrazsim*-ra fordították, minthogy ezen a vidéken *őrnép* (strázsa) lakott.

[39] Valószínűleg elírás *Tauka* helyett.

1773-ban				A község (helység)	1920-ban		
Folyószám	Magyar, ill. hivatalos (latin) neve	német neve	Lakosai többségének nemzetisége	Folyószám	magyar neve	német neve	Lakosai többségének nemzetisége
					Szombathelyi járás.		
1	Abdalocz p.	Edlicz	horvát	1	Abdalóc	Edlitz	német
2	Alsó Beled p.	Unter Bildein	német	2	Alsóbeled	Unterbildein	„
3	Alsó-Csatár p.	Unter Schilding	horvát	3	Alsócsatár	Unterschilding	horvát
4	Bucsu p.	Butsching	magyar	4	Búcsú	Butsching	magyar
5	Cséke p.	Schwäckä	német	5	Csejke	Schauka	német
6	Csém p.	Schandorf	„	6	Csém	Schandorf	horvát
7	Dozmáth p.	Gross Mucken	magyar	7	Dozmat	—	magyar
8	Felső Beled	Ober Bildein	német	8	Felsőbeled	Oberbildein	német
9	Felső Csatár p.	Ober Schilding	horvát	9	Felsőcsatár	Oberschilding	horvát
10	Horvát Sicz	Grabat Schitzen	„	10	Horvátlövő	Kroat-Schützen	„
11	Jaak p.	St. Jörgn	magyar	11	Ják	—	magyar
12	Kis Narda p.	Klein Nahring	horvát	12	Kisnarda	Kleinnahring	horvát
13	Kolom p.	Küln	„	13	Kólom	Kulm	német
14	Magyar Keresztes p.	Ung. Grosdorf	német	14	M. keresztes	Ung. Groszdorf	„
15	Monyorókerék o	Eberau	„	15	Monyorókerék	Eberau	„
16	Gencs	Genschdorf	magyar	16	Nagygencs	Genschdorf	magyar
17	Nagy Narda p.	Grosz Nahring	horvát	17	Nagynarda	Grosznahring	horvát
18	Naroj p.	Nahrein	magyar	18	Nárai	Narein	magyar
19	N. Keresztes p.	T. Groszdorf	német	19	N. keresztes	D. Groszdorf	német
20	Német Sicz p.	Teütsch Schitzen	„	20	Németlövő	Deutsch-Schützen	„
21	Tottfalu p.	Wietten	„	21	Pinkatótfalu	Winten	német
22	Pokol p.	Höhl	„	22	Pokolfalu	Höll	„
23	Porno p.	Pernau	„	23	Pornóápáti	Pernau	„
24	Sz. Katalin p.	Katharein	horvát	24	Pósasztkatalin	St. Kathrein	horvát
25	Sz. Péterfa p.	Prostrum	„	25	Szentpéterfa	Prostrum	
26	Szombathely o.	Steinamanger	magyar	26	Szombathely	Steinamanger	magyar
	Összesen 26 község.				**Összesen 26 község.**		
	Vas megyében összesen 267 község.				**Vas megyében összesen 280 község.**		

A három megyében együttvéve:

Moson megyében	56 község	Moson megyében	57 község
Sopron megyében	139 „	Sopron megyében	145 „
Vas megyében	267 „	Vas megyében	280 „
Összesen	462 község	Összesen	482 község

III. Új községek és helységek keletkezése. Újabb telepedések.

Az előző pontban közölt helységnévjegyzék a következő megállapításokat nyujtja.

Nyugatmagyarországon 1773-ban — kevés kivétellel — mindazok a községek megvoltak, amelyek ma is megvannak.

A mai Moson megye területén azóta csak *egy új község* (helység) létesült, *Királyhida*. Dunaremete, Kisbodak, Lipót, Darnó, Püski, Zseli és Dunakiliti csak később került Moson megyéhez, az 1773. évi összeírásban szereplő Lucsonyt pedig 1901-ben egyesítették Magyaróvárral.

Sopron megyében *egy új község* (helység) keletkezett: *Eszterháza*. A területrész — mint láttuk — akkoriban valószínűleg *Fertőszéplakhoz* tartozott. 1808-ban Lipszky Repertoriumában már benne van, mint falu. Sopronújlakot sem találjuk a jegyzékben, de ez csak kihagyás: az 1720. évi összeírásban megvan. *(„Nyujtal" = Neutal)*. Az 1773. évi jegyzékben nem szereplő

Alsókismartonhegy, Felsőkismartonhegy és *Kismartonváralja* később váltak ki Kismarton szab. kir. városból, Savanyúkút pedig akkor még Pecsenyédhez tartozott.

Az 1773. évi összeírásban a következő, ma már nem létező községeket találjuk: *Kis Boldogasszonyfa, Kis Czenk* és *Ilmitz*. Kis Boldogasszonyfát ugyanis később Zemenyébe, Kis Czenket pedig Nagycenkbe kebelezték be; *Ilmitz* nézetem szerint a régi *Alsó Ilmicz*, amely — mint régente egyáltalán a Fertő délkeleti partvidéke — ekkor még Sopron megyéhez tartozott. Ezt az is bizonyítja, hogy a Moson megye 1715. évi helységjegyzékében szereplő Ilmitzet az 1896. évi földolgozás zárójelben „*Felső*"-nek jelzi.

Vas megye területén 1773 óta a következő *kilenc új* község keletkezett: *Burgóhegy, Hosszúszeghuta, Füsthegysirokány, Kisdolány, Kiskarasztos, Magashegy, Szalónakhuta, Vághegy* és *Vörthegy*.

Füsthegysirokány (külön „Sirokány" és „Raurigel"), Hosszúszeghuta („Üvegbánya" vagy „officina vitraria"), Magashegy („Najdaui hegyek"), Szalonakhuta („Üvegbánya"), Vághegy („Szabari hegyek") és Vörthegy („Vérthegyek") az 1808. évi összeírásban már előfordulnak, sőt Sirokányt és Rauriegelt, mint telepeket, már a vis. can. is említi 1697-ben (54. lap), Szalónakhutáról pedig azt mondja, hogy *bányamunkás lakosai* abban az időben, míg a bánya üzemben van, *ideiglenesen* ott laknak. Felsőszénégetőn azt állítják, hogy a szalónakhutaiak *morvaországi* telepesek. Tehát Szalónakhután 1697-ben még csak ideiglenes munkáshajlékok voltak.

Magashegy és Vörthegy még ekkor is, mint *hegyi külkerület* (Promontor) szerepel. Eredetileg *Szentelek* határához tartoztak; midőn a XVI. század második felében horvát telepesek megalapították *Pásztorházát*, attól kezdve Vörthegy területe ennek a határába esett. Magashegynek, mint a szenteleki határ egy részének, még 1732-ben „*Bérshegy*" volt a neve. Ezekbe a helységekbe a XVI. század elejétől kezdve a szomszédos stájer *Neudau* és *Wört* községek lakosai telepedtek és azok népesítették be. Ezt nemcsak a községek neve, hanem egykorú okmányok is bizonyítják; nevezetesen egy 1546-ból származó, telepítéstörténeti szempontból rendkívül értékes szerződés, amely a magyar részen birtokos Batthyány grófok és a stájer részen birtokos Weykharten von Pollheim osztrák földesúr között létesült, továbbá a Batthyányaknak 1750-ből és 1756-ból származó urbáriuma.[40]

Hosszúszeghuta első telepeseiről a lékai anyakönyvben az 1685. évben olvasok; ebben az évben többször előfordul ez a kifejezés: „ex *nova officina vitraria*". Tehát ekkor még új volt, azaz ezidőtájt keletkezhetett. A *Glashütten* név először még csak 1754 jan. 22-én fordul elő a házasultak anyakönyvében; a

[40] P. Leser, Güssing und seine Burg, 316., 318., 319., 320., 321. és 322.

folytatás. (1930. jul. 13.—aug. 24.)

menyasszony idevaló, a vőlegény pedig friedbergi. Lehet, hogy *Friedbergről* (Stájerország) többen telepedtek ide.

A föntemlített községeken kívül nincsen a jegyzékben külön Alsószénégető, és Felsőszénégető, *Felsőújlak, Hamvasd, Őrisziget, Tó* és *Újrétfalu*. Ezeket a községeket azonban már az 1720. évi összeírás fölsorolja, 1773-ban tehát okvetlen megvoltak, Alsószénégetőt és Felsőszénégetőt azonban a kétszer szereplő Kohlstetten közös nevezete, Tót *Hammer* (ma Hámortó) neve alá vonták össze, *bár a XVII. és XVIII. században* (Alsó-Felsőszénégető 1672, Hámor és Tó pedig 1675 óta) *a lékai anyakönyv szintén megkülönböztetve írja.* Felsőújlakot *valószínűleg* Kukmérhez, Hamvasdot Fehérpatakhoz, Őriszigetet — mint az Őrség harmadik, legkisebb helységét — az akkor még magyar és nemesi Jobbágyihoz vagy Felsőőrhöz, Újrétfalut pedig Pinkafőhöz tartozónak vették. Lehet azonban az is, hogy egyikükmásikuk *összeírási hibából* kimaradt.

Burgóhegy az 1808. évi igen aprólékos helységnévtárban sem fordul elő, azonban — mint Szentelek határához tartozó hegynek — már 1546-ban voltak lakosai és településtörténete ugyanaz, mint Magashegyé és Vörthegyé; lakosai a századok folyamán a szomszéd stájer *Burgauból* telepedtek ide. Községgé alakulása még újabb keletű amazokénál.

Szerepel egy község az 1773. évi összeírásban, t. i. *Gödör*, német nevén *„Juzenhof"* (*Inzenhof* helyett). Kétségtelen, hogy az 1773. évi jegyzékben szereplő Gödör nem más, mint a mai Borosgödör, az akkori Boros Gödör pedig a mai Sándorhegy, amely akkor még — mint annak hegyi külterülete — Gödör községhez (a mai Borosgödörhöz) tartozott. Ezt megerősíti az a körülmény, hogy Lipszky *„Tschanigraben aut Sándorhegy"*-et Promontornak, azaz hegyi külterületnek nevezi. Különben is az 1802-ik évi egyházi kongruafassioban (a leányegyházak kötelességei) Boros Gödör német neve Tschanigraben, Gödör pedig Inzenhof; az ugyanezen évben fölvett egyházlátogatási jegyzőkönyv pedig Boros Gödört (Tschanigraben) már Sándorhegynek mondja.[41]

Amint tehát már az új községek (helységek) keletkezéséből is látjuk, ebben a korszakban is folytatódott a német (és némileg a horvát) bevándorlás és letelepedés Nyugatmagyarország területére; sőt a *hivatalos és rendszeres német telepítés országos arányban 1720-ban* kezdődött.

Nagyban előmozdította a szomszéd Ausztriából és Németországból való beköltözködést az az országos szerencsétlenség, hogy a pestis 1711-ben a százados harcokban meggyérült lakosságot befejezésül még valósággal megnegyedelte.

Különösen nagy számban telepedtek le németek Sopron megyében, de új községet nem alapítottak, hanem a már meglévő helységekben szállottak meg és azok (német) lakosságát szaporították. Az elpusztult *Dérföld* azonban ekkor alakult újra,

[41] Leser, u. o. 248., 250., 251., 252. folyt. (1929. márc. 24.—ápr. 21.)

mert ekkor népesítette be Scheller György báró, aki oda 1715 után összesen 25 puszta-telekre hozott lakost Ausztriából. A magyar *Fertőendréden* 22 ausztriai család telepedett le.[42] Ekkoriban szaporodott meg újólag *Lövő* lakossága is németekkel.

Bár az 1715—20. évi összeírás Moson és Vas megyében újonnan alakult helységeket egyáltalán nem említ, mégis tudjuk határozottan, hogy „ide is tetemes volt a bevándorlás", sőt új falvak is keletkeztek, illetőleg egyes elpusztult helységek újra benépesültek osztrák bevándorlókkal, csak az összeírás ezekről névszerint nem emlékezik meg.

Különösen a következő községekben telepedtek meg nagyobb számmal új — német és részben horvát — telepesek: Sopron megyében *Borsmonostor, Lánzsér, Nemestelek, Ostoros* és *Újtelek.*

Vas megyében: *Barátmajor, Jakabháza, Jobbágyi, Karasztos, Kisnarda, Langzeil, Németkeresztes, Pinkamiske, Polánytalva* és *Tarcsa.* Ezt abból következtetem, hogy a nemesi községek Nyugatmagyarországon úgyszólván kivétel nélkül magyar nemzetiségűek voltak, amint ezt az a körülmény ténylegesen is bizonyítja, hogy *Jakabháza* és *Jobbágyi* még 1773-ban magyar többségű volt. Az 1698—99-ik évi egyházlátogatási jegyzőkönyv még megemlékezik a jobbágyi magyarokról és az a nézete, hogy a felsőőri plébániához kellene őket csatolni.

IV. A magyar elem utolsó térvesztése.

Ha az 1773-ik (illetve 1720.) és az 1920-ik évi néprajzi helyzetet vizsgálom és összehasonlítom, magyar népi szempontból megdöbbentően szomorú tényeket látok. Ezek a tények, amelyek a legutolsó 150, illetve 200 év letagadhatatlan eredményei, egyszersmind megsemmisítően lesujtók a csökönyösen eltogult — ha nem is hivatalos — német propagandahadjárat alaptalan állításaira.

Megyénkint a következő, *egyenesen föltűnést keltő,* reánk magyarokra nem biztató, de tanulságokat hirdető népi eltolódásokat találjuk.

Moson megyében a német többségű *Magyaróvár* és *Mosonszentmiklós* megmagyarosodott, a magyar *Tétény* pedig elnémetesedett. Az 1715. évi összeírásból tudjuk azonban, hogy akkor Mosonszentmiklósnak legalább 80%-a magyar volt és magyar volt az 1773-ban már németté vált és a ma is német *Magyarkimle* is. Mint látjuk, a német népiség a XVII. század második felében és a XVIII. század folyamán telepes előrenyomulással behatolt a *magyar Szigetközre* is és elhódította Magyarkimlét és Mosonszentmiklóson és Lébényen keresztül — ez utóbbi helyen ma is nagy erővel tartja magát — majdnem a *színtiszta Kis-Magyaralföld* szívéig, *Győrig* hatolt.

Hogy a magyar nyelvhatáron, a magyar Szigetköz mellett fekvő Magyaróvár, mint megyei székhely és a gazdasági akadémia városa, vissza tudta szerezni ősi magyar többségét, ez

[42] Magyarország népessége a pragmatica sanctió korában. 45. lap.

igazán igen szerény és természetes folyamat. Ellenben *igen lényeges veszteség a magyar népiségre Tétény*, amely a német nyelvterületen akkor még mint nyelvi erősség tartotta magát, továbbá Magyarkimle. A ma horvát *Bezenyén* 1715-ben legalább kétszer annyi magyar volt, mint német, 1920-ban azonban számuk majdnem teljesen egyenlő (227 magyar, 206 német). Mint az 1715. évi kimutatás szerint 33%-os kisebbség, megszűnt a magyarság *Horvátkimlén*.

Királyhidának magyar többsége nem jelent magyarosodási folyamatot, minthogy a magyar államvasutaknak újabb keletkezésű telepe és magyar lakói legnagyobbrészt *nem* felszívódott német vagy horvát elemek.

Sopron megyében magyar többségű lett: a horvát *Fertőhomok, Hidegség* és a német *Sopron*. Fertőhomokon azonban már 1715-ben a lakosság majdnem felesen magyar és horvát volt (16 : 18 telekarányban), Sopronban pedig 1920-ban a magyarság csak viszonylagos többséget alkotott és alig haladta meg a német anyanyelvűek számát. Ezzel szemben *Horvátzsidány* és *Und*, ahol a magyarság 1715-ben nagy többségben volt, elhorvátosodott. Mint 33%-os kisebbség, megszűnt a magyarság a horvát Sopronudvardon.

A legnagyobb vereséget szenvedte a magyar faj Vas megye területén, bár itt az elmagyarosodás is némileg kedvezőbb, mint a másik két vármegyében. Megmagyarosodtak: a német *Harasztifalu* és *Szentgotthárd* és a horvát *Bozsok, Felsőberkifalu, Horvátnádalja* és *Nagykölked*. Elnémetesedtek: *Horvátfalu, Jakabháza, Máriahavas,*[43] *Jobbágyi, Jobbágyújfalu* és az 1715. évi összeírás szerint még: *Felsőszölnök, Gyepüfüzes, Monyorókerék, Pinkaóvár, Pokolfalu, Rábaszentmárton, Tó,*[44] *Vágod.*[45]

Ezeken kívül megszűnt (az 1715. évi összeírás szerint), mint jelentős kisebbség: *Ercsenyén, Hárspatakon*, főleg *Karácsfán, Lipócon* és *Nemesmedvesen. Elhorvátosodott* (ugyancsak az 1715. évi összeírás szerint): *Csém,*[46] *Szentpéterfa;*[47] megszűnt, mint 35—40 % kisebbség: *Bándolban, Csajtán, Incéden,*[48] *Nagynardán* és végül *Szabaron*, mint 28%-os kisebbség. Elvendesedtek: *Apátistvánfalva, Orfalu, Újbalázsfalva;* ezenkívül az 1715.

[43] 1720-ban a magyarság viszonylagos többség volt.

[44] 1720-ban felesen magyar-német.

[45] Teljesen valószínűtlen, hogy az 1720. évi statisztika a magyarokon — csupán azért, mert jelentős részük, mint manapság is, magyar nevű volt — a cigányokat értette. A cigányokat a magyar köz- és hivatali nyelvhasználat ma és a multban még akkor is cigányoknak (singarus) nevezi és nevezte, ha tényleg magyar anyanyelvűek. Már pedig a vágodi cigányok, akiknek száma 1920-ban 136 volt, vagyis az egész német lakosság $^1/_4$ része, *németek*. Különben is a cigányok nem voltak telkes jobbágyok. És hogyan van az, hogy az 1720. évi statisztika egyetlenegy német nevű jobbágyot sem talált?

[46] Ekkor felesen voltak.

[47] Itt egy háztartással volt több horvát, mint magyar, de mivel németek is voltak, csak viszonylagos többséget alkottak.

[48] Itt a magyar elem nevében a mai napig megmaradt.

évi összeírás szerint: Széchény. Megszűnt, mint 45 %-os kisebbség, *Battyánfalván.*

Összegezve a következő eredményt kapjuk:

Megmagyarosodott (magyar többségű lett):

	Német község	Horvát község	Vend község	Összesen
Moson megyében	1	—	—	1
Sopron megyében	1	2	—	3
Vas megyében	2	4	—	6
Összesen:	4	6	—	10

	Elnémetesedett (német többségű lett)	Elhorvátosodott	Elvendesedett	Összesen
	magyar község			
Moson megyében	2	—	—	2
Sopron megyében	—	2	—	2
Vas megyében	13	2	4	19
Összesen	15	4	4	23

Nyugatmagyarország területén tehát 1715 óta *tíz község (4 német és 6 horvát) megmagyarosodott, huszonhárom pedig elnémetesedett, illetve elszlávosodott* (15 elnémetesedett, 4 elhorvátosodott és 4 elvendesedett).

Mint 28—45%-os kisebbség megszünt:

	Elnémetesedett	Elhorvátosodott	Elvendesedett	Összesen
Moson megyében	1	—	—	1
Sopron megyében	1	—	—	1
Vas megyében	3	5	1	9
Összesen:	5	5	1	11

Vagyis tizenegy községben megszünt, mint igen erős kisebbség.

Annál feltűnőbb a veszteségünk, mivel ezek a községek legnagyobbrészt a nagy magyar nyelvterület szélén feküsznek, ahol természetes folyamat útján és eredményeként magyar többségűvé való átalakulásukat joggal kellett és lehetett volna remélni.

Igen feltűnő a *pinkavölgyi* sok magyar község (Jobbágyi, Jobbágyújfalu, Pinkaóvár, Csém, Csajta, Incéd, Pokolfalu, Monyorókerék) eleste, amelyek valamikor részben az *Őrséghez*

tartoztak, és mint látjuk, még 200 évvel ezelőtt *Szombathely* felől a magyar nyelvterületet *Felsőőrrel* megszakítatlan láncolatban összekötötték.

V. **Az átcsatolt Nyugatmagyarország néprajzi viszonyai.**[49]

Az átcsatolt Nyugatmagyarország lakosainak száma az 1924-ik évi hivatalos osztrák statisztika szerint 286.927; mégpedig 227.435 német, 42.013 horvát, 15.554 magyar és 1925 cigány és egyéb. Ebből esik Moson megyére 37.787 német, 5170 horvát, 3994 magyar és 482 egyéb (cigány stb); Sopron megyére 91.786 német, 27.059 horvát, 4213 magyar és 600 egyéb (cigány stb.); Vas megyére 97.862 német, 9.784 horvát, 7.347 magyar és 843 egyéb (cigány stb.).

Amint látjuk, a magyarság és a horvátság a tényleges helyzetnél kisebb számban szerepel. Ennek oka a horvátságnál főleg az anyanyelvi bizonytalanság, amit a beolvadás folyamata okoz, a magyarságnál pedig leginkább — főleg tisztviselő, iparos, kereskedő és ipari munkás elemekről van szó — a hatóságoktól való félelem vagy a túlságos buzgalom. A lakosság 326 községben él, ezek közül 268 német, illetve német többségű, 53 horvát, illetve horvát többségű és 5 magyar, ill. magyar többségű. Moson megyében van 28 község: 25 német és 3 horvát; Sopron megyében 104, mégpedig 78 német, 24 horvát és 2 magyar; Vas megyében 194, mégpedig 165 német, 26 horvát és 3 magyar.

Az előző fejezetben fölsorolt horvát (illetve horvát többségű) községek mind Ausztriához kerültek — még a magyar nyelvterület mellett levők is — a következőkön kívül: *Bezenye, Dunacsun, Horvátkimle* és *Oroszvár* (4, Moson megye); *Horvátzsidány, Kópháza, Ólmod, Peresznye* és *Und* (5, Sopron megye); *Alsócsatár, Felsőcsatár, Horvátlövő, Kisnarda, Nagynarda, Szentpéterfa* és *Tömörd* (7, Vas megye). Összesen 16.

A magyar községek ezek: *Alsóőr, Felsőőr, Őrisziget* Vas megyében a Pinka felső völgyében; *Felsőpulya* és *Középpulya* pedig Sopron megyében a Csáva völgyében. Ezek a községek — mint láttuk — ősképződmények és maradványai a nyugatmagyarországi ős székely-magyar települési területnek.

Jelentős kisebbségek vannak a következő helységekben: *Boldogasszony, Féltorony, Pomogy* (Moson megye); *Kismarton, Kisostoros, Pervány* (Sopron megye); *Léka, Rohonc, Németújvár* (Vas megye).

A horvátok erősen németesednek; Moson megyében általában, Sopron megyében különösen a Vulka völgyében, Vas megyében pedig a németújvári járásban. *Ez utóbbi vidéken a teljes fölszívódás folyamata szemmelláthatólag tanulmányozható.* Mint legjellemzőbb esetet, Szentelek néprajzi viszonyait említem. 1750-ben 47 horvát és 26 német háza volt, az előbbiekhez 14 1/4, az utóbbiakhoz 10 1/4 sessio tartozott. A község lakossága még

[49] Német nevén eleinte: *Burgenland*, Ausztria bekebelezése óta: Nieder-Donau.

a 70-es években is horvát többségű, a 90-es években felesen horvát-német, ma pedig a felnőtteknek *nem egészen egyharmada*, az iskolásgyermekeknek pedig csak az *egyhatoda horvát anyanyelvű.*

A magyar kisebbségnek *szétszórtságánál* és jelentősebb telepei kisebb számánál fogva igen nehéz a helyzete. Ahol kisebbségben vannak, ott 40—50 év múlva nagyobbára fölszívódnak. Az öt magyar község is, főleg Felsőőr és Felsőpulya, mint járási székhely, erős ostrom alatt áll és faji erődítményeiből az évek szirteket döntenek vagy mállasztanak le.

Mégis bízunk a nagyobbára földmívelő lakosság kipróbált szívósságában és abban, hogy ezután is megmarad a magyarság — nem politikailag értem — határőrnépének, őrségének.

E mellett azonban ezeknek a testvéreinknek — a viszonosság alapján — szintén gondjukat kellene viselni az anyaország részéről.

VI. A nyugatmagyarországi németek fajisága.

A bajor-osztrák származású nyugatmagyarországi német lakosság faji vérösszetételéről fejtegetéseim alapján megállapítható, hogy általában nagy mértékben keveredett a magyar és horvát elemmel, úgyhogy — egyes kisebb szigetek kivételével — a németség vérvegyületi aránya számszerűleg ez: 5, 2, 2, amely arányban 5 a német faji véregység, 2 a magyar, 2 a horvát.

Ez a magyarázata annak, hogy nyugatmagyarországi németjeink legnagyobb részének *vérmérséklete egészen elüt a közvetlenül szomszéd osztrák németekétől* és meglehetősen rokonszenvez a magyarság vérmérsékletével. Ezt fellépésük, mulatozási módjuk és nemzeti megmozdulásainkban való részvételük is tanusítja.

Hartberg monografiájának írója panaszkodik, hogy midőn II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején 1707 augusztus 27-én a kurucok Szentelek felől Burgaun át betörtek Stájerba, az elő- és utócsapatokban sok német volt. 1708 június 2-án ismét megtámadták a kurucok Stájert, mely alkalommal „minden jel szerint a Lapincson túl lakó jó szomszédok is hozzájuk csatlakoztak," akik a helyi viszonyokat jól ismerték. Így például a hopfaui hegyekben megkímélték azoknak a házait, akik Magyarországba jártak aratni.[50] Ez a nép (mondja az író) egyetértett a kurucokkal. Szerinte a *Schölbingből* elvitt harang egy része (ein Seitenstück) éppen Vasjobbágyiban, az ilgeni két harang pedig állítólag Sárvárott van. (Joannes Simmler: Die Geschichte der Stadt, der Pfarre und des Bezirkes Hartrberg, 297—300. l.)

A horvátság keveredése a német elemmel — egyes községeket kivéve, mint pl. Pásztorháza — szintén nagyfokú. Aránylag tisztább a fajisága Felsőőr és Alsóőr magyarságának.

[50] Viszont ebből az következik, hogy a Lapincson innen a Csík (Strém) vidékén lakó németség akkoriban még Magyarország belsőbb vidékeire járt aratómunkára, amint a németlövőiek még a 60-as években is a bejcgyertyánosi uradalomban végezték az aratást és a cséplést.

Szombathely legrégibb elemi iskolája.

ABAI IMRE

Szombathely egyik, ma is fennálló, legrégibb iskolája a II. kerületi (Szily János-utca 6. sz.) elemi iskola. A püspöki palota, székesegyház, szeminárium, a volt lyceum régi épületeinek környezetében húzódik meg szerény egyszerűségben, mintegy helyzetével is jelezve, hogy felállítása és építése nem csekély mértékben szintén Szombathely első, nagy építő, a város fejlődését rohamlépésben megindító püspökének, a szigorú, de városa iránt mindig áldozatkész Szily Jánosnak nevéhez fűződik. A ma is fennálló épületnek homlokzati része az, amelyben Szombathely első, a népoktatást rendszeresen szolgáló intézménye, a Ratio Educationis-szal felállított normális iskola kapott helyet, mely a mai elemi népiskola ősének tekinthető. Jelen ismertetés mindössze e legrégibb rész építésének és a normális iskola felállításának történetére szorítkozik.

Szombathelyen természetesen ennek az iskolának a megépítése előtt is volt, sőt voltak elemi ismereteket közlő iskolák. A városnak az 1600-as évekből való jegyzőkönyveiből tudjuk, hogy a városban nem is egyszer telepedtek le „deák" műveltségű, tanítással hivatásszerűen foglalkozó emberek, kik a városi tanács tudtával, sőt nem ritkán a tanács által adományozott lakásban tanították a város tanulni vágyó gyermekeit írásra-olvasásra, esetleg latin nyelvtanra és számolásra is. Az ilyen iskolákat a tanító nevéről pl.: „Pál deák iskolája", „Gergely deák iskolája" stb. néven, majd később gyüjtő névvel „fiókos" iskoláknak nevezték. Ezek a magániskola formájú intézetek még az új — hol nationálisnak, hol normálisnak nevezett — iskola felállítása után is működtek egy ideig. 1781. nov. 16-án a városi jegyzőkönyvben ugyan már ezt olvassuk: „Elvégeztetett, hogy a tanuló kiss dedek, mindkét ágon lévők ennek utánna Biró úr által rendelendő büntetés alat mint hogy jó normális mesterünk vagyon, a normális iskolában tanéttassanak eö Fölségének is kegyelmes rendelésse ezt hozván magával."[1]

Úgy látszik azonban, hogy e rendelkezéssel a városi tanács nem ért célt, mert 1784. szept. 17-én már keményebb hangon kell megismételnie a fenti eltiltást: „Köz akarattal el végeztetett, hogy ennek utánna fiókos iskolához senki ne tarcson és olyatin helyre gyermekeit ne küldje, egyéb eránt az olyas kemény en fog büntetődni."[2] Ezután már fiókos iskolákról csak egyszer olvashatunk még, 1790-ben, amikor az új iskolák tervének hírére ismét akarnak egyesek Szombathelyen ilyeneket felállítani, de a városi tanács elejét veszi a dolognak: „. . . a mint és mivel hallatik, hogy itten fiókos iskolákat némellyek kezdeni akarnak Ord. Biró Uramnak committáltatott, hogy azokat mind

[1] Protocollum Civitatis Privilegiatae Sabariensis 1781—84. k. 86. o. Szombathely város levéltára.

[2] Prot. Civ. Sab. 1781—84. k. 449. o.

a főbb parantsolatok, mind az Város rendelése szerént meg téltsa."[3]

A fiókos iskolákkal egyidejűleg, sőt azoknál már sokkal régibb idő óta, fennállott Szombathelyen a plébániai iskola, mely a plébánia kántorának házában, illetve lakásán működött, s a városiak „Iskola Mester házában lévő iskolának" vagy „triviális iskolának" nevezték. E ház a mai II. kerületi iskola frontális részének helyén állott, és szalmatetős épület volt; nagyságáról a mai iskola utcai frontja ad felvilágosítást, továbbá az, hogy az iskola tetőzésére 1784-ben 73 kereszt kettőzött zsuppra volt szükség.[4] Itt tanította a plébánia kántora és tanítója, ludimagistere, megfelelő tandíj — didactrum — fejében azokat a gyermekeket, kik nála akarták a műveltség elemi ismereteit elsajátítani. A tandíj nem jelentett túlságos nagy összeget. Azok a gyermekek, akik csak írni-olvasni tanultak kántorbőjtönként[5], 25 denárt, akik latin nyelvet vagy számtant és magasabb műveltséget akartak elsajátítani, 30 denárt fizettek. Ezen kívül minden tanulónak aratáskor és szüretkor 5 denárt vagy 1 csirkét kellett a „mester"-nek hoznia; vásár alkalmával szintén 5 denárt.[6] Ennek az iskolának a helyén épült a mai II. kerületi elemi iskola.[7]

Az új iskola felépítése azonban a városi tanács és Szily püspök között több mint 20 esztendeig folyt küzdelem eredménye. Az építés gondolatát az 1777-ben kibocsátott Ratio educationis veti fel. Köztudomású, hogy e rendelet rendezi először egységesen a magyar közoktatásügyet. Rendelkezik: a közoktatásügy szervezetéről, az iskolák fenntartóiról, tanítóiról, nagyon bőségesen a tanítás anyagáról és módszeréről. Az elemi fokon a következő iskolatípusokat rendeli el, illetve állítja fel: falukban kisebb helyeken 1, nagyobb helyeken 2 osztályos nemzeti iskolát, városokban 3, illetve nagyobb városokban 4 osztályos normális iskolát, mely utóbbi iskola 4. évfolyama egyúttal a nemzeti iskolák tanítóinak képzését is szolgálja. Az iskolák felállítását a helytartótanács ellenőrzi, valamint ugyanez gyakorolja a legfőbb felügyeletet is. A felállítás szorgalmazói és az iskolák közvetlen feljebbvalói az ugyancsak ezzel a rendelettel szervezett tankerületek élére kinevezett kerületi iskolafelügyelők (inspector scholarum nationalium). Szombathely a győri tankerülethez tartozik.

A győri tankerület nemzeti iskoláinak királyi felügyelője, Somsics János győri kanonok 1778. jan. 28-án el is küldi felszólítását Szily szombathelyi püspöknek, gondoskodjék róla, hogy Szombathelyen is felállítsák a rendelet előírta új iskolát.

[3] Prot. Civ. Sab. 1788—91. k. 514. o.
[4] Prot. Civ. Sab. 1781—84. k. 424. o.
[5] Kántorbőjt esztendőnként négyszer van: tavasszal, nyáron, ősszel, télen. A fizetésnek ehhez az időponthoz való rögzítése ősrégi szokás.
[6] Visitatio Canonica 1754. jan. 16. Szombathely.
[7] Prot. Civ. Sab. 1781—84. k. 424. o.

Ezért a város építsen egy olyan iskolaépületet, mely négy teremből álljon: az első 100 gyermek, a második 80, a harmadik 70 s a negyedik 30 tanuló befogadására legyen alkalmas. Tehát négyosztályos normális iskolát akar felállíttatni Szombathelyen rendeletének ez első részével, bár Szombathely ekkor még egyáltalán nem sorolható Magyarország nagy városai közé. Igaz, hogy ugyane rendelet második részében már úgy intézkedik, hogy a püspök és a város gondoskodjék róla, hogy 3 tanerő fizetése biztosítva legyen. Itt tehát már csak 3 osztályos normális iskoláról van szó. A tanítók javadalmazása, amelyről gondoskodni kell, a következő: az I. osztály tanítója lakáson kívül 100 forintot, 12 öl fát, 12 mérő gabonát kap; a II.-é lakást, 110 forintot, ugyanannyi fát és gabonát; a harmadik osztályé, mivel ez a város szegénysége miatt szerzetes lesz, 100 forintot kap és semmi egyebet.[8]

Szily püspök a felszólításnak készséggel tesz eleget, hiszen az új iskola a várost előbbre viszi és fejleszti, s így megegyezik az ő nagyvonalú terveivel. A felszólítást kézbesíti a városi tanácsnak, hogy az nyilatkozzék, mit óhajt tenni az ügy érdekében. A városi tanács azonban kevesebb megértéssel fogadja az új iskola felállításáról szóló rendelkezést, részint anyagi okokból, részint a hagyományokhoz görcsösen ragaszkodó szelleménél fogva is. Pár nap mulva meg is jön a városi tanácstól a válasz, mely szerint a város sok adósságára való hivatkozással az új iskola építését és felállítását megtagadja, de hajlandó az új módszert a most is fennálló triviális iskolába, ha szükséges, bevezetni.[9]

Szily nem nyugszik bele a dolog ilyetén való elintézésébe, s bár most neki is rengeteg a kiadása (hiszen ez időben folytatja a nagy építkezéseket), mégis arról értesíti a városi tanácsot, hogy a rendelkezésére álló anyagi erőkkel kész a város segítségére lenni ebben az ügyben, csak tegyenek valami ajánlatot. Egyúttal figyelmezteti őket, hogy ne is reméljék, hogy a „deák iskolák" elvitt két felső osztályát visszaállítják, ha a normális iskola kérdését nem akarják megoldani.

Ez az érvelés — úgy látszik — hatott, mert 1778. július 25-én a városi tanács gyűlésének jegyzőkönyvében ezt olvassuk: „Mint, hogy Fő Tisztelendő Somsics János Canonok Ur és az Nationalis iskoláknak az Győri Districtusban királyi inspectora Ő Felsége kegyelmes kévánsága szerént azt akarja, hogy itt Szombathelyen a Nationalis Iskolák általunk erigáltassanak és a Mestereknek fizetéssérűl provisiot tegyünk. El végeztetett, hogy az Deák Iskoláknak meg tartássa végett arra accedállyunk, hogy mivel Ő Nagysága mind ezekben ugy mint az Iskola Háznak építtetésében és Mesterek fizetéssében kegyes segedelmét

[8] Szombathelyi püspöki levéltár. „Nationalis ill. Normalis iskolák" feliratú iratköteg.

[9] U. o.

[10] U. o.

ajánlotta, tehetségünk szerént az irtt iskolákat inducálván erigáltuk és az Mestereket (ide értvén a mostanyi Mesternek competens fizetéssét) fizetéssét a mint fogadhatunk provideálylyuk. Mely végett is Méltóságos Püspök Ur Eő Nagyságához sub sigillo nostro oppidano alázatos reflexioinkat és declarationkat bé is adtuk."[11]

A városi tanács e határozata alapján azt hihetnők, hogy most már hamarosan megkezdik az új iskola építését. Azonban a püspöknek beadott reflexiók ugyancsak a fenti általánosságban mozognak. Szily a városi tanács határozatára azt válaszolja, hogy segít a városnak a három tanerő javadalmazásában, de az iskola építésére vonatkozólag tegyenek konkrétebb ajánlatot. Egyúttal mindjárt kijelenti, hogy e segítésének ellenértékeképen fenntartja magának a tanítók kinevezésének és elmozdításának jogát,[12] vagyis a város választhat tanítót, de a püspök megerősítése nélkül az nem működhetik és elmozdítani a városi tanács panaszára csak a püspök mozdíthatja el.

Két hosszú esztendő telik így el a nélkül, hogy valami eredmény látszanék. Szily állandóan sürgeti az ügyet, a városi tanács semmitmondó nyilatkozatokkal bújik ki a kötelezettségvállalás alól. Közben a tanítás a régi helyen s a régi módszer szerint folytatódik. 1780. június 17-én már a helytartótanács is türelmetlen és Szilyt szólítja jelentéstételre.[13]

Szily már ezt megelőzőleg belátta, hogy a várossal nagyon nehezen tud boldogulni és nagyobb áldozathozatalra alig tudja rábírni. Ezért 1780. májusában nagyon sürgető, de igen bőkezű ajánlatot tesz a városnak, amikor felajánlja, hogy adjon a város telket, az építéshez 1500 forinttal járuljon hozzá, minden másról ő gondoskodik. 2 tanerőnek is ő épít lakást, ő fizeti őket, csak a harmadik lakásáról és fizetéséről gondoskodjék a város.[14]

A nagylelkű ajánlatra most már a város is konkrét ajánlattal felel. Kész telket szerezni, kész a harmadik tanerőt javadalmazni, de 1500 forintot nem hajlandó adni, legfeljebb 1200-at. De még így is kikötéseket tesz; nevezetesen: „1—o. Hogy mindenek előtt abban Eő Nagyságától assecuráltassunk, hogy eő Fölséginél exoperállya, hogy a Deák Iskolák restabiliáltassanak és a humanitátis két professorok ex fundo studiorum fizettessenek külömben továbbis az eddig fizetni szokott harmadik professort fizetni méltóztassék.

2—o. Az Normális iskolabéli professorokat minden esetre egyen kivül kit mi fogunk fizetni, Titulált Eő Nagysága és successori fizessék.

3—o. Az Normális Iskolák mind conservatio, mind pedig

[11] Prot. Civ. Sab. 1776—81. k. 223. o.

[12] Szombathelyi püspöki levéltár „Nationális és Normális iskolák" 1778

[13] Szombathelyi püspöki levéltár „Nationális és Normalis iskolák" 1780. jún. 17.

[14] Szombathelyi püspöki levéltár „Nationális és Normalis iskolák" 1780. május hó.

minden esetre az Háznak ujonnand kellendő föl állétása absque nostro concursu Eő Nagyságán és successorin maradgyon; még is

4—o. Assecuráltassunk, hogy ezen Normális Iskolák állandossan meg maradgyanak, ellenkező esetre pedig az megirtt 1200 f-kat Eő Nagysága vagy successori köteleztessenek a városnak visszafizetni az denotáltt fundust vissza adni és az előbbi Mester Házát maga kölcségén vissza álléttani és conserválni. Végtére.

5—o. Mint hogy a Város mind a Deák Iskolákra mind pedig a Normálisra sokat költött és költ a Szombathelyi Iffiaktul a professorok kiket a Méltóságos Püspök Urunk eő Nagysága egyedül a Város commendatiojára mindenkor fog és méltóztatik bé álléttani, semmi fizetést ne vegyenek."[15]

Erre a válaszra már Szily is kezdi a türelmét veszteni, s megírja a városi tanácsnak, hogy bár neki nem kötelessége az iskola felállításához anyagi segítséget nyujtani, amint más földesurak sem nyujtanak, ő mégis felajánlotta azt; de ha az általa kért 1500 forintot nem adják meg, többet szóba sem áll velük s lássák következményét.[16] A városi tanács ekkor végre megszavazza az 1500 forintot 1780. július 12-i ülésén, s egyúttal megbízást ad a szerződés elkészítésére.[17]

A szerződés július 14-ére el is készül a következő szövegezéssel: „Adjuk tudtukra, a kiket ezen Dolog most a vagy jövendőben akármimódon illetne és illethetne . . . tekéntvén azt, hogy mostan Diadalmassan Uralkodó Fölséges Császárné és Koronás Királyné Asszonyunk nevezetessen ezen Szombathelyi Városban is a Nationális Iskoláknak béhozását Kegyelmessen ohajtaná . . . Elsőben: Én Feölső Szopori Szily János Szombathelyi Püspök, noha mint Püspökségemnek zsöngéjére és számos elkezdett Épületeimnek mostani terhes voltára nézve mind pedig azon okra nézve is, hogy az illyes Nationális Iskolák egyéb Uraságoknak javaikban és Városikban az Helységbélieknek kölcségekkel hozattattak bé, segétséggel lennem nem kellené, tekéntetben vévén mindazon által a Császárné szándékát a közjó . . . és Szombathelyi Városomnak elől menetelit az illyes terhes voltomban is a Nationalis Iskoláknak föl épéttetésit, azoknak utóbbi conservatioját, Külömben a Második és Harmadik Nationális Professoroknak esztendőbéli fizetésit Magamra és successorimra föl veszem és hová hamarább tellyesétteni is fogom, ugy hogy a Professorok Szombathelyi ügye fogyot és szegénnyeb Gyermekektül a kiknek is gyámoltalan és Szegény sorsát mindenkoron a Szombathelyi Tanács fogja meg visgálni és attestálni. Esztendő által semminemő kész pénzbeli fizetést ne vehessenek, hanem azokat ingyen tanittani kötelessek legyenek. Végh-tére, hogy a városomhoz vonzó Hajlandóságomat és ingyen való kegyelmemet annál is inkáb meg bizonyéthassam, azon fogok

[15] Prot. Civ. Sab. 1776—81. k. 412. o.
[16] Szombathelyi püspöki levéltár „Nationális és és Normális iskolák".
[17] 1780. június 5. Prot. Civ. Sab. 1776—81. k. 416. o.

lenni minden igyekezettel, hogy a Városnak nagyob elől menetelére fölleb való Eötödik és Hatodik Iskolákat is vissza hozni és helyre álléttani lehessen.

Város... fönt emlétett Nationális Iskoláknak föl álléttására kész pénzül Ezer Öttszáz Rhénes Forintokat leg alább a jövő 1781-ik Esztendőben meg essendő Sz. György napig Titulált Méltóságos Püspök Urunk eő Nagyságának minden hátra maradás nélkül segétségül le fogunk tenni. Méghis a Városi Lakosnak el adandó mostani Iskola Háznak árrát Titulált Méltóságos Püspök Urunk eő Nagysága ugyanis a Nationális Iskoláknak föl álléttására tetszése szerént fordéthassa. Külömben a Nationális Iskoláknak fundusul Tekintetes Bogyai Judith Asszonyság néhai Tekintetes Bezerédi Károly Özvedgyének napkeletrül nap nyugatrul pedig Nemes Hadászy Juliannának Házaik között lévő puszta Fundust a hol tudniillik azon Iskolák fölépüljenek örökössen cedállyuk és által adgyuk... Ezeken kivül az edgyik Nationális, ugymint az Első Professornak Esztendőbéli fizetésire minden Esztendőben száz Rhénes forintokat, akár egyszer, akár pedig angáriák[18] számra (amint tudni kivántatni fog) le fogunk tenni és letenni el sem mulattyuk mi és successorink, Szily János Szombathelyi püspök m. p. Petrédy András Szombathely Városának birája m. p. Lábos Ferenc azon Szombathely Városának Belső Tanácsa és Notáriussa m. p."[19]

(Folytatjuk.)

Sóhajomhoz.

Sóshabos vizeken messzire száll
sóhajom, s sóhajom gyenge madár.
Sóhajom, sóhajom árva sirály.

Ki tudja, partot is érhet-e már?
Nem veszti el előbb sósvizű ár?
Két gyenge lábáért, ó jaj, de kár!

Szép piros csőréért kétszerte kár!
Szép piros csőre a szívemben jár.
— Érzem, hogy elveszti sóshabos ár.

Szép fényes tollát is megsiratom.
Két szárnya verését nem hallhatom
magányos szobámban, ablakomon.

Szállj mégis messzire! Messzire szállj!
Sóhajom, sóhajom gyenge madár,
S szép szabad vizeken hintálva járj!

Gazdag Erzsi.

[18] Angáriák: évnegyedek, rendszerint a kántorbőjtök szerint számítják.
[19] Püspöki levéltár. Nationális ill. Normális iskolák" 1780. júl. 14. fogalmazvány.

Akacs Mihály és a nagyunyomi Akacs-család.

(Folytatás.)

HORVÁTH KÁLMÁN dr.

1570—226. Nagy Unjani id. Akach alr. Loránt István a maga és Polányi István János nevű fiának, Anna, Borbála, Ilona és Krisztina leányainak a nevében is ellenmond Enyingi Török Istvánnak és Mátének a Csehimindszenten történt zálogbavetés miatt.

1570—240. Thapi Thapy Osvald inteti néhai Nagy Unjani Akach alr. Loránth Jakab özvegyét, Borbálát és mindkét Akach Istvánt a Nagy-Unjanban zálogba vetett 2 sessio ügyében.

1571—60 és 61. Akach Katalin néhai újzázi Újzázy János özvegye László és Erzsébet gyermekeinek terhét magára véve, Jánosfalvai Erdélyi Jánosnak zálogba vet.

1572—58. Nagy Unjani Akach alr. Loránth Mátyás özvegye, Borbála, leányai Anna és Erzsébet terhét is magára véve, Nagy Unjanban Ns. Olasz Jakabnak és feleségének zálogba vet. Férjének egytestvére ns. néhai Akach Jakab.

1572—116. Nagy Unjani Akach alr. Loránth András Ns. Bornemisza Gáspár de Gyaloka, Luka Pál, Balázs és György egytestvérek nevében tiltakozik a miatt és ellenmond annak, hogy egytestvérük, Luka Máté a teljes nemesi portioját Nemes Ládonban, amely előbb zálog címen néhai Ládony Dömötör, majd özvegye Zomor Katalin kezén volt és általuk birtokoltatott, s amelyet az elörökösíteni és elidegeníteni akar, nevezett eladja, átirattassa és zálogba adja.

1572—217. Valti Simonj Balázs néhai Sennye Bernát fiainak, Gergelynek, Bálintnak és Jánosnak, továbbá néhai Sennye Albert leányának, Veronikának, Beődi Zonghor Albert feleségének, nemkülönben Beődi Czycz Balázsnak nevében örökösít Nagy Unjani ifj. Akach Istvánnak Zanaton az ú. n. Pereczföldén.

1572—220. és 221. Nagy Unjani ifjabb Akach alr. Loránth István, a saját, nemkülönben Akach György, András és id. István, valamint a többi osztályos atyafiai nevében tiltakozik néhai Batthyány Ferenc mester feleségének, Svetkovich Katalinnak Kertesen, illetve Sároslakon való foglalásai miatt.

1572—222. Nagy Unjani ifjabb Akach alr. Loránth István, chenchi Chenchy Tamás és osztályos atyafiai ellenmondanak Batthyány Ferencné Svetkovich Katalinnak Chenchen való hatalmaskodása miatt.

1572—223. Nagy Unjani ifjabb Akach alr. Loránth István a saját, valamint osztályos atyafiai, Akach András, György, id. István és Ferenc nevében ellenmond és tiltakozik a miatt, hogy évekkel ezelőtt néhai Nagy Unjani Akach alr. Loránth Menyhért Ilona leánya, Faddv András felesége és néhai Akach Jakab Erzsébet leánya, ag. Thapy Osvald felesége részére nevezett atyák a káptalan előtt bevallottak és átirattak jószágot.

1573—4. Nagy Unjani Loránth alr. Akach György magára

véve Sándor és András fiainak, Dorottya, Katalin, és Zsófia leánykáinak terhét, Kertesen levő szőlőjét, amelyet évekkel ezelőtt Bálint testvéröccsétől vett, feleségének, Sárkándy Zsófiának örökre bevallja.

1573—26. Horváth István de Bowytth és felesége, néhai ns. Azzuvelgyi Jánosnak leánya, Veronika ns. Nagy Unjani ifj. Akach Istvánnak asszuvölgyi, guthorföldi és zágorhidai jószágokat vall be.

1573—27. Ns. Thapy Osvald, aki Nagy Unjanban lakik, Nagy Unjanban levő azokat a telkeket, amelyeket évekkel ezelőtt Nagy Unjani néhai Akach aliter Loránth Jakab, illetve Akach Mátyás elzálogosított, ifj. Akach Istvánnak adja és juttatja.

1574—13. Nagy Unjani tisztelendő Akach Miklós soproni javadalmas és Egherszeg városi plébános ellenmond annak, hogy egytestvérei, András és Sándor az örökölt jószágait Kertesen, Nagy Unjanban, Ujfaluban és Kis Szőllősön eladják és használják.

1576—117. Megjelenik a káptalan előtt Ondódi Laky Gergely Vas vármegye főszolgabírája és néhai ifj. Akach István árváinak, Jeromosnak, Jánosnak és Ferencnek gyámjaként tiltakozik a miatt, hogy a Pinkva vízén levő nádallyai malmot, amely gr. Zrínyi Györgynek pecsétje alatt kiadott rendelkezéséből folyólag néhai ifj. Akach István után a fiait illeti, a grófné és az örökösök erőszakkal a birtokukban tartják.

1577—197. Ns. Nagy Unjani Loránth alr. Akach Gáspár előadja, hogy évekkel ezelőtt atyjuk, néhai Akach Menyhért az ő egytestvérének, Loránth Ilonának, néhai ns. Fadi Faddy András özvegyének, aki most Erdélyember Miklósnak neje, Szilvágyon és Ujfaluban sessiokat adott, amely telkeket neki most bevallja, Loránth Ilona pedig a férjének, Erdélyember Miklósnak.

1578—247. Ns. Literatus Beyczy György a felesége, Ujzázy Erzsébet és cheri Chery Jakab a felesége, Akach Katalin, ns. néhai Nagy Unjani Akach alr. Loránth György leánya nevében tisztelendő Akach Miklós soproni javadalmast, továbbá Akach Sandrinust és Andrást, akik a nevezett néhai Akach atr. Loránth Györgynek fiai, a kertesi, nagy unyani, újfalusi és kis szőllősi jószágoknak elidegenítésétől és elzálogosításától eltiltják.

1578—248. Providus Aras Tamás, néhai Beyczy Gergely özvegyének, Sárffy Krisztinának jobbágya, aki Kis Szőllősben lakik, nevezett Sárffy Krisztina és néhai Beyczy Gergely fiainak, Miklósnak, Balázsnak, Mihálynak és Tamásnak nevében ellenmond annak, hogy Akach Sándor és András Nagy Unjanban és Kis Szőllősben Tarródy Istvánnak és Lit. Zekóczy Mártonnak jószágokat eladtak.

1578—258. Ns. Simony Balázs és Walti Senye Bálint, néhai Bernátnak fia a saját, és Beődi Czycz Balázs, Senye Gergely, János és Veronika, Beődi Zonghor Albert felesége, néhai Senye Albert gyermekei egyrészről, másrészről pedig Ondódi Laky

Gergely főszolgabíró, mint gyám és Polyány István ugyancsak mint gyám, nemkülönben néhai Nagy Unjani ifj. Akach István fia, Jeromos. Az előbbiek kötelezettségét vállalnak az utóbbiakkal szemben.

1579—7. Nagy Unjani Akach, másképp Loránth András elzálogosít Nagy Unjanban telkeket egytestvérének, Sándornak és feleségének Byk Katalinnak.

1579—17. Héraházai Héra Péter zálogosít Nagy Unjani Akach alr. Loránth Sandrinusnak Kis Unjanban.

1579—34. Néhai Nagy Unjani ifj. Akach Istvánnak fia, Jeromos a néhai Dömötöry Tóbiásról atyjára, illetve saját magára szállott 2 telket Dömötöriben Kóródy Jánosnak, a fiának, Jánosnak és a leányának, Dorottyának, akik annak feleségétől, Tarródy Klárától származtak, bevallja.

1579—47. Ns. Akach Jeromos, néhai Nagy Unjani ifj. Akach alr. Loránth István fia Nagy Unjani Akach alr. Loránth Gáspárnak, osztályos atyafiának, Kis Szőllősben portiot ad vissza. Ehhez a kiskorú testvérek nevében Laky Gergely és Polyány István gyámok is hozzájárulnak.

1579—50. Nagy Unjani Akach Jeromos, néhai ifj. Akach István fia, Nagy Unjani Akach alr. Loránth Gáspárnak örökösített, mely bevallását revokálja.

1579—80. Nagy Unjani Akach alr. Loránth Sandrinus és András, néhai György fiai, Sandrinus István nevű fia nevében is és mindnyájan tisztelendő Akach Miklós mester, soproni javadalmas nevében is, aki nekik egytestvérük, továbbá Akach Katalin, Chery Jakab felesége és Akach Zsófia, néhai Oladi ifj. Lóránth Mihály özvegye nevében, akik nekik ugyancsak egytestvéreik, Németh-Szecsődi Tarródy Istvánnak, akinek a felesége Katalin, gyermekei Márton, Anna és Fruzina, egyezséget kötnek.

1579—81. Néhai Syei ifjabb Loránth Mihálynak özvegye, Akach Zsófia és néhai Nemes Keürtheősi Tarródy Kálmán özvegye, Keürthessy Katalin ns. Döbröczöny Györgyöt nyugtatják. Id. Loránth (de Sye) Mihálynak gyermekei: Ferenc, Borbála, Döbröczöny Györgynek felesége és Anna Hosszútóthy Jánosnak a felesége, özvegye pedig Zarka Ilona.

1579—85. Baszthei néhai Wértessy Miklós fia, György Akach Sandrinussal és Andrással egyezséget köt Kis Szőllősre vonatkozólag.

1579—91. Hereházai Héra Péter és Bálint osztályos atyjukfiának, Hereházai Héra Imrének Héraházán lévő kúriáját elzálogosítják néhai ifj. Oladi Loránth Mihály özvegyének, Akach Zsófiának.

1579—95. Kisgeresdi Gheresdy Antal — Zsigmond és Albert fiai nevében is — Kys Geresden Nagy Unjani Akach alr. Loránth Sandrinusnak, feleségének, Katalinnak és István fiúknak zálogba vet.

1579—107. Ns. Nagy Unjani Loránth alr. Akach Gáspár atyai unokatestvérének (patruelis), Akach Ákosnak nevében is

zálogba vet Somogyi alr. Kalmár Imre jobbágynak („agilis seu providus"), szombathelyi polgárnak Nagy Unjanban.

1580—31. Néhai Nagy Unyani ifj. Akach alr. Loránt Istvánnak fia, Jeromos revokál ns. Kórody Jánossal szemben. Dömötöry Tóbiás özvegyének, Katalinnak, fiának, Péternek, leányainak, Borbálának, Csempesz Lőrinc jegyesének és Annának — a Kórody Jánosnak annak idején tett bevallásának megfelelően — adományoz.

1581—23. Néhai Nagy Unjani ifjabb Akach alr. Loránth Istvánnak fia Jeromos, továbbá Akach Sandrinus és András, nemkülönben Gáspár ns. Erdely ember Miklósnak (egr. Nicolaus Ember de Transsylvánia) bevallják néhai ifj. Akacs István kertjét Ujfaluban.

1581—28. Nagy Unjani Akach alr. Loránth Sandrinus egytestvérének, nemes Akach Zsófiának, ns. Nagy Péter feleségének adja elhagyott jobbágysessioját Ujfaluban.

1581—29. Ns. Nagy Unjani Akach Sandrinus és András ns. Arki Therek Boldizsárnak bevallják Nagy Unjanban levő lakott jobbágysessiojukat.

1581—89. Nagy Unjani Akach alr. Loránth Jeromos, Istvánnak fia revokál ns. Erdeli Ember Miklóssal szemben.

1581—97. Egyrészről néhai Cseri Chery Jakab özvegye, ns. Akach Katalin, másrészről Posffalvai Themerdy András között egyezség jött létre. Chery Jakab özvegye magára vette a nevezett Chery Jakab korábbi feleségétől, néhai Hethey Juliannától származott Benedek, nemkülönben a Chery Jakab férjétől származott Mihály, Magdolna és Ilona saját gyermekeinek terhét, Themerdy András pedig az egyezséget Pál és Borbála gyermekei, nemkülönben egytestvérei, János és Tamás, és elhalt egytestvére, Themerdy Balázs, István fiának nevében kötötte.

1582—27. Nagy Unjani Akach alr. Loránth Jeromos, néhai ifj. Akach István fia Akach Sandrinusnak, s ezáltal annak egytestvére, Akach Andrásnak, azonkívül még osztályos atyafiának, Akach Gáspárnak terhét is magára véve, bevallja, hogy Kertesen egész nemesi házát és kúriáját Hruskopekovinai Danielffy Péternek és feleségének, Wértessy Borbálának adja és eladja.

1582—60. Néhai Oladi (a szövegben Séyi) Loránth Mihály özvegye, Akach Zsófia, aki most Gyerkyni Nagy Péter felesége, nyugtatja ifj. Hosztóti Jánost és feleségét, Loránt Annát, aki id. Séy Loránt Mihálynak leánya.

1584—6. Héraházai Héra János felvéve egytestvéreinek, Péternek, Bálintnak és Lőrinc özvegyének terhét is, Akach Gáspárnak zálogosít.

1584—180. Egyezség Fayzi Ányos Boldizsár és unokája, Akach Fülöp között, és a nevezett Ányos Boldizsár nyugtatványa.

1585—7. Akach Fülöp revokál Ányos Boldizsárral szemben.

1585—10. Néhai Chery Jakab özvegyének, ns. Akach Katalinnak, most ns. Keledhi István feleségének átírása és adományozása ns. Chery Menyhért részére.

1585—148. Ns. Héraházai Héra Péter, magára véve egytestvérének, Bálintnak terhét is, Nagy Unjani Akach, másképen Loránth Gáspárnak és feleségének, Polyány Krisztinának, fiúknak, Istvánnak, leányaiknak, Zsuzsannának és Katalinnak Kis Unjanban házas és lakott sessiojukat zálogba veti.

1585—149. Ns. Héraházai Héra Bálint feleségének, Katalinnak, leánykájának, ugyancsak Katalinnak, és egytestvéröccsének, Héra Péternek terhét magára véve, Kis Unjanban ns. Nagy Unjani Akach, másképen Loránth Gáspárnak, feleségének, Polyány Krisztinának, fiának, Istvánnak, és leányainak, Zsuzsannának és Katalinnak zálogba vet.

1586—50. Nagy Unjani Akach Katalin, néhai Cheri Chery Jakab özvegye, most pedig Keledi Keledi István felesége, mint az előbbi férjétől, Chery Jakabtól született Mihály, Magdolna és Ilona gyermekeinek gyámanyja, Nagy Geresden levő egész birtokrészüket, amelyet Thömördi Tulyok Andrásnak vallottak be, ns. Kys Sennyei Sennyei Sandrinusnak örökösíti.

1586—121. Ns. Nagy Unyani Akach alr. Loránth Lajos, néhai Jakabnak fia, ns. Thapi de eadem Osvald felesége Erzsébet, ns. Lit. Rádoczi alr. Philep István felesége Krisztina, néhai ns. Fodor Benedek özvegye Anna és ns. Gaal Mihály felesége, Sára nevében, akik közös anyától származott egytestvérei, a nagy unyani jószágot illetően tett bevallását revokálja.

1587—48. Ns. Akach Lajos, néhai Nagy Unyani Akach alr. Loránth Jakab fia Akach Jeromosnak zálogba veti Nagy Unyanban lakatlan nemesi kúriáját. (Folytatjuk.)

Elmondok mindent.

Dico ego opera mea Regi. (Ps. 44, 2.)

Elmondok mindent, Istenem:
hogy hány keresztet megvetettem,
jaj, mily sok arcra ránevettem,
s az embert hányszor megköveztem!

Bolond nótákat fújtam este,
forrón ragyogtam bűnbe esve,
alkonyt imádtam térdre esve,
dadogva vallom: buktam este . . .

Hát látod! . . .
Oldom tunikámat,
itt állok fázó-meztelen.
Elmondtam mindent, Istenem . . .
A csókod várom csendesen.

Rezek S. Román.

Dunántúli tárgy- és eszköznevek.

BEKE ÖDÖN dr.

Tögző. Szlavóniában így hívják a csíkszállításra használt kobaktököt, melynek szárát levágják, s a nyílását bedugják (MTsz. Nyr 45 : 43). A MTsz a szatmármegyei *csíktök* alapján a *tök* szóhoz kapcsolja, Simonyi—Kovács Márton szerint pedig a *tegez* származéka (Nyr 39 : 303). A baranyamegyei Hosszúhetényben azonban van *paprikástökző* ‚paprikatartó' és *sóstökző* ‚sótartó' (Berze 3 : 26, 31), mindkettő fából faragva. Viszont a szlavóniai Kórógyon a rövidnyelvű lopótökből készült paprikatartó neve *paprikatokzó* (Nyr 44 : 236). Valószínűbb, hogy a *tok* származéka, mint az ormánysági *tukó* 1. ‚a kapinya (lopótök, Lagenaria vulgaris) levágott nyelének vége; erre gombolyították a fonalat'; 2. ‚hengeralakú palavessző-, tolltartó'; 3. ‚hengeralakú, de szélesebb paprikatartó faedény'. Azt is mondják: *Të mérögtukó! Të paprikatukó!* (Kiss G.). Görcsönyben Berze szerint *taku* ‚iskolai tok' (3 : 33). Összefügghet velük a Hosszúhetényben használt *tutuka* ‚hengeralakú tolltartó, melyet a somogymegyei Szennán Nyíri is följegyzett: „Hébér (lopótök) szárából vágják. Ha a fonal megszáradt, a melléköt a *tutukára* gomboléttik. Mikor a gombolyag már kész, a *tutukát* a gombolyag közepéből kinyomják".

Emelőháló. Szabó Kálmán a kecskeméti határban levő halászó helyek halászszerszámai közt leírja az *emeli hálót*, amely „nevét a gyakori emelgetéstől nyerte" (Népr. Ért. 29 : 398). Kálmány Lajos pécskai (Arad m.) gyüjtésének egyik meséjében is szerepel az *emeli-háló:* o(j)jan *emeli hálóval* halászott; . . . mikor *emelte fël a hálót*, hát ugyan nehéz volt (Koszorúk 1 : 238). A MTsz ezt az adatot nem közli, ott csak *emeli* alakban van idézve (‚háló kiemelésére' Nyr 7 : 526) Csongrádról. Törökbecsén és az Alsó-Szamoson *emelő háló* (‚póznára mint emeltyű erősített háló' Nyr 9 : 92, Népr. Ért. 29 : 287) a neve, Vas m. Rábagyarmaton (Csaba), Zala m. Csesztregen (Bődei), Pákán (MNy 23 : 590) *emelühálu*, Szentesen *emelő*[6] (Herman O.), a hevesmegyei Csépán pedig *emelik*[7] vagy *teszi-veszi-háló* (Nyr 3 : 286). *Teszi-veszi* nevét, amely sok helyen használatos (MTsz. Nyr 38 : 143, Herman O.), onnan kapta, mert a halász a hálót folyton beteszi a vízbe meg kiveszi megnézni, van-e benne hal („peccője nincs, ezért teszi, veszi. Veszi felfele minden lépten"). Herman O. *ághëgyháló* (Turahát) néven a következőkép írja le: Két keresztbe összekötött abroncsnak a négy végére, tehát négy ág közé kifeszített négyszögletes háló, hosszú rúdra alkalmazva. Nyilvánvaló, hogy az *emeli* csak

[6] Kassai szerint Dunántúl *emelcső-hálló* neve is van (MTsz).

[7] Az *emelik* — *emeli* viszonyára nézve vö. *kiváncsik* ‚kiváncsi' (Heves m. NyF 16 : 49; Esztergom vid. MTsz). Vö. még: *tekercsik* ‚újjnyi vastagságra elnyujtott kenyértésztából sodort kerek rétes alakú sütemény' (Heves m., Mátra vid., Nógrád m. Gömör m.) — *tekercs* ua. (Heves m. Gyöngyös) MTsz.

hangváltozata az *emelő* igenévnek. Hasonló viszony van a tapogatóháló *lepi* (Szolnok) és *lepő* (Komárom MTsz. *lepőháló* Szigetköz NyF 38 : 37) neve közt. Budenz és Simonyi (UA 198, TMNy 524) az *-i* képzőt a fgr. *-j* képzővel azonosították, nézetem szerint azonban *-é*-ből fejlődött, s azonos az *-ó -ő* melléknévi igenévképzővel (Nyr 60 : 151).

Hiu. A köznyelv csak az ‚eitel; leer, müssig, trügerisch' jelentésű *hiu* melléknevet ismeri, a népnyelvben azonban főnévként is használatos, még pedig ‚padlás' jelentésben. A MTsz ezt a jelentést a Dunántúlról (Sopron m. Rőjtök, Zala m. Sümeg) és Erdélyből (Kolozsvár, Marosvásárhely, Háromszék m.) idézi, Wichmann pedig a moldvai csángók nyelvéből. Hangváltozatai: *hiú* (Palócság, Szilágysomlyó, Csíkmadaras, Bukovina), *hijú* (Háromszék m., Csíkmadaras), *hiju* (Vas m., Tisza mell., Udvarhely m., Háromszék m., Csík m., Moldva), *hijjú* (Moldva), *hijju* (Székelyföld), MTsz, *hivu* (Brassó m. Hétfalu Wichmann). Mint Nyr 59 : 97 kifejtettem, a *hiu u*-ja *v*-ből fejlődött (vö. *hivság, hivalkodik)*, az *u* előtt levő *j, v* tehát hiátustöltő hang. A *j* azután olyankor is megmaradhatott, mikor a *v*, illetve az ebből fejlődött *u* nyomtalanul eltűnt; így *hij* alakban jegyezték föl a Rábaközben, Vas megyében, Csík megyében, *híj*-nak Sopron m. Répce melléken, a Marcal mellékén és Pápa vidékén, *hijj*-nak Göcsejben, *héj*-nak az Őrségben, Göcsejben, Somogy m. Balaton mell., Kecskeméten, a Székelyföldön. Vannak azután *j*-telen változatok is: *hi* (Göcsej, Brassó m. Hosszúfalu), *hí* (Sopron m., Rábaköz, Répce mell., Vas m., Őrség, Zala m., Veszprém m., Győr m.), *hé* (Vas m. Őrsziget, Zala m., Göcsej, Sümeg vid., Veszprém m., Somogy m., Tolna m., Baranya m.). A *j* helyett lehet hamis analógiával *l*: *hél* (Vas m. Őrség, Hegyhát, Zala m., Somogy m., Tolna m.; vö. még: *hélon, héloba, hélloba* Göcsej), *hiél* (Vas m. Őrség, Göcsej, Zala m. Alsólendva) MTsz. A *hi, hí, hé* alakokban természetesen nem a *j* kopott le, hisz ez eredetileg nem tartozott a szóhoz, hanem a tővégi *v* hang. Mármost egy közlemény szerint Zalalövőn azt mondják: Menj föl a *hébára!* (Nyr 14 : 185). Szarvas Gábor azt hitte, hogy a *hébára* alak alapszava a *hé* ‚padlás', ehhez előbb a *-ba -be* rag járult, s ehhez fölösen tették hozzá még a *-ra -re* ragot. Fölteszi hát a kérdést: „*a)* Hallható-e valóban Zalalövőn vagy másutt is e pleonasztikus forma: *hé-bá*-ra; s ha igen, *b)* megtoldják-e más raggal is, pl. ‚hébá-*ba*, hébá-*ból*' sat., s végül *c)* használják-e netán ez alkalmazásból levonva nominativusként magát a *héba* alakot is, pl. Elég nagy a *héba*, találhatsz ott neki helyet?" (Nyr 14 : 274). A válaszok nem voltak világosak, nem derült ki a közlésekből, hogy a *héba* náluk ragtalan alak-e vagy *-ba -be* ragos határozó. Ugyanez áll a MTszban Veszprém megyéből kérdőjellel közölt *héba* adatra. Sőt jogos Szarvas gyanuja, hogy ezekben az esetekben ragos alakkal van dolgunk. S mindennek ellenére most olyan adatot kaptunk, amely kétségtelenné teszi, hogy a zalalövői közlemény hiteles, s a *hiu*-nak van *héba* vál-

tozata, bár ezt nem úgy kell magyarázni, mint Szarvas Gábor. Kardos László ugyanis Az Őrség népi táplálkozása c. nagybecsű munkájában közli a *hiéba* alakot (224), megjegyezve, hogy „*hiébá*-ja csak a zsuppos házaknak van, pallása meg a cserepes házaknak" (225). Előfordul nála még a *hiébán* és a *hiébában* alak is, tehát *-n* és *ban ben* raggal (227). És hasonló alakot följegyeztek a háromfalusi csángóknál is. Brassó megyében: *hiba*, s emellett *hibu* is van (Nyr 37 : 279, 39 : 181). Már a *hibu* változat is arra vall, hogy a *héba, hiéba*, nem lehet a *hi, hé, hié* elhomályosult *-ba -be* ragos alakja. De még nagyobb bizonyíték erre, hogy a nagyküküllőmegyei Halmágyon a *hí* és *híj* mellett *híb* változat is használatos: *Mektüöt e híb füstel. Kinësztem e híb likán* (NyK 31 : 385, 400). Egy másik halmágyi közlés szerint *hiu* ‚padlás', de *híblika* ‚padlásablak' (Nyr 31 : 230). A *héba, hiéba, hiba, hib b*-je tehát csak az eredeti **hiv v*-jéből fejlődhetett, mint a *szilva sziva* (Sopron, Vas, Zala, Veszprém m.) változatából *sziba* (Vas m. Őrség, Zala m. Göcsej), *szíba* (Mohács), a *kavics*-ból *kabics* (Veszprém m.), *gabics* (Göcsej), a *kövecs*-ből *göbecs* (Keszthely), *gübecs* (Somogy m.), *göbécs* (Pápa vid.), *gübécs* (Zala, Veszprém m.), *göbics* (Veszprém), stb.)Nyr 62 : 128). A *héba, hiéba, hiba a*-ja járulékhang. Ennek kétségtelen bizonyítéka, hogy az Őrségben a *hiéba* mellett a padlásnak nemcsak *hiél* változata van (Kardos 106, 225, *szinhiél* ‚a szín padlása', *kástuhiél* ‚a kástu padlása' 221), hanem *hiéla* is (84, 221, 222, 225). Az *a* végű alakok azonban lehetnek elvonások is a *ház-héja, ház-hija, ház-híja, ház-hijja, ház-híjja, ház-hia* (MTsz) birtokos összetételekből. Az mármost az érdekes, hogy a népnyelvben ezek padlást jelentenek, a régi szótárak azonban a latin ‚tectum' szóval fordítják, pl. Murmeliusnál (1533) tectum: *Haz heia;* Calepinusnál (1585) tectum: *Haz hiu;* Molnár Albertnél tectum: *Haszhiu, Haszhea*, a magyar-latin részben: *Házhea, Házhéja, Házhia, haszhija, Házhiu:* Tectum Domus; Pápai Páriznál Tectum: *Ház héja*, a magyar-latin részben: *Ház héa, Ház héja, Ház hia, Ház hija, Ház hiú:* Tectum domus. Az adatok közt külön figyelemre méltó a Calepinustól átvett *Haz hiu* alak, amely újabb bizonyíték Calepinus szótára magyarítójának erdélyi származására nézve.[8] Ámbár a *tectum* jelentése ‚tető, fedél; mennyezet', ez nem okoz semmi nehézséget a kétféle jelentés egyeztetésében, hisz a MTsz szerint az Ormánységban a *hé*, s Pápa vidékén a *híj* szónak szintén van ‚háztető, házfedél' jelentése. De a régi nyelvben is találunk adatot arra, hogy a ház héjának volt ‚padlás' jelentése is. Így a Károlyi család levéltárából évszám nélkül közölt adatban: Az *ház héja* ajtaján egy lakat (NySz). Ajtaja csak a padlásnak lehet. Érdekes a Comenius Januajából közölt adat: *Padlás, ház héja:* tectum (NySz). Ebből az látszik, hogy a régiek padlása nem volt azonos a mai padláshelyiséggel. Szikszai Fabriciusnál pl. Laquearium — *Feöl hásznak az pallàsa.* Molnár Albertnél Laquear, Laquearium: *Me-*

[8] A NySz ezt a fontos hangváltozatot nem idézi.

nyezet, Boltozat, Padlás also része; Tabulata: *Padlas, Dezkázat, Padimontom;* Pápai Páriznál: Tabulatum: *Deszkázott, padlott, pádimontomozott hely.* Molnár A. magyar-latin szótárában: *Padlás:* Tabulatum, Tectum; *Padlásolom:* Lacuno. A *padlás* eredetileg csak deszkázott részét jelentette a háznak, akár a mennyezetet, akár a tetőt, s a *padol* ige származéka. Vö. Molnár A.-nál: *Padlom:* Tabulo, Coasso, Coaxo; Pápai Páriznál: *Padlom, deszkázom:* Tabulo, Coasso, Coaxo. Molnár A. latin-magyar szótárában: Lacuno: *Megpadlom, Bévonszom;* Coasso: *Megdeszkázom, Bepadlom;* Coaxo: *Egybe foglalom, deszkazom.* A moldvai csángóknál is *mekpadal* ‚mit Dielen belegen, dielen'. Ugyanitt a *padló* ‚Dachboden', s a *padlász* ‚Diele, Fussboden' (Wichmann). Sőt maga a *pad* is használatos ‚padlás' jelentésben Szlavóniában, a Dráva mellett, a Palócságban, az Alföldön és a hunyadmegyei Lozsádon (MTsz). Az OklSz ‚tabulata, tectum; Diele, Boden, Dach' jelentését adja: Az egész haznok feölől vagyon eőntött *pad* (1616—1643). Palotaknak es hazaknak *Padgian* valo szarufak (1638). Az kapu felett valo Rendhazaknak *Padgian* Wagion Arpa (uo.). A Schlägli Szójegyzékben tegum (olv. tectum): *pad* (vö. a Besztercei Szójegyzék megfelelő helyén: tectum: *fedel).* A német *Boden* jelentése is ‚padló (Fussboden)' és ‚padlás (Dachboden)'.

Herkelik. Gönczi szerint Göcsejben a tetőn levő szénahányó nyílás neve *herkelik.* Alakja szabálytalan, és alsó része egy vonalban van a padlás aljával. Némelyiknek szalmafödéses ajtaja volt. Újabb épületeknél *herkelik*-at csak a melléképületeken hagynak. Ez már tökéletesebb, deszkából készül, négyszögletű, s deszkaajtaja van, neve *szénahányóakna.* Nagyobb házaknál 2—3 van (460). A szót ebben a jelentésben a MTsz is följegyezte a göcseji Nagylengyelből, de a *herkeluk* bizonyára nem kiejtés szerint való följegyzés. A somogymegyei Szőkedencsen *hërkelik* alakban jegyezték föl. Vas megyében, így Rábagyarmaton (Musits), Farkasfán, Csákánydoroszlón, Kemestaródfán, Vasalján, Iváncon, Halogyon *herkelik*nak ejtik (Csaba), Körmenden azonban *herkelék* alakban jegyezték föl (Nyr 29 : 383). A Hegyháton a *herkelik* ‚tűzfal-lyuk' (MNy 9 : 138)[9], s ez a jelentése megvan Rábagyarmaton (Csaba), Oszkón (saj. följ.), s a zalamegyei Börzöncén is (Gombkötő József). Csákánydoroszlón a padlás tetőzetén levő szellőző nyílásnak a neve, Sopron m. Mihályiban szintén, s itt *hergelik*nak ejtik (MNy 9 : 428). Tormáspusztán a *herkelik* ‚szellőztető lyuk az istálló padlásán' (Nyr 42 : 382). Vas m. Kiskőcskön, Kemenesszentpéteren és Vönöckön én is *hergelik* alakban jegyeztem föl ‚padlásablak' jelentéssel (NyF 33:21). Rábagyarmaton a *herkelik* még a pajtakapun hagyott kis ablakforma nyílás, melyen keresztül a szekérrúd a pajtából kinyúlik. Szombathelyt pedig így hívták kbl. 40—50 évvel ezelőtt egy hentesmester konyhájának egyik sarkában a húsfüstölő kéménybe vezető ajtót (Musits).

[9] Farkasfán a tűzfalon levő padlásablak neve *huzatlik* (Csaba).

Somogy m. Porrogsztkirályon *horkel*, Csurgón *holker* ‚a ház bedeszkázott ereszalja', Porrogsztkirályon *horkellik* ‚az istállótetőn kiugró ajtó, melyen szénát hánynak ki v. be' (Nyíri). Az istállópadlásnak a kerékjászú fölött levő szénahányó nyílását Farkasfán *aknának*, Csákánydoroszlón *aknyának*, Kemestaródfán *aknalik*nak hívják. A MTsz az *aknának* ezt a jelentését nem közli, pedig nagyon fontos adat, mert a szláv nyelvekben is megvan ez a jelentés: egyh. szl. *okno* fenestra', bolg. *okno* ‚fenestra, Dachfenster', szerb *okno*, kaj-horv. *okno* ‚Fenster' szlovén *ókno*, ‚Fenster, fensterähnliche Öffnung', tót, cseh *okno* ‚Fenster', or. *okno* ‚Fenster' (EtSz.)

A *herkelik* eredetére nézve érdekes föltevést kockáztat meg Szily Kálmán (MNy 3 : 89). Szerinte a szó *herke* része a német eredetű *erkély*-jel azonos. Eszerint a *h* járulékhang, s az *erkély*nek valóban vannak ilyen változatai. Így az OklSz 1510-ből idéz *herkel* adatot, s a 16. szból is idéztek *herkely* alakot (MNy 3 : 86). De kétséges, hogy ezekben a *h* hangzott-e, vagy csak írássajátság. Azonban Musits Jenő Rábagyarmatról két olyan változatát is közli a *herkelik*nak, amelyek Szily föltevését valószínűvé teszik. Az egyik *h* nélküli alak: *erkelik*, a másikat csak egy öregembertől hallotta: *zergelik*. Ezzel összevethető a fent idézett *hergelik*, a *z*-re nézve pedig vö. *zëmplin* (Csákánydoroszló Csaba), *zeplin* (Sopron m. Bősárkány MTsz), *eplin*, *emplin* (Zilah vid. Nyr 28 : 232), *emplény* (Marcal mell. Csallóköz), *ëplíny* (Békés m. Sárrét MTsz), *ëplin* (Rábagyarmat Musits), *epelíny* (Debrecen, Balassa Iván) ‚a szán első és hátsó keresztfája, mely a szántalpakat összetartja' < szláv *oplěn*. A *herkelik h*-jára nézve vö. a *hurok* szót, mely a régi nyelvben, s ma is a székelyeknél *urok*nak hangzik (< török *uruk*); *házalík* ‚ház körüli tejtermék' (Komárom m. Szilas MNy 29 : 60), mely nyilván azonos az *ázalék* szóval. Az *erkély* végső mássalhangzójának elveszésére nézve pedig: *harkály* < *harka*, *seregély* > *serege*, *ispotály* > *ispota*, *ispita* (Horger, MNy 4 : 320).

Szijódeszka, szijóla. Kiss Géza az Ormánságból közli ‚sodródeszka, sodrófa' jelentéssel (33). A *szijódeszkát szijótáblá*nak is nevezik (35). Alapszava *szí* ‚tésztát sodor' (328), a MTsz szerint *szív* (vö. még: tésztát *szijjok*, egy *szijjas* tészta ‚egy levél tészta' Baranya m. Vaiszló Nyr 37 : 374). Tehát kétségkívül a *szív* ige származékaival van itt dolgunk. A Dtúli Szle X. 135. lapján azt írtam, hogy a *szív* ige jelentése ezekben ‚simít'. A *szív* igének azonban a népnyelvben ‚húz' jelentése is van, pl. *A kerfó mellé szítta magát, mikor óra jártam* (Baranya m. Kopács). *Kormányt vet, szíj* (Tokaj) MTsz. Mármost a *tésztát szíj, szív* kifejezésben a ‚tésztát nyujt, sodor' jelentés közvetlenül a ‚húz' jelentésből fejlődött. Eredetileg tehát *tésztát szív* azt jelentette: ‚tésztát húz', s bár ma a sodrófával csak nyujtjuk a tésztát, bizonyára eredetileg kézzel nyujtották, húzták, mint most is a rétestésztát.

A disznó nyúlja. A disznó oldalainak alsó részén két ágra

elnyúló és a két első lába között együvé futó hosszú vékony húsnak a neve ez. A Dunántúlról a vasmegyei Őrségből (Kardos L. Az Őrség népi táplálkozása 77), Somogy megyéből, az Alföldről Kecskemétről, Szegedről, Csongrád megyéből, Tokajról, Nagybányáról, Ugocsa megyéből, a Székelyföldről Háromszék megyéből közlik. A Fertő mellékén *nyula-hus* a neve (MTsz). Már a szónak nagy területen való elterjedése is arra vall, hogy ez a jelentés nagyon régi. Bizonyítja ezt a régi nyelv is, mert már 1587-ből van rá adatunk: Láb 6 Orya 2 *Nyull'a* eg' 1 (OklSz). A szónak többféle magyarázata van. Czuczor-Fogarasi egynek veszi a *nyúl* állatnévvel, s mindkettőt a *nyúl* igével kapcsolja össze, az állat nyulánk testalkatát, futásban testének előrenyulását véve tekintetbe. Szerinte a disznó nyúljának is természete a nyúlósság. Simonyi (Nyr 38 : 241) csak a disznó nyúlját kapcsolja össze a nyúl igével, mert ő tudja már, hogy az állatnévnek pontos megfelelői vannak a rokon nyelvekben. Csapodi István szerint szintén azonos a nyúl állatnévvel, mert a szegycsont kettős vége úgy áll ki belőle, mint két nyúlfül; nevét onnan kapta, mert tiszai fiúktól is úgy hallotta, hogy a szegycsont a hozzá illeszkedő kulcscsontokkal és bordaszélekkel olyan forma, mint a négy hosszú lábú nyúl (Nyr 12 : 382). Kardos szerint „a háj alatt fekszik a disznó *nyul*-ja, feje is van, meg két füle; ezek a szegycsont nyúlványai". A *nyulfű*, vagyis nyúlfő, a nyuljának kezdő bunkós része (Nagybánya Nyr 14 : 330). Csősz Állatorvosi Műszótárában különválasztja a *nyula* és *nyulja* neveket. Szerinte a *nyúlja* ‚musculi abdominis, a sertés hasizmának húsipari megnevezése': nyúlékony; tehát ezt ő is a *nyúlik* igével hozza kapcsolatba. A *nyula* ellenben a ‚musculus psoas minor, m. iliopsoas, m. quadratus, lumborum, a sertés ágyékizmának húsipari megnevezése': nyúlalakú. Ez tehát szerinte is a nyúl állatnévvel azonos. Természetesen a két szó ugyanaz, s jelentése se lehet kétféle. Most már csak az a kérdés, hogy anatómiai szempontból a disznónak melyik részéről van szó. Munkácsi Bernát népetimológiának tartja ezt a magyarázatot is, s a vogul *n'oul'* stb. ‚hús' szóval egyezteti (Nyr 56 : 136). Úgy látszik azonban, mégis azoknak van igazuk, akik a szót a *nyúl* nevével azonosítják, mert a Sulm völgyében lakó stájerek nyelvében is *Hase* ‚nyúl' a disznó megfelelő része (H. M. Fuchs: Die Bauernkost im Sulmtale. Zeitschrift für Volkskunde 29. évf. (1929): 37;[10] Kardos: Az Őrség népi táplálkozása 265).

De más német nyelvjárásokban is. Így J. Müller Reinisches Wörterbuchjában (Berlin, 1935, 3 : 284) a *Hase* címszó alatt többek közt a következő jelentést közli: ‚langgestrecktes, gabelförmiges Fleischstück im Schweine (Kalb), von den beiden Vorderbeinen bis zum Nabel, in die Nierengegend reichend, Lummer,

[10] Az eredeti szerint: „Die dünnen Bauchmuskeln an der Innenselte des Specks werden auch eigens ausgelöst. Sie bilden gleichfalls einen besonderen Leckerbissen und heissen ‚der Hase'".

Filet (Ripuarisch, Niederfränkisch); das Stück vom Schwein am Übergang vom Hals zu den Rippen' (Birkenfeld). A magyarországi németség nyelvében is: *huas* 1. ‚Hase'; 2. ‚Fleischfleck am Bauche des Schweines' (G. Kisch: Nösner Wörter und Wendungen, Beilage zum Programm des ev. Obergymnasiums A. B. in Bistritz, 1900: 73).[11] Megvan továbbá szláv nyelvben is a szóban forgó jelentés, így Pavel Ágoston és Novák Vilmos tanár urak szíves szóbeli közlése szerint a vend *závec* ‚nyúl' szó a disznó egyik részének a neve is. Pavel közölte velem a Pleteršnik-szótárnak idevonatkozó adatait is: „... 3. der Nasenkeil (der Seiler), *Cig.*; 4. das Rückenstück (von einem geschlachteten Thier), *Cig., C.*; dal mi je mesa v zajcu, *Idrija-Erj. (Torb.)*..."

Ekerésznevek.

Tézsla. A népnyelvben általában ‚az eketaligához csatolt rúd', de más toldalékrúd neve is, így az is, amelyet a boronához csatolnak, továbbá a négyes v. hatos ökörfogatnál használt toldalék- v. előrúd. Első adataink a szóra a XVI. századból vannak: Carrus: est lignum, ad quos iugum ligatur: *Thesla:* vel: *rwd* (Gyöngyösi Szótártör.); *tesola:* temo (Kolozsvári Gl.). Juga cum attinenciis *theslaywal* (1552). Vagion egy *tesla* kinec uegebe uas lancz vagion (1586 OklSz). A *tézsla* alak használatos az ország legnagyobb részében, így a MTsz szerint köv. helyeken: Vas m. Őrség, Kemenesalja, Balaton mell., Baranya m., Győr m., Csallóköz, Heves m., Cegléd, Kecskemét, Félegyháza, Zemplén m., Szilágy m., Székelyföld; Hancsók Kálmán szerint Mezőkövesden, Csűry szerint a Szamosháton is. Kardos László Az Őrség népi táplálkozása c. műve szerint az Őrségben *szántutézsola* (221); *tézsola* alakban jegyezték még föl Kolozs és Udvarhely megyében, *tëzsola* a Székelyföldön, *tézsoja* Brassó m. Hétfaluban, *tézsolya* Háromszékben (MTsz), *tézsalya* Moldvában (Wichmann). A legtöbb nyelvész szerint a *tézsla* szláv eredetű szavaink közé tartozik. Már Bernolák tót szótárában ottvan a tót *t'ažadlo* mellett. Ugyanezt az adatot idézi Czuczor-Fogarasi és Melich is (Nyr 22 : 418). Asbóth hozzáteszi ehhez a cseh *težadlo* és lengyel *cieżadlo* (orrhangú *e*-vel) adatot (Nyr 31 : 379—82). Legutóbb Kniezsa vitatta a szó szláv származását (MNy 39 : 2). Már Asbóth megjegyezte, hogy Miklosich nem említi a tézslát a magyar nyelv szláv jövevényszavai közt, sőt szláv etimológiai szótárában magát a szláv szót sem tárgyalja. Mindenesetre az is feltűnő, hogy a szó nem ismeretes sem a szorbban, sem az oroszban, s egyik délszláv nyelvben sem. Szarvas az egyetlen, aki német eredetűnek vallja szavunkat, s szerinte a német *Deichsel* ‚kocsirúd' átvétele (Nyr 22 : 22). Mármost Hancsók Kálmán mezőkövesdi gimnáziumi tanár olyan adatot közöl velem, amely végleg eldönti a kérdést, mégpedig a német származás javára. Szerinte ugyanis Borsodszemerén a szó ejtése

[11] Gréb Gyula tanár úr szíves értesítése.

tézsli, ez pedig nem magyarázható meg a szláv alakokból, ellenben megerősíti azt a felfogásomat, hogy a *tézsla* véghangja járulékhang. Az ilyen *a* és *i* váltakozására német jövevényszavakban számos példát sorolhatunk föl. Ilyenek *rokolya* és *rékli*< ném. *Röckel; sámla* és *sámli* ‚zsámoly' < ném. *Schemel*, kfn. *schamel; tápla* és *tápli* ‚tapogató háló' < ném. *Taupel; krumpli* és *kolompéra, kompéra, kompéla*< ném. *Grundbirne; bomba* és *bombi* < ném. *Bombe; lámpa* és *lámpi* < ném. *Lampe* stb. (l. Nyr 60 : 139). A népnyelvben olyan változatok is vannak, melyekben a *zs* előtt *n* van; ezek az adatok mind Erdélyből valók: *ténzsola* (Aranyosszék), *ténzsoja, tinzsoja* (Székelyföld), *tenzsola* (Kolozs m.). Ez az *n* szerintem éppúgy járulékhang, mint a zalamegyei Hetésből közölt *dérzsola* *r*-je (MTsz). Ennek *d*-je az eredeti szókezdő mássalhangzót őrizte meg. A román *tînjală* átvétel lehet a magyarból.

Csótár. A régi Tszból két *csótár* került át a MTszba. Az egyik jelentése: ‚nyereg alá v. fölé való takaró' (Balaton mell.), a másiké: ‚csoroszlya' (Vas m. Őrség). A szó eredeti jelentése: ‚lótakaró; dorsuale, tegumentum equorum; Schabracke', s ez a jelentése török eredetijének is: oszmánli *čultar*. A szónak a régi nyelvben *csultár, csoltár, csúltár, csujtár, csútár* változatai voltak, BSzabónál *csújtár* mellett *sújtár* is. A mai köznyelvben a *csótár* ritkán használatos, s a legtöbb ember nincs is jelentésével tisztában. Próbaképpen több ismerősömtől kérdeztem a jelentését. Némelyek egyáltalán nem hallották a szót, akik előtt pedig ismerősnek tetszett, rövid gondolkodás után szinte egyértelműleg kijelentették, hogy a halottaskocsi elé fogott lovak fején levő tollbokréta. Erről a jelentésről azonban szótáraink mit sem tudnak, azért érdemes lenne megállapítani, hogy a 19. század írói, pl. Jókai használja-e a szót műveiben, s milyen jelentésben. Nyilvánvaló, hogy a kérdezettek homályosan arra emlékeztek, hogy a *csótár* valami lovon levő dísz, s arra gondoltak, hogy csak temetésen láthattak földiszített lovat. CzF szótárában már találunk ehhez meglehetősen közelálló jelentést: ‚lószerszámokat ékesítő cafrangok, sallangok' *(csótáros kantár, farmatring, lószerszám)*. Ballagi magyar-német szótárának 1881-i kiadásában a *csótár:* ‚das Fransenbüschel (an der Schabracke)', tehát ‚a lótakarón levő bojt'. A CzF-nál közölt jelentés először Bugátnál fordul elő 1843-ban. Az EtSz szerint a ‚cafrang, sallang' jelentés a *sujtás* szó hatása alatt keletkezhetett. Ezt a gondolatot bizonyára a *sújtár* alakváltozat keltette, de a *sujtás* jelentése nem azonos a *cafrang, sallang* szavakéval. Nyilvánvaló, hogy a ‚lótakaró' jelentés elhomályosodásával keletkezett ‚a lópokrócon levő cafrang', azután egyéb ‚lószerszámon levő cifraság' jelentése (vö. ezt az érdekes adatot: tria *chyolthar ornamenta* scilicet *equorum* 1553 MNy 10 : 39). Nyilván azzal az esettel állunk szemben, amikor összetartozó tárgyak neveiben a nyelvérzék elveszti biztonságérzetét, s a különböző részek neveit összecseréli. Pl. a gémeskút *kankalék (kankarék, hankalék* stb.) nevű része eredetileg a kutostor vas-

horga volt, melyre a vödröt akasztják, de az eredeti jelentés elhomályosodásával néhol ‚kútostor', másutt ‚kútgém', ismét más helyen ‚a kútgém végén levő kolonc' neve lett. (Beke Nyr 65 : 10). A *szempilla* eredetileg a ‚szemhéj' volt (Bődei szerint Zalabaksán ma is az, de másutt is), ma pedig a köznyelvben ‚szemszőr' a jelentése. Így vette föl az *ajak* szó is számos vidékén az ‚áll' jelentést.

Nagyon régi a *csótár*nak ‚csoroszlya' jelentése is, s ezek is Nyugatmagyarországról valók. Így az 1558-ból való első adat egy alsólendvai rendtartásban szerepel: Egy *chotar*tul kit az Ember maga wasabul nadlath harom kraiczarth aggianak, Egy *Lemes* Nadlastul az Ember wasabul ha nadlya, eöth kraiczarth wehessen (MNy 12 : 34). Az OklSz adata a Nádasdy-gyűjteményből való, tehát valószínűleg Vas megyéből: Eke harom. Azokhoz *lemes* wagon harom *Chotar* negy. Ezteke harom (1566). A népnyelvből még több adatot tudok idézni, még pedig Vas megyétől Baranyáig: *csóutár* (Farkasfa), *csuótár* (Őriszentpéter, Szalafő, Bajánsenye, Kerkáskápolna Csaba, Göcsej ‚ekevas, csoroszla' Gönczi 511), *ekëcsótár* Vas m. Gödörháza (Bődei), *csótár* (Rábagyarmat Musits, Zala m. Maróc NéprÉrt 26 : 89, Csesztreg, Felsőszenterzsébet, Kerkapéntekfalu, Szentgyörgyvölgy Bődei, szerinte Zalabaksán az öregek még ismerik, de már csoroszlát mondanak helyette, Somogy m. Sellye Nyr 26 : 48, Zselickisfalud, öregektől, Nyíri 92, Darány Nyíri, Baranya m. Ormánység Kiss Géza). Gönczi az eke leírásánál már nem a csoroszlával azonosítja a *csuótárt*, hanem azt írja: „*csoroszlaiga* vagy *csuótár*, melybe a csoroszla van erősítve" (643). S Musits is azt írja: „A *csótár* nevet nem sikerült teljesen tisztáznom, mert kevesen emlékeznek rá. Ketten pl. majdnem összevesztek azon, hogy a csoroszlának nevezett részt mondták-e azelőtt *csótár*-nak, vagy a csoroszlatartóvasat, melyet ma *csoroszlatartu*nak hívnak." Mármost véleményem szerint nem lehet a ‚csoroszlya' jelentésű *csótár* külön szó, bármily nehéz is kapcsolatba hozni a ‚lópokróc' jelentéssel. Annyi bizonyos, hogy a parasztnak soha sem volt díszes lópokróca, s mikor hallotta a *csótár* szót, azt hitte, hogy a rajta fityegő sallang, cafrang a *csótár*, s így vitte át az ekegerendelyről lelógó csoroszlyára, hisz ez az eke fityegője.

Csikoltó. A *csikoltó* igaalakú facsat, mellyel a tézslát az eketaliga rúdjához csatolják (képe Népr.Ért 26 : 90, Csűry SzhSz). Először MA szótározta: *Czikólto:* Vinculum ligneum in conjunctione Iugorum bovinorum. Vannak azonban ennél régibb adatok is: Vomeres ad aratra duo, *chykolthe* ferrea quatuor (1513). Tesla *czikotestul* (1597 OklSz). A népnyelvben *csikoltó* (Mezőkövesd Hancsók Kálmán), *csikojtó* (Bács m. Ada vid. NyF 37 : 20, Nógrád m. Nagyoroszi Noga Tibor), *csikótou* (Szatmár m. Mezőgecse, Tiszahát Csűry), *csikuótié* (Pápa vid. NyF 17 : 34), *csikóti* (Vas m. Szarvaskend Nyr 41 : 292), *csikuóti* (Vas m. Ivánc, Csákánydoroszló), *csikuti* (Őriszentpéter, Far-

kasfa Csaba, Rábagyarmat Musits), *csikati* (Zalabaksa Bődei, Zala m. Lispe NéprÉrt. 26 : 89), *csikoti* (Vas m. Kisrákos Zsohár Gyula, Göcsej Gönczi 643), *csikótészög* Zala m. Pölöskefő Pálffy László). — Újabb neve: *körpölü* (Vas m. Farkasfa Csaba), *körpöllü* (Iványc Csaba, Rábagyarmat Musits, Göcsej Gönczi 643, Zala m. Maróc NéprÉrt. 26 : 89), *körpölle* (Zalabaksa Bődei). Ezzel azonos a *körpölyű*, *körpő* (Balaton mell. TudGyüjt 1839, 12 : 38, Nyr 34 : 485), *körpüő*, *körfüő* (Pápa vid. NyF 17 : 31, 34), *körpő*, régen *fakörpő*, most *vaskörpő* (Vas m. Karakó MNy 32 : 208), *vaskörfő* (Zala vid. NyF 9 : 48), *körpü* (Felsőőr Imre Samu) ‚rúdfej, a szekérrúd végére szegezett fa vagy vasalás, melybe az iga nyakszegét illesztik'. Pápa vidékén ilyen van a taligarúd végén is (NyF 17 : 34). A régi Tsz a Balaton mellékéről *körpöly* alakot közöl, ennek kiejtése bizonytalan, mert ott *ly*-t nem ejtenek, tehát vagy *körpöl* vagy *körpöj*. De ez mindenesetre fontos adat, mert legközelebb áll az eredeti német *Körbel* szóhoz, s éppen azért kívánatos volna újabb adatokkal való megerősítése már azért is, hogy tudjuk, hogy keleten meddig terjedt el ez a szó. A szintén a régi Tszban levő őrségi *körpölű* sem pontos följegyzés, mert ott szóvégén rövid *ü*-nek kell lennie. A *körpölü ü*-je járulékhang, talán *ő*-ből fejlődött (vö. *penető*, *penet* ‚pemet' < szl. *pometu*, *rézső* ‚rőzse' (vö. *rőzs*, *rös*, *rés*, *ris* ebben a szólásban: Nem nagy *rist* csinált (t. i. ha olyan hal meg, aki vagy öreg vagy nem hagy maga után utódokat. Sopron m. Nagylózs, Nyr 31 : 531) < ófn. kfn. *rîs*, úfn. *Reis* ‚Zweig', *istálló* < német *Stall*, *sorompó* (vö. *soprony* Zenta Nyr 38 : 142) < ném. *Schrank*, *margitu* ‚nehéz fasúly a szövőszék fonalasdorongján, amely a vásznat lehúzza' (Rábagyarmat Musits Jenő), *margit* ‚egy szíjon lóggó vasgolyó, ez tartja a pálcákat, hogy le ne csússzanak' (Győr m. Szigetköz NyF 38 : 34, MTsz).

Visszatérve már most a *csikoltóra*, a szónak még a következő jelentései fontosak: 1. ‚a tézslára alkalmazott rövid lánc, mellyel a tézslát a szekér- v. ekerúdhoz csatolják' (MTsz. Csűry); 2. ‚boronahorog, amellyel a boronát a vonó marhák után akasztják'; 3. ‚járomalakú készülék, amely a malom hídjának deszkáit egybetoldja és összeszorítja' (MTsz); 4. ‚gémeskút ostorát a gémhez erősítő farész' (Rábagyarmat: *csikuti*, DtuliSz 7 : 323). Nagyon valószínű az EtSz föltevése, hogy a *csikoltó* a *csukló* családjába tartozik, mert a tárgyaknál ugyanaz a szerepe, mint a csuklónak a kéznél (vö. az Ormányságban: *csukló* ‚a láncfához szögelt, közepén könyökszerűen föl-lehajló kampósfa alsó fele' (Kiss G. 266); a Szamosháton: *csoklóu* ‚az az izület, amely a kezet a kézszárhoz kapcsolja'). A népnyelvben a *csuklónak* vannak *i*-s változatai *csikló* (Győr m. Bőny, Székelyföld), *csikla*, *csiklya*, *sikla* (Székelyföldi; *csikló* ‚az evező beakasztására való mély bevágás a csónak oldalában' (Komárom); *csiklópánt* ‚Scharnierband' (lakatos mesterszó, Sárospatak; vö. *csuklupánt* szekrényajtón, katonaládán, Rábagyarmat Musits); *csiklóvas* ‚födéltartó' (kocsikovács mesterszó, uo. MTsz). A régi nyelvben is.

Vállai *tsitloibol* kimozdulnak (GKat 1647). *Tsiklója a' lónak* Suffrago (horgasín) PP (1767). BSzabónál fordul elő először a *csukló* ‚a térdben a forgócsontnak a helye' jelentéssel. CzF-nál: *térdcsukló, boka csuklója; csuklóban eltörött a ló lába; farcsikló* ‚a farnak csiklója v. csuklója'. Közmondás Erdélyiből: *Eltaláltad a csiklóját,* t. i. a disznófark csiklóját ügyességnek tartatik. *Könnyű eltalálni a kolbász csiklóját.* Az EtSz szerint a *csuklóból* irodalmi kikövetkeztetés útján keletkezett a *csuklik* (a ló lába, kés, bika) ‚megbicsaklik', de ellene mond ennek a székely *csikkan, kicsikkan* ‚(ki)ficamodik)', *csikkant, kicsikkant* ‚(ki)ficamít' ige, amely nézetem szerint összefügg vele.

Lemezvas. MA szótára szerint a csoroszlyának *lemezvas* neve is van. Ez a név és értelmezés a szótárnak két helyén is megtalálható: *Czoroszlya, Lemezvas:* Culter praecisorius in aratro, s a *Lemezvas* címszó alatt. A népnyelvi adatok szerint azonban a *lemezvas* jelentése ‚ekevas v. szántóvas', így Vas m. Bajánsenyén, Kerkáskápolnán (Csaba), Zala m. Marócon (NéprÉrt 26 : 89). A régi Tsz az Őrségből közli hasonló értelmezéssel, de eredetibb alakban: *lemes.* Zala m. Csesztregen, Zalabaksán Bődei *lemesvazs* nevét jegyezte föl, a MTsz Somogy megyéből közli, s Kassai Gömör megyében jegyezte föl *lemesvas* alakban (MNy 1 : 379). CzF *lemës, lemësvas* kiejtést tüntet föl zárt *ë*-vel, s ezt igazolják újabb adatok: *lemës, lemëzsvas* (Felsőőr Imre Samu, Alsóőr MNy 38 : 218); *lemësvas* (Vas m. Velem Nyr 34 : 109), *lemösvas* (Somogy m. Darány Nyíri Antal). A szóra a legrégibb adatot a Besztercei Szójegyzékben találjuk: vomer uel vomis — *lemes vas.* A szó szláv eredete már rég ismeretes (*lemeš* ‚Pflugschar, Pflugeisen), s ez is azt bizonyítja, hogy MA értelmezése tévedésen alapszik (vö. Nyr 31 : 171).

Kormánydeszka. Az ekevas éles vas, amely a földet vízszintes irányban hasítja, s a kormány elejére van erősítve. A *kormány* viszont görbe vaslap az eke hátulján, mely a fölhasított földet a hátára fordítja (Sopron m. Bősárkány, Somogy m. Szenna Nyíri 95, Felsőőr Imre Samu). Ejtése Őriszentpéteren, Kerkáskápolnán, Bajánsenyén: *kormán* (Csaba József), Pápa vidékén: *kormán* (NyF 17 : 33, 34 : 56), Somogy m. Darányban és a Szamosháton: *kórmány* (Nyíri Antal, Csűry, Nógrád m. Szarvasgede és vidékén Nyr 33 : 303), Gömör m. Hanván: *kaórmány,* Somogy m. Marótpusztán: *eketormány* (MTsz; a *k* > *t* hangváltozásra vö. *tüdök* ‚köldök' Somogy m. MTsz. Nyíri 178, *eketüdök* Zala m. Maróc, Lispe NéprÉrt 26 : 89; *tisafa* Zala m. Balatonfelvidék NyF 40 : 68, Győr m. Szigetköz ‚kisafa' 38 : 31). *Kormányvas* a neve Bács m. Ada vidékén (NyF 38 : 20), Veszprém m. Mezőlakon, Vanyolán; Nyárádon, Mihályházán, Bakonytamásin (NyF 17 : 33) és Vas m. Farkasfán (Csaba), Őriszigeten (MNy 38 : 217) azonban *kormándëszka,* Heves m. Csépán is *kórmánydeszka* vagy *kórmányplék* (Nyr 2 : 380), Felsőőrön *ekidëszka* neve is van (Imre Samu). A veszprémmegyei Lovászpatonán följegyzett *kormándëszka* a régi faekénél a feltúrt föld

elfordítója volt (NyF 34 : 66). A tokaji *kormánydeszkáról* a közlésből nem derül ki, hogy ez fából volt-e vagy vasból (Nyr 19 : 383). A *kormánydeszka* név tehát a régi faeke emléke, amelyben a csoroszlyán és szántóvason kívül minden rész fából készült (Magyarság Népr. 2 : 201, NéprÉrt 26 : 89).[12]

Igarésznevek.

Az igarészek neveiben is több följegyzésre érdemes szó van. Az iga felső fája Vas m. Bajánsenyén és Kerkáskápolnán *vonyu*, Őriszentpéteren és Farkasfán *vonyuła*, Csákánydoroszlón *igavonyu* (Csaba), a Göcsejben is *igavonyu* (Gönczi 641), Bődei szerint Zalabaksán csak *vonyu*, Veszprém m. Salamonban, Gergelyiben és Nyárádon *vonyuó* (NyF 17 : 34). Az iga felsőfájának közepén levő nyakszeg *vonyuszëg* Szalafőn, Farkasfán (Csaba), *igavonyuszëg* Rábagyarmaton (Musits). Ezeket a neveket a MTsz nem közli. Bizonyára a *von* ige eredeti ‚húz' jelentése maradt fönn bennük, tehát *vonó* a. m. ‚húzó', vö. *vonyó* ‚szügyhám, húzó' (Győr m. MTsz); *vonyuós* ‚sáros, rossz (út, ahol a marhának erősen kell húzni)' (Veszprém m. Lovászpatona NyF 34 : 69), *vonószíj* ‚járomszíj, közszíj, amellyel a jármot a két küszküllő segítségével a szekérrúdhoz csatolják' (Csík m. MNy 10 : 44, *vonószíjj* Csíkszereda Szőcs Lajos), *vonószög* ‚szeg, mellyel a jármot a rúdhoz erősítik' (Zemplén m. Szürnyeg MTsz); ez Somogy m. Szennán *huzószög* (Nyíri 125). Az iga felsőfája Zala m. Börzönce *igafőła* (Gombkötő József), Veszprém m. Szalókon *igafüő*, Gecsén, Marcaltőn, Mihályházán, Dereskén, Dákán, Bakonytamásiban *füőła* (NyF 17 : 34), Békés m. Endrődön *járomfelsőła* (Fülöp Imre), Gergyóban *felła* (NyF 20 : 55), Csíkszeredán *járomfelła* (Szőcs Lajos), Gyímesen *járomfêjła* (Erd. Múz. 47 : 436), a Szamosháton *járómfű* ‚járomfő' (Csűry), Mezőkövesden *járomfe, felsőfej*, Borsodszemerén, Borsodsztivánon *járomfej* (Hancsók Kálmán), Debrecenben *válła*, mert nekifeszül az ökör vállának (Balassa Iván: A debr. civis földm. 12).

Az iga alsó fája *alła* (Zala m. Pölöskefő Pálffy László, Zalabaksa Bődei, Heves m. Csépa Nyr 2 : 380, Kiskúnhalas 14 : 236, Bács m. Ada vid. NyF 37 : 20), *igaalła* (Zala m. Börzönce Gombkötő J.), *âła* (Győr m. Sokorópátka Nyr 35 : 425, Somogy m. Szenna Nyíri 125, Tolna m. Némedi Nyr 29 : 382), *ała* (Zala m. Balatonfelv. NyF. 40 : 52), *igaóła* (Sopron m. Nagylózs Nyr 30 : 444), *uóła* (Pápa vid. NyF 17 : 34, 34 : 57, Győr m. Felpéc Nyr 35 : 435), *ajła* (Székelyföld Tsz. Csík m. Gergyó NyF 20 : 55), *âjła* (Szamoshát Csűry), *igaalla* (Göcsej Gönczi 643, Őriszentpéter), *alsuła* (Bajánsenye, Kerkáskápolna), *igaalsuła*

[12] Vö. *guzslánc* (Vas m. Farkasfa Csaba, Rábagyarmat Musits, Kisrákos Zsohár Gyula), *szántuólánc* (Pápa vid. NyF 17 : 33), ‚az ekét és taligát összetartó lánc', ez régen fagúz volt. „A guzst télën szelëncefábu (orgona, Syringa vulgaris) pörgettik, aszt húszták rá a gërëndüre, ahhelën van most a guzslánc" (Kisrákos Zsohár Gyula). Felsőőrön az ekét a talyigához kötő lánc neve ma is csak *guzs* (Imre Samu).

(Szalafő, Csákánydoroszló Csaba), *asufa* (Zala m. Páka MNy 23 : 592), *alsu igafa* (szemben a *fölsü igafával*, Rábagyarmat Musits), *âsó járomfa* (szemben a *fősó járomfával*, Győr m. Szigetköz NyF 38 : 30), *járamajjfa* (Csíkszereda Szőcs (Lajos), *járomâjfa* (Gergyó Erd. Múz. 47 : 436), *áldëszkâ* (Nógrád m. Szarvasgede vid. Nyr 33 : 303), *álldeszka* („az ökör álla alatt levő" Zemplén m. Szürnyeg Nyr 10 : 324, MTsz), *álfa* (Debrecen, Balassa i. m.), *járomdeszka, aldeszka, áldeszka* (Mezőkövesd), *aldeszka* (Borsodszemere), *aldëszka* (Borsodsztián Hancsók Kálmán).

Az iga alsó és felső fáját összetartó két függőleges fa neve: *kázlo* (Szalafő), *igakázlo* (Bajánsenye, Kerkáskápolna), *tázslo* (Őriszentpéter Csaba), *igakázslo* (Rábagyarmat Musits). Rábagyarmaton a *kázslo* más jelentésekben is használatos, így *ódakázslo* ‚a szekéroldal zápja', *talicskakázslo* ‚a talicska oldalfáit összefűző lécek', *kázslo* ‚a disznóoldalas bordái'. *Ódalkázla* Vas m. Veleméren (Nyíri), *uódalkázslo* Csákánydoroszlón (Csaba) is használatos ‚szekéroldalzáp' jelentésben. Kisrákoson is *kázlo* a ‚szekéroldalzáp' (Zsohár Gyula). A MTsz az Őrségből a szót *kászla* alakban közli, de ez talán sajtó- v. íráshiba *kázsla* helyett. A régi Tsz Göcsejből is közli a *kázla* ‚igabélfa' jelentését, Bődei szerint azonban Zalabaksán csak a szekéroldalnak vannak *kázlái*, s ezt a jelentést a MTsz is közli Hetésből. Csesztregen *kázlo* a villa három ágát összetartó keresztfa is (Bődei).

Göcsejben az iga összetartó fájának neve *igabeła* (Gönczi 641), Zalabaksán *beła, bőła* (Bődei), *bała* (Csesztreg Bődei), *igabéła* (Pölöskefő Pálffy László, Sopron m. Répcemellék Nyr. 2 : 519, Vas m. 30 : 100), *igabiéła* (Csákánydoroszló Csaba), *béła* (Zala m. Balatonfelv. NyF 40 : 52, Győr m. Szigetköz, 38 : 30, Tolna m. Némedi Nyr 29 : 382, Somogym. Szenna Nyíri 125), *igabéła* (Zala m. Börzönce Gombkötő J.), *biéła* (Zala m. Páka MNy 23 : 592, Pápa vid. NyF 17 : 34; 34 : 53, Nyr 35 : 435), *beëła* (Tolna m. Sárköz 33 : 336), *bélła* (Debrecen Balassa i. m., Bács m. Ada vid. NyF 37 : 20, Békés m. Endrőd Fülöp Imre, Heves m. Csépa Nyr 2 : 380, Szamoshát Csűry, Székelyföld Tsz), *béldëszkâ* (Nógrád m. Szarvasgede vid. Nyr 33 : 303, Borsod m. Sajó völgye Hancsók Kálmán, Zemplén m. Szürnyeg MTsz), *béldeszka* (Mezőkövesd), *beéldëszka* (Borsodsztián, Hancsók Kálmán). Vas m. Farkasfán *igaësszütartufa* a neve (Csaba).

Az iga két szélén levő igaszeg neve *küllü* (Rábagyarmat Musits, Szalafő, Bajánsenye, Kerkáskápolna Csaba, Göcsej Gönczi 641), *igaküllü* (Farkasfa Csaba, Zalabaksa Bődei). A *küllőnek* ezt a jelentését a MTsz nem közli, de ez van az elhomályosult székely *küszküllő* (ebből: *közküllő)* szóban: az a két darabka fa, melynek egyikét, midőn a jármot a szekérrúdhoz csatolják, a közszíj felső végébe, a másikat pedig az alsó végébe dugják bele' (Csík m. Gyergyó MNy 10 : 44, NyF 20 : 55, Háromszék m. MTsz).

A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna.

(Művészettörténeti összefoglalás és vezető a két templom megtekintéséhez.)

BOGYAY TAMÁS dr.

A jáki főhajó féloszlopait finoman faragott *oszloptörzsgyűrűk* díszítik. Ezt a motívumot már a 12. századi francia gótika előszeretettel alkalmazta ugyanilyen módon, hogy a hajófalakon felfutó karcsú oszlopok és oszlopkötegek száraz egyhangúságát enyhítse. A 13. század elején az építészeti tagolás gazdagítására törekvő ciszterci gótika is átvette az oszloptörzsgyűrűk használatát, sőt helyenként káprázatos bőkezűséggel alkalmazta őket.

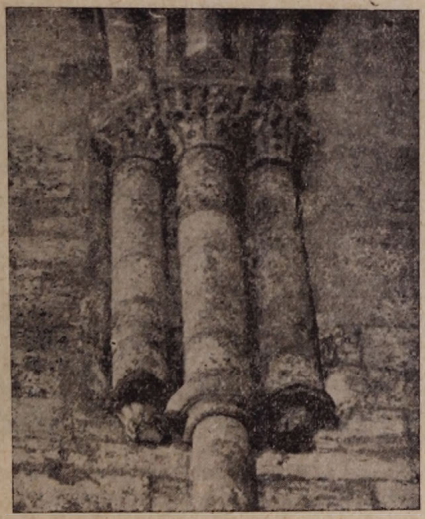

38. kép. Az északi főhajófal keleti hármas faloszlopkötege.

A földszinttől a boltozatig futó oszlopok és pillérek egyhangúságának elkerülésére és egyúttal a földszinti tér kihasználhatóbbá tételére azonban egy másik módot is talált: a boltozattámasztó oszlopoknak és pilléreknek az oldalfalakba illesztett gyámokra való helyezését. A gyámokra helyezett támaszrendszer a ciszterci a koragótikának legfeltűnőbb és legjellegzetesebb technikai sajátossága lett.

Jákon megpróbálták mindkét motívumot egyszerre és egymással kapcsolatban alkalmazni. A hevederívnek szánt féloszlopot két oldalt egy-egy rövidebb — az átlós bordák részére készült — oszlop kíséri, amely lent, a közrefogott oszlop törzsét díszítő gyűrű mellett gyámkőben végződik. Az ötletet valószínűleg a pannonhalmi templom adhatta, ahol a gyámokra állított hármas oszlopkötegeket igen változatosan alkalmazták. Az északi falon megpróbálkoztak egy olyan megoldással is, amelyik már Jákot idézi: a szentély felőli első hevederívet tartó vaskos és elég idomtalan falpillért alsó részén, ahol egy gyámkőre helyezett kurta oszlop fejére támaszkodik, oszloptörzsgyűrű-szerű párkány öleli körül. Ezt a falpillért két oldalt vékonyabb, az átlós bordáknak szánt karcsú oszlopok kísérik, amelyek a gyűrű alatt valamivel gyámokban végződnek, törzsük azonban a gyűrűt átvágja.

Jákon mindezt átformálva, szinte elrontva látjuk viszont. Az átlós bordák oszlopai ép oly vastagok, sőt néhol még vaskosabbak, mint a hevederívnek szánt középső. Oszlopfőik is egyforma nagyok és különálló darabok, amelyek eredetileg aligha voltak arra szánva, hogy egy hármas oszlopköteg egységes fejezetét alkossák (v. ö. a zsámbéki főhajó hármas oszlopkötegeinek fejezeteivel!). Ép ezért a három oszloptörzs sehol sem simul egymáshoz és a szélsőket csak úgy tudták a haránt állított oszlopfők alá a hengeres törzseknek a falban való eltüntetése nélkül beilleszteni, hogy a falat körülöttük árokszerűen kivájták. Nem tudtak boldogulni az oszloptörzsgyűrűknek a gyámokra állított kísérő oszlopokkal való összekapcsolásával sem. A gyűrűt nem merték gyámként felhasználni, de átvágni sem, mint Pannonhalmán. A keleti oszlopkötegnél — úgy látszik — egy harmadik,

39. kép. Oszlopfők az apátsági templom főhajójának északi pillérein (nyugati, karzat melletti félpillér).

ugyancsak Pannonhalmáról (déli fal) jól ismert megoldás látszatát akarták kelteni, mintha a három törzs közös alapról indulna el, illetve a gyámok voltaképp a gyűrűhöz tartoznának, és ezért a szélső oszlopok gyámköveit teljesen atektonikus módon az oszloptörzsgyűrű alá gyűrték (38. kép.). Hasonló furcsaság, hogy a diadalív melletti sarkokban gyámkő gyanánt egy-egy bimbós oszlopfőt használtak fel (43. kép.), és a főhajó boltozatát tartó oszlopfőkről a szentélyben és a nyugati részen elmaradhatatlan fejlemezek hiányzanak (a maiak a helyreállításkor készültek!). Ha mindehhez hozzávesszük még azt, hogy a középső oszlopok törzse is a gyűrűn felül többnyire aránytalanul vaskos és szabálytalan lesz, bizonyosnak kell tartanunk, hogy a főhajó támaszrendszerének befejezése és a tervezett boltozat elmaradása a harmadik építési szakasz szükségmegoldása volt.

A főhajóban csak az *oszlopfők* és a *gyámkövek* vannak gazdagabb faragással díszítve. A templom külsején szinte egyeduralkodó bimbós oszlopfők itt jórészt a kevésbbé szembetűnő, mellékes helyekre szorultak. A főhelyen többnyire nagy gonddal faragott és rendkívül változatos növényi díszítéseket találunk, amelyekben a norman, burgundi, közép- és északfrancia késő-román művészetnek részben a felsőrajnai-bambergi műhely által közvetített motívumait használták fel (39., 40., 41. és 42. kép).

A pilléreket körítő oszlopok lábai, amelyek most csak az északi mellékhajó felőli oldalon állanak teljesen szabadon, a második építési szakasz már jól ismert fejlett formáit mutatják, helyenként a burgundi koragótika jellegzetes saroklevéldíszítésével (47. kép).

A falakon és az árkádíveken itt-ott díszítő festés nyomai láthatók, valószínűleg a 17. századból. A bejárattól számított második északi árkádív csúcsában van a Theodosius Duchon nevét őrző nehezen olvasható és részben már megfejthetetlen felirat: „THEODOSIVS DVCHON LYP... A. 1637 R. S. D."

40. kép. Oszlopfők az apátsági templom főhajójának északi pillérein (a karzat felőli első pillér nyugati oldala).

A főhajóban a templom összes *oszlopfőfajtái* megtalálhatók. Három *alaptípust* különböztethetünk meg:

1. A koragót ***bimbós*** oszlopfők szinte szabványosan egyformák. Az oszlopfő szerkezeti hivatását világosan érzékeltetik. Amint az eredeti állapotban maradt északi pilléreken megfigyelhetjük, viszonylagos formaszegénységük miatt a bimbós oszlopfők túlnyomórészt a mellékhajó felőli sötét oldalon kaptak helyet.

2. A második típus lényegében ***kehely***-oszlopfő, amelynek díszítése azonban nem a szerkezet-adta tagolást fejezi ki, hanem a kehelynek fordított csonkakúp felületét egyszerűen beborítja két vagy három sor levéllel a nélkül, hogy a szögletes fejlemez sarkainak alátámasztását kihangsúlyozná. Az ide sorolható oszlopfők közt vannak erősen helyi jellegűek, a diadalív melletti délkeleti sarok két oszlopfője pikkelyszerű levéldíszével mintha pannonhalmi gyámkövek száraz és merev változata lenne (43. kép.). Felbukkan a szélfujta, mind egyirányban hajló levelekből álló díszítés is (40., 41., 42. kép.), de sovány, kissé vérszegény formái nyugati eredetre vallanak (pl. Montiérender, Ramersdorf Ny. Németországban), szemben Vértesszentkereszt és Ócsa dús, viharborzolta lombokhoz hasonló bizáncias oszlopfőivel. Egy Esztergomban kiásott rokon oszlopfő, a grenoble-i székesegyház kerengőjének egyik oszlopfőjével, együtt mintegy átmenetet jelenthet a régi keleti és a kései nyugati típus közt. Középfranciaországi formájában jelentkezik a

koszorús vagy galléros díszítés. (V. ö. Blois St. Nicolas, Amboise St. Denis, St. Benoit-sur-Loire). A déli toronyaljában a bimbókkal, a hajópilléreken hol a Gelnhausen-bambergi egymást keresztező, félpalmettákban végződő gyöngysor díszítésű levélszárakkal, hol a szélfújta levelekkel kombinálva találjuk (41. és 42. kép).

3. A harmadik típus a díszítő elemeket a hengeres oszloptörzs és a szögletes fejlemez közti szerves kapcsolat kifejezésének szolgálatába állítja és az indákat, stilizált leveleket, félpalmettákat a fejlemezsarok alatt szinte a kockaoszlopfő formájára emlékeztető szöglet vagy a bimbós oszlopfőt idéző levélcsomó képzésére használja fel. Az ehhez a típushoz tartozó oszlopfőkön a jórészt Gelnhausen és Bamberg közvetítette burgundi és normandiai eredetű díszítések uralkodnak. Igen jellegzetesek az indadíszes

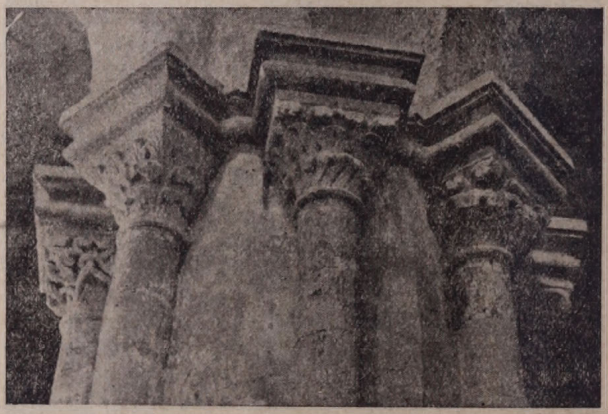

41. kép. Oszlopfők az apátsági templom főhajójának északi pillérein (a karzat felőli első pillér délkeleti oldala).

oszlopfők, amelyeken a kígyózó kusza indákat a klasszikus eredetű palmettakompozíciók mintájára vezették (v. ö. Gelnhausen, Pfalz. 40. és 41. kép.). Már szinte a bimbós oszlopfőhöz való átmenetet jelenti az a két oszlopfő, amelyeken norman jellegű egymásba fonódó gyöngysoros szalagok közt volutaszerűen kialakított levélcsomók támasztják alá a fejlemez sarkait (l. a 39. és 42. képen a jobb szélen!).

5. A főkaputól kiinduló és a templom belsejében végigvezető út végcélját, a templom legszentebb helyét a *főszentély* jelenti, amely eredeti felépítését és díszítéseinek jelentékeny részét jól megőrizte. A megújítás inkább csak a berendezésre szorítkozott. 1901-ben készült a padlóburkolat és az áldoztató korlát, 1904-ben a főoltár. Az apszisz falát díszítő Szent György festményt a Műemlékek Országos Bizottsága 1937-ben Mauro Pelliciolival helyreállíttatta. A szentély alatt van az apátoknak valószínűleg a 17. század vége felé készült kriptája.

A négyzetes *szentélyszakasz* egykor a főhajó keleti szakaszával együtt a szerzetesek karhelye volt. Felépítésében teljes tisztasággal érvényesült az a cisztercita ízű könnyed korai gótika, amely a nyugati előcsarnokban és a tornyok alatt nem bontakozhatott ki, a főhajóban pedig csak töredékesen és helyen-

ként elrontott, félreértett formában juthatott szóhoz. A második építési szakaszban a vezetést átvevő fiatalabb építésznemzedéknek ez lehetett az erőpróbája. Jellemző azonban a műhelynek sajátos, régi és új, román és gótikus szerkezeti és díszítő formák közt ellentétet nem érző felfogására, hogy ezt a karcsú, koragótikus szentélyszakaszt szervesen és minden zökkenés nélkül össze tudta kapcsolni a főapszisszal, amely a lébényi főszentély teljesen román szerkezetét és franciás arányait ismétli.

A jáki főapszisz belseje a lébényivel együtt meglepően emlékeztet a közel 100 évvel korábbi aulnay-i St. Pierre templom főapsziszára. Mindhárom helyen körülbelül ugyanazokat az arányokat és szinte aszkétikus egyszerűséget találjuk. Az ablakokat emeletmagasságba helyezték a nélkül, hogy az alsó részt bármikép tagolták volna, mint pl. Bambergben és Gyulafehérvárt.

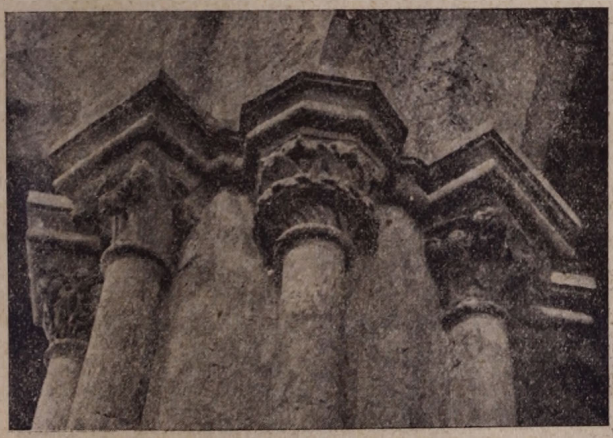

42. kép. Oszlopfők az apátsági templom főhajójának északi pillérein (a karzat felőli második pillér délkeleti oldala).

Az apszisz félkupolája alatti párkány a szentélyszakasz átlós bordáit tartó keleti oszloppár fejlemezében folytatódik, és tudatosan készített szerves kapcsolatot jelent a két épületrész építészeti szerkezete között.

A párkány-fejlemez és a szentélyszakasz bimbós oszlopfőinek formái ugyanazok, mint a főhajóban és a nyugati szakaszokban. A magasra helyezett oszlopfők közül több itt sincs teljesen kidolgozva. Egyedül a diadalív déli oszlopa hord érdekes, bambergi jellegű, de vidékies kivitelű indadíszes oszlopfőt, amelyen a sarokvoluták helyén maszkszerű fejek láthatók, és ezeknek szájából indulnak ki az indák (43. kép). A sarkantyús boltozati bordák valamivel élesebbek, mint a nyugati előtérben és a toronyaljában levők. Az esztergomi várkápolnának és távolabbról a pannonhalmi altemplomnak egyes záróköveire emlékeztet a szentélyszakasz levélkoszorús zárókövе (44. kép), amely észrevehetően fejlettebb, önállóbb, mondhatnánk gótikusabb, mint a nyugati részeken a bordametszéseket csak díszítő illetve elleplező faragások. A levélkoszorúból kiágazó bimbófélék viszont híven követik az előcsarnok zárókövét.

Az oszlopok törzsén mindenütt következetesen alkalmazták a gyűrűket a főhajó hevederívtarto oszlopainak gyűrűivel és a főapszisz külsején futó

emeletválasztó párkánnyal azonos formában. Ezek az oszloptörzsgyűrűk a főapszisz számára egyúttal az ablakok alatti emeletválasztást is jelzik.

A lábazatok (6. kép e), g)) a két toronyalja oszloplábainak felelnek meg, legfeljebb némelyik még kissé meredekebb, vaskosabb.

A szentélyszakasz és a főapszisz egyszerű, de tiszta építészeti tagolását nem élénkítik díszítő faragások. Még a szent

43. kép. A szentélyszakasz diadalívének déli fejezete.

edények számára az apszisz falába vágott két fülke is csak egyszerű, józan építészeti keretet kapott. A leckeoldalon lévő fülke alatt a 13. századra valló betűkkel a „hospes" (vendég) szó van bevésve. Nem lehetetlen, hogy valamelyik itt dolgozó, idegenből jött mester emlékét őrzi.

A gazdagabb építészeti és szobrászati díszítés hiányát a főszentélyben *festéssel* pótolták. A főapszisz falára nem sokkal az építkezés befejezése után az apátság védőszentjének, Szent Györgynek freskóképe került (45. kép). A tárgyválasztás szakítást jelent a román ikonografiai hagyománnyal, amely szerint mind a főkapu, mind a főszentély díszítésének középpontjában a diadalmas, megdicsőült Krisztus alakjának kellett állania. Krisztus helyét itt a „miles Christi", Krisztus katonája foglalja el. Ez nemcsak a szentek kultuszának a gótika korára jellemző elmélyüléséről és előtérbe nyomulásáról tanuskodik, hanem valószínűleg a magyar patrónusok sajátos vallásosságáról is, amely

a szerzetesek szentélyébe is a keresztény lovag eszményképét állíttatta.

Formai elemeit tekintve a jáki Szent György-freskó „klasszszikus formahagyományokon és bizánci ikonográfián felépülő olasz kompozíció északi, gótikus szellemű átalakítása, amelynek részleteibe helyi hagyományok is vegyülnek (lóábrázolás). E három tényező harmonikus összeolvadása emeli a jáki Szent Györgyöt a szuggesztív erejű kompozíciók sorába" (Balogh Jolán).

A kép alatt egykorú festett szentelési keresztek is láthatók. Fent, az apszisz boltozatán 17. századi díszítő festés nyomai, az ablakok körül pedig renaissance ízlésű, valószínűleg a 17. század első feléből való levélfűzéres díszítések maradtak fenn.

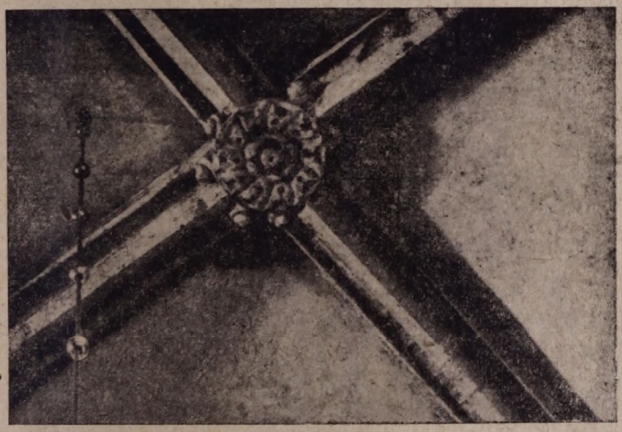

44. kép. A szentélyszakasz zárókője.

A főszentélyt elhagyva, balra a déli, jobbra az északi mellékszentélybe térhetünk be, amelyek egyszerű és szinte komor belsejükkel még az első építési szakasz tiszta román stílusát őrzik.

6. *A déli mellékszentély* kezdettől fogva a Szent Keresztnek volt szentelve. A Szent Jakab-kápolnába átvitt régi oltára helyére 1902-ben készítették a mai neoromán stílusú oltárt Kopits János szobraival. Ugyanekkor került ide Nepomuki Szent János szobra is, Mátrai Lajos műve, amely a déli szentélypillér előtt állt, és a helyreállításkor eltávolított Szent János-oltár emlékét őrzi.

7. *Az északi mellékszentély* mindig a Szűz Mária-oltár helye volt. Mai oltára Kopits János szobrával szintén 1902-ben készült a Szent Jakab-kápolnába átvitt régi oltár helyett. Mátrai Lajos Szent Anna-szobra — ugyancsak 1902-ből — a helyreállításnak áldozatul esett régi Szent Anna-oltár utóda.

A mellékszentélyek eredeti alakja és szerkezete az *északi apsziszban* tanulmányozható a legjobban, mert ez a hozzá csat-

lakozó északi mellékhajóval együtt nem esett át jelentősebb átalakításon.

Mindkét mellékszentélyre jellemző az alaprajz korai, patkóalakja és az egyszerűen tagolt párkány, amely nem csatlakozik a közvetlenül szomszédos, de már a második szakaszban készült pillérek alacsonyabban elhelyezett párkányához.

A mellékszentélyek kelet felé jóval hátrább fekszenek, mint a főszentély diadalíve, mert, mint már említettük, a háromszöges rendszer szerinti

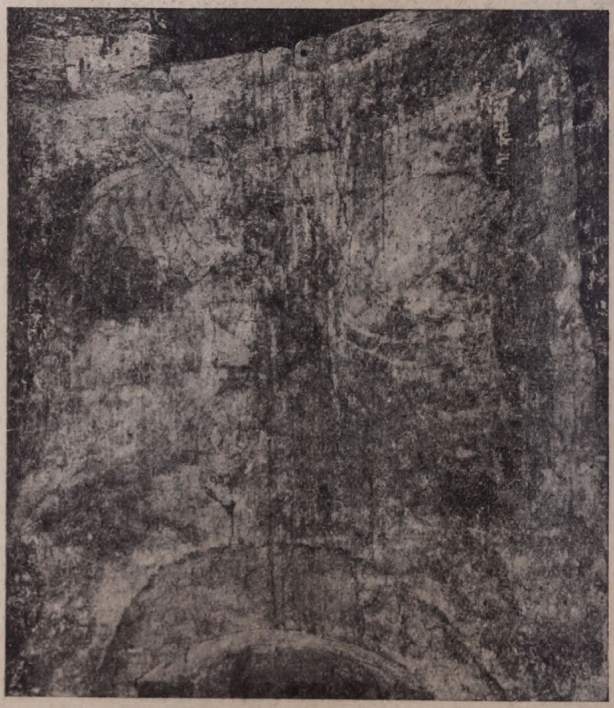

45. kép. A főszentély Szent György-képe. (M. F. I. felvétele).

beosztás rövidebb boltszakaszbeosztást adott, mint az eredetileg tervezett négyszöges, és ezért a hajókat megrövidítették. A főhajó diadalívét egyszerűen nyugat felé előbbre építették fel, a már fennálló mellékszentélyek pedig mintegy kettős diadalívet kaptak. A belső, az apsziszhoz közvetlenül csatlakozó csúcsíves ív tengelye egybeesik az apszisz középtengelyével. Összetartozásukat a folytatólagos egyszerű, még román ízlésű párkány is mutatja. A külső ív tengelye a mellékhajó tengelyével esik egybe, ezért csúcsíve a főhajó felé el van tolódva, és párkánya sem formában, sem elhelyezésben nem követi az apsziszpárkányt.

Az építőmunka folyamatosságára vall viszont az a tény, hogy a mellékszentélyekben látható egyszerű párkányformát a templomnak a második szakaszban készült részein is alkalmazták, pl. az északi mellékhajó

nyugati végén lévő hevederív alátámasztására, a tornyok emeletosztó párkányain, a főhajó délkeleti külső sarkán látható falszalag alsó befejezésére.

8. *Az északi mellékhajóhoz* a helyreállításkor igen óvatos kézzel nyúltak. Mindössze a fal melletti padkát egészítették ki a toronyaljában a padlószint leszállításakor előkerült maradványok alapján és a 17. századi barokk ablakokat befalazták.

(Folytatjuk.)

Zengő Pannonia.

A Janus Pannonius Társaságnak

Mint a bolond, ki egy hangot sodor:
szívben, szájon és lázadt homlokon
egy bűvölet, egy bánat jár velem,
nem fájdalom és mégis gyötrelem.
Minden szavamban benne sír, remeg,
mintha ez szülne újjá engemet.
Elmondhatatlan különös varázs:
örök csoda és örök változás.

Egy táj csak. Egy domb. Talán egy bokor,
ahogy az őszben némán haldokol.
Egy döbbent arc, a kanász arca tán,
mikor lohol a dühödt nyáj után.
Egy zümmögés, egy mondhatatlan vágy,
ahogy elejt és beföd a dombhát,
a csillanó hab csobogása csak,
jaj, nem tudom, hogy minek lássalak?

Bús férfi szívvel mit szeressek rajt?
Az égbe szálló felhőt, fecskerajt?
Egy kútostort, egy kazlat, egy szivet?
Ezt a szent terhet ti nem érzitek?
Ceres csókját a nyájas völgyeken,
vagy egy kulacsot kell megtöltenem
a badacsonyi öreg dombokon,
hogy minden könnyem elzokoghatom?

Színekkel le nem festhetem, mi ez?
Csak azt tudom, ha belőlem kivesz,
roskadtabb leszek, mint a gyenge ág,
ha villámcsapás éri derekát.
Te vagy nekem a bölcső, a derű,
az édes is, a fájó, keserű;
s ha szerelmemnek nincs is igaza,
te vagy nekem a leghűbb: a haza!

Bárdosi Németh János

Deák Ferenc kiadatlan levele.

Közel 35.000 darabból álló gyüjteményemben sok kézirat között szerepel Deák Ferencnek eddig, tudomásom szerint sehol sem közölt sajátkezű levele is. A levél egy Miskolc-környéki családi levéltárból került hozzám, évekkel ezelőtt. Dunántúli vonatkozásánál fogva talán nem érdektelen e levél közzététele, mely szó szerint így hangzik:

„Különösen tisztelt Méltóságos Gróf!

Nemes lelkü ajánlása által ismét egy uj jelét adta Nagyságod a' köz jó eránti buzgóságának, tisztelettel párosult hálás köszönetet mondok én is, 's mondanak általam a' Kővágó Örsi Evangelicus atyafiak is Nagyságod bő kezüségéért. — Irtam azonnal mint Nagyságod levelét venni szerencsém vala Kővágó Örsre az iránt is: hogy gondoskodjanak a' pénznek annak idéjebeni fel vételéről, de a' posták' ismert rendetlensége miatt csak e' napokban vettem onnan választ, 's annak következésében bátor vagyok Nagyságodat tisztelettel kérni, legyen kegyes a pénzt a' kár mikor Pesten, vagy Zsivora György Táblai ügyvéd úrnál, vagy annak ott nem létében Vodianer Rudolph nagy kereskedőnél le tenni.

Hálás köszönetemet ismételve, mély tisztelettel vagyok

Nagyságodnak

Posonban Április 16-án 1840.

alázatos szolgája
Deák Ferenc."

Ez a levél a Dunántúlon a XIX. században felállított középiskolák egyike történetének egy apró részlete.

A zalai evangelikus egyházmegye ugyanis az 1839. évi közgyülésén elhatározta egy latin kisiskola felállítását Kővágóörsön, s az anyagiak előteremtésére a gyüjtés útját választotta. Deák Ferenc mint zalavármegyei lakos és nemes ember tevékeny részt vett a megyei életben. Kővágóörsön is többször megfordulhatott, mert itt lakott a megye akkori egyik alispánja, Kerkápoly István, odavaló birtokos is. Nála értesült Deák a nemescélú gyüjtésről, sőt mi több,

Különösen tisztelt Méltóságos Gróf!

Nemes lelkü ajánlása által ismét egy uj jelét adta Nagy-
ságod a' köz jó iránti buzgóságának, tisztelettel
fogadott hálás köszönetét mondom én is 's min-
danak általján [illegible]
[illegible] és Nagyságod' [illegible]
azonnal mint Nagyságod levelét venni szeren-
csém vala [illegible] órára az iránt is, hogy
gondoskodjanak a' pénznek annak rendjén
fel vételéről, de a' posta' [illegible] ~~[illegible]~~
[illegible]sége miatt csak 's napokban vettem annak
választ. 's annak következésében bátor va-
gyok Nagyságodat tisztelettel kérni, legyen ke-
gyes jónak akár mikor Pesten vagy [illegible]
[illegible] Táblai ülnök [illegible] van annak [illegible]
[illegible] kezében [illegible] Rudolph [illegible]
kezeslődönél le tenni.

Hálás köszönetemet ismételve, mély
tisztelettel vagyok

Nagyságodnak
Pozsonyban Aprilis 16án 1840.

alázatos szolgája
Deák Ferencz

valószínűleg fel is kérték, hogy nagy tekintélyével járjon közben előkelő embereknél az iskola érdekében. Deák a kérésnek, mint a fent közölt levél igazolja, készséggel és eredménnyel tett eleget. Valamelyik grófnál járhatott közben, ki szavára nagyobb összeget adományozott az iskola felállítására. Ki volt a gróf, sajnos, megállapítani nem tudom, mert az adományokról szóló feljegyzés nem áll rendelkezésemre.

A levél bizonyítja, hogy az adomány nem kis jelentőségű volt az iskola számára. Az iskola valóban felépült 40.000 frt-t meghaladó költséggel[1], és meg is nyílt 1844-ben két osztállyal. 1868-ig állott fenn, amikor az 1867. évi közoktatási törvény követelményeinek a zalai ev. egyházmegye anyagi körülmények miatt már nem tudott eleget tenni s így az iskolának be kellett zárnia kapuit. Az épület ma is áll. Vastagfalú, emeletes épület, mely a mai elemi iskolán kívül még több közintézménynek ad szállást 9 helyiségében. Falán emléktábla hirdeti a latin kisiskola utolsó jeles tanárának, Gyurátz Ferenc ev. püspöknek emlékét.

Bizonyítéka a levél annak is, hogy Deák mennyire ragaszkodott szülőföldjéhez, szűkebb pátriájához, s hogy annak minden ügyéért — a legkisebbért is — készséggel állította szolgálatba hatalmas tehetségét és tekintélyét. Az iskola megszűnt ugyan, de helyet adott egy ma is fennálló másik iskolának, honnan, ha nem is latin műveltségű, de a műveltség elemi kincseit elsajátító új meg új nemzedékek lépnek ki a magyar életbe, hogy tovább dolgozzanak azon a nyomon, amelyet hazájuk nagyjainak életéből eltanultak.

Smidt Lajos dr.

•

Februári citromlepke Győrben.

Rhodocera rhamni L. néven ismeretes csapongó nyári lepkénk egy teljesen kifejlődött példányát láttam közvetlen közelről 1943. évi február hó 24-én Győrben a Baross-híd északi végénél röpülni.

Citromlepkénk általában az ország egész területén megtalálható. Általában május végétől röpül s nyíres helyeken található. Vidékenként rendszerint ritka, olykor egyáltalán nem található. Dunántúli gyűjtéseim során a Bakonyban Tapolca és Sümeg környékén találtam (1935, 1937, 1939.). Legutóbb a Gyirmót és Koroncó között elterülő erdőségekben (néhol nyíres!) láttam több példányát (1943. márc. 22.). Számos példányát figyeltem meg a vas- és zalamegyei dombok erdei tisztásain is.

A tavalyi szokatlanul kedvező időjárás sok rovarfélét előcsalt téli szállásából. Már 1943. évi február 18-án több kétszárnyú *(Diptera)* rovart figyeltem meg. Néhány nappal később, 26-án, egy nappali pávaszemet *(Vanessa Io)* is láttam.

A váratlanul beállott tartós, egyre fokozódó felmelegedés még sok biológiai meglepetést tartogat számunkra. Kétségkívül érdekes,

[1] Az iskolára vonatkozó adatok egy részét Novák Elek tb. esperes kővágóőrsi ev. lelkész úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

hogy a meleg nyári napok kedvelt lepkéi a váratlan februári felmelegedés hatására megjelentek. Fenológiai jegyzetek tanuskodnak egyes fajok korai megjelenéséről, de a *Rhodocera* ily korai megjelenésével sehol sem találkozunk. Általában a lepkék *(Lepidoptera)* rendjének változószínű fajai a meleg állandósulásával jelennek meg. A fenti példából látjuk, hogy igen nyitott kérdéssel van dolgunk, valahányszor valamely környék faunáját klimatológiai szempontból próbáljuk tárgyalni. Hálás téma! *Papp Károly.*

•

Hogyan születtek az ősi nemesnevek?

A primitív népek lélektanából könnyen megérthető egyes állatnevek személynévi használata. Az ősember ugyanis elég hamar felismerte, hogy a Föld urának csúfolt kétlábú lény igen sok tekintetben tökéletlenebb teremtmény az állatoknál. Így bizonyos állatfajok kiválóan jellemző tulajdonságaik miatt nemcsak közmondásosak, hanem valósággal irígylés tárgyai lettek az ősember szemében, aki megcsodálta és saját gyengeségének érzetében ideálnak tekintette pl. a délibb vidékeken az oroszlán bátorságát, a párduc nesztelen lépteit, a kígyó alattomosságát, közepes földrajzi szélességek alatt pedig a barlangi, majd később a hegyvidéki medve erejét, a rohanó bölény-csordának minden útbaesőt lebíró hatalmát stb.

Ilyen őstörténeti előzmények után nem kell csodálkoznunk azon, hogy az amerikai indián törzsfő ma is megtisztelő jelzőnek tekinti a Nagy Medve, Vörös Bölény, Fehér Sas és ehhez hasonló elnevezéseket, s ha a nyakas pogányságáért (vagy ha úgy tetszik: magyarságáért!) felnégyelt Koppány somogyi vezér neve a török „kabán" illetve mongol „kopán" analógiák alapján „Vaddisznó" jelentéssel értelmezhető. A pesti tréfanyelvnek „te vaddisznó" barátságos megszólítása tehát úgy tekinthető, mint egy elhomályosult s az ősidőkben egyenest „megtisztelő" szóhasználatnak a tudat alatt lappangva tovább élő csökevénye, s ez a magyarázata annak, hogy egyes állatnevek személy-, majd a későbbi fejlődés folyamán család-, nemzetség-, sőt törzsnevekké lettek!

Ne gondoljuk azonban, hogy csak a félelmetesen nagy állati erő vívta ki csodálatát a saját kicsinységét és tehetetlenségét oly sokszor és oly keservesen érző ősembernek: megbámulta és megírígyelte egyéb jó vagy hasznos tulajdonságaikat is, ha azokat szűk marokkal mérte a Gondviselés a teremtés „koronájának". E miatt nézte sóvárogva a szarvas gyors futását, a bivaly konok kitartását, az éhségűzte farkas vakmerőségét s a csavaroseszű róka koma ravaszságát. Így kerültek bele a német családtörténetbe a Fuchs és Wolf, a magyarba a Róka és Farkas családnevek. Egyáltalán nem kell tehát megütődnünk azon, ha az Attila korában a Gárdonyi „Láthatatlan ember"-ében szereplő, szent életű troyesi püspöknek Lupus (= Farkas), elődjének pedig Ursus (= Medve) volt a latin neve.

Így keletkeztek az ősi nemesnevek nemcsak Európa, hanem Ázsia kultúrnépeinél, többek közt az ősmagyarságot politikai hata-

lommá szervező ótörökségnél is, akiknél ilyen sajátságos fejedelmi és nemesi nevek szerepelnek: Arslán = oroszlán, Bars = párduc, Böri = ordas, Buga = bika, Kurt = farkas, Taj = csikó stb. A török, mint keleti pompanyelv, különösen kedvelte a főnévi és jelzős összetételeket, melyek közül jellemzésül álljon itt a következő kis csokor: Böri-Bars = ordas-párduc, Kücs-Bars = erő-párduc, Taj-Bars = csikó-párduc, Ala-Buga = tarka-bika, Ak-Taj = fehér-csikó, Kök-At-Taj = kék-ló-csikó. Az ilyen személynevek a mi szemünkben igen furcsának látszanak ugyan, a török lelkiségnek azonban annyira megfelelnek, hogy pl. az oszmánli törökben a mai napig használatosak. Példának elegendő felhozni Hardar Aktaj urat, kit a török kormány 1940-ben nevezett ki moszkvai nagykövetté!

Az egymástól térbelileg távol álló adatokból nem szabad azt következtetni, mintha Amerika indiánjai valamilyen rejtélyes úton az ázsiai török népektől tanulták volna el az állatnevek ilyen sajátságos használatát! A művelődéstörténet tanusága szerint ez az emberi szellem fejlődésében éppen olyan természetes lépcsőfokot jelent, mint például a csillagászat történetében az asztrológia: nem kizárólagos sajátsága sem egy népnek, sem egy történelmi korszaknak, hanem mindenütt szükségszerű következetességgel jelentkezik, amikor a kultúrális fejlődés elér egy bizonyos értelmi színtájat.

Hogy a jelenlegi világégéssel kapcsolatban a „távol kelet"-ről is hozzunk példát, emlékezzünk vissza Ceylon szigetének őslakóira, kik fejedelmüket a „Szinga = oroszlán" megtisztelő jelzővel illették, s innét kapta maga a nép is a „szingaléz", a maláj félsziget déli csúcsánál fekvő „bevehetetlen erőd" a „Szinga-pur = oroszlán-város" nevet. Végül ne hanyagoljuk el a fekete földrészt sem, hol az afrikai angol kormányzó kénytelen jóképet vágni ahhoz, hogy a néger törzsfő a legmélyebb alázat hangján „Vörös-Marha" ékes megszólítással illesse, mert ennél drágábbat és értékesebbet elképzelni sem tud a jámbor!

De nemcsak a „négylábúak" rendje, hanem a szépségben őket messze fölülmúló madárvilág is alaposan kivette részét a személynévadásban, mert hamarosan fölkeltette a röghöz kötött emberiség írígylő bámulatát, amikor könnyű röptével fittyet hányva a tér és idő korlátainak, naponta hatalmas területeket tudott becserkészni zsákmány után.

Az örökös harcban élő ősembert a dolog természete szerint első sorban a madárvilágnak azok a fajtái érdekelték, melyek harci erényeikkel tűnnek ki. Így a sasok erejének költői túlzásából származott az aranyat őrző griffmadár meséje a magasabb hegyvidéken lakó ótörök népeknél; minthogy azonban őseink a lankás dombvidékek és a beláthatatlan síkmezők vándorai voltak, az ő képzeletükben a sasok helyét a sokkal gyakrabban látott sólyomfélék foglalták el. Gyönyörűséggel szemlélték kecses repülésüket, bámulattal adóztak példátlan vakmerőségüknek, amikor önmaguknál sokkal nagyobb állatokat is merészen megtámadva, villámgyors lecsapással rövid tusa után harc-

képtelenekké tették őket. E vadászmadarak közül a fehérsólyom: a „turul" volt a legkiválóbb, azért ez lett a fejedelmek kedvelt madara, majd később kiváló uralkodók személyneve, a turuljelvény viselése pedig a kiválasztottaknak, a nemeseknek előjoga. Árpád apánkra nézve is igen megtisztelő volt a „Turul nemzetség"-ből való származás tudata, de még a kisebb vadászmadarak: az alásony, ákos, bese, dobgány, karcsa, kartal, kerecseny, sahin, torontál és szongor stb. is szerepeltek előkelő személyek neve gyanánt, kik azután utódaikra is átörökítve ezeket az akkor még világos tartalmú „megtisztelő" jelzőket, családnevekké tették azokat. A történeti fejlődés folyamán ezeknek egynémelyikéből ma közismert, de elhomályosult jelentésű helynevek (Alásony, Karcsa, Kartal, Kelecsény) keletkeztek, a Torontálból pedig vármegyenév fejlődött.

Nyelvtörténeti érdekesség gyanánt érdemes megjegyezni, hogy a „turul" szónak ótörök „toghrul" alakja a turkesztáni oguz nép nyelvében jelenik meg először. Rasid (= igazságos!) Ed-din régi török történetíró tudósítása szerint a 24 oguz törzs négyesével alkotott egy-egy csoportot, s ezek mindegyikének volt egy szent állata, melyre nem vadásztak s húsát nem is volt szabad megenniök. A mi szempontunkból igen érdekes, hogy az oguzoknál valamennyi törzscsoport „totem"-je ragadozómadár volt, mégpedig a következő sorrendben: sahin = sólyom (a sahin mint családnév nálunk is előfordul!), kartal = sas, tavsándzsil = nyúlászkeselyű, szonkur = sólyomfaj (nálunk a Zongor családnévben él tovább!), ücs-kus = három-madár (valami ragadozóféle!) s végül a csakyr = héjja. A VIII. század végén az oguzokat leigázó nagyműveltségű ujgur nép is átveszi a „turul" szót, s örökségül hagyja az utánuk következő szeldzsük hódítóknak, kiknek khánja szintén a büszke „Toghrul" nevet viseli. Ennek egyik utódja 1194-ben halt meg, s életében a „Tugán-sah = Sólymokfejedelme" névvel dicsekedhetett.

Egyébként az sem érdektelen, hogy a „turini papírusz" adatai egy mondabeli „Karvaly"-dinasztiáról szólnak, mely az első történeti fáraó előtt uralkodott Egyptomban, Tut-enkh-Amon sírjában pedig egy remekmívű, színaranyból készült, erősen stilizált sólymot is találtak annak jeléül, hogy nemcsak honfoglaló őseink tekintették „szent" madárnak!

Befejezésül utalunk a család- és helynévkutatás rendkívüli művelődéstörténeti jelentőségére! Ezek a nevek ugyanis gyakran évezredre visszamenőleg olyan szavakat őriztek meg a késő utódok számára, melyeknek eredeti értelme a tűnő századok folyamán legtöbbször teljesen elhomályosult ugyan, de mint a felhozott példákból is kitűnik, a rokon népek akkori vagy esetleg máig élő szókincséből megfejthetők. Így igen értékes adatok birtokába jutunk, melyek felvilágosítást adnak népünk őstörténetének olyan korszakairól, hová sem a hagyomány imbolygó fénye, sem a történettudomány fáklyája nem tud már bevilágítani!

Bodócs István.

Szépirodalom.

Balatoni hangok. Sajtó alá rendezte: *Borsi Darázs József.* Budapest, 1942.

Örömre hangoló céllal rendeződtek csokorba ezek, a még élő írókortársak tollából eredő irodalom-szemcsék, hogy magyar földünk kincsének, a Balatonnak dícséretét visszhangozzák. Izeri Izsák Gyulának évek óta hordozott terve valósult meg e gyüjteményben. (Balatoni Társaság könyvtára, 5.) Minden költeményt és prózai részt rajongó szeretet izzít át, hogy elmult kedves emlékeket idézzenek fel, s elhozzák a magyar tenger hangulatát, a balatoni reggelt, a parton ülő nótafa síró dalát, a nyugodt égen futó felhőket, a hatalmas víztükör mosolyát s az érkező vihar szimfóniáját. Egyszóval mindazt, ami által a Balaton örökre belopja magát minden látogató lelkébe.

A szép kiállítású kötet belső gazdagságát fényképreprodukciók és rajzok hatványozzák s teszik még vonzóbbá. Hisszük s kívánjuk is, hogy „a Balaton rajongói szájról-szájra, kézről-kézre adják". *Nyugat Ábel.*

*

Borsi Darázs József: *Koppány úr mezőin.* Versek. Budapest, 1942.

Nem ismeretlen költő jelentkezik e kétíves, narancssárga fedelű füzetben, mely 21 újabb versét tartalmazza. Már 1939-ben jelent meg első verskötete: „Első lépések" címmel s 1940-ben a második: „Felhők a Balaton felett". Irójuk dunántúli (somogyi), mint költő azonban legfőképpen balatoni. Különös, hogy a 30 év előtt elhunyt Soós Lajos óta a Balatonnak nem volt kifejezett költője, pedig a tündéri tónak csak partjára kellene leülnie az apollói lant ihletett pengetőjének és hullámainak, fényorgonájának, szélfuvolájának zenéje máris rimekbe tolulna a húrokon... Borsi Darázs József, aki Berzsenyi megyéjéből származik, Koppány úr somogyi mezőin heverészve álmodozik nyári délutánokon, ringatózik csónakon a balatoni fűzek alatt s mereng az őszi Badacsony lejtőin. Nem túl nagy igénnyel fellépő poéta, de mi balatoniak szívesen üdvözöljük benne a nyugodalmas dunántúli tájak dalosát, aki maga is oly egyszerű, becsületes és őszinte, mint maga Somogyország, melyet megénekel. Borsi Darázs költészete megnyerte a szíveket szükebb hazáján túl is, verseit állandóan közlik előkelő hetilapjaink s a Balatoni Társaság tavaly adta ki „Balatoni hangok" címen anthológiáját. Úgy érezzük, hogy a fiatal költő még sok kedves órával fogja megajándékozni nemcsak dunántúli híveit, hanem az ország ama széplelkű, poéziskedvelő közönségét is, mely a mai komor időkben is kedvét leli a somogyi mesék harmatos fűszálai fölött lengedező tilinkódallam hallgatásában... *(—gittay)*

Bódás János: *Felfelé!* Versek. Janus Pannonius kiadása.

Bódás ötödik verseskötete, a Felfelé!, tényleg emelkedőt mutat és nagy vidékeket tájol be. Hazafiság, népi sors, Isten és az Én. Ami mindenek előtt figyelmet kelt a tárgy és formaváltozatosság mellett, az a műgond, amellyel a költő képzett elméjének és erőteljes képzeletének játékait a vers köntösébe szövi, sűríti.

Bámuló és mélyretekintő nézéssel tekint énjébe, embertársaira, mérlegeli a fegyverzajos idők és a közte őrlődő ember viszonyát, majd ismét önmagába fordul, s ott Isten arcát fedi fel. Minden verse titokról, az élet másértelmű fényéről, az igehirdető tisztult látásáról is szól, és a nemzetek apostolának szavait juttatja eszünkbe: nunc videmus in aenigmate, homályban, ideigtartó ködben állunk...

Fegyelmezetten, összefogott határok között lépked költői útján. Élete az akaratától, alkotása pedig elméjétől kíván erőfeszítést. Mindkét oltárra áldozatot tesz, a hivatásához kapott talentumot nem áshatja, vesztegetheti el. De ezt nem számításból, könyöklési viszketegségből teszi, a küldetés szabja törvényét. S teljesítése meghozza az egyensúlyt, a békességes érzést.

Most se törtetek, most se kérek,
nem könyöklök, nem harcolok;
hagyom: s visz a kegyelem árja.
Mert akik hisznek, boldogok. (Felfelé!)

A műveltség és olvasottság szellemi préciuma nem egyszer vetődik ki verseiből, de sosem ébreszti bennünk a műhely-csiszoltság mellékízét. E helyett egyszerű dallamossággal, könnyed csilingeléssel futnak gondolattal terhelt, pattogó sorai.

Nem autó,
nem is vonat,
sorsunk mégis
rajta halad,

s ahogy halad
a jövőbe,
dicsfény lesz a
por fölötte. (Szekér a határban.)

Énjét ismételten felméri multjában. Az emlékezés lágy líráját ilyenkor gondolati elemek keményítik. Az életről megragadó hitvallása van: — ha közben stációkat sír is csetlő-botló népe elszéledtsége miatt — Isten mosolyának látja. Zsoltárhangra írt záróciklusának élményvetületeit a hivatáskör szolgáltatja. Egészében véve: a szépség és művészet ihletét, fegyelmezettségét hirdeti a kötet.

Nyugat Ábel.

*

Csorba Győző: *A híd panasza.* Versek. Janus Pannonius Társaság, Pécs, 1943.

Tollforgatóink legtöbbjét, akik átfúrták magukat egy-egy művelt nép irodalmának szellemtörténetén, vagy egy beékelt korszak termékeinek megismerésében volt részük, a tapasztalás révén olyan hatások érték, amelyek elhatározóvá váltak szellemi alkatukra, szemléletükre, alkotásaik irányvonalára. Csorba Győzőt egy letűnt, klasszikus irodalmi kultúra fogta meg titkos érintésével, s ennek hatása verődik ki látásmódján, kifejezésén, költői világán.

A gondolat és kifejezés tökéletessége, a metrum, a dolgok mélyének, leegyszerűsített értelmének fürkészése: ezek a jelenlévő igények kísérik őt és nyilvánulnak meg verseiben. Babitsi örökség ez, a sajátos és részleteiben annyira művészi líra, hogy felfedett arca csak a művelt elméig jut el a gyönyörködtetés és megértés eszközével.

Szürke a piros is, szürke a kék, a sárga,
és szürke a világ: beleesett a sárba.
Az idő megrekedt, úgy lóg benne a lelkem,
mint száradó ruhák, mikor szellő se lebben.

Most nincs tragédia és komédia sincsen,
mert mérték nélküli s határozatlan minden,
és nem különbözik a vágy, a van s az emlék,
és nem tudom, mi ez: a lét-e, vagy a nemlét. (Ijessz rám!)

Az antik költészet szokatlan íze, kielemző menete, hideg ötvözöttsége éled újra az ént láttató versekben is. (Tévesztett úton, Mecseki séta, Áldottak az éjszakák). Mindez azonban nem pusztán a l'art pour l'art elvén épül; más cél is van mögötte átértékelő jellegével:

Porszem vagyok, de élek fontos ügyben:
a mindig-rejtély szépről szólni tisztem. (Sötét lesz.)

A hivatás ilyetén megjelölése a legterhesebb feladat vállalása. Intuiciót, az agy teljes fényét s éberséget kívánja. Kevesen járnak erre, mert sok vérző lemondással jár. E már-már elviselhetetlen érzésben a Híd szava panaszra fordul:

Jobb volna a homályos folyóba rogyni mindenestül,
mintsem az ürben lógni és oktalan remélni,
jobb volna a puha iszapba halni térni,
hogy fodrozódás nélkül folyjék rajtam a víz keresztül.
(A híd panasza.)

Csorba Győző hármas rétegeződésű arccal, tartalékkal jelenik meg előttünk jelen kötetében. Jegyei: a klasszikus belső formaérzék, a francia szimbólumkeresés ösztöne és a milieu hatása a rejtett munkára serkenő irracionális szellemi erőkre. Ezek cseppfolyósulása és eggyéválása folyamatban van nála, s eredménye a további emelkedés kitolt határa lesz. Útja az egyszerűsödés, mely értékelvonás nélkül válik áttetszővé. S ennek a költő tudatában van:

Aki sok szépet mondott el hiába,
szűkszavú lesz, vagy néma,
de minden szépnél szebb lehet
szavai omladéka. (Aki sok szépet...)

Nyugat Ábel.

Sinka István: *Hontalanok útján.* Magyar Élet. Budapest, 1943.

Tíz éve jelent meg Sinkának első verseskötete. Az elmult évtized óta tökéletesen kivilágosodott számunkra költői arca. Messziről jött, egy irodalmat tört át, míg visszatért a néphez. Az ősi pásztorhagyomány mágikus erőt gyakorol rá. Bizonyos mértékben meghatározza egész pályáját életben és betűben egyaránt. Ez a költészet mesevilág, de az írói megoldás elsődleges nézőpontjából csupán. Veres szerencsés jelzőjének ő a leghivatottabban megtestesült mása: mélyrealista. Többet hozott, mint amit ígért. Így vált nagyszerű beteljesüléssé. Szerves pillére a felsorakozó Erdélyi, Tamási, Illyés, Veres-féle népi vonalnak.

Fejlődési világa egyre jobban a valóságba vezet, de még tartja magát az a valóságfeletti ábrázolásmód, amely a mellett, hogy egyéni és érezhetően határolt líra, a puszták végtelenbeveszö távlatát és a pásztormesék meghatározatlan, kitágult történésmedrét bontja ki.

A pusztai népélet festésénél olyan lírai kifejezésmódot talál, amely személyes érdekeltségű ugyan, mégis hűvösen objektív tud maradni. (Falu végén, Déd Bálint siralma, Bozsár András.) Ami őt magasba lendíti és kifejezésben Arany rokonává teszi, az a személyes élményből táplálkozó szemléletén kívül szerencsés szókészlete, amellyel kitűnően érzékeli a föld hűséges rabjának balladás, rögös, szelíd hangulatú, sejtelmes életét. E határba még nem tört be a megváltozott, lesimított, futóhomokra plántált „erkölcs".

Népi íróink felnyitották szemünket és megláttatták, hogyan és miben lehetünk önmagunk számára időtlen, elnemnyűhető erőforrássá. Sinka önéletrajzának egyik bírálója hívta fel a figyelmet, hogy az eredetiség szűzi talajából táplálkozó íróink nemcsak hogy felfedező erővel ábrázolják a magyar népi világot, de a műfajok új megfogalmazására is kényszerítenek. A Hontalanok útján új balladáival marad időtálló, elévülhetetlen irodalmi érték. *Nyugat Ábel.*

Szakirodalom.

Bakó Elemér: *A népnyelvi gyüjtés és anyagrendezés módszere.* A debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Népnyelvkutató Intézetének kiadványai. 19. szám. Debrecen, 1943. Ára 5 P. — 112 lap.

A magyar népnyelvkutatás fontosságát már másfél századdal ezelőtt felismerték, azóta sok értékes adatot jegyeztek föl, de a rendszeres anyaggyüjtés nem tekinthet vissza hosszú időre. A debreceni egyetem nemrég elhunyt derék tanára, Csűry Bálint szervezte meg az első Magyar Népnyelvkutató Intézetet, s indította meg annak évkönyvét, a Magyar Népnyelvet. Előtte csak tájszavak följegyzéséből, hosszabb-rövidebb nyelvtani leírásokból állt a gyüjtők munkája, s éppen Csűry Szamosháti Szótára az első, s maig is egyetlen népnyelvi szótár, amely egy meghatározott terület lehető teljes szókincsét igyekszik felölelni a jelentések pontos megállapításával, az egyes szavak használatát jellemző példamondatokkal, néprajzi vonatkozásaival, a tárgyak képeit is bemutató rajzokkal. Az Intézet ezen a nyomon elindulva iparkodik minél több gyüjtőt kiképezni, akik az ország egyéb területein hasonló terjedelmű szóanyag gyüjtésére indulnak, s ily módon kilátás nyilik a magyarság különböző vidékeinek szókincsét magában foglaló szótárak kiadására. Azóta megalakult a budapesti egyetem Magyarságtudományi Intézete, s így most már az ujonnan visszaszerzett kolozsvári, valamint a szegedi egyetemmel egyetértve felosztották maguk közt a gyüjtés munkáját.

A népnyelvi gyüjtők kiképzése természetesen elsősorban a tudományegyetemek feladata, de vállalniok kell ezt a munkát a tanítóképző és polgáriiskolai tanárokat képző intézményeknek is, hisz ma már úgyszolván minden nagyobb községben van polgáriiskola, a tanítóképzők tanárai pedig a népiskolák tanítóit teszik erre a munkára alkalmassá.

Bakó Elemér műve a legrészletesebb az eddig megjelent hasonló célú munkálatok közt, s melegen ajánlható mindenkinek, akik tudatában vannak a népnyelvgyüjtő munka fontosságának. A munka első főrésze a gyüjtők kiképzéséről és feladatairól szól, s rámutat, hogy már a középiskola padjaiban meg kell kezdenünk az új népnyelvkutató nemzedék nevelését. Leghelyesebb, ha a gyüjtő munkáját saját falujában kezdi meg, ennek nyelvi anyagát kell elsősorban a legnagyobb részletességgel följegyeznie, s csak azután szabad kutatóterületét a szomszéd községekre kiterjesztenie. Ezután következnek utasítások az adatszolgáltatók kiválasztására, a velük való érintkezés módjára, valamint a gyüjtés folyamán alkalmazható eljárásokra. Részletesen tárgyalja azután a szerző a följegyzéshez szükséges hangtani tudnivalókat, s a gyüjtési feladatokat. A nyelvjárás hangjainak pontos megállapítása az első feladat, s azután a gyüjtő egy kerek egészet adó tárgyat válasszon ki magának, pl. az állattartást, a kender feldolgozását, földművesmunkákat, népi szakácsmesterséget stb., s a gyüjtött anyagot aztán fel is kell dolgozni. A tárgykörhöz tartozó szavakat lehetőleg teljes mondatokban jegyezzük föl, s igyekezzünk minél több és érdekesebb összefüggő szöveget is gyüjteni, párbeszédeket, népmeséket, mondákat, népszokásokat,

közmondásokat, babonákat, találósmeséket, gyermekjátékokat. Egy nyelvi területnek nemcsak a tájszavait kell följegyezni, hanem teljes szókincsét, a köznyelvben előforduló legismertebb szavakat is, mert hisz éppen az illető nyelvjárás szókészletének megállapítása az új népnyelvkutatás feladata, s emellett azt is állapítsuk meg, hogy a köznyelvnek melyik szava nincs használatban azon a területen. Ezen kívül természetesen tanulmányozni kell az illető nyelvjárás egész nyelvtani rendszerét, alaktanát és mondattanát is, mégpedig a legnagyobb részletességgel, sok példamondattal. Igyekezni kell az egyes tárgyakat rajzban is bemutatni, s ezért a fényképfelvételek is nagyfontosságúak, a gramofonfelvételek pedig a kiejtést örökítik meg minden följegyzésnél hívebben.

A népnyelvi gyüjtés egyben néprajzi is, mert a neveket a tárgyaktól nem lehet elválasztani, s minden népnyelvi gyüjtésnek egyben a nép egész életét kell magában foglalnia. A munka fölsorolja azokat a tárgyköröket, amelyekre a gyüjtésnek elsősorban ki kell terjeszkednie. Ezek a következők: 1. Gyüjtögető gazdálkodás. 2. Halászat. 3. Vadászat. 4. Gazdálkodás. 5. Állattenyésztés. 6. Teherhordás, közlekedés. 7. Építkezés. 8. Házberendezés. 9. Táplálkozás és a konyha eszközei. 10. Mesterségek. 11. Ruházat, textil. 12. A hagyomány és tárgyai. 13. A gyógyítás, rontás és tárgyai. 14. Zene, tánc, játék. 15. Egyház, temető. Ezekhez még hozzá tehetjük a természeti tárgyak és jelenségek neveinek és a hozzájuk fűződő néphit, népszokások följegyzését. Idetartoznak a talajnemek nevei, a növények, állatok és csillagok nevei. Mindezeknél fontos a tudományos nevek megállapítása, vagyis a növények, állatok, csillagok meghatározása. A növényeknél fel kell jegyezni, melyiket használják gyógyításra, eszközök készítésére, festékcsinálásra, gyermekjátéknak. A csillagok nevéhez mondák fűződnek, melyeknek sokszor őstörténeti jelentősége van. Érdemes annak nyomozása is, hogy a nép felfogása szerint mi a nevek eredete.

Nagyon tanulságos a munka második része is, amely a népnyelvi gyüjtemények szervezésére és berendezésére nézve ad gyakorlati felvilágosításokat, s rámutat a gyüjtemények kiadásának fontosságára és lehetőségeire. A művet a fontosabb irodalom felsorolása fejezi be, de itt hiányoljuk Rubinyi csángó tanulmányait, Viski két munkáját, a tordai és szalontai nyelvjárás leírásai szokatlanul bő szójegyzékeivel; de érdemes lett volna a Nyelvészeti Füzetek valamennyi idevágó számát felsorolni, már azért is, mert ennek a vállalatnak nagy érdeme volt annak idején a nyelvjárástanulmányok újra fölvételében, úgyhogy a Magyar Tájszótár föltétlenül kiadandó pótkötete ezekből rendkívül nagy anyagot meríthet.

A munka függeléke mintákat közöl a szócédulák és tárgylapok kiállítására, s egyben bemutatja a tárgylap és a céduladoboz képét.

Remélhető, hogy a kutató intézetek munkája a biztató kezdet után nagy lendülettel folytatódik, s a gyüjtések eredményei gyors egymásutánban látnak majd napvilágot; a várható értékes anyag ily módon a magyar nyelv- és néptudománynak valóságos megújulását vonja majd maga után.

Beke Ödön dr.

•

Juhász Géza: *Népi írók.* Magyar Élet. Budapest, 1943.

A kis füzet népszerű népi íróink arcéleinek bemutatását célozza. Tartalmát egyszerűen tanulmánynak nevezi a szerző. Elmélyült alapossággal mutatja be legújabb és legerőteljesebb irodalmi irányunk élrekerülésének történetét legfőbb képviselőinek életművében.

Juhász Géza kétszeresen is alkalmas e feladat elvégzésére. Egyrészt tökéletes ismerője az utóbbi évtizedek irodalmi mozgalmainak, gyökérjelenségeiben is, másrészt a sorsrészesség rokonszenves hangján adja elő mindegyik írónál az egyéni sorsnak a műre gyakorolt formáló erejét.

Elronthatatlan, győztes fiatalság lobog a népi irány légiójának valamennyi tagjában. Csupa eredeti, felfutó csillag. Erdélyi, Illyés, Tamási, Sinka, Veres, Szabó Pál nevei jelzik a fővonalat. A legfrissebbek már mellé jük kerültek: Darvas, Asztalos. — Juhász nem vette feladatul, hogy egész csatasort vonultasson fel, nem is bírná a füzet kerete. Ezért nem találhat elég okot arra, hogy Németh Lászlót külön fejezetben mutassa be, mint népi írót. *Nyugat Ábel.*

•

Kardos László: *Az Őrség népi táplálkozása.* Tanulmányok az Őrség monografiájához I. Budapest, 1943. Az Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya. 268 old. 193 ábra.

A Magyar Táj- és Népismeret Könyvtárának (megindította: Győrffy István, szerkeszti: Kádár László) 8. kötete rendkívül kellemes meglepetés nemcsak a szűkebb Őrséggel és Dunántúllal foglalkozó tájkutatás, hanem az egész magyar néprajz számára is. *Ecsedi*nek a debreceni és tiszántúli ember táplálkozásával foglalkozó munkáján kívül nem is találunk ebből a tárgycsoportból ilyen részletes és rendszeres művet. Az őrségi táplálkozásra vonatkozólag csak Nemes-Népi Zakál Györgynek 1818-ból származó „Eőrséghnek Leírása..." c. kéziratos műve állott rendelkezésére. Az őrségi konyháról szóló rövidebb fejezetében azonban már felhasználhatta Pável A. és Tóth J. tanulmányait. Az összehasonlításnál a szomszédos magyar nyelvterületre vonatkozólag Gönczi, a hazai szlovénre és a németre vonatkozólag Kosics, ill. Fuchs munkáira hivatkozik. Kár, hogy Kosics művét, — amelyet bizonyára csak Pávelnek a Népr. Múz. Értesítőjében megjelent tanulmányából ismer — tévesen idézi („Egy valóságos ethnographiai Remek"), mert ez csak Csaplovics-nak a leíráshoz csatolt jegyzetben előforduló megjegyzése. Mivel a cikk Csaplovics neve alatt jelent meg, őt is említenie kellett volna.

A szerző négy részre osztotta munkáját. A Bevezetésben megadja művének célját és szempontjait: „megrajzolni azt a művelődési folyamatot, amely az utóbbi száz évben itt a nyugati végeken a népi műveltségnek ebben a részletében lefolyt; megkeresni... azokat az egyéb néprajzi, társadalmi és gazdasági kapcsolatokat, amelyek ezt a műveltségi ágat a maga teljességében meghatározzák". Majd ismerteti Őrség vidékét, növénytakaróját (Gayer Gy. után), állattenyésztését és földmívelését, a kisparaszti életforma kialakulását és a legújabb társadalmi változásokat.

Legterjedelmesebb a második rész: „Az őrségi ember ételei" (13—185), amely a műnek a lényegét tartalmazza. Foglalkozik a gyüjtögetéssel, a csecsemő és kisgyermek táplálkozásával, az ételekkel, a tejfeldolgozással, a gyümölcsműveléssel, fűszerekkel, ízesítőkkel, ételjárulékokkal, italokkal és a dohányzással. Munkájának kitűnő oldala a gazdag illusztrációs anyag, hiszen 193 ábra mutatja be az edényeket, eszközöket, alaprajzokat stb.

Az ételek, tárgyak és cselekvések elnevezését népies alakban közli a szerző. Gyakran a kapcsolatos szokásokat, szólásokat, verseket és hiedelmeket is feljegyezte. Így külön fejezetben leírja a disznóölést. Több népszokást sorol fel a táplálkozás rendjéről szóló fejezetben is.

A harmadik részben az őrségi konyháról szól, és a főzés és nyersanyag-feldolgozás módját, eszközeit, az élelmiszermegőrzést és a tüzelőszükségletet ismerteti a szerző. A konyhára vonatkozólag Tóth János megállapításaira támaszkodik.

Az összefoglalásban (IV. rész) a levonható érdekes tanulságok egész sorát vonultatja fel a szerző. Megállapítja, hogy „az őrségi táplálkozás... útja kétségtelenül nem egy részletében a haladás, fejlődés útja volt..." Elszegényedtek az ünnepi szokások, a lakodalmak és a pasziták, stb. Szín-

telen alkalmi korcsmai mulatozások és egyházi, egyesületi összejövetelek léptek a helyükre. Az őrségi táplálkozás hagyományos jellegéről és magyar voltáról részletesen nem tárgyalhat a szerző, mivel „sajnos összehasonlításra alkalmas részletmunkák hiányában ez csak általánosságban végezhető el". Göcsej táplálkozását Gönczi közlései alapján vonja be az összehasonlításba. A szomszédos szlovén területre vonatkozólag a szerző — sajnos — nem aknázta ki Kosics Józsefnek a táplálkozásról szóló bő adatait. Bőven foglalkozik azonban Fuchs tanulmánya alapján a stájer Sulmvölgy táplálkozásával. Fejtegetéseit azzal a megállapítással fejezi be, hogy „egy etnikai terület határai, amilyen jelesen az Őrségé is, messze átnyúlnak a szomszédos etnikumok területére és azokkal együtt alkotnak újabb, azonos kultúrális egységet... A táplálkozásvizsgálat tanulságai szerint az Őrség, amely mint említettük, történeti — néprajzi egység, — beletartozik Délnyugat-Dunántúl etnikumába, egységben a szomszédos magyarsággal, sok rokon vonással kapcsoltan a szomszédos szlovénséggel és nem teljesen elkülönítve még a határokon túli stájeriaktól sem."

Mindent összefoglalva: Kardos könyve igen érdemes és értékes, szinte mintaszerű néprajzi részletmunka, amely pompásan beleillik a Pável Ágoston által tervezett nagy őrségi monografia hatalmas keretei közé. Szívből kívánjuk, hogy ez a nagyarányú monográfia, amelynek összeállítását és kiadását Pável Ágoston annak idején még Győrffy Istvánnal, majd Viski Károllyal tárgyalta meg szakszerű részletességgel, minél előbb megvalósuljon akár a Táj- és Népkutató Intézet, akár a Dunántúli Szemle égisze alatt.

Novák Vilmos.

A Kincsestár új kötetei. (Gáldi László: *Magyar-román szellemi kapcsolatok;* Komoróczy György: *A magyar kereskedelem története;* Markó Árpád: *Gróf Zrínyi Miklós.)*

A Magyar Szemle Társaság pompás tudomány-népszerűsítő sorozatának, a Kincsestárnak hat kötete jelent meg legutóbb. Három fekszik most előttünk.

Gáldi László könyvében remek összefoglalást ad a magyar kultúrának a románra gyakorolt hatásáról, a legrégibb időktől egészen a Trianon utáni esztendőkig. A mindvégig gördülékeny, élvezetes stílusban megírt munkába igen ügyesen van beleszőve a románság történetével kapcsolatos problémák egész sora. Gáldi László könyve alkalmas arra, hogy nemzeti öntudatunkat erősítse és kultúrális felelősségérzetünket elmélyítse: hiszen a nyugati műveltséget közvetítjük a Balkán felé!

Komoróczy György a magyar kereskedelem történetét írta meg. Egészen a levédiai hazától kezdve figyelemmel kíséri a magyarság történelmét, és hiteles források felhasználásával részint konkrétumok, részint következtetések alapján elénk állítja a magyar kereskedelmet kialakulásától kezdve virágkorán, majd a vámpolitikai elnyomottság korán keresztül egészen a XX. századig. Műve azért is értékes, mert az eddig megjelent részletkutatásokat szerves egésszé fogja össze, és így mindenkinek hozzáférhetővé teszi.

Markó Árpád Zrínyiről, a költőről és hadvezérről ír. Pompás kötete valóban a Kincsestár legjobbjai közül való. Talán egy kissé előtérbe nyomul a hadvezér és nemzetnevelő Zrínyi a költő rovására, de ez érthető és szükséges is: hiszen az író Zrínyit — legalább iskolai tanulmányaink alapján — eléggé ismerjük, míg a nemzetnevelő és hadvezér Zrínyi a magyar történelem számtalan mostohája közé tartozik. Markó Árpád könyve Zrínyi-kultuszunk igaz gyarapodása.

Dr. Rezek S. Román.

Németh László: *A Medve-utcai polgári.* Magyar Élet, 1943.

A tanulmány- és szépíró Németh ezúttal anthropológiai munkát nyújt,

amely azonban a legszubjektívebb, legemberibb mű. Foglalkozását alakítja szenvedéllyé, életét váltja alkotássá, s a saját vérével színezi át benne iskolaorvosi funkcióját.

„Nincs olyan munkakör, amelyből művészetet ne lehetne csinálni; nincs olyan műhely, amelyben ott ne lappangana egy laboratórium... Nincs fontosabb forradalom, mint amelyik a munka lelketlensége ellen tör." Így kerül bevetésre az új minőség problémája az író élethivatásában is. Bár a szociális és egészségügyi vizsgálatokat a tisztifőorvosi hivatal megbízásából végezte, ez nem mentette meg a lelkes orvost, hogy főigazgatói letiltásban ne részesülhessen és a sajtóban meg ne hurcolják érte. A feltáró orvosi munka azonban nagyobb célgondolattal és eszmével indult, semhogy hatását egy rendelettel lehetne lezárni. E hatalmas tanulmányban történt lecsapódása társadalmi és tudományos haszon kisarjadását szolgálja. Kedvet ébreszt a szakorvosok részéről a „mikroszociológiai" vizsgálatokra. Meggyőződése az orvosírónak, hogy azon a terepen, amelyet bejárt, orvosi felfedezések hevernek nyersanyagként. A másik oldalról nézve pedig, „ha társadalmi osztályaink közt a szintkülönbség eltűnése ma már nemcsak forradalmi álom, hanem az életben lappangó valóság is, abban semminek sincs olyan nagy része, mint a mi proletárfőiskolánknak". Megkülönböztetett figyelmet kívánnak tehát.

Az említett kettős problémafelvetés kiaknázhatóságáról a jövő hivatott minket meggyőzni; de nem csupán eszmeileg. *Nyugat Ábel.*

*

Szenttamási Babos Lajos—Pável Ágoston: *A sárvárvidéki körjegyzőség története.* Szombathely, 1943. A Dunántúli Szemle kiadása. 1—288. o.

Egy sok szempontból figyelemre méltó könyv, amelynek ismertetése különösen olyanok számára, akik nem tájékozottak a községi ügyek intézésében, nehézséget okoz. Az adatgyüjtő Babos Lajos, aki e vidék körjegyzője, határtalan lelkiismeretességgel és szorgalommal gyüjtötte össze mindazon adatokat, amelyek körjegyzőségének négy községére vonatkoznak. Nemcsak a multról van szó; a jelen talán még nagyobb mértékben érvényre jut, ami nem is csoda, hisz a multból — jobbágyközségekről lévén szó —, kevés adat maradt fenn és amit tudunk, az is leginkább a földesuraikkal kapcsolatos. A szegény embernek nem volt historikuma a multban sem, amint ma is minden életmegnyilvánulása inkább a statisztikai adatok közé kerül, legjobb esetben a politika nem épen hitelesített mérlegére. Az adatgyüjtő személye, műveltsége, érdeklődési köre mindig óriási szerepet játszik, ha egy ilyen munka elbírálására kerül a sor. Babos persze elsősorban a számára rendelkezésre álló akták tömegéből, a statisztikai adatokból és a hivatalos eljárások alapján ismerte meg népét, amelyhez különben megható szeretettel közeledik, igyekszik róluk mindig a legjobbat mondani és ha itt-ott kénytelen is bevallani, hogy minden azért nincsen rendjén, akkor is rögtön felhozza a mentségeket, amit különösen a két Sitke község esetében olvastunk ki a sorok között. A legbővebb és legodaadóbb ismertetés Csénye községről szól. Az általános bevezetőben a négy község történelméről, beosztási változatairól, földrajzi, geologiai helyzetéről stb. olvasunk részletes ismertetést. Csénye községről olyan érdekes adatokat kapunk, amelyek egy mintaközség tipizálásánál valóban beválhatnak. A lakosságról odaadó szeretettel nyilatkozik a szerző; érezzük, hogy a különösen szívéhez nőtt csényeiekből senkit sem szeretne a könyvből kihagyni. Egy község, ahol a bűnözés úgyszólván ismeretlen, ahol a nép vallásos és erkölcsös, színmagyar és katolikus, józan, takarékos, szép családi életet élő és tehetséges is, és ahol a paraszti gazdálkodás ilyen magas színvonalat ért el, — különösen az állattenyésztés terén, — valóban felkeltheti a figyelmet és érdeklő-

dést. Nagy szerepe van ebben vezetőinek, akik már a multban is kitűnően irányították a községet, a gazdálkodás magas színvonalához pedig hozzájárult a bajor hercegi urodalom mintaszerű gazdálkodása, melytől a kisgazdák szívesen tanulnak. Nagy- és Kissitkénél már erősen érezzük a sorok között, hogy e két faluban sok baj lehet. Ennek a száraz adatok alapján is sokféle magyarázatát találjuk. E két falu népe nagyon tagolt és kicsinyke földecskéivel be van ékelődve több nagyobb közép- és nagybirtok közé, ahol egyik-másik majorban állandóak a cselédváltozások. Erkölcsileg ma is érezteti még hatását, hogy a világháború alatt a község határában óriási fogolytábor volt, amelynek egészségügyi és biztonsági felszerelése távol állott a kívánt színvonaltól. Százával pusztultak el itt a foglyok az éhtífusztól, de százával is követték el a lopásokat a környéken és ezen élményeknek az emléke kísérthet még mindig a lelkekben. A vallási megosztottság sem járul hozzá, hogy az ellentétek, a viszályok megszünjenek és a családi életben is élesen visszatükröződik a szellemi, lelki és anyagi szegénység. A célszerű földelosztás — persze senki sem gondol itt ingyen földekre — valóban sok mindennek elejét vehetné, aminthogy Csénye község fejlődését is csupán a további terjeszkedés lehetetlensége fogja meggátolni a nagybirtok közelsége folytán. Egy szép napon itt is el fog indulni a mérhetetlen kivándorlás, azaz a bevándorlás a városba, s a nép, amely ma még nagy megértést tanusít a nemzeti eszme iránt és a tiszta családi élethez, a hagyományokhoz és a földhöz való ragaszkodásával valóban életrevalóságról tesz tanubizonyságot, majd szintén az egyke és a városi proletárság útvesztőjében fog elsüllyedni, ha nem adatik meg neki a további terjeszkedés és fejlődés lehetősége.

A szerzők mindenre kiterjedő figyelme folytán értékes adatokat kapunk a négy község néprajzára vonatkozólag is. Sajnáljuk, hogy aránylag keveset tudunk meg a községek tárgyi néprajzáról. Hogy ezt itt különösen kiemeljük, ez azért történik, mert épen a nyugati végekről ma még nagyon is gyéren folydogálnak a néprajzi adatok, holott Vas megyében nagyon sok község színmagyar árpádkori település, és érdekes lenne egyszer már megtudni, mik azok a mélyebb okok, amelyek a germán tenger partján is megőrizteték velük sziklaszilárd magyarságukat; és szeretnénk megtudni azt is, hogy a századok folyamán milyen hatással volt a szomszédság közelsége kulturális és szellemi fejlődésünkre. Pável Ágoston ugyan minden erejével igyekszik a mult mulasztásait a Dunántúli Szemle hasábjain pótolni, avagy munkatársait serkenti ilyen munkára és máris valóban szép nekiindulás könyvelhető el a nyugati végek néprajzi kutatása terén is. Mégis mindig úgy érzem, hogy minden téren leginkább saját erőinkben bízhatunk csak, hisz a nagy központoktól aránylag távol vagyunk, és mint végvári katonák teljesíthetjük csak kötelességünket a mindennapi harcban, szemmel tartva mindig, hogy a mi erőnk ad erőt azoknak, akik a messzemenő terveket kovácsolják és kivitelezik.

Mindehhez azonban a jövőben szükség van végyidéki multunk nagyobbfokú öntudatosítására, mélyebb magyarságunk felébresztésére, ami elsősorban hagyományaink ápolása, földünk szeretetének elmélyítése, vallási és családi életünk érintetlensége által érhető el. Sejtjük, hogy nagyon is sok a tennivaló, és tudjuk e négy község monografiájából is, hogy a nyugati végeken is bajok uralkodnak: az egyke, az óriási latifundiumok közé ékelődött keskeny földecskék, amelyek előkészítik a leányok és legények városba való vándorlását és a honfoglaláskori ivadékok, a színmagyarság elproletárosodását.

Mindezeket a kérdéseket világosan látják a szerzők is, akik azonban a legnagyobb tárgyilagosság mögé rejtőztek. Babos Lajos csak az utószóban utal néhány sürgős közigazgatási tennivalóra és szükséges reformra.

Az érdekes könyvet minden dunántúli vezető ember figyelmébe ajánlom, aki szereti a fehérre meszelt házakat az egymásbafutó dombokon, szereti a dunántúli derűt és aki igazán szívén viseli népünk jövőjét. Érdekes tanulság, hogy mi mindenre kell vezető embereink figyelmének kiterjednie, hogy ezt a nemzedéket át tudjuk menteni egy igazibb magyar jövendő tisztultabb boldogságába. *Mozsolics Amália dr.*

*

Dr. Szepesházi Róbert: *Szombathely ismertetője.* 1943.

A tizenkilenc százados multtal rendelkező város már szép elégtételt kapott az újabb keletű — történetét s értékeit ismertető — művekben. Dr. Szepesházi könyve is ezek közé tartozik. Nemcsak arra hivatott, hogy megismertesse Savaria történetét és kultúrértékeit, de arra is alkalmas, hogy bárki megszeresse belőle a kereszténység és nyugati műveltség ősi fészkét.

Szerkesztője tömör stílusban ad elő minden lényegeset a három hatalmas összefoglalóban: Szombathely története — Szombathely jelentősége — Séta a városban. Semmit sem kell elhallgatnia, semmit sem kell szépítenie, mert feddhetetlen e mult; a város méltó átmentője és gyarapítója minden tradíciónak, minden örökségnek. Fejlődése útján büszkén viseli a Vass Józseftől kapott „Nyugat királynője" nevet.

A könyv, melyet a város polgármestere, dr. Mészáros Hugó látott el bevezetővel, kitűnő műmellékletei által is ünnepi ajándék. *Nyugat Ábel.*

*

Veres Péter: *Számadás.* IV. kiadás. Magyar Élet, 1943.

Veres belső fejlődésében gazdag, küldetéses élete a Hortobágyról indul. Ugyancsak eleget dolgozott rajta a sors építő, romboló munkája; s ő nem nézte tétlenül a szerencse és véletlen hullámzó játékát. Saját életének öntudatos hordozójává és alakítójává nőtt.

A mostoha gyermekkor első irodalmi ismeretszerzése után felnőtten, kábult fejjel csöppen az iskolázatlan nyomorúság sorvasztó, tompa légkörébe. Nem veszik el itt, malmára hajtja a vizet ez a mozzanat is. „Ma már csak őrülni tudok, hogy nem taníttattak, mert így könnyebben jutottam el a legteljesebb emberséghez, a világossághoz és határozottsághoz, s amúgy talán el se jutottam volna."

A világháború zivatara és a forradalom után román börtön zárul be mögötte. A bukaresti tábor, a menekülés, az itthoni nehéz beilleszkedés mind egy-egy állomás csak, nem a boldogító megérkezés. De egyszercsak önmagára döbben és úgy érzi, megérkezett. „Ha nem hagyják, hogy teljesítsem az osztálykötelességemet politikai téren, majd megpróbálom irodalmi téren."

Ekkor jegyezte el magát Veres a nemzettel. S ezzel olyan felelősséget vett magára, melynek elbírálásához és méltó képviseléséhez viharban edzett nagyság szükséges. A választott életforma tudatosul benne: helytállásban van a cél. Egész élete a közösségi munkában pergett le. Műveire ezzel kitörölhetetlen bélyeget tett. Ily módon nevezhetjük őt a szó legkifejezőbb értelmében közösségi írónak.

Főereje a gondolkodásban van. Önéletrajzát ennek világossága, dogmatikus fogalmai hatják át. Nem kell szégyenkeznie, hogy multjával és önmagával számot vetett a nemzet ítélőszéke előtt. Németh László fölfogása a sors és mű azonosultságáról nála is megfogalmazódik: „Szóval és írásban tanítani és a tanítást az életemmel, cselekedeteimmel példázni, ezt tartottam a legmagasabbrendű s nekem való feladatnak." A minősítés a legtalálóbb, egyben legmagasabb fokú, ami az ember elmult küzdelmeit és feszülő szándékait jellemezheti. A Számadás bizonyságtevő benne, hogy a számadó a fenti szavakban a valóságnak megfelelően, komoly önismerettel fogalmazta meg nemes feladatát. *Nyugat Ábel.*

Révay József: *Megtanulok latinul.*

Érdekes latin nyelvtan ez: nem szabályok és kivételek gyüjteménye, nem száraz tankönyv, hanem élvezetes olvasmány, érdekes könyv, amely a Miatyánkkal kezdődik! Ez persze csak első pillanatra meglepő, hiszen a Pater Noster szövege, Szt. Jeromos latinja klasszikus tisztaságú, szép latin nyelv. Ez világit rá a szerző egyéni, rendkívül vonzó módszerére, amely közismert latin szavakra, kifejezésekre, versekre, közmondásokra épiti fel az egész rendszert, úgyhogy valóban játszva vezeti be az olvasót a latin nyelv rejtelmeibe. — Az érdeklődő felnőttek mellett — úgy hisszük — a diákság fog neki örülni a legjobban, olyan „puska" lesz ez ugyanis a kezében, amely hozzásegiti az iskolai latin nyelvtan megértéséhez, könnyebbé fogja tenni részükre a latin tanulását. Hisszük, hogy ez a hiánytpótló mű betölti hivatását, s hozzájárul a klasszikus műveltség terjedéséhez. A művet a Franklin-Társulat adta ki. — —

Herczeg Ferenc üdvözlése.

Herczeg Ferencet jubileuma alkalmából a Dunántúli Szemle is üdvözölte, egyúttal pedig — mint a Petőfi Társaság tiszteletbeli elnökének — átnyujtotta neki Szendrey Júlia keresztlevelét Pálffy László ny. főszolgabiró úr, kedves munkatársunk buzgóságából. Ez a keresztlevél azért nevezetes, mert kitűnik belőle, hogy Szendrey Júlia nem 1828. december 29-én született (amiként az keszthelyi szülőházának a falára helyezett emléktáblán áll), hanem 1829. január 1-én.

Üdvözlésünkre Herczeg Ferenc az alábbi levélben válaszolt:

„Igen tisztelt Uram!

Hálás szívvel és igaz tisztelettel köszönöm a Dunántúli Szemle szerkesztőségének szives és jóleső üdvözletét. Kartársaim rokonszenvét mindenkor életem és irói pályám legértékesebb nyereségének tekintettem. Szendrey Júlia keresztlevelével nagy és őszinte örömet szereztek nekem. Érdekesen fogja kiegészíteni a Petőfi Ház gazdag gyüjteményeit.

Szeretettel üdvözli a Szerkesztőséget

Budapest, 1943. december 18.

tisztelő kollégájuk:

Herczeg Ferenc."

Hibaigazítás. Folyóiratunk 1943. évi 7—8. számának 321. oldalán az alulról számított 5. sorban az „1928"-as évszám „1828"-ra helyesbítendő. (A szerk.)

SÁGHEGYI

BAZALTBÁNYA RT.

ALSÓSÁG—CELLDŐMÖLK

TELEFON: 16. SZÁM.

M. kir. postatakarék-pénztári számla: 37922.

Martineum Könyvnyomda Rt. Szombathely. Felelős nyomdavezető: Maitz F.

TARTALOM.

RÖG ÉS LÉLEK.

Klempa Károly dr.: Gotsched és a Festetics-család ... 3
† *Polány István:* Nyugatmagyarország néprajzi története ... 11
Abai Imre: Szombathely legrégibb elemi iskolája ... 31
Horváth Kálmán dr.: Akacs Mihály és a nagyunyomi Akacs-család ... 37
Beke Ödön dr.: Dunántúli tárgy- és eszköznevek ... 42
Bogyay Tamás dr.: A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna 55

IGE.

Kászonyi László: Hó hull az égből ... 10
Gazdag Erzsi: Sóhajomhoz ... 36
Rezek S. Román: Elmondok mindent ... 41
Bárdosi Németh János: Zengő Pannonia ... 63

ASZTAG.

Smidt Lajos dr.: Deák Ferenc kiadatlan levele ... 64
Papp Károly: Februári citromlepke Győrben ... 65
Bodócs István: Hogyan születtek az ősi nemesnevek? ... 66

ŐRSÉG.

1. Szépirodalom.

Nyugat Ábel: Balatoni hangok ... 69
(—gittay): Borsi Darázs József: Koppány úr mezőin ... 69
Nyugat Ábel: Bódás János: Felfelé! ... 70
— —: Csorba Győző: A híd panasza ... 70
— —: Sinka István: Hontalanok útján ... 71

2. Szakirodalom.

Nyugat Ábel: Juhász Géza: Népi írók ... 73
— —: Németh László: A Medve-utcai polgári ... 75
Beke Ödön dr.: Bakó Elemér: A népnyelvi gyüjtés és anyagrendezés módszere ... 72
Novák Vilmos: Kardos László: Az Őrség népi táplálkozása ... 74
Rezek S. Román dr.: A Kincsestár új kötetei ... 75
Mozsolics Amália dr.: Szenttamási Babos Lajos—Pavel Ágoston: A sárvárvidéki körjegyzőség története ... 76
Nyugat Ábel: Dr. Szepesházi Róbert: Szombathely ismertetője ... 78
— —: Veres Péter: Számadás ... 78
* *: Révay József: Megtanulok latinul ... 79

KRÓNIKA.

Herczeg Ferenc üdvözlése ... 79
Hibaigazítás ... 79

Kérelem ... A borítólap IV. oldalán

Következő számunk 1944. május 1-én jelenik meg.

Megvételre keressük:

a Vasi Szemle I—VI. és a Dunántúli Szemle VII. évfolyamának összes számait, továbbá: Pável Ágostonnak: Vak völgy ölén... című verseskötetét. A Vasi Szemle I. évfolyamáért 20 pengőt fizetünk.

Jelen számunk munkatársai

(a tanulmányok, cikkek sorrendjében):

Klempa Károly dr. premontrei kanonok, tanár (Keszthely);
† *Polány István* néhai székesfővárosi tanító (Pestszenterzsébet, Jókai-utca 71.);
Horváth Kálmán dr. ny. alispán (Szombathely);
Abai Imre tanár, karkáplán (Szombathely, Várköz);
Beke Ödön dr. gimn. tanár (Bpest, VII. Rózsa-u. 8., fsz. 1.);
Bogyay Tamás dr. min. titkár .Bpest, Városmajor-u. 27/a.);
Kászonyi László dr. tanügyi titkár (Szombathely, kir. főig.);
Gazdag Erzsi író (Szombathely, Rumi-u.);
Rezek S. Román dr. bencés tanár (Kőszeg);
Bárdosi Németh János író (Pécs, Városháza, számvevőség);
Smidt Lajos dr. közkórházi orvos (Szombathely, Közkórház);
Bodócs István tanár (Győr, Kamillus-u. 9.);
Papp Károly entomologus (Debrecen, Erőss Lajos-u. 26.);
Bodócs István tanár (Győr, Kamillus-u. 9.);
Margittay Rikárd dr., a B. I. B. lev. tagja (Bpest, XIV. Czobor-u. 19.);
Novák Vilmos gimn. tanár (Zenta);
Mozsolics Amália dr. múzeumi őr (Kolozsvár, Bástya-u. 2.).

Felülfizetések.

1944. március 1-éig a következő új felülfizetések érkeztek (zárójelben a felülfizetett összeg):

Berhida község Elöljárósága (30.—);
Bezerédj Mária, Szentiványfa (2.—);
Budai László, Sárvár (2.—);
gróf Erdődy Péter, Somlóvár (2.—);
Horváth Kálmán dr., Szombathely (2.—);
Komáromy József, Budapest (2.—);
Kühn Szaniszló, Pécs (2.—);
Lyka Károly, Budapest (2.—);
Mezőkomárom község Elöljárósága (12.—);
gróf Niczky Ella, Győr (10.—);
Prikoszovich Endre, Győr (2.—);
Sárvár nagyközség Elöljárósága (18.—);
özv. Thon Frigyesné, Budapest (2.—);
Titán Tibor, Kisszombat (5.—).

Hálás köszönet a megértésért és lelkes áldozatosságért!

Kérelem

Egy írónak induló, tehetséges, de nagyon szegény vendvidéki diáknak leghőbb vágya: megszerezni Arany János összes műveit, hogy a nagy költő művészetén csiszolhassa a maga bontakozó tehetségét. Akadna-e olvasóink közül valaki, aki teljesíthetné kívánságát? Ha igen, juttassa el a könyvet ill. könyvsorozatot hozzánk. (A D. Sz. szerkesztősége.)

DUNÁNTÚLI

SZEMLE

XI. ÉVF. 1944. 3—4. S

DUNÁNTÚLI SZEMLE

I VI. ÉVFOLYAM: VASI SZEMLE

XI. ÉVF. SZOMBATHELY, 1944. MÁJUS 1. 3—4. SZÁM.

Megjelenik: febr., máj., júl. és okt. 1-én legalább 5—5 ívnyi terjedelemben. — *Célja:* Dunántúl, különösen Vas, Veszprém és Zala m. kulturális problémáinak szolgálata a legtágabb értelmezésben. — *Előfizetési díj:* évi 10 (jogi személyeknél és külföldre 12) P. Bolti ár: belföldön 12, külföldre 14 P. Egyes szám ára 2.50 P, kettős számé 3.50 P. Fizetés a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088. sz. csekkszámlájára *(Folia jelzéssel!).* — Gépelt *kéziratokat* kérünk. — A cikkek közlésével megszereztük azok *szerzői jogát.* — A közlemények tartalmáért a szerző *felelős.* — Kéziratokat, képeket stb. nem őrzünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb borítéknélküli *különlenyomattal* díjazzuk. További példányokért s külön borítólapért saját költségeinket számítjuk fel. — *Szerkesztőség* és *kiadóhivatal (Schriftleitung):* Szombathely, Szent Imre-u. 5. *Szerkesztőségi órák:* minden kedden d. u. 5—7.

Kéziratzárlat: egy hónappal a megjelenési határidők előtt.

Választ igénylő kéziratokhoz kérünk postabélyeget mellékelni!

Főszerkesztő és felelős kiadó: PAVEL ÁGOSTON DR.

Társszerkesztők: Vas vármegyében: *Géfin Gyula dr.;* Veszprém vármegyében: *Nagy László dr.;* Zala vármegyében: *Suszter Oszkár;* Baranya vármegyében: *Szabó Pál Zoltán dr.*

Vasi szerkesztőbizottság: *Bernrieder Katinka, Bendefy László dr., Nagy János dr., Palkó János dr., Paulovics István dr., Pákay Arnold, Pethő István dr., Smidt Lajos dr., Szakos Gyula dr., Szendy László dr., Tóth János dr.*

Veszprémi szerkesztőbizottság: *Mindszenty József, Békefi József dr., Dömötör Sándor dr., Faller Jenő, Gutheil Jenő dr., Nagy Jenő dr., Pákay Zsolt dr., Pongrácz József dr., Vevér Emil, Wallner Ernő dr., Zákonyi Ferenc dr.*

Zalai szerkesztőbizottság: *Bartha István, Bogyay Tamás dr., Bödei János, Bucsis Gyula dr., Darnay Dornyay Béla dr., Fára József dr., Horváth Tibor Antal, Izsák Gyula, Kaposi Antal, Markos Jenő, Szerecz Imre dr.*

KÖRZETI KÉPVISELŐK: *Vas megyében:* Celldömölkön: *Vajay Sándor* és *Pintér Imre;* — Körmenden: *Kevey István dr.;* — Kőszegen: *Lelkes István;* — Sárvárott: *Szenttamási Babos Lajos;* — Szentgotthárdon: *Bernrieder Katinka;* — Vasvárott: *Kolbay Ödön.* —*Zala vármegyében:* Zalaegerszegen: *Bucsis Gyula dr.;* — a sümegiben: *Jánky István dr.;* — a novaiban: *Farkas Sándor;* — a zalaszentgrótiban: *Mangliár Károly dr.;* — a keszthelyiben: *Pataky László dr.*

A címlapot *Illés Árpád,* a rovatillusztrációkat *Andor Lóránd* rajzolta.

Sokan még nem küldték be a multévi előfiz. díjat, mások az idei díjkülönbözetet (2 P). — Nagyon kérjük mind az idei díjnak, mind az esetleges hátraléknak mielőbbi szíves befizetését a mellékelt csekken feltüntetett összegben.

Felülfizetéseket köszönettel fogadunk és számonként nyugtázzuk.

KIADJA A DUNÁNTÚLI TUDOMÁNYOS INTÉZET

Vas vármegye főispánjai Zsigmond király uralkodása alatt.

REISZIG
EDE dr.

Osli nemzetségbeli Kanizsai Miklós (1387. ápr. 24—1398. okt. 11).

Az Osli-nemzetség kanizsai ágából származik, melynek megalapítója Csornai Imre fia Lőrinc 1313-ban hegykői comes, aki 1321-ben Kanizsa várát nyerte adományul I. Károly királytól. 1321—23-ban Zala, 1324-ben Varasd vármegye főispánja volt. Fia: János, mint udvari vitéz kezdte pályafutását; 1365. márc. 12-én Orbász és Szána (Zana) vármegye főispánja. Kanizsai Jánosnak mind a három fia magas méltóságokra emelkedett. Miklós Vas, Sopron és később Zala vármegyék főispánja, tárnokmester; János egri püspök, majd esztergomi érsek; István székely ispán, királyi főajtónálló, végül főudvarmester lett.[1] Kanizsai Miklós 1385-ben szerepel elsőízben mint Magyaróvár várnagya. Ekkor azok közé tartozott, akik (mint Csáktornyai Laczkfi István volt erdélyi vajda és horvát-dalmát bán, Szécsi Miklós országbíró, Zámbó Miklós) Károly trónraültetésének gondolatával foglalkoztak.[2]

A bekövetkezett véres események hatása alatt ő is a zászlósurak által az ország főkapitányává választott Zsigmond brandenburgi őrgrófnak ajánlotta fel szolgálatait, aki Sopron és Vas vármegyék kormányzatával bízta meg, majd megkoronáztatása után 1387. ápr. 24-én Budán mint Vas és Sopron vármegyék főispánjához intézett leiratában meghagyta neki, hogy a Kürtösmagyar helységben lakó királyi kürtösöket a Kapuvárához tartozó iváni királyi jobbágyokkal szemben birtokaikban védelmezze meg.[3]

Azokért a nagy szolgálatokért, amelyeket mind ő, mind testvére, János egri püspök tettek, a király 1387. máj. 16-án

[1] Karácsonyi János: Magyar Nemzetségek. II. 408—409. — Wertner Mór: Magyar Nemzetségek. II. 260. — U. a. Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archontológiához. Történelmi Tár. 1907. 33—62. 163.

[2] Dr. vitéz Házi Jenő: Sopron sz. kir. város tört. I. 1. 209.

[3] Sopron várm. tört. oklevélt. I. 483.

a kapuvári uradalmat adományozta nekik; júl. 11-én Mária királynő is adománylevelet állított ki részükre, majd Zsigmond király aug. 22-én, Mária királynő pedig 1388. jan. 13-án ezeket az adományleveleket jeles alakban átírta. Zsigmond király még 1387. aug. 6-án Körösön kelt levelével a Gesztesvárához tartozó Baráti földet (Győr megye) adományozta neki. Ezekben az adománylevelekben Vas és Sopron vármegyék főispánjának címezik.[4] 1387. december havától 1398. év elejéig a tárnokmesteri méltóságot töltötte be.[5] Mint tárnokmester, egyúttal Zala, Sopron és Vas vármegyék főispánja, 1391. febr. 22-én Budán kelt, Sopron városához intézett leiratában a város falain kívül épült Szent Mihályról címzett plébánia-egyház kegyúri jogát a városnak biztosította. 1393. szept. 7-én mint tárnokmester és a három vármegye főispánja rendeletet bocsátott ki alispánjaihoz és a a többi vármegyei tisztviselőkhöz, amelyben meghagyta, hogy a nagyszebeni kereskedőktől csak fél illetékeket szedjenek és útjaikban számukra megfelelő védelemről gondoskodjanak.

Mikor Zsigmond a törökök ellen indítandó keresztes hadjáratra az egész keresztény Európa segítségét akarta megnyerni, Kanizsai Miklóst 1395-ben Párizsba küldte követül, aki megbizatásában teljes sikerrel járt el, majd az 1396. évi nikápolyi hadjáratra ő is elkísérte a királyt, de Zsigmond a táborból hazaküldte az ország kormányzására kijelölt idősebb főuraknak, mint: Csáktornyai Laczkfi Istvánnak, Pásztói János országbírónak, Szécsényi Franknak, Pomázi Czikó István egri püspöknek támogatására. Zsigmond ezúttal sem csalódott Kanizsai Miklósban, mert amikor az 1396—1397. telén az elégületlenek a király hosszas távollétét felhasználva, nápolyi Lászlót akarták a trónra ültetni, Kanizsai Miklós Szécsi Miklóssal együtt Szlavóniában Laczkfi István pártos társait szétverte. A Laczkfi-család tagjainak elítéltetése után Zsigmond mindazokkal érezttette haragját, akik az ellenségeivel cimboráltak. 1398. ápr. 14-én Zsigmond király meghagyta Kanizsai Miklós Sopron, Vas és Zala vármegyék főispánjának, hogy a borsmonostori apát familiárisaitól: Répcefői Perloph fiától, Jenseltől és társaitól, akik mint árulók a szomszédos osztrákokkal titkos összeköttetésben állottak, összes jószágaikat vegye el.[7]

Még ebben az évben október 11-én mint a három vármegye főipánja, testvérével, Istvánnal együtt rendeletet intézett az összes vámszedőkhöz, amelyben meghagyta nekik, hogy a soproni polgároktól királyi kiváltságaik alapján vámot ne szedjenek, sőt ahol szükséges, útjuk biztonságáról is gondoskodjanak.[8]

[4] Hazai Okmt. V. 165., 167., 177., 182—184. — Fejér: Codex Dipl. Hungariae. X. 1. 333—336.

[5] Wertner Mór: i. m. Tört. Tár. 1907. 163. — Hóman—Szekfü: Magyar Történet. III. 163.

[6] Fejér: i. m. X. 3. 114—115. — Zimmermann—Werner—Müller: Urkundenbuch. III. 61.

[7] Sopron várm. oklt. I. 529.

[8] Dr. vitéz Házi Jenő: i. m. I. 1. 255.

Kanizsai Miklós 1399-ben már nem volt tárnokmester, de Zala és valószínűleg a másik két vármegye főispánságát még 1400-ban is megtartotta; erre enged következtetni Zsigmond király 1400. júl. 3-án Prágában kelt leirata, amelyben meghagyta Mercse havasalföldi vajda nejének, hogy tomaji birtokán a keszthelyi polgároktól vámot ne szedjen, amiről a király Kanizsai Miklós volt tárnokmestert — inter ceteros honores —, Zala vármegye főispánját, azzal értesíti, hogy a keszthelyi polgárok kiváltságait védje meg.[9]

A három megye kormányzatától is csakhamar megvált, mert midőn Zsigmond király neki és testvéreinek Kapuvár, Borostyánkő és Léka várakat, valamint Csepreg mezővárost adományozta, az erről 1401. febr. 17-én kiállított adománylevélben csak mint volt tárnokmester szerepel.[10]

Mikor az ország főurai Zsigmond királyt 1401. ápr. 28-án fogságra vetették, Kanizsai Miklós is azok közé tartozott, akik a kibékülést egyengették, és tárgyalásokba bocsátkoztak Zsigmond szabadonbocsátása érdekében. Zsigmond kiszabadulása után okt. 26-án Pápán találkozott a rendekkel, ahol esküvel fogadta, hogy fogsága okozóin nem áll bosszút. Ugyanakkor bizalma jeléül Kanizsai Miklóst és testvérét, Istvánt bízta meg, hogy a Habsburg Vilmos osztrák herceg által fenyegetett nyugati határszélt megvédelmezzék.[11]

Dacára ezeknek a nagy szolgálatoknak, előbb viselt méltóságait nem kapta vissza. Mert midőn Cziráki Miklós és rokonai a Vasvári káptalan előtt Kanizsai János esztergomi érseket és testvéreit a Rába folyónak más irányban leendő vezetésétől eltiltották, az erről 1402. febr. 15-én kiállított hiteleshelyi kiadványban Miklóst ismét mint volt tárnokmestert címezik.[12] Valószínűleg ez a mellőzés indította arra, hogy mikor nápolyi László 1403-ban újból kísérletet tett a magyar trón elfoglalására, ő is a pártjához csatlakozott. Ez a lépése azonban végzetes volt ránézve. Nápolyi László kísérlete kudarccal végződött, és bár a Zsigmond által kihirdetett közkegyelem őt is megmentette pártütésének következményeitől, a közéletben többé nem vett részt, sőt a családi birtokügyekben is — miként azt az 1404. júl. 26-án kelt tiltakozólevél is tanúsítja —, csak testvérei: János esztergomi érsek és István volt királyi főajtónállómester szerepelnek. 1405. február 16-án már néhai.[13] IX. Bonifác pápának 1392. nov. 3-án kelt bullája szerint a Pálosrend őrményesi monostorát (Zala vármegyében) helyreállította, és fenntartását

[9] Zala vármegye tört. oklt. II. 298—299.

[10] Sopron várm. oklt. I. 541.

[11] Szilágyi Sándor: A Magyar Nemzet Tört. III. 451. — Hóman Bálint: Magyar Történet. I. kiadás. III. 213.

[12] Sopron várm. oklt. I. 541.

[13] Sopron várm. oklt. I. 552. — Fejér: i. m. X. 4. 448.

újabb birtokok adományozásával biztosította. Többek között 1392-ben három budai házat ajándékozott a monostornak.[14]

Nejének, Katalinnak elhalálozásakor fogadalmat tett, hogy többé nem nősül. 1392-ben mégis arra kérte a pápát, hogy fogadalma alól mentse fel. IX. Bonifác pápától 1392. nov. 7-én megkapta a felmentést. Kétségtelen, hogy újból megnősült, mert a szekszárdi konventnek a Kanizsaiak várnagyai által elkövetett hatalmaskodások ügyében megtartott vizsgálatokról Zsigmond királyhoz az 1405. év folyamán intézett kétrendbeli jelentésében a családtagok közül Kanizsai István és testvérének, Miklósnak özvegye vannak megnevezve.[15]

Osli nemzetségbeli Asszonyfalvai János fia Gergely (1402. jan. 21—1402. szept. 21 és 1406. jan. 1).

Osli-nemzetségbeli Jánosnak, Zagoria (1376—1379.), Varasd (1379.) és Vas (1380—1381.) vármegyék főispánjának legidősebb fia. Eleinte birtokügyekben említik az oklevelek. 1390. október 15-én szerepel elsőízben, mindőn az Osli-nemzetségbeli Szántói Cykus (Cykos) Miklós fiai, Péter és Gáspár Szántó nevű birtokukat atyjának, valamint neki és fivéreinek: Lászlónak és Zsigmondnak 350 font denárért előrókítik. 1396. jún. 22-én nővérei: Anna, Rohonczi Andrásné és a hajadon Apollónia, mind őt, mind özvegy anyjukat és László fivérüket Szemenye birtok elidegenítésétől eltiltották.[16]

Zsigmond király 1402. jan. 21-én Szakolcán kelt rendeletében címezi Asszonyfalvai Gergelyt elsőízben Vas vármegye főispánjának.[17]

Mint Vas vármegye főispánja van felsorolva az 1402. szept. 21-én Pozsonyban kiállított oklevélben azok között az egyházi és világi főurak között, akik a Zsigmond és Albert osztrák herceg között kötött kölcsönös örökösödési szerződéshez hozzájárultak.[18]

Dacára annak, hogy ehhez a magyar jogfelfogás szerint érvénytelen szerződéshez csak Zsigmond kipróbált hívei adták hozzájárulásukat, Gergely a következő évben már megvált Vas vármegye kormányzatától. Midőn Kendertói Domokos fiai: János és Ugron Mihályiban, a Rába folyón egy malmukat a király előtt Asszonyfalvai Gergelynek elzálogosították, az erről 1403. febr. 23-án kiállított oklevélben főispáni címe már nincs feltüntetve. Főispánsága alatt Garai Miklós nádor 1402. febr.

[14] Monumenta Vaticana Hungariae. Series I. Tomus III. 232. — Kisbán Emil: A magyar Pálosrend története. I. 113.

[15] Monumenta Vaticana Hungariae. Ser. I. Tom. III. 233. — Fejér: i. m. X. 4. 447—452.

[16] Sopron várm. oklt. I. 501., 523.

[17] Dr. vitéz Házi Jenő: i. m. I. 1., 266.

[18] Fejér: i. m. X. 4. 134—140.

27-től márc. 20-ig a vármegye rendeivel Vasvár közelében közgyűlést tartott.[19]

Néhány év mulva ismét Vas vármegye élén állott. Zsigmond király 1406. újesztendő napján kelt oklevelében tekintettel Asszonyfalvi Gergelynek, Vas és Sopron vármegyék főispánjának irányában tanúsított hűségére, megengedi neki, hogy minden birtokát, nevezetesen a Zala vármegyében fekvő Zabar nevű helységet és tartozékait elajándékozhassa.[20]

Ezután ismét csak birtoküggyekben szerepel. 1409. júl. 6-án testvérével Lászlóval és az Osli-nemzetség egy másik sarjával: Domonkos macsói bán és Veszprém vármegye főispánjának unokájával, Ferenccel együtt az Asszonyfalvai Lökös fia, János után maradt birtokok ügyében a hatalmas Garai Miklóssal egyezkedik, 1410. jún. 1-én pedig Csepregen Rozgonyi Simon országbíró előtt Asszonyfalvai Ferenc, Gergely és László felhívására Sopron vármegye alispánja és szolgabírái a vármegye közgyűlésén tanúsítják, hogy Szörei Antalnak, a panaszosok nemzetségbeli rokonának elhalálozása után ennek Höflány nevű birtokában az örökösödés a fraknói grófok ellenében a panaszosokat illeti meg.[21]

Ez az utolsó, előttem ismeretes adat, mely Asszonyfalvai János fia Gergely, Vas vármegye főispánjára vonatkozik. Neje Salamonvári János leánya, Ágota volt.[22]

Balog nemzetségbeli Felsőlendvai Széchy Miklós (1408. júl. 6—1417. nov. 14).

A Gömör vármegyében, a Balog-patak völgyében letelepedett Balog-nemzetség sarja, melynek egyik őse, Ananias fia, Balogi Iván, akinek Miklós fiától származott unokái: Péter (1297—1331.) szanadai várnagy, Nógrád vármegye főispánja és Dénes (1323—1341.) királyi étekfogómester terjesztették tovább Ananias ágát, amelyből a Rimaszécsi- és a Felsőlendvai Széchy-családok váltak ki. Péter fia, Miklós mint Lajos király leghűbb vitézeinek egyike egész férfikorát az Anjou-ház szolgálatában töltötte el. 1342—45-ig királyi főétekfogómester, azután Nógrád, Sáros, Szepes vármegye főispánja, horvát-szlavon-dalmát, majd szörényi bán, 1355—1358-ig országbíró, Turóc vármegye főispánja, majd Böbék Imre halála után (1369.) másodízben országbíró, Pozsony vármegye főispánja. Nagy Lajos király halálakor (1382. szept. 11.) az országbírói méltóságot töltötte be, de mint a király öreg lovagja, híven kitartott leánya, Mária királynő mellett, akinek uralkodása alatt a legválságosabb időkben. 1385. októberétől viselte a nádori méltóságot, melytől az 1387. év elején, közel 45 évi szolgálat után vált meg. Visszavonulása után

[19] Sopron várm. oklt. I. 561. Zala várm. oklt. II. 309.

[20] Hazai okmt. II. 171.

[21] Sopron várm. oklt. I. 603., 630.

[22] Wertner Mór: Magyar Nemzetségek. II. köt. a 260. laphoz tartozó leszármazási táblán.

azonban csakhamar elhalálozott. I. Lajos király még 1365-ben cserébe Éleskő váráért, Miskolcért és több Borsod vármegyében fekvő helységért a felsőlendvai uradalmat adományozta neki. Ezzel megalapítója lett a Felsőlendvai Széchy-családnak.[23]

Miklósnak Debreczeni Margittal, Dózsa nádor unokájával kötött házasságából származott Miklós, Vas vármegye főispánja.[24]

Széchy Miklós elsőízben Garai Miklós nádornak 1383. máj. 23-án atyja, akkoriban még országbíró részére kiállított ítéletlevelében fordul elő testvéreivel együtt.[25]

Zsigmond, tekintettel Széchy Miklós nádor érdemeire, fiainak a szentgotthárdi egyház kegyúri jogán adományozta, s erről az elsőszülött fiú: János kérelmére 1393. jan. 27-én jeles alakú okiratot állított ki. Miklós azonban sem ekkor, sem 1398. nov. 1-én, midőn elhúnyt testvérének, Franknak özvegyével együtt Alsólendvai Bánffy Lászlót megnyugtatja, hogy az őrizetbe vett ékszereket és drágaságokat nekik visszaadta, még nem viselt közhivatalt.[26] Ezen időtájt vette el a Dorozsma nemzetségbeli Garai Miklós nádor leányát, Ilonát, mely házasság által mint az 1402-ben nádorrá lett Garai II. Miklós sógora, ő is a Garai-család érdekköréhez csatlakozott. Ennek következtében Széchy Miklós is köztisztséget vállalt. Hivatalos pályáját 1402. év tavaszán mint Zala vármegye főispánja kezdte meg.[27] Zsigmond fogsága után az elégületlen főurak, akik közé Széchy Miklós testvéröccse, Széchy Herczeg Péter is tartozott, 1402-ben a pápa által is támogatott nápolyi Lászlót óhajtották a trónra ültetni, de Zsigmond hívei csakhamar szétverték nápolyi László hadait. A felkelő hadjárat leveretése után Zsigmond még 1403. nov. 5-én a hűtlenség bűnébe esett Szigeti (de Zygeth) János fia, Péter, 1403. nov. 19-én pedig ugyancsak a pártütő Alsóráthki Gegő és Miklós birtokait adományozta Széchy Miklósnak, valamint fiainak. 1404. jún. 8-án Gersei Pethő Jánossal és Tamással együtt újabb királyi adományban részesült. A királyi adomány következtében Sziget (a későbbi Szécsisziget), Tormafölde, Mátyusháza, Pálfalva, Gosztolya, Petrócz birtokába jutott, amelyekre a király 1406-ban új adománylevelet állított ki.[28]

Zsigmond király, aki Mihály veszprémi püspöknek 1402-ben bekövetkezett elhalálozása után György boszniai püspök áthelyezése miatt óvást emelt és a püspökség kormányának, úgyszintén birtokainak átvételét megakadályozta, a felkelés levere-

[23] Dr. Szendrei János: Miskolc város tört. III. 53—58. — Dr. Csánki Dezső: Magyarorsz. Tört. Földrajza. II. 716.

[24] Karácsonyi: id. m. I. 176. — Pannonhalmi Szent Benedek-rend tört. X. 38—39., 315., 365—368. — Pécz nemzetség Apponyi ágának okl. I. 203—205., 208., 211. — Fejér: i. m. IX. 4. 215.; IX. 5. 459.; X. 1. 148—151.; X. 8. 182—183.

[25] Sopron várm. oklt. I. 467.

[26] Fejér: i. m. X. 2. 97. — Zala várm. oklt. II. 293.

[27] Holub: Zala várm. tört. I. 460. — Zala várm. oklt. II. 311.

[28] Zala várm. oklt. II. 314—318. — Csánki Dezső: i. m. III. 183—184.

tése után nem engedte a veszprémi püspökséget betölteni, hanem Széchy Miklóst bízta meg a püspökségi uradalmak kormányzatával és az ő gondjaira bízta a püspökség várait is. Mintegy három éven át kormányozta Széchy Miklós a veszprémi püspökség jószágait; még mielőtt e terhes megbízatástól felmentették volna, az 1406. év elején királynéi főajtónállómester lett. Rövid ideig (1407. nyarán) királyi főajtónállómester is volt, de 1408. jan. 26-án, mikor a király a Zala vármegyében fekvő Gosztolya és Dédes helységekben öt kúriális telket adományozott neki, ismét királynéi főajtónállómesternek címezik.[29]

Ezután csakhamar Sopron és Vas vármegyék kormányzatát vette át. Mint királynéi főajtónálló és a két vármegye főispánja, 1408. márc. 4-én Sárvárról leiratot intézett Sopron szabad királyi városhoz, amelyben megígéri, hogy Csiper Antal háziszolgájának kivégzéséért, akit a város jogszabályai értelmében halálra ítélt, sem ő, sem pedig Csiper rokonsága nem fog megtorlással élni, de a város tartozik a nála talált 91 font bécsi széles denárt és egy ló értékét visszaadni. 1408. máj. 6-án kelt leiratában a király meghagyja neki, hogy Sopron város polgárait ne zaklassa, mert ezek a rájuk kivetett adót megfizették. Az 1408. év vége felé az ajtónállói méltóságot a tárnokmesterséggel cserélte fel. Mint tárnokmestert sorolják fel többek között Zsigmond királynak 1409. jan. 2-án a Kovári Pál és Mohorai István között létrejött kölcsönös örökösödési szerződést jóváhagyó oklevelének, úgyszintén a Kemend vár és tartozékai ügyében 1409. április 22-én kelt ítéletlevelének záradékában. Zsigmond király 1409. júl. 8-án a vasvári káptalanhoz intézett leiratában is tárnokmesternek, egyúttal Vas és Sopron vármegye főispánjának címezi.[30]

Csakhamar újabb kitüntetésben részesült: 1409-ben a király a Sárkányos Szövetség tagjai sorába vette fel. A Sárkányos Szövetséggel, melynek célja az 1408. október 13-án kelt alapítólevél szerint az országnak a pogányságtól leendő megvédelmezése lett volna, Zsigmond tulajdonkép saját uralmát és születendő gyermekeinek trónutódlását akarta biztosítani. Csupán 24 tagból állott; tagjait a király kipróbált hívei közül válogatta ki. Ez is bizonyítja, hogy Széchy Miklós mily nagy kegyben állott a királynál. Dacára ennek, a tárnokmesteri méltóságtól csakhamar megvált, mert mikor Zsigmond király Temesvárott kelt rendeletében meghagyta neki, úgyszintén sárvári várnagyainak és az alvárnagyoknak, hogy Káldi Györgyöt Török György és Óvári Lőrinc ellen oltalmazzák meg, ebben a leiratban a király Széchy Miklóst volt tárnokmesterének és Vas vármegye főispánjának címezi.[31]

[29] Veszprémi püspökség római oklt. II. Bevezetés LV—LVI. — Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 122. — Történelmi Tár 1884. 21. — Zala várm. oklt. II. 333. — Fejér i. m. X. 4. 212.

[30] Dr. vitéz Házi Jenő: i. m. I. 2. 7—11. — Sopron várm. oklt. I. 598. — Hazai okmt. IV. 255. — Fejér: i. m. X. 8. 498. — Zala várm. oklt. II. 365.

[31] Hazai okmt. I. 304.

Zsigmond azonban nem feledkezett meg hű szolgálatairól, amelyeket bőkezűen jutalmazott. 1415. márc. 24-én Konstanzban kelt oklevelében Nötincs (Nógrád megye), Gőd, Sződ és Kesző (Dunakeszi Pest megye) birtokokat visszaadta neki, az ugyanezen évi aug. 11-én ugyancsak Konstanzban kelt oklevelében pedig Lovász helységben (Alsólendvától délkeletre Zalában) bizonyos részbirtokokat adományozott neki. Az előbbi adománylevélben a király különösen kiemeli azokat a fáradozásait, amelyeket a római német császári méltóság megszerzése érdekében tett. Ebben az évben, úgy látszik, nem viselt köztisztséget, mert mind a Konstanzban kelt adománylevélben, mind Garai Miklós nádornak 1415. szept. 5-én a budai káptalanhoz intézett rendeletében mint volt tárnokmester szerepel. Csak a nádornak 1417. nov. 14-én Budán kelt, a kolozsmonostori konventhez intézett iktatóparancsában címezik ismét Vas vármegye főispánjának.[32]

Ezután többé nem szerepel a közéletben. Zsigmond király bőkezű adományain kívül más módon is igyekezett birtokait gyarapítani. Mikor a Debreczeni-család utolsó férfisarja, László, utódok hátrahagyása nélkül elhúnyt, 1405-ben az anyját, Debreczeni Margitot, megillető leánynegyed kiadása érdekében megtette a lépéseket. 1411-ben pedig a rimaszécsi ág tagjainak beleegyezésével az őseik által elzálogosított Csaba nevű birtokukat (Pest megyében) saját pénzén magához váltotta. 1419-ben Kesző birtokát (Pest megye) elcserélte Garai Miklós nádornak a Vas megyében fekvő Szentmárton (később Martyáncz, azután Mártonhely) nevű birtokával. Közel egy évtized mulva vannak ismét adatok róla, midőn hatalmaskodásai ügyében a pannonhalmi konvent 1428-ban vizsgálatot tartott. Zsigmond király 1429. jan. 2-án Szent Erzsébetet és Csatár részeit tárgyazó adománylevele szerint életben volt, mikor azonban fiai 1432. dec. 2-án Felsőlendvai Herczeg Péter özvegyével egyezkednek, az erről kiállított hiteleshelyi kiadványban már mint néhairól emlékeznek meg róla.[33]

Hét fia volt: János, Vas vármegye főispánja; István; Miklós, szintén Vas vármegye főispánja; György; Tamás kincstartó, Zala, Vas és Komárom vármegyék főispánja; Dénes, esztergomi bíboros érsek és László, aki a rigómezei csatában esett el.[34]

(Folytatjuk.)

[32] Bártfai Szabó: i. m. 136., 145. — Zala várm. oklt. II. 399. — Gr. Zichy család okmt. VI. 478.

[33] Héderváry oklt. I. 131—136. — Bártfai Szabó: i. m. 128. — Pannonhalmi Szent Benedek-rend tört. VIII. 466—467. — Zala vármegye okmt. II. 459—460., 476.

[33] Héderváry oklt. I. 131—136. — Bártfai Szabó: i. m. 128. — Pannonhalmi Szent Benedek-rend tört. VIII. 466—467. — Zala vármegye okmt. II. 459—460., 476.

[34] Hóman—Szekfű: Magyar Történet I. kiadás. III. 192—193., 208—209., 214., 217., 232., 262., 272., 463.

Bozsok.

VÉGH GYULA

Az elmult évben — a falubeliek közreműködésével előadott „Akárki"-vel kapcsolatosan — a sajtó több ízben foglalkozott a kőszegi hegyek alján fekvő kies Bozsok községgel és annak történetével. Ez alkalommal sok szó esett Mátyás királynak állítólag Bozsokon volt vadászkastélyáról is. Ennek a legendának semmiféle hiteles bizonyítékát nem találtam ugyan, sőt a levéltári adatok megcáfolni látszanak a királyi vadászkastély létezését, de talán nem időszerűtlen, ha a „Dunántúli Szemle" olvasóit megismertetjük a hírnévre kapott Bozsok község történelmi multjára vonatkozó néhány tudnivalóval.

Megjegyzem, hogy levéltári kutatásaim csakis Bozsok volt földesuraira, kastélyának, illetőleg kastélyainak multjára és országos történelmi kapcsolataira vonatkoztak, de nem terjedtek ki a bizonyára nagyon régi templomnak és a most már csak romokban fennmaradt kolostornak történetére. Ezekre vonatkozó adatokat egyébiránt az áttekintett levéltári anyagban nem is találtam.

A hely korlátoltságára való tekintettel itt természetesen nem térhetünk ki a genealogiai adatok és egyes részletek felsorolására, csak rövid kivonatban mondjuk el a bozsoki krónikának néhány kuriózummal fűszerezett fontosabb mozzanatát.

A várárokkal körülvett bozsoki Sibrik-kastély helyén egykor római castrum állhatott. Erre vallanak az alapfalakból és törmelékekből előkerült, hullámos rovátkás római téglák. Bár a római telepítvény alig terjedhetett túl a mai Szombathelynek és a szomszédos községeknek határain, mégis feltehető, hogy a fontosabb megszállott pontokon — így a vízvezeték őrzésére is — állandó őrhelyek épülhettek. A rómaiak ugyanis siettek Savariát jó és bőséges vízzel ellátni, s e célból a rohonci és a bozsoki patakot erősen épített földalatti csatornákon vezették a városba. Még most is megvannak a rózsaszínű cementtel vakolt csatornák nyomai. Az utókor ugyancsak megbámulta ezt a műszaki teljesítményt. Korabinszky az 1786-ban Pozsonyban megjelent „Geographisch-Historisches u. Produkten-Lexikon"-jában a rohonci vár leírásánál megemlíti, hogy a várból a római kolónia idejében csatorna vezetett Szombathelyre, amelyen át a *bort* vezették oda!

A népvándorlás korából való a Bozsokon talált, almadin kövekkel ékesített arany csat, amelyet a Vasvármegyei Múzeum őriz.

A község neve többféle változatban szerepel a régi oklevelekben: Bozuk, Bozok, Bosok stb. Az új magyar telepesek rendszerint megtartották a régi szláv neveket, vagy ilyenek híján a megszálló tulajdonos nevéről is nevezték el a helységet. Bozuc, Bozuk, Bozouh mint személynév is előfordul régi írásokban.[1]

[1] Árpádkori új Oklevt. I. 120. Hazai Oklevt. VI. 100.

A kún *busz, bosz* igéből képzett igenév is lehet a név, amely ige rombolást, pusztítást jelent *(buzuk);* kazáni tatár alakjában: *bozik, bozok* annyit tesz mint romlott, rossz.[2]

Tudomásom szerint a legrégibb oklevél, amely a vasmegyei Bozsokról megemlékezik, 1279. évből való (a hevesmegyei Bozsok már 1132-ben említtetik). A vasvári káptalan 1328. évi átiratában maradt reánk. Ebben Németújvári Henrik bán fiai, János és Miklós osztoznak birtokaikon; Bozsok, Szerdahely, Velem és Cák Németújvári Miklósnak jut.[3]

1374. dec. 31. A vasvári káptalan előtt Németújvári Miklós fia, Henrik és ennek unokatestvére, László osztoznak Rohonc és Kemend várak tartozékain. Bozsokot akként osztják fel, hogy a malom alatt álló diófától délre eső birtokrészt és a falu keleti oldalát Henrik, az északra eső birtokrészt és a falu nyugati oldalát László kapja.[4]

1405. A vasvári káptalan átírja Zsigmond királynak ugyanazon év Estomihi vasárnapján Budán kelt adománylevelét, amellyel Németújvári András és János hűtlensége miatt a koronára szállt vasvármegyei birtokokat — közöttük Bozsokot is — Gara Miklós nádornak (a kőszegi Szent Jakab-tepmlom újraépítőjének) adományozza.[5]

1471. okt. 30, Buda. Mátyás király óvári Sibrik Péternek, fivéreinek: Lászlónak és Zsigmondnak, fiának, Benedeknek és rokonának, Zirai Ulriknak ősi címerüket megerősíti és újból adományozza.[6]

1483. szept. 16. A budai káptalan emlékezetül adja, hogy Orbán püspök királyi kincstartó bozsoki és szerdahelyi birtokait, amelyeket Macskási Thárnok Péter tárnokmestertől 800 aranyforintért megvásárolt, tolnai Bornemisza János jegyzőjének adja szolgálata jutalmául azzal a kikötéssel, hogy amennyiben Bornemisza János örökösök nélkül halna el, a birtokok Orbán püspökre és fivéreire szálljanak vissza.[7]

1483-ban ugyancsak a budai káptalan előtt Macskási Péter tárnokmester bozsoki és szerdahelyi birtokait 1500 aranyforintért eladja tolnai Bornemisza Jánosnak.[8]

1487. jún. 15. Bécsújhely. Mátyás király Bozsokot és Szerdahelyt tolnai Bornemisza János helyettes kincstartónak adományozza.[9]

[2] Nagy Géza, Árpádkori szemelvények. Turul IX. 113. lap.
[3] Fejér VIII/3. 32.
[4] Zala vm. Története, Oklvt. II. 117.
[5] O. L. Dl. 9015.
[6] Egyszerű másolat a Sibrik-család levéltárában. (O. L.) A címer a másolat szövegében leírva nincsen. A Pauer I. tulajdonában volt eredeti armális nyomán közli Siebmacher. A címer nem azonos a Sibrik-család által a XVII. sz. óta használt címerrel.
[7] O. L. Dl. 18852.
[8] Körmendi lvt. Alm. 2. Lad. 3. 12.
[9] O. L. Dl. 19296.

1520. okt. 21. Pozsony. II. Lajos király szarvaskendi Sibrik Lászlónak és fiainak, Tamásnak, Gergelynek, Osvátnak, Lászlónak és Benedeknek pallosjogot adományoz.

„... Hogy birtokaikon bitófát, kerekeket, nyársakat és más kínzó eszközöket állíthassanak és az összes tolvajokat, zsiványokat, sírfosztogatókat, gyujtogatókat, gyilkosokat és más bármiféle gonosztevőket... elfogathassák és a rablókkal, ahogyan jogosnak látszik, elbánhassanak, őket felakaszthassák, kerékbe törjék, lefejezzék, elégessék bűnük és érdemük szerint és más méltó büntetéssel is sujthassák a magyar királyságunk törvényei és szokásai szerint..."[10]

1539. szept. 29. Pozsony. Thurzó Elek kir. helytartó átírja II. Ferdinánd király u. a. év máj. 11-én Prágában kelt adománylevelét, amellyel Bornemisza János magvaszakadtával a koronára visszaszállt bozsoki és szerdahelyi birtokait szarvaskendi Sibrik Gergely helyettes országbírónak adományozza.[11]

1539. okt. 1. Pozsony. Thurzó Elek kir. helytartó a Baumkircher-Batthyány-féle visszaűzési perben kimondja, hogy Bozsok és Szerdahely, miután azok Szalonok vár tartozékait nem képezték, Bornemisza János magvaszakadtával elsőben a királyi fiscusra, azután az adományos Sibrik-családra szállanak.[12]

1540. jún. 5, Bécs. Ferdinánd király elrendeli, hogy miután Batthyány Ferenc szalonoki birtokai közül Bozsok és Szerdahely kivétetett, és a Sibrik-családnak adományoztatott, Batthyány ezért kárpótoltassék.[13]

1550. febr. 3, Pozsony. Ferdinánd király a bozsoki és szerdahelyi birtokokat Sibrik Gergelynek és fivéreinek, Lászlónak, Gergelynek (sic!) és Mátyásnak újból adományozza.[14]

1552. ápr. 26, Nagyszombat. Sibrik Gergely végrendelete. Birtokait és adósságait fivéreire és özvegyére hagyja.[15]

1553—1592-ig per folyik a Sibrik- és Batthyány-családok között a bozsoki és szerdahelyi birtokok miatt.

1567. szept. 23. Sibrik Máté törvény elé idéztetik. Sibrik László ugyanis azzal vádolja, hogy Máté fia, Sibrik István literatus, karácsony előtti szombaton atyja megbízásából több társával együtt Szerdahelyen megtámadta a panaszos jobbágyát, bizonyos Takáts Vitust, szóval és tettleg bántalmazta őt, úgyhogy Takáts Vitus az elszenvedett ütlegek és sebek következtében öt hét mulva Kőszegen a sebésznél az élők sorából kimult, a *vádló súlyos hátrányára és kárára.*[16]

1569. márc. 9. Bozsok. Sibrik Máté és Sibrik László egyességet köt (magyar nyelven), melynek értelmében a közöttük folyó perek Szent György naptól fogva beszüntetendők.[17]

1589. ápr. 9. Bozsok. Sibrik István szerződést köt zsellé-reivel.[18]

[10] Sibrik-cs. lvt.
[11] Körmendi lvt. Alm. 2. Lad. 3, 11.
[12] U. o. 12.
[13] Sibrik cs. lvt.
[14] Sibrik cs. lvt.
[15] Sibrik cs. lvt.
[16] Sibrik cs. lvt.
[17] Sibrik cs. lvt.
[18] Sibrik cs. lvt.

1605. (?) Széchy Mihály, Ambach Agha, Horváth Bálint, Sibrik Osvát és Deli János keltezetlen levele Kőszeg város bírájához és tanácsához, melyben a város átadását követelik és a várost megfenyegetik, hogy:

„... kicsintől foghiva nagyigh bizony minden Zeőleő hegyetekh mind hasznával egyetemben semmivé teszeőnk, ha pedig az ió Isten az helt kezeönkbe adgya magatokath, feleségteketh és gyermeketeketh bizonyal meghidgyétek, hogy bizony az Török Witézek rabságában adgjok, ugy hogy kezzeőletek Magyarországot bizony kewes láthattya,... Minket immár tuwab ne halogassatok és mutogassatok, hanem ezen levél véveő ember által nekünk választ adgyatok, mert holnap az napia, hogy a Zeőlőteket is ki wagattiok, ezt bizonyal elhigyétek."[19]

1616. okt. 4. Thurzó György nádor előtt Sibrik György, néhai Sibrik István fia, neje Kamper Erzsébet, fia Sibrik István és leánya Regina, úgyszintén Tamás, György (sic!) és István fivérei és a többi rokonok nevében tekintettel arra, hogy szomszédai folytonos ellenségeskedéssel és gyűlölködéssel veszélyeztették életét, a perlekedések és nagyobb bajok elkerülése céljából és örökösei érdekében eladja összes birtokait Batthyány Ferencnek 8000 frtért, és pedig a Bozsokon kőből épült atyai kastélyt annak tartozékaival, 7 egész sessióval, a Kiskovácsinak nevezett szőlőheggyel, a Káposztáskerttel együtt, Szerdahelyen 5 sessiót, a malom-részt stb. Egyúttal lemond az Óvár várában netán még fennálló jogairól is.[20]

Itt találkozunk először az iratokban a ma már csak romokban heverő bozsoki, ú. n. alsó kastély említésével.

1617. Özv. Sibrik Zsigmondné és a család más tagjai is eladják bozsoki birtokrészüket Batthyány Ferencnek.[21]

1627. febr. 8. Újfalu. II. Sibrik Istvánné alsó-lindvai Bánffy Kata végrendelete. Rengeteg ékszerét, ezüstjét, ruháját, szőnyegét, bútorát megosztja első házasságából való fia, Újfalussy Miklós és III. Sibrik István között.[22]

1629. szept. 25. Bozsok. III. Sibrik István végrendelete. Panaszolja, hogy bátyja, Sibrik Tamás, aki tizenegy éven át tútora volt, őt súlyosan megkárosította, elfoglalván az ő részét, és úgy alkudott meg vele, hogy neki adta át a bozsoki alsó kastélybeli részét és a nagykovácsi szőlőt. István fölöttébb puszta állapotban vette kézhez a bozsoki (alsó) kasélyát, úgy-

[19] Kőszeg város levéltárában. Közli Chernel K., Kőszeg város jelene és multja, Szombathely 1877—78. II. 60. lap. Chernel a levelet 1605. május havára véli keltezhetni, és Bocskay felkelő seregének Kőszeg ellen intézett támadásával hozza kapcsolatba. Több valószínűséggel 1621. évre tehetjük a levél keltét, amikor Bethlen Gábor hívei Batthyány Ádám katonáival eredménytelenül ostromolták Kőszeg várát és a szőlőhegyeket elpusztították, a tőkéket kivagdalták, és a szőlőbirtokosoknak több évre kiható kárt okoztak. L. u. o II. 71. lap.

[20] Körmendi lvt. Alm. 2. Lad. 3. 61.

[21] U. o. No. 66.

[22] Sibrik cs. lvt.

hogy csak a puszta kőfalak álltak, a majornak helyét pedig a szél fujta. De ő — anyja segítségével — rendbe hozatja az épületeket. Birtokait, ha maradékja nem maradna, féltestvérére, Ujfalussy Miklósra hagyta, de a testamentomra vezetett záradék szerint Sibrik István elvette „szerelmes Szétsi Fruskáját" és a végrendelet tárgytalanná vált, mivel vagyonát leányának (Katának, Zay Péternének, utóbb Locatelli Jánosnénak) hagyta.[23]

1632. okt. 10. Sibrik III. István, II. István és Bánffy Kata fia, Vas vármegye volt alispánja és neje, Széchy Eufrozina (Zrínyi Miklós szigetvári hősnek dédunokája) a Sibrik György által Batthyány Ferencnek 8000 frtért eladott bozsoki és szerdahelyi birtokot Batthyány Ádámtól ugyanazon összegért visszavásárolja.[24]

1661. Locatelli Jánosné, Sibrik Kata, III. Sibrik István leánya bozsoki és szerdahelyi birtokát eladja Batthyány Kristófnak, de utóbb ismét eláll szándékától; az egész rokonság tiltakozik az eladás ellen. Locatelliné gyermektelenül halván el, ismét megnyílik az oldalági örökösödés és ezzel a perlekedések sorozata is.

De a Batthyány-család siet az átvett bozsoki birtokrészbe minél többet belefektetni, hogy annak visszaváltását megnehezítse. A végleg tulajdonába átment birtokon nagy gazdasági épületeket emeltet. A falu déli végén még néhány év előtt álltak a különös dongatetős épületek. Az alsó kastély főúri othonná alakul. Két emeletre emelik fel, négy sarkán egy-egy toronnyal. Magas kőfallal bekerített díszes kert veszi körül. Különösen Batthyány Ádám és neje, Strattmann Eleonóra grófnő kedvelik és ékesítik bozsoki kastélyukat. A grófné nevének összefonódott kezdőbetűit viseli az öntöttvasból készült kandalló-hátlap, melyet a kastély romjainak későbbi tulajdonosai a patakon átfektetve híd gyanánt használtak, s amely ma a felső kastély kandallóját díszíti.

Bár a szomszédos rohonci vár sokkal több kényelmet nyujthatott a grófi családnak és fejedelmi pompa kifejtését tette lehetővé, Batthyányék mégis sokat időztek bozsoki birtokukon. Rohoncról, hol csaknem egy évig élvezte barátjának, Batthyány Ádámnak vendégszeretetét, az ifjú II. Rákóczi Ferenc is ellátogatott Bozsokra. Innen kelt 1698. április 15-én Esterházy Pál nádorhoz címzett hitlevele a nádorhoz küldött megbízottja, báró Szirmay István részére.[25]

Az alsó kastélyt a XIX. század elején gróf Althan Ferenc b. t. tanácsos, a császárné és királyné főudvarmestere lakta. Ferenc császár a császárnéval együtt 1813-ban Bozsokon vendége volt Althan grófnak, kinek neje — született Batthyány grófnő — 1832-ben kolerában halt meg. Azóta az alsó kastély lakatlan volt.

[23] Sibrik cs. lvt.
[24] Körmendi lvt. Alm. 2. Lad. 3. 72.
[25] Thaly K. II. Rákóczi Ferenc ifjúsága, 276. lap.

„*1841. aug. 10-én* Lőrinc napján estefelé nem éppen nagy, de irtóztató szélvésszel párosult égiháború kerekedvén, nyolc óra táján a délnyugati toronyforma szögletét villámsujtás érte, mely által a szuhos és podvás tetőfák tűzet fogván és ez a nagy szél által élesztetvén, az egész roppant kastély lángba borult és hamúvá lett."[26]

A hatalmas épületnek ma már csupán néhány düledező falmaradványa áll fenn. Bozsoki birtokát, a rohoncival együtt, a Batthyány-család még a mult század hatvanas éveiben eladta.

•

A Sibrik-család idősb ága a felső kastélyt lakta. Ennek kapuja fölött faragott kőtábla látható Sibrik Osvát és neje, gersei Petheő Éva neveinek kezdőbetűivel és címereivel, 1614. évszámmal és „*Custodi Domine Introitum et Exitum Tuum*" felírással.

Sibrik II. Osvát és Petheő Éva fiai, I. Miklós és III. Péter özvegye, Vághy Gerica 1631. január 28-án osztoznak.[27]

A kastély déli része Miklósnak, északi része a garádicstól fogva Sibrik Péternének és gyermekeinek jut. Ebből a közös háztulajdonból több mint 70 esztendeig tartó pereskedés származott, különösen az egyetlen „garádics"-nak az osztályosok és utódaik által való közös használata és a családi levéltár birtoka miatt. Az asszonyok kérlelhetetlenül vívták egymás ellen az ádáz harcot, belevonták a vice- és a főispánt, de még a nádort is (1690),[28] sőt maga I. Lipót császár és király rendel vizsgálatot a bozsoki grádics ügyében (1690. okt. 6.).[29] Végre, 1699. jún. 16-án Bozsokon megkötik az egyességet, mely szerint többek között az udvarnak magas kőfallal leendő kettéválasztását határozzák el, még pedig úgy, hogy Sibrik Sándorné Káldy Zsuzsanna asszonynak Sibrik Zsigmondné Niczky Borbála asszony udvarára „*ne lehessen prospectusa és a födélnek csöpögője Sibrik Sándorné udvarára essék és az esővíznek egy része az egyik, a másik része pedig a más félnek udvarára foljon*" stb. A családi iratokat közös akarattal Kazó István prépost kezébe assignálják.[30]

Ugyanezen (1699) évszámmal jelzett a hatalmas zöld cserépkályha is, melynek csempéin a kétfejű sas fölött az ifjú I. József képe látható „*Josephus Koenig in Hun.*" körirattal s amely mestermunka kétségkívül a kőszegi gerencsérek tudását dícsérte. Ma már csak töredékében maradt meg.

1702. jún. 20. Bozsok. Sibrik Sándorné szerződést köt Tinkovics János szalonoki kőmíves mesterrel, aki 286 frt, 11 ½ kőszegi köböl rozs és két rohonci köböl búza fejében vállalja a rábízott munkát, és pedig: a kapuközben és az épület Szent-

[26] László József plébános „Jegyzések", a kőszegszerdahelyi plébánia irattárában.

[27] Sibrik cs. lvt.

[28] Sibrik cs. lvt.

[29] Sibrik cs. lvt.

[30] Sibrik cs. lvt.

Vid felőli részén a régi falak lebontását, ugyanott négy új boltozat falazását, grádics, konyhaboltozat, fűtőkemence, kémény, árnyékszék építését, a romlandó boltozatok megjavítását, flastromozását, vakolását, újítást stb. A munkát pünkösd után tartozik megkezdeni és télire befejezni. A mesternek *„az Öreg asszonnyal lészen étele és italja, egy a legények közül mindenkor ehessék és asztala legyen a cselédekkel."*[31]

A XVII. század második fele mozgalmas időket hozott Vas megyére. Itt csaptak össze a törökök, a felkelők és a császári hadak. A városok és falvak szüntelenül urat cseréltek. A szentgotthárdi csata és az azt követő vasvári béke sem biztosított tartós nyugalmat. Barkóczy Ferencnek sikerült megnyerni a felkelés ügyének a Batthyányakat, Nádasdyakat, Széchy Pétert, Kőszeg urát, Káldy Péter alispánt, Bezerédj Istvánt, Sibrik Jánost stb. Viszont Esterházy Pál nádor Sibrik Zsigmondhoz 1683-ban Bozsokra írt levelében a felkelők ellen minél több katona összegyüjtésére hívja fel Sibriket.[32] A küzdelmek persze nem jártak pusztítások, garázdálkodások nélkül. Az eladósodott urak maguk sanyargatják a népet, láncra veretik az engedetlenkedőket, váltságdíjat fizettetnek értük. A bozsoki kastély tömlöce, mely azelőtt csak a répa eltevésére szolgált, most sok jajveszéklésnek és könnyhullatásnak volt tanúja (1682—83).[33]

A Sibrik-család bozsoki ága, ha nem is volt labanc, de királyhű maradt és Batthyány Ádám példáját követve nem tartott a kurucokkal. A családi iratok között kegyelettel megőrizte Károlyi és Rákóczi hazafias manifestumait, az utóbbinak a gyöngyösi táborban tartott beszédét, az ónodi országgyűlés végzéseinek a fejedelem sajátkezű aláírásával hitelesített példányát, a kuruc imákat és gúnyverseket; de ugyanott megtaláljuk Heister generálisnak a felkelők ellen kiadott kegyetlen rendeleteit is és a mentsleveleket, amelyeket Heister és Rabutin a „császárhű" alattvalóknak, Sibrik Zsigmondnak és Sibrik Ferencnek védelmére kiállított.[34]

A Sibrik-család győri ágából való III. Miklós (II. István, Gábor és Kristóf leszármazottja) tudvalevőleg Rákóczi udvarmestere volt és rodostói száműzetésében halt meg 1735. okt. 7-én, fél évvel élve túl a fejedelmet.

1705. dec. 8-án a Rohonczy-út felől „a kurucoknak a sokasága" közeledett Kőszeg felé. Kisfaludy György serege kegyetlen gyujtogatás és öldöklés után meg is szállta a várost.

1708. szept. 5-én történt Bezerédj Imre elfogatása.

„Ezen casus pedigh történt illyen okbul, a mint maga Kis Palkó referálta, hogy eő estve ide be lévén Bezerédy Oberszter Uramnál, tehát eőtet a Labonczsághra megheskütette volna, melyet recusálni nem mert, tartván hogy meghöleti, azon megh nem nyughatott, éjel a B o s o k i Táborra kiszökött gyalogh és a kin levő Tiszteknek a hütnek letétejét jelentette.

[31] Sibrik cs. lvt.
[32] Sibrik cs. lvt.
[33] Sibrik cs. lvt.
[34] Sibrik cs. lvt.

melyen igen meghütköztenek és Semminek sem tartván (azonkívül már nagy Suspicio vala felőle) úgy jöttek be emlitett Tiszteknek megfogatására Horváth István, Kis Palkó, Bakos és Turi Uraimék."[35]

Bezerédjt és társait elfogták, holmijukat elvitték, ezenfelül *„Horváth István újonnan investigálta, hol légyen még több portékájuk, de azon Investigatió nem körösztény, hanem Török módra vitetett véghez."*[35]

A bozsoki Sibrik-birtok, sok pereskedés után, a XVIII. sz. második felében végre ismét egy kézbe került. II. Ferenc, Sibrik Zsigmond és Káldy Zsuzsanna fia, részint öröklés, részint egyességek útján megszerezte fivéreinek és azok leszármazottjainak bozsoki birtokrészeit, és tíz gyermeke közül Lászlónak hagyta Bozsokot és Szerdahelyt. László fiutódok hiányában Antalnak, a későbbi győri alispánnak, mint legközelebbi várományos unokaöccsének juttatta még életében a két birtokot, de csak akkor, amikor azokra vevő jelentkezett Batthyány József gróf bíboros hercegprímás személyében, aki 50.000 frtért akarta harminc évre zálogba venni Bozsokot. Antal csak ekkor volt hajlandó *„a veszedelem eltávolítására"* egyezkedni. 1789. dec. 20-án Kőszegen írták alá a szerződést, melynek értelmében Antal vette át Bozsokot és Szerdahelyt.[36]

Sibrik Antal az akkori nagyfontosságú politikai eseményekben, a megyék feliratainak szerkesztésében, az ellenállás szervezésében jelentős szerepet játszott. Martinovics körével, a jakobinusokkal, élénk levelezést folytatott. Mint a megyei küldöttség tagja jelen volt a szent korona visszahozatalánál, mely eseményről Lászlóhoz írt levelében lelkesen emlékezik meg.[37] Legidősebb leánya, Erzsébet, Deák Ferencné, a haza bölcsének édesanyja volt.

Antal fia és örököse, Mihály, az Erdődy grófok jószágigazgatója, sokat volt távol Bozsokról. Ezalatt nagyműveltségű neje, felsőbüki Nagy Klára vezette a gazdaságot.

1814 dec. 11-én, vasárnap este, valószínűleg gyujtogatás következtében kigyulladt a bozsoki major és nagy tűzvész pusztított az épületekben, terményekben. Megható a készség, mellyel a rokonok, szomszédok és jóbarátok a károsultak segítségére siettek. Ki gabonát és takarmányt, ki pénzt ajánl fel. Chernel György kőszegi házát bocsátja Sibrik Mihályék rendelkezésére.[38] Sibrik Mihály a leégett épületeket újból felépítteti és a kastélyon is több átalakítást végeztet. Már 1813-ban tervezi a kastély teljes átépítését. Wieser András építész részletes terveket készít: a ház déli és két előugró nyugati szárnyát teljesen le akarják bontani, és helyette unalmas empire-homlokzatot terveznek.[39] Az átépítésből — valószínűleg a tűzvész okozta súlyos költségek miatt — szerencsére semmi sem lett.

A XIX. század elején még egyszer felélednek a feudális

[35] Sibrik cs. lvt.
[36] Sibrik cs. lvt.
[37] Sibrik cs. lvt.
[38] Sibrik cs. lvt.

nemesi előjogok. Így Zala vármegye 1828-ban kiadott Hirdetménye, hivatkozással az 1504: XVIII. 1729: XX. és 1802: XXIV. tc.-kekre, kimondja, hogy:

Minden néven nevezendő Nemtelenek, ezek között a városi Polgárok, Oskola-Tanitók, Orgonisták, városi és helybeli Notáriusok, Mesteremberek, Kortsmárosok, Szőlőpásztorok és Külföldiek sem vétetvén ki, a Vadászatnak, ugyszinte a foglyok, fáczányok, tsászármadarak és fajttyukok ellen teendő madarászatnak gyakorlásától s ennélfogva a puskatartástól is eltiltatnak, de még kopókat, vizslákat, agarakat és más vadászkutyákat sem tarthatnak.[40]

Bozsokon még 1819-ben és 1829-ben farkasokra vadásznak.[41] A Nimródokat érdekelheti Bezerédj Ignácnak Sibrik Antalhoz 1769. aug. 1-én Budáról kelt levele, melyben régi vadászótársát figyelmezteti, hogy a gyermekeire vigyáztasson, mert:

„Az ollyan ficzkók örömest lüdőznek s azt sem nézik, kótyage, gólae vagy kém", pedig „ugy beszéllik, és ugy álléttyák az orvosok, hogy a vadásznak a f.... s kémtől jobban kell tartani, mert ha lef... ák az embert, nem tsak motskolódik az ember tőlük, de az egészségére való nézve is veszedelmes."[42]

Feléled a Sibrik-család pallosjoga is. 1828-ban ugyanis a sopronmegyei Bük helységben Kotsis János, Sibrik Mihály gazdájának fia, társaival együtt *„felverte Glatz Jakab sidó kamaráját és onnan négy zsák gabonát eltolvajolt."* Sopron vármegye törvényszéke ezért el akarja fogatni, de Sibrik Mihály megszökteti őt, és vérjogára hivatkozva, kiadatását megtagadja, majd pedig a május 23-án és folytatólag Szombathelyen és Bozsokon megtartott úriszék elé állítja, amely Kotsis Jánost, *„minthogy az orvosi vizsgálat szerint testi büntetést ki nem állhatna, vasban és közönséges munkában hetenként kétnapi böjtöléssel kiállandó még két holnapi sanyarú tömlöczözésre"* ítéli.

Ugyanaz az úriszék Kováts Jánost és társait Mujszer Ferenc majorgazda bántalmazása miatt 20, illetve 12—12 „páltza ütésre" ítéli, Kutics János és Peresztegi Eőrzse ellen pedig az ügyész, mivel

„öszve zimborálva több esztendőkig együtt bujálkodni és botránkoztató életet élni, és Peresztegi Eőrzse Kutics Jánossal fogantatott Gyermekét kész akarattal, ki keresett módon és eszközök által elveszteni nem irtóztak... a hóhér pallosa által a jámbor életűek sorábul kitöröltetni, és ezen pernek ugy tömlöczi tartásaiknak Javaikbul megitéltetni" — kéri.[43]

1845-ben Tóth György szolgabíró felhívja Sibrik Sándort, Mihály fiát, hogy mivel a büntető törvényszék bizonyos szarvaskendi gyilkosokat halálra ítélt, nyilatkozzék,

„vajjon a vérhatalommal bíró család azokat átvenni akarja-e, mert ellenkező esetben, ha t. i. a Vármegye börtönében maradnak, a vérhatalommal bíró család a t. vármegyének kitartási költségeket fizetend."[44]

De a nemesi privilegiumok és kötelezettségek utolsó megnyilatkozásaival egyidejűleg ébredez az általános kultúra is.

[39] Sibrik cs. lvt.
[40] Sibrik cs. lvt.
[41] Sibrik cs. lvt.
[42] Sibrik cs. lvt.
[43] Sibrik cs. lvt.
[44] Sibrik cs. lvt.

Erről a Bozsokon volt és részben oda visszakerült könyvtár is tanuskodik. 1825. május 29-én Oeller Pál Gyepüfüzesről írja Sibrik Mihálynénak Bozsokra, hogy Erdődy grófné kéreti, a küldönccel küldené el a Hamletet, amely Bozsokon van, mert a grófkisasszonyok átlapozásával kívánnak mulatni.[45]

Századunk elején — 370 évi birtoklás után — a szarvaskendi és óvári Sibrik-család eladta bozsoki birtokát. A kastélyt e sorok írója és neje vásárolták meg, akik az ódon házat modernizálták, a nélkül azonban, hogy kegyelettel fenntartott külsejét megváltoztatták volna. Csak a kert felőli déli homlokzaton épült hozzá terrasz és lépcső.

1934. szeptember 25-ére virradó éjjel, a nélkül, hogy bármiben kárt tett volna, kidőlt, vagyis inkább magába összeomlott, mint a velencei campanile, a bozsoki kastély északnyugati sarkában állott sok száz éves, egészen podvás, óriási kőrisfa, talán a legnagyobb az országban.[46]

JULIUS V. VÉGH: *Bozsok.*

Auszug. Die Landbevölkerung des freundlichen, am Fusse der Kőszeger Berge gelegenen Dorfes hat im Laufe des vergangenen Sommers Hofmannsthals „Jedermann" aufgeführt und Bozsok hat hiedurch eine gewisse — nicht unverdiente — Berühmtheit erlangt. Die Tagespresse befasste sich des öfteren mit der geschichtlichen Vergangenheit des Ortes und schmückte sie mit unnachweislichen Legenden. Hier sollen einige authentische Daten aufgezählt werden.

[45] Sibrik cs. lvt.

[46] A csornai premontrei kanonokrend szombathelyi gimnáziumának 1925—26. évi értesítője, 69. lap. — A Vasvármegyei Múzeum természetrajzi osztályának évi jelentése az 1928. évből, 15. lap. — Mitteilungen der deutschen Dendrologischen Gesellschaft Nr 43, 1931, 300. lap. — Ambrózy István gróf ez utóbbi folyóiratban közölt cikke 7.10 m-t említ a kőrisfa kerületéül.

Die älteste Urkunde, die sich auf Bozsok bezieht, reicht auf das Jahr 1273 zurück. Damals gehörte das Gut den Grafen von Németujvár und gelangte nach mehreren andern Gutsherrn 1539 in den Besitz der Familie Sibrik von Óvár und Szarvaskend, welche es über dreieinhalb Jahrhunderte lang besass. Der Familie wurde im XVI. Jahrh. Schwertrecht verliehen; noch zu Anfang des XIX. übte sie die herrschaftliche Gerechtsamkeit über ihre Leibeigenen aus.

Es standen zwei Kastelle in Bozsok. Das eine gehörte den Grafen Batthyány und Althan; es wurde 1841 durch Blitzschlag und Brand zerstört und nicht wieder aufgebaut.

Das Andere, an dessen Stelle einst ein römisches Kastell stand, stammt in seiner jetzigen Gestalt hauptsächlich aus dem XVII. Jahrh., doch wurde es mehrmals umgebaut. Fast hundert Jahre lang prozessierten die Familienmitglieder, die es gemeinsam bewohnten, gegeneinander. Selbst Kaiser Leopold I. mischte sich in den Streit.

Seit Anfang dieses Jahrhunderts ist das Haus Eigentum des Verfassers. Vor einigen Jahren brach die im Schlossgraben stehende uralte Riesenesche morsch wie sie war — in sich zusammen, ohne Schaden anzurichten. Ihr Stamm hatte einen Umfang von 7.10 M und sie war wohl die grösste Esche im Lande.

Gyónás.

Nem tudom, hányszor estem én el,
skarlátpiros az én fekélyem;
de egyet jól tudok: szeretlek.

Sűrű fekete minden éjjel,
és mégis hajnal szórja széjjel:
arcunkra száll a napsugár.

Számlálgatjuk tenger fövényét
és parttalan vizeknek mélyét:
fölötte kéken zúg az ár.

Minden levélkén forradás ül,
bimbókon féreg rág keresztül,
kifeslik mégis mind a rózsa.

Péter háromszor esküdött Rád,
Magdolna esve várta orcád,
s vétkükben ott a dal: szeretlek.

Én sem tudom, hogy vétkem mennyi,
a lábam gyönge Hozzád menni,
de véresen kiált a szám: szeretlek!

Szeretlek! Jöhet bármily éjjel,
s bár verd a testem száz fekéllyel,
a mélyben is kiáltozom: szeretlek!

Rezek S. Román.

Akacs Mihály és a nagyunyomi Akacs-család.

(Folytatás.)

HORVÁTH KÁLMÁN dr.

1587—49. Ns. néhai Nagy Unyani Akach máskép Loránth Jakabnak leánya, Anna, aki néhai Fodor Benedek özvegye, most pedig Che aliter Hetthyey Ferencnek felesége, korábbi férjétől származott Anna és a későbbitől való Katalin leányai terhét is magára véve, ns. Akach Jeromosnak zálogba veti 25 tallérért lakatlan jobbágysessioját Nagy Unyanban.

1587—50. Ns. Nagy Unyani Akach alr. Loránth Jeromos azon jobbágysessiót Nagy Unyanban, amelyet néhai Fodor Benedeknek özvegye, Akach Anna, aki most Che, máskép Hetthyey Ferenc felesége, neki elzálogosított, ugyanazon 25 tallérért Thapy Osvaldnak zálogba veti.

1587—60. Revokál Nagy Unyani Akach Fülöp Akach Andrással szemben. Előbbinek az utóbbi gyámja és gondnoka volt.

1587—70. Ns. Cheri Chery Gergely feleségének, Margitnak és leányának, Zsuzsannának terhét magára véve, ns. Akach Katalinnak, most néhai Keledi István özvegyének, és Erzsébetnek, Lit. Beyczy György feleségének, az ő leányának, és László fiának, akik a korábbi férjétől, néhai Ujzazy Jánostól származtak, nemkülönben Mihály fiának, Magdolna és Ilona leányainak, akik néhai ns. Chery Jakabtól, a második férjétől valók, Nemes Cheren örökbe ad.

1587—98. Ns. Nagy Unjani Akach alr. Loránth Lajos ns. Zytharóczy Györgynek, a közös anyától való egytestvére (materna carnalis et uterina): Krisztina férjének, az ő sógorának zálogba vet Kertesen.

1587—116. Nagy Unyani Akach alr. Loránth Gáspár kölcsönbe vesz fel Németh Szecsődi Tharródy Istvántól 100 császári tallért, amiért leköti neki Kerthesen levő jószágát.

1587—140. Feltételesen zálogba ad ns. Zytharóczy György felesége ns. Akach Krisztina, néhai Nagy Unjani Akach alr. Loránth Jakab leánya Kertes helységben Németh Zecheődi ns. Tarródy Istvánnak. Tharródy Istvánnak felesége Nagyvölgyi Katalin, fiai Mihály és Kristóf, leánya Euphrosina.

1587—142. Akach Lajos, néhai Nagy Unjani Akach Jakab fia közös anyától való (materna) egytestvérét, Krisztinát, ns. Zytharóczy György feleségét eltiltja Kertesen és Vas vármegyében bárhol egyebütt levő jogainak eladásától és elcserélésétől.

1588—90. Bagody Anna, Bagody Péter leánya, ns. Boczfeöldei Bebessy Lőrinc felesége Nagy Unyanban Nagy Unyani Akach alr. Loránth Ákos melletti házát nagy unyani Akach alr. Loránd Gáspárnak, feleségének Polyány Krisztinának, Katalin és Zsuzsanna nevű leányaiknak örökösíti.

1588—123. Nagy Unjani Akach alr. Lóránd Sandrinus egy-

testvérének, ns. Akach Andrásnak zálogba veti Nagy Unjanban 2 jobbágysessioját.

1588—186. Nagy Unjani Akach alr. Lóránth Gáspár, Jeromos és Fülöp, felvéve osztályos atyafiaiknak, Akach Ákosnak és Lajosnak terhét is, Akach Sándor és András eltiltják az Akach-famíliát illető jószágok eladásától és elzálogosításától. Eltiltják Mogorócs Tamást, aki Akach Andrásnak sógora, a foglalástól és zálogolástól.

1588—228. Ns. Nagy Unjani Akach alr. Lóránth Ákos ns. Németh Szecsődi Tarródy Istvánnak zálogba vet Kertesen.

1588—230 és 231. Nagy Unyani Akach alr. Lóránd Gáspár, aki feleségének, Polyány Krisztinának, Zsuzsanna és Katalin leánykáinak terhét magára vette, zálogba vet Kertesen ns. Németh Szecsődi Tarródy Istvánnak, feleségének Katalinnak, Márton és Kristóf fiainak, Euphrosina leányának.

1588—234. Ns. Nagy Unjani Akach alr. Loránd Jeromos bevall, illetve nyugtat Ns. Akach Gáspárnak, feleségének Polyány Krisztinának, Katalin és Zsuzsánna leányainak.

1589—53. Néhai Nagy Unjani Akach alr. Loránd György fiai, Sandrinus és András bemutatják a kertesi házra, nemesi kúriára, hegyvámra és malomvámra vonatkozó leveleiket, és ellenmondanak Németh Szecsődi Tharródy Istvánnak, feleségének Katalinnak, Márton fiának, kis leányainak, Katalinnak és Euphrosinának.

1589—58. Arki Therek Boldizsár nevében előintés Akach Sandrinusnak és Andrásnak.

1589—59. Néhai Ajkai Ajkay Benedek özvegye Anna, magára véve Zsófia leánykájának terhét, néhai Büky István özvegyének és fiának, Gábornak bevallja Nagy Unyan, Kiss Szőllős, Ujfalu és Kertes helységekben lévő birtokait. Néhai Ajkay Benedek özvegye Akach Anna, akinek atyja néhai András, azé néhai Antal, azé néhai Nagy Unyani Akach alr. Loránth György, anyja pedig ns. Faiszi Ányos Boldizsárnak Dorottya leánya. A legközelebbi vonalon sógorsági viszonyban van vele néhai Büky István özvegye Borbála, aki fenti néhai Antalnak leánya, aki pedig a nevezett néhai Nagy Unyani Akach, másképp Lóránth Györgynek a fia. Velük szemben áll Akach Fülöp, aki néhai Nagy Unyani Akach alr. Lórándh Mihálynak a fia.

1589—63. Ns. Arky Terek Bálint bevallja Nagy Unjani ns. Akach alr. Loránd Gáspár Nagy Unjani jobbágysessioját.

1589—71. Ns. Zytharóczi Zytharóczy György magára véve feleségének, Akach Krisztinának és leánykájának, Erzsébetnek terhét, örökösít Kertesen Akach Fülöp jobbágyának, Paar Györgynek.

1589—281. Nagy Unjani Akach alr. Loránt Gáspár inti Németh Szecsődi Tarródy Istvánt 3 kertesi jobbágysessio ügyében.

1589—282. Akach alr. Loránd Jeromos és Nagy Unjani Akach alr. Loránd András között egyezség jött létre.

1589—283. Nagy Unjani Akach alr. Loránd Jeromos teljes és sértetlen portióit Nemes Csok, Kys Zeoleos és Nagy Unjan helységekben, amelyek Hruspekovinai Danielffy Péter kezén vannak, osztályos atyafiának, Akach Gáspárnak adja.

1589—301. Ns. Akach alr. Loránd Sandrinus és András, Nagy Unjani Akach alr. Loránd György fiai esküt tesznek.

1589—302. Ns. Németh Szecsődi Tarródy István Nagy Unjani Akach alr. Loránd Gáspár ellen esküt tesz le.

1590—33. Nagy Unjani Akach alr. Loránd András bevall néhai Polyány István leányának, ns. Polyány Anna leánykának, aki Nagy Unjani Akach alr. Loránd Fülöp jegyese.

1590—48. Nagy Unjani Akach alr. Loránd András kölcsönt vesz fel ns. Körmendi Strobol Jánostól.

1590—191. Nagy Unjani Akach alr. Loránd András Hosszutóthy Fraxiától, Zenthjakabi Pethő Sebestyén feleségétől 100 magyar forintot vett fel.

1591—1. Akach András zálogba vet Szt. Kuti ag. Saffar Menklinek („Saffar de Szt. Kut").

1591—185. Nagy Unyani néhai ns. Akach alr. Loránth Mihály fia, Fülöp zálogba vet a miatt Ns. Fayszi Ányos Benedeknek, mert amikor évekkel ezelőtt serdülő korában néhai Akach György fiának, Andrásnak gyámsága alatt állott, néhai Akach András, néhai Akach Antal fia özvegyének, Brigidának hozományát kellett kifizetni.

1591—201. Nagy Unyani Akach alr. Loránd Fülöp Ujfaluban levő „osztatlan rétjét" a Szent Margit kútja mellett zálogba veti Hosszutóthy Kristófnak.

1591—202. Nagy Unyani Akach alr. Loránt Gáspár és Akach Fülöp egymással kölcsönös csereszerződést kötöttek a Nagy Unyanban levő osztatlan rétjük ügyében.

1591—228. Nagy Unyani Akach alr. Lorándh Sandrinus és Gáspár, az elölnevezett Sandrinus testvéröccsének, Andrásnak, azonkívül a velük osztatlan állapotban levő osztályos atyafiaiknak, Akach Jeromosnak, Fülöpnek és Ákosnak terhét is magukra véve, kijelentik, hogy osztályos atyafiuknak, néhai id. ns. Akach alr. Loránd Istvánnak halálával özvegyétől ns. Betze Katalintól örökségüket megkapták, amit nyugtatnak.

1591—254. Nagy Unyani Akach alr. Loránth Fülöp Hosszutóthy Fraxiától, aki előbb Csencsy Tamás, azután Szentjakabi Pethő Sebestyén özvegye, pénzt vesz fel.

1591—261. Nagy Unyani Akach András, magára véve János kisfiának és kisleányának, Zsuzsannának, nemkülönben egytestvérének, Akach Sandrinusnak terhét, zálogba veti Vissi Szekel Mátyás főjegyzőnek a Kertesen levő 2 jobbágytelkét.

1591—312. Ns. néhai ifj. Nagy Unyani Akach alr. Loránd Jakab leányai, Erzsébet (Thapv Osvald felesége), Krisztina, néhai Lit. Radochi István özvegye, most Zytarotzy György felesége), Anna, (néhai Fodor Benedek, most Lit. Hettgyei Chee Ferenc felesége) és Sára (néhai Gál Mihály, most Zel Mátyás felesége) kötelezettséget vállalnak.

1592—124. Ns. néhai Nagy Unyani Akach alr. Loránd Farkas fia, Ákos unokatestvérével, Akach Gáspárral egyezséget köt.

1592—206. Nagy Unyami ns. Akach Fülöp ns. Vásárhelyi Istvánnak, Zala vármegye jegyzőjének zálogba vetett Ujfaluban a tőle kölcsön vett 32 forintért.

1592—213. Nagy Unyami ns. Akach alr. Loránt Ákos ns. Nagy Unyani Akach Gáspárnak, feleségének Polány Krisztinának, kisfiának Mihálynak és leánykáinak, Katalinnak, Zsuzsannának és Ilonának Kertesen 80 magyar forintért zálogba vet.

1592—221. Nemes Nagy Unyami Akach Gáspár magára véve kisfiának, Mihálynak és leánykáinak, Zsuzsannának, Katalinnak és Ilonának terhét, ns. Lit. Aranyassy Pálnak biztosítékot ad. — Aranyassy Pálnak felesége Ajkay Zsófia.

1592—226. Ns. Nagy Unyami Akach alr. Loránth Jeromos, néhai ifj. Akach István fia zálogba vet Kertesen Chenci Ferencnek, Gáspárnak és Lászlónak.

1592—280. Ns. Nagy Unyami Akach alr. Loránth Gáspár zálogba vet Nagy Unyamban ns. id. Hosszutóthi János fiának, Istvánnak.

1592—307. Káptalani jelentés Fejérkövi István magyarországi kir. helytartóhoz, hogy az Akach András részére Győrffy Pál ellen birtokmegosztás tárgyában kiadott rendeletet kézhez vették. A birtokok Telekes, Hollós, Kistanocz alr. Kristanowcz, és egy ház ugyanott. — Nagy Unyami Akach András atyja György, azé László, a feleségétől, néhai Telekesi Győrffy Jánosnak feleségétől, Apollóniától. Győrffy Pál néhai Farkas fia, aki Bálinté, aki Jánosé, aki pedig az említett (?) Bálinté.

1593—60. Ns. Akach Sára, ns. Zeel Mátyás felesége, aki Deomeotheoryben lakik, zálogba vet Kertesen ns. Akach Jeromosnak.

1593—61. Ns. Akach Anna ns. Chee Ferenc felesége, aki most Dömötöryben lakik, zálogosít Kertes helységben ns. Akach Jeromosnak.

1595—79. Nagy Unyami Akach András, néhai Dávidházai Deobreceoni György özvegyétől, Loránth Borbálától 100 magyar forintot vett fel, miért is zálogba adta neki kertesi jószágát.

1595—136. T. és Nagys. gróf Nádasdy Ferencnek Nagy Eölbőn levő hitszónoka, Polyány Ambrus, akinek felesége Sáska alr. Baranya Orsolya, továbbá, néhai Kyraly Jánosnak ns. Sáska Ilonától származott István fia ellenmondanak a miatt, mert a néhai Sáska Mihály magvaszakadtával üresen maradt

birtokokba ns. Akach alr. Loránth Fülöp, Batthyány Ferenc mesternek zsoldos katonája magát bevezettette.

1596—15. Ns. Nagy Unyami Akach Fülöp és felesége, ns. Polyány Anna Gyalokán, Zarkaföldén néhai ns. Párnás János özvegyének, Poliány Borbálának malma mellett jószágot átiratnak Szentlászlay Istvánnak és feleségének, Joó Annának, aki Szent Iwányi Joó János és néhai Betze Katalinnak leánya. — Betze Katalinnak első férje nevezett Joó János, a későbbi pedig id. Akach István, a megnevezett Akach Fülöpnek fráterje.

1596—106. Akach Jeromos, néhai István fia az előző napokban Akach Lajosnak, néhai Jakab fiának meggondolatlanul vallotta be azon birtokokat, amelyek néhai Akach Jakabé, Mátyásé és Pálé, továbbá másik ifj. Jakabé és Bertalané, a mondott néhai Akach Jakab fiaié voltak Ujfaluban, Kerthesen és Nagy Unyamban és amelyeket atyja idegen kezektől szerzett vissza és amelyeket atyja és ő is szabadon bírtak.

1596—110. Ns. Akach Lajos, ns. Nagy Unjani Akach Jakab fia tiltakozik Akach Jeromos ellen.

1595—57. Ns. Budrowczi Budor János egytestvérének, Budor Borbálának, Nagy Unyani Akach Jeromos feleségének, nemkülönben István és János fiainak és leányának Katalinnak, akik a nevezett férjétől, Akach Jeromostól származtak, nevében tiltakozik a miatt, hogy nevezett Akach Jeromos Nagy Unyamban, Ujfaluban és Kertesen bizonyos jószágokat ns. Akach Lajosnak átadott.

1597—58. Néhai ns. Budor Vitusnak özvegye, Herkffy Anna, aki Widowczban, Varasd megyében birtokos, a leányának, Budor Borbálának, Akach Jeromos feleségének 1000 aranyat vagy dukátot adott, aminek biztosítására Akach Jeromos leköti a felesége és a tőle származott István, János és Katalin gyermekei részére az Ujfaluban levő malomjogát.

1597—81. Akach Lajos és Jeromos egyezségre léptek a Jeromos atyjának zálogba adott, most Jeromos birtokában levő Nagy Unyami és Kertesi ingatlanokra, továbbá a Ganeczán levő 4 és Kenderhelen levő további 4 hold földre vonatkozólag.

1598—76. Ns. Mogorich Ilona, néhai Akach András özvegye bemutatta a fiát, Jánost a káptalannak, ahol a fiút 8 évesnek találták.

1598—171. Ns. Baghody Anna, ns. Baghody Péter leánya és néhai Bebessy Lőrinc özvegye, most pedig bodoghfalvai Horváth György felesége zálogba vet Akach Lajosnak.

1599—2. Akach Lajos és István csereszerződést kötnek.

1599—222. Néhai ns. Akach Györgynek leánya Zsófia, néhai ns. Intay Péternek özvegye a Sorok melléki Ujfaluban zálogba vet Akach Fülöpnek.

1600—48. Ns. Akach István, néhai Akach Sandrinus fia —

az Ujfalu helységben levő jószág dolgában — ellenmond ns. Akach Zsófiának, aki nevezett Akach Sandrinusnak egytestvére, ns. Inthay Péternek pedig özvegye.

1602—23. Akach György, aki néhai ns. Akach Ákos és Csomaszy Katalin házasságából származott, előadta a káptalan előtt, hogy habár a 12. életévét már elérte, ügyei vitelével és jószágai kezelésével mostoha atyját, Falussy Istvánt, aki az anyjának jelenlegi férje, kérte fel.

1602—157. Polyány Anna, Nagy Unyani Akach Fülöpnek özvegye, mint a nevezett férjétől származott Ádám fiának gyámanyja, Ádám fiának azon sessioit Kertesen, amelyeket házasságkötése idejében Akach Fülöp Chenchy Pálnak elzálogosított, Nagy Unyani Akach Gáspárnak adja.

1603—148. Lengyel Zsuzsánna, néhai Wysi Zekel Mátyásnak, személynöki és szlavonországi ítélőmesternek özvegye, magára véve a nevezett Zekel Mátyás korábbi házasságából származott Orsolya leányának (aki ns. Lengyel Farkasnak felesége) és a Zekel Mátyástól származott fiainak, Istvánnak és Ferencnek terhét, a Gyaloka helységben levő és a Répcze folyóval határos birtokot, amely előbb Gharázda Benedeké volt, aki azt Zekel Mátyásnak 900 forintért eladta, Akach Gáspárnak és feleségének, Erzsébetnek, az ő leányának 100 magyar forintért visszabocsátja.

1604—5. Ns. Akach István a háborús időkben 6 hold szántóját Nagy Unyamban Posghaj Simon szombathelyi városi polgárnak és feleségének, Jesthrebarsky Dorottyának zálogba adja.

1604—64. és 173. Győrffy Pál ns. Akach Lajosnak Kis Unyamban zálogba vet.

1605—55. Nagy Unjani Akach Gáspár magára véve feleségének, Gharázda Erzsébetnek, nemkülönben fiainak, leányainak és örököseinek, rokonainak terhét, a nevezett feleségével — az elmult nagyon háborús és zavaros időkben — Gyalokán, a Répcze folyó melletti jószágot, amely néhai ns. Gharázda Benedeknek, nevezett Gharázda Erzsébet atyjának birtokában volt, Zepsi Jánosnak adta, még pedig 300 magyar forintért, amelyeket már megkapott, örökös joggal, visszavonhatlanul akként, hogy a jószág mindkét nembeli örököseire szálljon.

1605—80. és 82. Koltai Kolthay Tamás felesége, Akach Zsuzsánna Tothy Lengyel Farkas feleségének Ostffyasszonyfán zálogba vet. — Akach Zsuzsánnának anyja Polyány Krisztina. — Lengyel Farkas felesége Zekel Orsolya.

1606—7. Ns. Akach János, néhai Kis Unyani Akach András fia, magára véve egytestvérének, Miklósnak és másoknak terhét, Ujfalu helységben Balogh Jánosnak és feleségének, Polyány Annának zálogba vet.

1607—102. Egyrészről ns. Miley (a címben Milej Salamon)

András a saját személyében és felesége Tharródy Eufrozina meghatalmazásából és nevében, másrészről Nagy Unyani Akach alr. Loránth Gáspár kisfiainak, Mihálynak és Farkasnak, leányának Zsuzsánnának, Kolthay Tamás feleségének, nemkülönben kisleányainak, Ilonának és Katalinnak nevében Unyanban, illetve Kertesen cserélnek.

1607—157. Nagy Unyami Akach Gáspár Barilovich Györgynek, akinek felesége Pethresich Zsófia, a Zriny uraság familiárisának Monyorókeréken zálogba vet.

1608—240. Gajger György a Nagy Unyamban és Kis Szőlősben levő jószágokat, amelyek Gajger Jánosnak és a bevalló Györgynek zálogképen birtokába jutottak, barátságosan és testvériesen visszabocsátja Akach Jeromosnak és örököseinek.

1609—344. Ns. Kolthay Tamás felesége, Akach Zsuzsánna fiának, Ferencnek, Judit és Katalin leányainak terhét magára véve, Ostffyasszonyfán ns. Tevely Péternek és Ostffy Katalinnak, Ferenc és János fiaiknak, nemkülönben Orsolya és Anna leányaiknak zálogba vet.

1610—10. Néhai ns. Akach András fia, János atyai nemesi kúriáját Nagy Unyanban átiratja ns. Akach Lajosnak.

1610—131. Ns. Akach Lajos és ns. Akach Sára, az előbbeninek egytestvérnénje revokálnak a ns. Kereszthuri Pathaky György elleni ügyben.

1611—19. Néhai ns. Chupy Miklós fia, György a Kopács faluban örökölt kúriát ns. Akach Lajosnak és Zobothyn Annának, nemkülönben Izsák fiúknak és Júlia leányuknak adja.

1611—84. Ns. Köveskuthi Saal Ferenc fia, Ferenc ns. Akach Gáspárnak és feleségének, Garázda Annának (így!) és hozzátartozóiknak Wysen zálogba vet.

1611—123. Ns. Akach János, néhai ns. Akach András fia, magára véve a fiúkorban levő Miklós egytestvérének, nemkülönben Akach Istvánnak, Jánosnak, Gáspárnak, Lajosnak, Jeromosnak és Ádámnak, továbbá a többi örökösnek, rokonnak terhét, néhai ns. Prosznyák András özvegyének, Bakolcha Margitnak, fiának, Prosznyák Jánosnak és azok örököseinek zálogba vet.

1612—230. Ns. Kolthay Tamás felesége, Akach Zsuzsánna ns. Thevely Péternek és feleségének, Ostffy Katalinnak jószágot inscribál.

1613—346. Ns. Pylnanor János, aki Sopronban lakik, ns. Akach Ádám soproni polgárnak és lakosnak jószágot átirat.

1613—447. Ns. néhai Akach Ákos fia, György ns. Lit. Horváth Balázsnak, feleségének, Sallér Ágnesnek és örököseinek Nagy Unyan helységben átirat.

1613—487. Ns. Akach Gáspárnak néhai Poliány István leányától, Krisztinától származott fia, Mihály a Zarkaföldén,

Sopron vármegyében a Répce folyón levő malomnak teljes és egész részét (portióját) ns. Waghy Györgynek, Sopron vm. alispánjának, feleségének, Káldy Zsuzsannának, Farkas fiának, Anna és Katalin leányainak adja, eladja és átiratja.

1614—41. Néhai ns. Akach Sandrinusnak fia, István atyai eredetű teljes és egész birtokrészeit Nagy Unyan és Ujfalu helységekben ns. Akach Gáspárnak és feleségének, Garázda Erzsébetnek, nemkülönben Mihály, Farkas és Zsigmond fiaiknak adta zálogba annak a hozzáadásával, hogy Akach Gáspár akkor, amikor akarja, a nevezett faluban levő osztatlan birtokrészeket ns. Akach Jánossal, az ő egytestvérével 2 eredeti részre osztja és elkülöníti.

(Folytatjuk.)

Zeng a nyár.

Zeng a nyár. Hogy zeng az erdő!
Zúg a nádas... Mint merengő
kék mennyasszony, leng a rengő
tűz fölött egy lepkeszárny.
Nem tudom, hogy merre száll...
Nézd, jaj nézd! A lepkeszárny
csak megáll és messzeszáll,
mint a tó fölött a nyár,
réti dal... És meg se vár,
csak ha jön az ősz s e pár
kék lepke fázva összenéz...
s csak ez a méz
s ez a virág...
Csak ez a rengő,
susogva lengő
néma nád
s ily röpke-gyorsan néz le rád
e kék merengő,
súgva zengő
nagy világ...

Rezek S. Román.

Göcsej népessége a XVIII. században.

EGYED FERENC

A cím nem foglalja magában teljesen a tartalmat. Nemcsak a szűkebb értelemben vett Göcsejről van szó, hanem Göcsej szomszédos területeiről is. Nevezetesen a Zalavölgyéről és a Kerkán-túli magyar vidékről, amelyek különben úgyis Göcsejhez tartoznak. Ezenkívül a Muravidék és az 1941-ben visszatért délnyugati részekről is. (L. a mellékelt térképet.)

A terület a Zalaegerszeg—Nagykanizsa vonaltól nyugatra, a Murától északra a vasmegyei határig terjed. Ez tehát Zalának az a része, amely 1778. óta a szombathelyi egyházmegyébe tartozik. E 2025 km² területen 1910-ben kereken 142 ezer ember élt.

Területünk igen sok helyén kerültek már eddig is elő ókőkorbeli balták, fejszék és egyéb eszközök. Azóta — tehát legalább 20 ezer év óta — folyton lakják. Dehogy egy-egy időpontban hány ember lakta, népszámlálás híján nehéz megmondani. Ugyanis az első népszámlálás csak 1787-ben volt, de ebből is csak az egész Zala megyére vonatkozó végösszeget ismerjük. 1870 óta minden 10. évben van népszámlálás, s így az újabb idők lakosság-számát ismerjük is.

Azonban a XVI. század óta igen sok urbárium és adóösszeírás maradt fenn, amelyekből a lakosságnak legalább is hozzávetőleges számát meg tudjuk állapítani.

A kísérletet területünk egy kisebb részén végeztem, a (térképen is jelzett) mai letenyei esperesi kerületben. Ez a terület 409 km² s a XVI. század első felében 82 falu feküdt benne.

Az országos levéltárban őrzött dicális könyvekből ezt a képet kapjuk:[1]

1531. évben 865 lakott és 165 deserta portája van.
1544. „ 667 „ 137 „ „ „
1553. „ 1244 „ 95 „ „ „

A dicális könyvekből a legelsőt, az 1531. évit és a török nagy dúlása előtt az utolsó teljeset, az 1553. évit, közbülsőnek pedig az 1544. évit írtam ki. Ez utóbbi nem teljes, mert az alsólendvai Bánffyak mintegy 250 portája hiányzik. Az 1553. évi adóösszeírásnál feltűnő szaporulat látható, hisz kb. 20 %-kal nagyobb a porták száma, mint azelőtt. Ekkor azonban a török Magyarország déli részét immár folyton-folyvást dúlta, aki csak tehette, menekült biztonságosabb vidékre. Mivel ekkor ez a terület még a biztonságosabb helyekhez tartozott, a menekültek előzönlötték s minden talpalatnyi helyet elfoglaltak. Míg az előző esztendőkben a porták 16—18 %-a deserta, azaz lakatlanul állott, most 1553-ban mindössze a porták 7 %-a lakatlan. Maga a dicális könyv ez évnél menekült nemesekről is beszél, mint akiknek ekkor már Fityeházán, Szemenyén és más helyeken adózó portáik vannak.

Kérdés, hogy egy portán hány ember élt. A XVI. század elejéről több urbárium is maradt ránk, amelyek némi irányítást adnak a népesség kiszámításához. Kettőt használtunk fel. Egyik 1521., a másik 1524. évből való. Ez az alsólendvai Bánffyaké,[2] amaz a Kanizsayaké.[3]

[1] Dicák. 51. kötet 1544. év és 52. k. az 1531. és 1553. évre.
[2] O. L. Dl. 37.006.
[3] O. L. Dl. 37.007.

A Kanizsayak urbáriuma a 82 faluból 18-nak az urbáriumát tartalmazza.[4] E szerint a Kanizsayaknak e 18 faluban 188 portájuk van. A 188 porta így oszlik meg: 15 egész, 258 fél és 178 negyed porta. Azaz 451 jobbágycsalád lakta. Igen ámde 3 egész, 107 fél és 95 negyed porta ekkor lakatlan volt, azaz a 451 családból ennyi hiányzott. Tehát ténylegesen csak 246 jobbágycsalád élt rajta, mivel 205 jobbágyház lakatlanul állott. A Kanizsay-urbáriumban csak jobbágyok vannak (minden falunál névszerint) felsorolva, ellenben a zsellérek száma nincs említve, úgyhogy a Kanizsayak urbáriumából alig lehet megközelítő képet is alkotni a porták lakottságát illetőleg.

A Bánffyak urbáriuma jobb. Ez 26 falut sorol elő az említett területen.[5] Az urbárium a Bánffy-birtokok felét sorolja el: csak Bánffy Jánosét. E szerint e 26 (ill. 25) faluban Bánffy Jánosnak volt 121 portája. A megoszlás ez: 10 egész, 173 fél és 99 negyed porta, azaz összesen 282 család élhetett volna itt. Azonban 51 porta és pedig 1 egész, 72 fél és 55 negyed porta lakatlan, aminek következtében valójában a 121 portán mindössze 154 jobbágycsalád élt. De a 154 jobbágy mellett még 100 zsellér is említve van ezekben a falukban. Azaz a 121 portán 154 jobbágy- és 100 zsellércsalád, tehát összesen 254 földesúri hatalom alatt álló család élt. Még a 128 hiányó család ellenére is átlag minden portára 2 család jut. Később pedig a pestis szüntével (1509-től kezdve több évben volt pestis, így 1523-ban is), a század közepe felé portánként négy család is élt. Ha viszont a tényleg lakott porták számát vesszük számítási alapul (aminthogy mást nem is tehetünk), akkor ez a helyzet: Bánffy Jánosnak — 1524-ben — 70 lakott portáján 154 jobbágy- és 100 zsellércsaládja lakik, tehát az egy lakott jobbágyportára eső családok száma 3.6, amihez az urbáriumban nem szereplő népeket is hozzászámítva, általában 4 családot vehetünk egy portára. Egy családra 6 lelket számítva, e 409 km² területen az 1531. évben a 865 portán élő népesség számát kereken 20 ezerre becsülhetjük. Azaz egy-egy faluban átlag 200-nál több ember élt.

Göcsej többi része azonban nem ilyen sűrűn lakott. Magában a Bánffy-uradalomban is a falvak népessége általában kevesebb. Az említett Bánffy-urbáriumból 110 (engem érdeklő) falu adatait írtam ki (Göcsejben ekkor kb 130 falu volt a Bánffyaké). Bánffy Jánosnak e 110 falujában 586 portája van, de ebből 135 porta desertán, lakatlanul áll. A 451 lakott portán ekkor 795 jobbágy és 422 zsellér, összesen 1217 urbárium alá tartozó család élt. Egy családra 6 lelket számítva, ez 7302 lélek. Ebben az urbáriumban azonban a Bánffy-uradalomnak csak a felét írták össze, mert az uradalom másik fele a család bolondóci ágáé volt. Így az egész Bánffy-uradalom ezen 110 falujában 1524-ben 14—15000 urbárium alá tartozó ember lakott. Hozzávéve az urbáriumból kimaradt és az alája nem tartozókat (10—

[4] Sorban Szentgyörgy, Mikefalva, Becsehely, Szegede, Bánfalva, Martonfalva, Sormás, Szepetnek, Almaszeg, Kislagd, Gerecse, Perenye, Csornoha, Borsfalva, Gyanolc, Bikkallja, Cinegefölde és Eszteregnye. Az urbárium 129—186. lapjain. Közben néhány nem a mi területünkre eső falué is.

[5] Ezek: Csernyefelde, Szeplenc, Szemenye, Cserneclakos, Nyirlak, Pákaszeg, Bunya, Szentmihály, Szilvágy, Kürtös, Bucsuta, Petesháza, Felsőkutfej, Márki, Alsókutfej, Horváti, Biki, Szulok (lakatlan), Valkonya, Oltárc, Tolmács, Kozár, Várfölde, Szentgyörgy, Kislak és Haraszti. A falvak az urbárium 195 skk. lapjain vannak felsorolva. Közte néhány nem területünkre eső falué is.

15%-ot), e 110 falu népessége 16—17 ezer lélek lehetett. Azaz egy-egy faluban 150—160 ember élhetett.

Az alsólendvai Bánffy-birtokok e 110 faluja Göcsejnek mintegy egyharmada. A másik kétharmadot ugyanilyen népesnek véve, Göcsej népessége ekkor kb. 50 ezer lehetett. Ugyanerre az eredményre mutat a másik számítás is. Egy faluban — mint láttuk — kb. 150—160 ember lakott. Göcsejben ekkor 350—360 falu állott. E kettő szorzata szintén az 50 ezer körüli eredményt adja.

Nem kell azonban azt gondolni, hogy tényleg csak ennyi ember élt volna a területen. Mert a pestis nemcsak megölte az embereket, hanem menekülésre is kényszerítette őket. Bizonyosra vehető, hogy a pestis elől ekkor is sokan menekültek erdőkbe vagy emberektől távol eső helyekre. Ezek tehát az összeírásba nem vétettek fel.

Ugyancsak figyelembe veendő, hogy Bánffy János urbáriuma nem szól sem az új, sem a leégett, sem a szegény portákról (ill. portarészekről), amelyek pedig az úrbéri kötelezettség alól fel voltak mentve.

Ha ennek az 1524. évi urbáriumnak adatait összehasonlítjuk az 1531. évi dicális összeírás adataival, meglepő dolgot látunk.

Összeírtak:	1524. évben:			1531. évben:			
a szentgyörgyi bíróságban	7	lakott	3 deserta,	12 ép.	6	szegény	4 deserta
az oltárci bíróságban	7¼	„	6¼ „	20 „	8	„	4 „
a nyírlaki bíróságban	7	„	2½ „	10 „	—	„	— „

portát a Bánffy János birtokán. Nyilvánvaló, hogy ekkora szaporodás csak a szétfutott nép újratelepülése folytán volt lehetséges.

A XVI. század közepére a lakosság száma még meg is növekedett, úgyhogy akkor a népesség száma már 60—70 ezerre rúghatott.

Mindez a sok ember alig félévszázad alatt jórészben eltűnt Göcsejből. Babócsa 1556., majd Szigetvár 1566. évi eleste után Göcsej is a török torkába került. Attól fogva évről-évre megjelentek a török rablócsapatok s gyujtogatásuk és rablásuk nyomán faluk tűntek el, ezrek vesztek el vagy futottak szét a szélrózsa minden irányába. A 360 falunak ³/₄-ed része 1600-ig elpusztult.

A XVII. században valamivel biztonságosabb közállapotok alatt néhány elpusztult falu újra települ, ill. népesül. Így Bánokszentgyörgy,[6] Kútfej a Kerka mellett.[7] Azonban még így is 1690-ben Göcsejben mindössze 120—130 falu volt lakott. Kanizsa 1690. évi felszabadulása után azonban szinte tüneményes gyorsasággal népesülnek be az elhagyott falvak. Maga a

[6] 1654-ben. Nagykanizsai törvényszéki lvt. Bánokszentgyörgyi urbárium.
[7] 1675-ben. Zala vármegye lvt. Conscriptiones. Urb. Fundorum in Proc. Lövő.

nemrég újratelepült Bánokszentgyörgy néhány év alatt valami 10 falut népesít be újra.[8] Abban az időben Göcsejben, vagy legalább is az Esterházyak alsólendvai uradalmában, elegendő ember élt, úgyhogy még messze Tolnába és Baranyába is innen vittek az Esterházyak ottani birtokaik megszállására lakókat.[9]

Zala vármegye levéltárában 1699. év óta találhatók összeírások.[10] Sajnos azonban nem mind teljesek. Csak három vagy négy év van, mint majd látni fogjuk, amely legalább Göcsejre nézve teljesnek mondható. Az 1699. évben alig van valami. Az 1701., 1703., 1711., 1712., 1714. évek is csak részlegesek, ill. hiányosak.

Legjobb az 1703. évi, amely azonban — sajnos — szintén nem teljes. Mutatóba közlöm az alsólendvai uradalom 70 faluját:

Jobbágyok és zsellérek száma		1191
Iparosok és kereskedők		81
Igás állatok: ökör, tehén és 3 éves ló		3553
Tinó, üsző, 2 éves csikó		495
Juh és kecske (fejős)		42
Sertés (egy évesnél idősebb)		2661
Méh	619 kas	
Őszi vetés	4894 soproni mérő.	
Tavaszi vetés	43 soproni mérő	
Kender, árpa, zab, köles	1495 soproni mérő.	
Szőlő II. osztályú	3085 kapás.	
Malmok jövedelme	204 soproni mérő.	
Taxájuk volt (adó)	296 forint 13 denár.	

Egy szempillantást vetve az összeírásra, látjuk, hogy a század elején az alsólendvai uradalomban a nép éppen nem lehetett rossz módban. Még a zsellérek beszámításával is egy-egy gazdára átlag 3 igás állat, több mint két darab egy éves vagy idősebb sertés, több mint négy soproni mérős búza- és rozsvetés és kb. 3 kapás, azaz 360 □-öl szőlő jutott. Pedig a 70 faluból 16 csak pár évvel azelőtt népesült be újra.

Zala megye és elsősorban Göcsej szép reményekkel lépett a XVIII. századba. Azonban két esemény a szépen indult fejlődést nagyon visszavetette. Az egyik a Rákóczi-szabadságharc. Megyénk területét többnyire ketten tartották megszállva: a Muraközben a császáriak, a muránineni részen pedig rendszerint Rákóczi hívei parancsoltak. Ezek aztán egymás területét folyton-folyvást megcsapták és dúlták, aminek következtében a szegény jobbágy mi okosabbat tehetett volna: menekült a harc színhelyéről. Utóbb is, a szatmári béke után már, az átvonuló katonaság valóságos istenostora volt a népen, amely a

[8] Ugyanott. Oltárc, Bucsuta, Várfölde, Szentpéterfölde, Perdefölde, Valkony bánokszentgyörgyi vállalkozók által népesül újra.

[9] Csapodi Csaba: Szabadosok 1514—1848. Századok 1941. évf. 417.

[10] Conscriptiones Universales. 1699—1749. Nem minden évből van. Ha külön nem jelzem, mindig ezekről van szó az illető évnél.

katonaság jöttének ill. békés átvonulásának a hírére is minden ingóságával menekült előle. Mert ez a békés katonaság is mindent felélt.[11]

A másik nagy csapás a pestis volt. Az 1708—09. években dühöngött itt, és egyes falvakban a lakosságnak legalább a felét elpusztította. Göcsej 92 falujának összeírását ismerjük az 1703. és 1711. évekből, tehát a háborús, pestises idő előtt és után E 92 faluban 1703-ban még 1542 családot írtak össze, míg 1711-ben ugyanezekben mindössze 799 családot találtak. Tehát a háborús világ és a pestis a lakosság felét pusztította el vagy üldözte ki otthonából.[12]

Mindezek miatt évek kellettek ahhoz, hogy a lakosság újra visszatelepedjék falujába és békés munkáját újból meg is kezdje.

Mint említettük, Zala vármegye levéltárában több, XVIII. századi összeírás található. Ezek az összeírások természetesen nem népszámlálások s nem is erre a célra készültek, hanem adózásra. Az állami adóteher igazságosabb elosztása végett III. Károly király 1714. szeptember 20-án kelt rendeletével felhívta az országgyűlést, hogy gondoskodjék olyan szabályzatról, melynek alapján — a kiváltságos osztályok és a zsidóság kivételével — az ország összes lakóit vagyoni viszonyaikkal együtt össze lehessen írni. Az országgyűlés ezt a szabályzatot el is készítette. E szerint az ország minden falujában össze kellett írni az adóképes jobbágyokat és zselléreket, valamint a szántóföldek, rétek, szőlők és erdők terjedelmét és hozadékát. Így készült el az 1715. évi összeírás. Hogy az összeírás részrehajlás nélkül hajtassék végre, a vármegyék nem saját közegeikkel végeztették azt, hanem más vármegyéből jött 2—2 nemes birtokos, kik esküvel kötelezték magukat a lelkiismeretes összeírásra.

Azonban az 1715. évi összeírás ellen mégis az a gyanú merült fel, hogy tömegesen maradtak ki belőle adóképes lakosok, ingók és ingatlanok. Azért 1720-ban szigorúbb szabályok szerint megismételték az összeírást. Ez aztán már valamivel jobb is lett. Mindkét esetben megyénkben Bihar megye kiküldöttjei végezték a munkát.

Az 1715. és 1720. évi összeírás mégsem jó. Nem is lehetett jó vagy legalább is teljes, mert az összeírást a megyei viszonyokban egészen járatlan emberek végezték. Azért történhetett meg, hogy megyénkben mindkét összeírás alkalmával több falu kimaradt. Nem sikerülhetett azért sem, mert ezek az összeírók nyáron végezték az összeírást, amikor is tág tere nyílott a lakók szökésének az összeírás elől. Népünk még ma sem viseltetik nagy barátsággal az összeírások iránt, hát még akkor! Nem

[11] Forintos Zsigmond szolgabíró írja az 1714. évi összeírásban Szegvár, Rigács, Káptalanfa, Dabrónc, Türje, Szentgrót stb. falvaknál, hogy a katonaság teljesen kiélte, adót fizetni tehát nem tudnak.

[12] Zalamegyei Ujság 1940. november 23. 268. sz.

nehéz elképzelni, hogy a nép egy része az összeírók jövetelének hírére elmenekült hazulról s erdőben vagy másutt húzta meg magát e pár napra. Valószínű, hogy a földesuraik sem nagyon törődtek a pár napi szökéssel, hiszen nem lévén otthon a jobbágya, nem került bele az állami adózás főkönyvébe.[13]

Ugyanezen időtájban a megye is végeztetett összeírásokat. Ezek az összeírások lényegesen több adóalanyt tudnak felmutatni. Természetes is. Elsősorban azért, mert ezeket az összeírásokat a megyét jól ismerő szolgabírák és esküdtek végezték. Másodsorban pedig azért, mert a munkájukat télen végezték, amikor a lakók mégis otthonmaradtak s nem futhattak ki a hideg télbe. Így jött létre az 1717., 1728. és 1730. évi összeírás. Közülük kettőt az alábbi összehasonlításban közlök. Göcsejben tehát

[13] A két összeírást l. Acsády: M. O. népessége a Pragmatica Sanctio korában. 1720—21. Magyar Statiszt. Közlemények, új folyam. XII. kötet.

1715-ben összeírtak 148 falut 1660 jobbágy- és zsellércsaládd
1717-ben „ 163 „ 2742 „ „
1720-ban „ 149 „ 2011 „ „
1730-ban „ 183 „ 4222 „ „

A kuriális, azaz nemesi faluk természetesen egyik összeírásban sem szerepelnek. 1720-ban 28 kuriális falut említenek fel. Ennyi lehetett a többi években is, habár néhány, 1720-ban kuriálisnak mondott faluban már 1717-ben és 1730-ban is írtak össze jobbágyokat és zselléreket. Ugyancsak megjegyzésre tart igényt, hogy a megye kapornaki járásának összeírása elkallódott. Göcsejre nézve ez nem nagy veszteség, mert mindössze 4 faluja tartozott a kapornaki járásba. Az 1717-i és 1730-i kapornaki járást nem találván, az 1720-ban összeírt eredményt adtam a négy falura vonatkozólag mindkétévi összeírásban. Ezek a községek 1720-ban így álltak: Eszteregnye 16, Sormás 16, Söjtör 24 és Szepetnek 14 család. Ugyancsak megjegyzem, hogy a belatinci uradalom 1730. évi összeírása szintén nem található. E 18 falu adatait az 1728-i összeírásból vettem. A két összeírás között — legalább is a többi, e két évben is összeírt falvak adataival egybevetve — úgyszólván semmi eltérés nincs, s így e 18 falu adata egészen beleillik az 1730. évi összeírásba is.

Mármost kérdés, hogy az összeírásban szereplő családok száma hány léleknek felel meg. Acsády említett művében meg is kísérli a népesség kiszámítását. Az 1720. évre az egész Zala megyére vonatkozólag így eszközli: ekkor egész Zala megyében összeírtak 5197 adó alá tartozó háztartást, azaz családot; ez kiegészítendő (az összeírásból kimaradtakkal) 8.811-re; egy családra 6 lelket számítva, ez 52.866 ember lenne; az összeírásból kimaradt papság, nemesség és zsidóság lélekszámát 5.466-ra teszi. *Azaz egész Zala megyében 1720-ban 58.332 ember élt volna.*

A szám első szempillantásra roppant kevésnek látszik, annál is inkább, mert az 1787. évi népszámlálás Zala megyében 226.240 lelket talált,[15] 1870-ben pedig az első hivatalos népszámláláskor 333.237 embert írtak össze.[16] A sokkal egészségesebb és a XVIII. századhoz viszonyítva jóval higienikusabb 83 esztendő alatt, azaz 1787—1870-ig a lakosság csak 50%-kal szaporodott, míg az 1720—1787. esztendőkben, azaz 67 év alatt majdnem 400%-kal! Ez egyszerűen lehetetlenség. Nem lehet e nagy szaporulatot telepítéssel sem magyarázni, mert Zala megyébe az 1720—1787. években más megyékből vagy a külföldről történt telepítés, igen bő becslés szerint is, 70.000 léleknél többet nem tesz ki.

Ha mármost az Acsády-féle számítást vesszük alapul, úgy

[14] Az 1715. és 1720. évit Acsádyból vettem, a másik kettő a zalamegyei lvt. Conscriptiones Universales kötegében található.

[15] Acsádynál i. m. 40. l.

[16] Zala vármegye 1870-ik népszámlálásának eredménye. É. n. 49. l.

Göcsejben 1720-ban a 2011 családnak 22.563 lélek felelne meg. Ami szintén nagyon kevés. Annál is inkább, mert 60 esztendő mulva — mint látni fogjuk — ennek a számnak a háromszorosát találjuk. Itt pedig még számbajöhető telepítés sem volt, csak bevándorlás a Muraközből és Vas megyéből. Ezek számát az 1720—1778. évekre 8—9 ezerre tehetjük.

A számításban tehát hiba van. És pedig azért, mert az 1720. évi összeírásból sokkal több család maradt ki, mint amennyit Acsády számít. Természetes, hogy az éppen akkor letelepülni és házat építeni készülő lakót még nem lehetett adózás alá vonni. De nem lehetett azokat sem összeírni, akik — mint említettük — az összeírás alól bármi módon kihúzták magukat.

Acsády maga megjegyzi már, hogy számítását urbáriumok, püspöki látogatási jegyzőkönyvek és egyéb iratok átvizsgálása helyesbíteni fogja. Sajnos, annyi urbárium nem állott rendelkezésemre, hogy azokból megfelelő számítási alapot lehetne alkotni. De Visitatio Canonica-kat sem tudtam használni. Göcsej ebben az időben a veszprémi és zágrábi egyházmegyéhez tartozott. Egyiknek Visitáihoz sem sikerült eddig hozzáférnem.

Maradt a harmadik mód, talán a legnehezebb, de mindenesetre a legmegbizhatóbb: az anyakönyveké. Göcsejben akkor, 1720-ban, 20 plébánia működött. Nem jöhet azonban számításba mindegyik. Mert 6 plébániának ebben az időben még nincs kereszteltek anyakönyve (rendszerint elkallódott). A megmaradt 14 plébánia anyakönyvéből is még hatot kellett elejteni. Mert ennek a hat plébániának a kereszteltek anyakönyve vagy hiányos vagy annyira olvashatatlan, hogy biztos, sőt még hozzávetőleges alapot sem lehet rá építeni. A hat közül néhány olyan is akad, ahol ez időben a katolikusok mellett protestánsok is élnek elég tekintélyes számmal. Ezeknek nem lévén meg az anyakönyvük, a számukat is nehéz megállapítani; így annak a plébániának a területére a lakosság számát illetőleg összehasonlítást tenni nem lehet. Így tehát az a nyolc maradt meg a vizsgálódás céljára, amelynek anyakönyvei egyrészt olvashatók és megbízhatóknak látszanak, másrészt amelyeknek területén vagy egyáltalán nem éltek másvallásúak, vagy olyan csekély számban, hogy számításunkat azok száma alig befolyásolhatta.

A nyolc plébánia összefüggő statisztikáját, az összeírt családok számát, az Acsády által eszközölt számítását, valamint az ebben az időben megkereszteltek számát s ebből az általam kiszámított lakosság számát íme itt adom.[17]

[17] Alsólendva, Páka, Szepetnek és Zalaegerszeg plébániáinál az 1721—30. évi megkereszteltek száma szerepel. A többinél ahogy kezdődik. Így Bánokszentgyörgynél 1727—36, Letenyénél 1725—34, Tornyiszentmiklósnál 1724. jún.—1734. máj. Ez utóbbinál Szemenye 1733. június 1-ével plébániává alakult, s így annak egyévi, mintegy 40 kereszteltje a számban már nem szerepel. Ha ezt a születési számot is beszámítjuk, akkor a 8 plébánia születési száma tulajdonképpen 10.004 lenne, a belőle kiszámított lakosság pedig 18.189. Bántornya anyakönyveit már előbb is vezették, de hiányosak

F.-szám	Plébánia	Faluk száma	Terület km²	A családok száma				Kereszteltek száma 1721—30.	55 %-os születési arányban kiszámított népesség	Acsády számítása alapján a népesség
				1705. évben	1715. évben	1717. évben	1720. évben			
1	Alsólendva	16	129	389	150	232	209	1709	3107	2345
2	Bánokszentgyörgy	7	133	73	51	81	67	949	1725	752
3	Bántornya	17	143	—	283	603	288	2687	4886	3231
4	Lelenye	6	91	44	62	94	82	884	1607	920
5	Páka	14	143	71	88	164	91	1107	2013	1021
6	Szepetnek	4	92	81	43	—	62	461	838	696
7	Tornyiszentmiklós	11	124	107	86	161	140	1062	1931	1571
8	Zalaegerszeg	11	62	—	90	156	136	1105	2009	1525
	Együtt:	86	917	765	853	1491	1075	9964	18116	12061

A 8 plébánia 9.964 kereszteltjének számából a lakosság számát 18.116-ra számítottam. A számítást 55%-os születési arány alapján végeztem. Majd alább látni fogjuk, az 1778. évnél, hogy e században s ekkor is a születési arány ennyi volt, ill. e körül mozgott. (Mindegy, hogy ezreléket vagy százalékot mondunk. Az ezrelék 1000 lakóra eső egyévi születést, a százalék pedig a 100 lakóra eső 10 évi születésszámot mutatja. A 10 évi átlag a mi számításunk esetében jobb is és pontosabb is.)

Amint látjuk, Acsády számítása nyomán a 8 plébániának 1720-ban csak 12.061 a lakossága, míg a kereszteltek számából eszközölt számítás szerint 18.116, azaz kereken 50%-kal több.

Az Acsádyból vett számítás 1720. évre e göcseji 2025 km² területre 22.563 lelket állapít meg. Viszont a kereszteltek anyakönyvéből vett adatok alapján ennél 50%-kal többre, azaz *kereken 33 ezerre becsülhetjük.*

De csak azért jutunk ekkora számhoz, mert néhány figyelemreméltó körülményt nem vettünk eddig számításba. Ha ezeket is figyelembe vesszük, úgy e szám még nagyobb lesz. Ezek a körülmények a következők:

1. Ebben az időben az anyakönyveket még nem vezették olyan pontosan, mint ma, minek következtében bizonyos, hogy sok megkereszteltnek bejegyzése elmaradt. Már a szepetneki anyakönyvnél erre rá is mutattam. De nem találtam eddig egyetlen anyakönyvet sem, amelyről ugyanezt ne lehetne mondani. Sokszor az anyakönyvbe be van írva a keresztelés napja, de a keresztelt neve hiányzik. Ezeket — nem nagy a számuk — a statisztikába nem vettem be. Mindenesetre bizonyos, hogy az anyakönyvekből inkább hiányzik a megkeresztelt neve, mintsem hogy olyan nevét írták volna be, akit meg sem kereszteltek. Ezekre a hiányokra nyugodtan számíthatunk 2—3%-ot.

és zavarosak. A teljeset keresve, az 1728—37. éveket írtam ki. Megjegyzem még, hogy a szepetneki anyakönyv éppen 1721—30. között több évben hiányos és számításom szerint legalább 100 megkeresztelt bejegyzése kimaradt. Világosan mutat különben erre az előző 10 esztendő is. A szepetneki plébániát 1710-ben szervezték újjá. Anyakönyveit 1711-ben kezdték vezetni s az 1711—20. években a kereszteltek száma 533 volt.

2. A lakosság számánál ugyancsak figyelmen kívül hagytam a másvallású lakókat. Ezeken a plébániákon ugyan ebben az időben a protestánsok száma 2—3%-nál többet nem tehet ki. Sajnos, az ez időben kelt Visitatio Canonica-kat nem volt módomban használni, s így megközelítő számot csak a plébánosok 1761. évi jelentése alapján mondtam.[18] A plébánosok e jelentésekben a multra célozva említik, hogy plébániájukon az 1700-as évek elején még voltak protestánsok.

3. Ugyancsak változtat a számításon az Acsádynál említett nemesek, papok és zsidók száma. Acsády az adózók számához még 10.34%-ot ad hozzá e címen. Ámde e plébániák területén ennyi pap (tanító), nemes és zsidó nem élt. Ugyanis az 1725. évi nemesi összeírás az említett 8 plébánián mindössze 51 nemesi családot említ.[19] Ehhez hozzászámítva a 8 plébánost és 8 tanítót, ezen a címen 70—80 családnál, azaz 500 léleknél többet nem vehetünk. (Zsidó — úgy látszik — ekkor még Göcsejben nem élt.) Ez a 10.34%-kal szemben csak 5%. Az Acsády-féle számítást tehát még nagyítva adtam.

Mindezeket figyelembe véve, Göcsej — azaz e 2025 km² terület — lakosságát az 1720 körüli időben 35—40 ezerre teszem.

Ugyanerre az eredményre jutunk más számítással is. Ez időben a lakosság szaporodása 5—6% lehetett 10 évenként. (Sajnos, csak két anyakönyvből tudtam eddig erre vonatkozólag érdembeli anyagot találni.) Ezzel a számítással a 40 ezer ember 1720—1778. között 53—56 ezerre szaporodott. Göcsejbe — mint említettük — kb. 8—9 ezer ember vándorolhatott be ez idő alatt, a kettő összege tehát 1778-ra 62—65 ezer. Az 1778. évnél majd látni fogjuk, hogy ekkor Göcsej népessége kereken 65 ezer volt.

(Folytatjuk.)

[18] Szombathelyi püspöki lvt. I. szekr. Acta Zagrabiana.

[19] Catastra seu regestra nobilium ab anno 1555—1762. a zalamegyei lvt.-ban.

A züricvölgyi gerencsérség.

Dr. KÓS KÁROLY

Az a falusor, melynek fazekasságáról szó lesz, az Őrség, Göcsej és a Vendség között helyezkedik el Vas megye déli szélén, a Kerkába ömlő kis Züric-patak szűk völgyében (l. a mellékelt I. térképet). Elzárva a világ forgatagától, alig megközelíthetően sorakozik nyugat-keleti irányban két-két km-re egymástól a víz folyását követve: Kisszerdahely, Magyarszombatfa, Gödörháza és Velemér. A vas—zalai dombvidék egyik, földrajzi adottságai révén keletkezett kis faluközössége ez. Egyik irányban sincs város vagy piac e völgy számára, s legrövidebben is 12 km távolságot és meredek hegyet kell megmászni a legközelebbi körmend—muraszombati vasútig, Dávidházáig vagy Őriszentpéterig. Tájalakulati, közlekedés-földrajzi tényezők és az állami berendezkedési formák majdnem oly elzárttá teszik e völgyet, mint valamely alpesi falut — írja a megboldogult Gáyer Gyula 1936-ban.[1] Ez elzárt szegény és apró falvakban, melyeknek még papjuk sincs és az egyetlen tanító is csak Veleméren van, egyes néprajzi sajátságok igen erősen megőrződtek. Ide tartozik elsősorban a fazekasság.

E falvak közül a 400 lelket egyik sem éri el, és e szám a már második nemzedék óta tartó szigorú egyke miatt állandóan apad. A kisebbedő lélekszámhoz mérten így kezd növekedni a községhatár és kezd kevés lenni a mezei munkaerő. Az ősi fazekascsaládok legújabb sarjai elhagyják a korongot, és apjukanyjuk összeolvadt birtokán dolgoznak, mely már egész embert kíván. 1914 előtt Kisszerdahelyen még 12, Magyarszombatfán 32, Gödörházán 22 s Veleméren is kb. 22 fazekasmester dolgozott, ami ugyanannyi családot jelent. A Kisszerdahellyel szomszédos Alsójánosfán is volt kb. 7. Ezenkívül voltak az inasok, de ma már a 4 faluból csak két gerencsér tart inast, pedig valamikor általános volt ez. Például 1910-ben Gödörháza 22 mestere közül 6 mesternek volt inasa. A ma dolgozó 10 közül már egynek sincs. Most Kisszerdahelyen 1, Magyarszombatfán 21, Gödörházán 10 és Veleméren 11 fazekas dolgozik. Az 1880-as években emlékezet szerint Veleméren még 87 fazekas volt, de még a vele szomszédos Szentgyörgyvölgyön is volt 3. Mindenesetre a 4 falunak összesen kb. 1000 lakosához viszonyítva, ez a 43 fazekas is igen nagy szám, amikor például a sokkal nagyobb, szintén vasmegyei Jákon már csak 8 fazekas található.[2]

Jelen tanulmányomban igyekszem a Züricvölgye fazekasságának, mint mesterségnek lehetőleg teljes néprajzi képét megrajzolni. Hogy e feladatomnak minél jobban megfelelhessek,

[1] Gáyer Gyula: „Gödörháza". Különlenyomat „A Ferenc József Tudomány Egyetem tudományos közleményeiből". II. k. 2. f., Szeged, 1936.

[2] Fábián Gyula: A jáki gerencsérek. Vasi Szemle könyvei. 1. szám, Szombathely, 1934.

számos térképpel, ábrával, rajzzal és fényképpel is rávilágítok tárgyamra. A fejezetek során az egészről olyan tiszta képet szeretnék adni, hogy az összehasonlító néprajz használható anyagot kapjon. A kis „történeti" rész csak bevezetőül szolgáljon, hiszen a züricvölgyi fazekasság alakulástörténete már külön feladat, és jobbadán a művelődéstörténet körébe tartozik. Csak annyit igyekszem elmondani benne, amennyi néprajzi munkámban a megértéshez feltétlenül szükséges.

I. térkép: a züricvölgyi gerencsérfalvak és környékük.

A mesterségbeli műszavaknál és az idézett szövegrészekben a helybeli kiejtést igyekszem adni. Azonban nyomdatechnikai nehézségek miatt a különösen gyakori diftongusos hangzókat csak egyszerűen *ié*-nek, *üö*-nek és *uo*-nak írom át *(faziék, füöd, suotartu)*.

A régi világ emlékei.

Történeti emlékek.

A Züricvölgye már az őskori embernek is telephelye volt. Gödörházán — keresetlenül — magam is leltem neolitikus baltatöredéket. Nagyszerűen formálható agyagját már az ősember is felfedezte; példa erre a ma is bőven található, még kézzelformált számos agyagedénytöredék; ez ipar folytonosságát az

ugyancsak könnyen lelhető ujjnyi vastag, feketére égetett korongolt cseréptöredékek bizonyítják. A római korban a Gödörházától 4 km-re fekvő Pártosfalva és a 2 km-re fekvő Métnek lakott volt. Velemér szlovén eredetű telepítés lehet neve után ítélve, s e két községgel együtt 1365-ben a felsőlendvai váruradalomhoz tartozott többek között Szombatfa (Magyarszombatfa), Szerdahely (Kisszerdahely), Ivamisóc, Ratkóc, Gerencsér és Korong.[3] Ez Ivamisóc, Ratkóc, Gerencsér, Korong nevű falvak szláv alapításúak lehettek, aminthogy gerencsér szavunk is szláv eredetű, és nem járhatunk messze az igazságtól, ha az előbbiek alapján arra következtetünk, hogy e vidék fazekassága is fejlettebb formájában szláv eredetű. Azonban az is bizonyos, hogy mai formájában a züricvölgyi fazekasság nem azonos a szomszédos délszláv vendségével. (Mindenesetre ennek és az ezzel rokon kérdéseknek megoldását külön összehasonlító tanulmányra kell bíznunk, amit azonban jó leíró-tanulmányoknak kell megelőzniök.) A lakosság törzsének egy része a szomszédos Őrségből való (Szépe, Könye, Cseke, Sóhár, Anthal stb. családok), másrésze Zalából (Gyenese-, Both-, Szakál-családok) és a vendségből (Bicsák-, Horváth-családok). A mesterek, mondanom sem kell, mind e három rétegből egyformán tevődnek ki. Tehát a lakosságnak egy kisebb része is szláv eredetű. E falvak lakosai nyilván már a középkorban elkülönülve élhették a maguk zárt fazekaséletüket, amire több bakonybeli, felvidéki és erdélyi példa is van. Ennek a zárt életnek lehet az eredménye az, hogy a Züricvölgyének már régen igen jellegzetes fazekassága alakult ki, aminek hagyományait a mai napig is őrzik. E hagyomány nyilvánul meg a műhelyberendezéstől és az agyagbányászástól a feldolgozáson, az égetésen, az edények alakján, színezésén, mázolásán keresztül egészen az értékesítés módjáig, a piacig. A következő fejezetekben mindezt igyekszem majd bemutatni. Addig is azonban elevenítsük föl a régi céhvilág emlékeit, amelynek kötelező szabályai nem kevéssé járulnak hozzá az itteni fazekasélet és fazekasmunka megértéséhez.

Céhemlékek.

A régiek tanuvallomása szerint a mesterséget *gerencsiérsig*nek, a mestert meg *gerencsiér*nek mondták, csak később lettek *fazikas*ok, amikor cégtábláikon már ezt a hivatalos megjelölést kellett szerepeltetniök. A nép mostanában alföldi szóval *cserepes*nek is nevezi őket, mindamellett a gerencsérelnevezés uralkodik ma is a vidéken.

Antal Ferenc 75 éves kisszerdahelyi mester szerint „valamikor Velemiér, Gödörháza, Szombatfa, Szerdahel, Jánosfa és Domokosfa egy *ciéb*e tartozott. Tizenkiét éves vuotam, mikor ementem *inas*nak, Antal József vuot a *mester*em, mint nagybátyám, de engem *különlegesen* tanított. 3 évig tanutam. Akit *kosztra* vett oda, azok niégy évet viégesztek. Az 50—60-as évek-

[3] Gáyer Gy. i. m.

ben vuot a legszigorúbb a *cié*. Az öreg ipám az beszít sokat ruola, az ott tanut a ciémesternél, Kalmár Istvánnál Velemiéren. Az inasnak meg kellett mosni a házbeliek lábát minden este." Akit

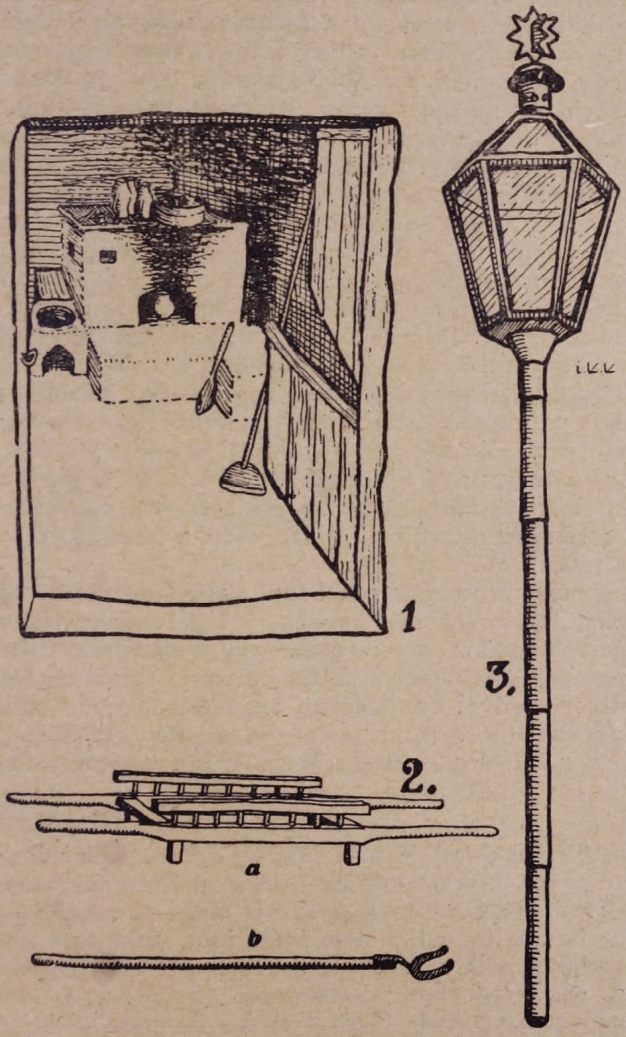

1., 2., 3. rajz: 1. Sánca István *füstös házának* pitvara. Kisszerdahely. — 2. A régi világból: a) *Szemmiháj-lova;* b) *faziékszedü-vas.* Gödörháza. — 3. *Ciélámpa* vagy *dupliér.*

föl akartak *szabadítani*, annak *remekűni* kellett. Ha remekeltek, kellett *csinyáni* egy 25 I-es *faziékot* és arra egy nagy *födüt*. Nagy munka volt ez. „Elűbb mint a tojás, ojannak kellett lenni a faziéknak, mikor arra a nagy faziékra rátettem a *fakiést*, kihallaccott az útra, úgy sipolt", — beszéli az öreg gödörházi Farkas

István, a *nyugalmazott* gerencsér, aki bátyjánál tanult. „A fedűőt *krajcáros pupra, riétes átmérüjüre* kellett csinyálni hozzá", s bizony ha ez elhajlott, a felszabadulás is elmaradt. Viszont, ha nem hajlott el, akkor meg viselhette a felszabadulással járó mulatság költségeit, mert ezt a felszabadulóknak kellett fizetni.

A 40—50-es években Kalmár István veleméri gerencsér volt a *ciémester*, és minden faluból volt aztán egy-egy *szógáló mester;* Gödörházán Szépe Károly, Kisszerdahelyen Vörös István, akinek — emlékezet szerint — apja, nagyapja és dédapja is gerencsér volt. Ezekkel ment a céhmester *vizsgálatra*, ezeknek jelenlétében szabadította a 16—18 éves inasokat. Azok, akiknek nem sikerült a vizsga, nem árusíthattak. Ha mégis árusítottak, a többi gerencsér mind *összerombolta* az edényeiket a vásáron. A szabadítás után megtartották a *bált* vagy *lakodalmat* a céhmester házánál, amely egyben az évi közgyűlés is volt. „Aki a gyülisen keresztül tette a lábát vagy eggyet *hujjantott*, öt pengőt fizetett. Ojan *játiék vuot*" — mondja az öreg 81 esztendős Szakál Jóska Veleméren. Ekkor *szegődtek el* az inasok, és ugyancsak ekkor nyitották fel a *ciéládát*, melynek egyik kulcsa a céhmesternél, a másik meg az első szolgálómesternél állott. A „lakodalom" néhány napig is eltartott, a bor és a *tottrombitások* muzsikája mellett. Mondanom sem kell, hogy e nagy ünnepségen minden gerencsér ott volt mint tag, mégha 50 krajcár is volt az évi tagdíj.

Ha a céhbeli gerencsérek közül valaki meghalt, koporsóját a *szemmihájlovára* (2. rajz) tették, s 4 gerencsér vitte a vállán a veleméri temetőbe, mert régen csak Veleméren volt temető. Elől vitte két gerencsér a fejfát, utána hozták ketten a *ciélámpák*at, másszóval *dupliér*okat, az emberhosszúnyi bádogrúdon álló lámpákat (3. rajz). Ezeket vitték két oldalt a koporsó mellett. A temetésen az összes céhbeli falvak résztvettek.

Mesterségbeli emlékek.

Az 1860-as évvel királyi rendeletre megszűnnek a céhek. Még van ugyan 12 esztendejük a magyar kormány megszüntető törvényéig, és a züricvölgyi gerencsér céh — az emlékek szerint — ki is használta ezt a tengődési időt, míg aztán az 1872. VII. tc. végleg halálra nem ítélte. Az iparszabadság elve megfelelt a gazdasági szabadelvűségnek, azonban a kisiparnak, amely nem rendelkezett tőkével és kis keretek között mozgott, annyira ártott, hogy a legtöbb esetben csak a gyors vagy lassú halál közt volt lehetőség. De ahol nem halt is meg az ipar, a régi világ ott is összeomlott. Megszűnt a céhrendszer szigorúan szabályozó hatása és ezzel együtt sok hagyományos jellegzetesség. Így történt ez az itteni gerencsériparban is, s sok régi szokásnak, gyakorlatnak ma már csak legfennebb fakuló emléke él.

A régi világban máskép, — mondjuk csak meg nyiltan —, jobban dolgoztak az iparosok, jobban a gerencsérek is. Általában egész munkájuk alaposabb volt, mások voltak tehát a készít-

mények is. A gödörházi Farkas István szerint régen jóformán *tiszta fazikot* készítettek, legalább is Somogyba csak ezt vitték. A tejesköcsögöt fül nélkül csinálták, szélesebb volt a szája és nagyobb a hasa. Különben éppen ő volt ennek a nagy mestere: ő csinálta a legnagyobb fazekat, 76 literest, két földből, azaz két részből, pálinkás fazéknak, 6 abronccsal. Más ember hajtotta a korongot, s a mester széken állva formálta az agyagot. A kemence száját is ki kellett vágni a nagy edény betételére. Persze az őrihodosi búcsún csodájára is jártak a népek. 50 literest igen sokat vitt Somogyba, ahol szívesen vették *buborkának*, paprikának, zsírnak. A fuvarosok is igen szerették az ilyen

4. rajz: Kis *homokbánya* Gödörházán.

nagy fazekakat csináló gerencsért, mert sok gabonát hozott nekik. Persze akkor még minden ember gerencsér volt, pedig hogy „akkoriba csak a forma vitte az edint, most már formátlanok" — beszélik a „régiek". De aki ügyesen dolgozott, 3 év mulva már jól ismerték a vásárokon és Somogyban. Akkoriban *eggyátaján*, vagy csak alig *mázoloztak:* belül csak, kívül legfennebb a *gyürét*, vagy a díszesebbnél az *abrincsot*. A *mázol* (máz) közé keverték a fekete festéket, és ezt *pamaccsal* kenték a gyűrűre vagy az abroncsra. Festéket külön nem használtak, ezért az ilyen edényeket *paraszt edinnek* mondják. Csinálták a nagy *szájaskorsut* (24. rajz 22), s erre, ha saját használatra készült, már fület is tettek. Csinálták a zöldmázas *boroskorsut* és a *csöveskorsut* (24. rajz 27 és 28) bor számára. Ezeknek már volt fülük, és a szájuk félig fedett volt. Csinálták a régi tányérformát (24. rajz 18), azt, amelyik olyanszerű, mint a mostani tál: meredek magas oldallal. Persze a mai gerencsér korongján ez már könnyen *összeroggyan*. A háromlábú, fedővel és nyéllel ellátott barna vagy zöld mázas *bokrácsot* (24. rajz), a kétfülű és a kavaró számára lyukkal ellátott fedelű, a szája körül mázolt *vajküpülüt*, a *suotartut*, *mécsestartut*, *tintásüvegtartut* a *porozu-*

val (24. rajz 16., 34., 35.) már szintén alig csinálják, pedig éppen ezek a jeles fazekasmunkák. A *szemmihálikorsuról* még leírást sem kaptam kielégítőt, pedig régen nagyon divatban volt.

A színezést a céhvilágban nem ismerték. De nem ismerték a benyomást sem, hiszen a fület, azaz a *kengyelt* sem csinálták. A fazék a szabadtűzhellyel együtt kiszorulóban van, és ma már csak mint *sporheltes faziékot* emlegetik, mert ezen még használják (1. rajz). A tűzhelyről, a forró parázs közül a *faziékszedű vassal* (2. rajz) emelték ki, s mivel kormozódott is, így sem fülre nem volt szüksége, sem *mázolozni* nem volt érdemes. Természetesen a tejesfazekaknak és vizeskorsóknak éppen nem volt

5. *rajz:* Fazéknak való *füöd* bányászása Gödörházán: a) *gyöp;* b) *padlás;* c) *sárga-* vagy *sindü-füöd;* d) *fehiér-* vagy *kiék-füöd;* e) *luk;* f) *kupoc.*

szükségük fülre, egyedül a boroskorsókon találunk kengyelt, ezek azonban már újabb keletűek, valószínűleg Stájerből átvett formák. Egyetlen dísz az edényeken a fakéssel való bekarcolás, de ez is csak a korong forgása mentén, és a nagyobb fazekaknál az *abrincs*. De ez utóbbi is praktikus eredetű, ugyanis több *füödbül* készült edény részeit volt hivatva összetartani. Ezért sajátságos a mintája is: az agyagpántnak két oldalról vagy középütt ujjal való benyomogatása. Az anyagnak, anyagszerűségnek voltak az igazi mesterei e gerencsérek.

De meg is dolgozták ám az anyagjukat. A régiek előbb *csótárral megvertiék* (7. rajz e), és csak azután *szítatták* le sarlóval a földet. Tiporni is többször tiporták meg, mint a mostaniak. S ha jó volt az agyag és szép volt a forma, nem kellett mázol és cifraság, mégis jó volt az edény, tehát jól is kelt. Hogy *tartus* volt, erről tanuskodik Pócak Sándor és a megboldogult Gál Sándor gödörházi gerencséreknek messzeföldet bejárt hírneve. Persze több homokot kellett keverni a földbe, és így a maiaknak már túlnehéz is lenne megformálni. Hogy jól el is kelt, erről az öreg Pap Sándor gödörházi fuvaros beszél: „az

öregebb ediénybül 1000, az aprubul 1100 darabot is raktunk a szekiérre, ugy hogy 9—10 rend is vuot a szekiéren, ha Somogyba mentünk. Lajtornyákat állogattak fel uodalt, ugy rakták meg. 2—3 hét alatt már meg is gyüttünk. Fele kőccsiég és fele haszon a fuvarosi vuot. Akkoriba sok fuvaros vuot, akik mind csak ebbül iéltek . . ." A gerencsérek pedig, már az ügyesebbje, ugyancsak meggazdagodott a „füödkenyiérbül". Mindenesetre csillogó szemmel és a bajusz alatt boldog mosollyal beszélnek e világról az öregek. Elmult, bizony, meghalt világ már ez! . . .

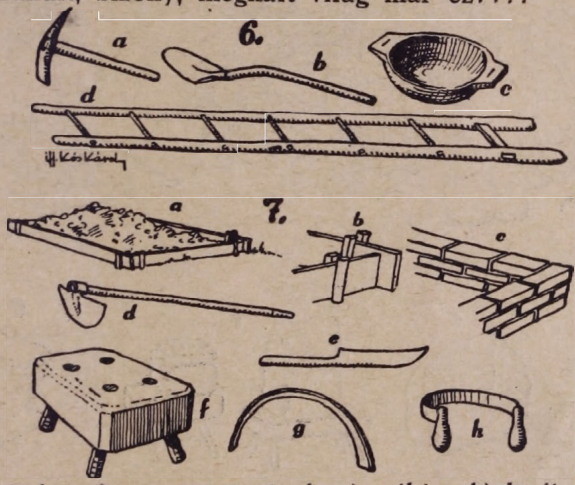

6—7. *rajz:* 6. Agyagbányászó szerszámok: a) *csákány;* b) *lopát;* c) *melence.* — 7. Eszközök az agyag megmunkálásához: a) *füödes;* b) *deszka;* c) *tiéglafüödes* kötése; d) *kapa;* e) *csótár;* f) *füödsziu-sziék;* g)—h) régebbi és újabb típusú *füödsziu sorlu.*

A bánya és az agyag.

Bányák.

Annak, hogy valahol agyagipar fejlődhessék ki, földrajzi feltételei vannak, s ezek közül a legfontosabb a jó és megközelíthető agyagréteg. De az agyagon kívül jó, ha helyben van a primitív, önellátó iparos számára a máz főanyaga: a kvarc és lehetőleg valamilyen alap-, azaz öntő festékanyag is.

A Züricvölgye szerencsés ebből a szempontból, ami különösen régen volt érezhető, amikor a kis völgy lakossága teljesen magára volt utalva. S ha nyersen akarjuk magunkat kifejezni, azt mondhatjuk, hogy két emberföldrajzi tényező fejlesztette ki az itteni nagy gerencsérműhelyt: az egyik az, hogy itt van agyag; a másik, hogy Zalában és Somogyban nincsen. Somogyban egyáltalán nincs, Zalában pedig, de a többi környező megyében is, csak jóval alkalmatlanabb és silányabb minőségű. Ez a kitűnő züricvölgyi agyag volt a fő földrajzi feltétele paraszt agyagiparuknak egészen az 1900-as évekig. Ekkor kezdett mindinkább szükségletté válni a máz. Gerencséreinknek ebben is

szerencsés helyzete volt. Gödörházán szép fehér, tiszta homok is akadt. A századfordulótól kezdve már kezdték megkövetelni a somogyi asszonyok is, hogy színes fazekakat kapjanak. Veleméren olyan piros föld akadt, amilyen sehol másutt. És annyi, amennyi csak kellett.

Agyagbányaterület, legalább egy, minden falu határában van. Ha az egyik *bányaterület* kimerül, ott a másik. Gödörházán

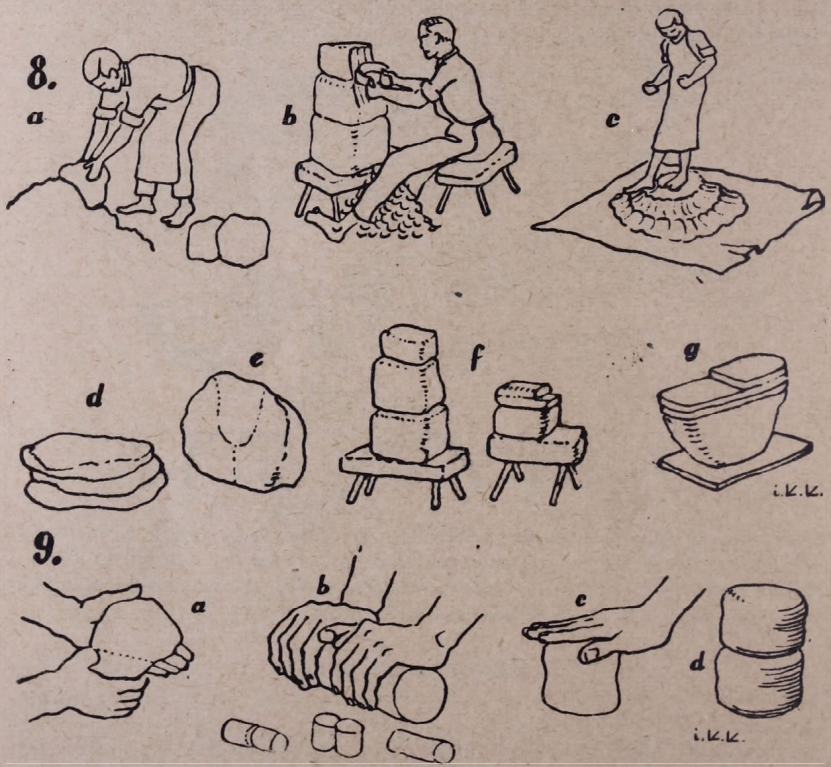

8—9. *rajz:* 8. Az agyag megmunkálásának menete: a) *kockába esszeverés;* b) *második szitatás;* c) *megtiporás karikába;* d) *füöhajtva összüt;* e) *riézdrottal elvágva;* f)—g) *riézdrottal felszelve.* — 9. Előkészítés a koronghoz: a) *pattogatás* vagy *esszeverés;* b) *gyurás;* c) *pogácsákba formálás;* d) *pogácsa, faziknak valu-* vagy *darab-füöd.*

a „Kilsü-szer"-ben levő Alberték kertjében néhány éve kifogyott, de ott az új a Pap Sándorében. Itt kb. 4 m mélységben van az 1 m vastag agyagréteg. Szombatfán is a falu területén van a bánya az iskolán felül, és Veleméren is a faluba benyúló erdőszélen van a *fehiér füöd.*

A híres veleméri *pirosfüöd* a veleméri erdő közepén van, az útparton, 2 m hosszan a *füöd-szin* (földszintjén), s így nem is kell bányászni. Ezt, mind mondtuk, csak az 1900-as évektől fogva használják a még nyers edények megöntésére. Míg köz-

ségi erdő volt, addig csak *úgy hoszták* a piros földet kosárszámra, lehetőleg — különösen a más falusiak — úgy, hogy azért ne vegyék észre. *Miuta fel van miérve* (a tagosítás óta magánterület lett), azóta már *loptyák*. De meg is szokták váltani ajándékszerűen leginkább fazékkal, csak a távolabbi szombatfaiaktól fogad el pénzt az erdőrész tulajdonosa, kosarankint 5 pengőt. Egy kosárnyi aztán elég 3—4 kemence megöntésére is. Mostanában éppen nagyon megbecsülik a gerencsérek e festékanyagot, mert *bótifestiék* nem igen kapható, zöld egyáltalán nem. De különben is, mint mondtuk, az asszonyok igen kedvelik a piros fazekat.

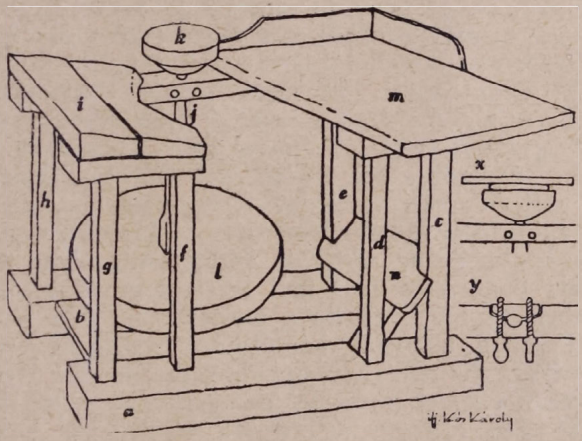

10. rajz: A *koronk* és részei: a) *talp;* b) *heveder;* c), d), e) *elsülábak;* f), g), h) *hátulsu lábak;* i) *ülüpad;* j) *fatengöj;* k) *koronkfej;* l) *alsukarika;* m) *gyurupad* vagy *gyuruasztal;* n) *lábitu;* x) a *tepsekarika* rátevése a korongra; y) a *koronktengöj* agyát szabályozó *srót.*

Mázolhoz *homokot* mindenik falu ifj. Varga Pál gödörházi gerencsér kertjéből (4. rajz) bányászik. Igen szép tiszta, finom szemcséjű, fehér kvarchomok ez, ellentétben a régen használt közönséges *partihomok*kal. Vannak azonban, akik ma is partihomokot használnak, és ezt is éppen csak hogy kimossák.

Agyagbánya.

Az agyagbányán, azaz *bányán* mindig egy kútszerűre ásott *lukat* kell értenünk, amit jó mélyre, Gödörházán pl. 4 m mélyre ásnak. Ebben a mélységben van az 1 m vastagságú *kiék-* vagy *fehiérfüöd*, igen *szios* agyagréteg. E fölött van a *sárgafüöd* vagy *sindüfüöd*. Ez már homokos, szétmorzsolódó vastag réteg, melynek legfelső, már hajszálgyökerekkel átszőtt része a *padlás*. A padlás is jó szívós anyagú, vizesedénynek épp ezért igen alkalmas, de az égetése, éppúgy, mint a kék agyagé, nagyon kényes, könnyen *szétdurrog, nem bírja az iégetést.*

A sárga és kék földet *felesen* keverik; ez a legjobb. Ebből készülnek a jó használati edények. De persze ezt nehezebb

korongozni, mint a tiszta agyagot, a máz sem áll meg olyan fényesen rajta, mert a likacsosabb agyag beszívja a vizet, mint az itatóspapír. De épp ezért igen tartós lesz. Igazuk van az asszonyoknak, akik azt mondják, hogy *a csunya ediény a tartus.* Persze az „ujak" már ebben is elhagytak a régi erkölcsből: ők lehetőleg a könnyen formálható és szépen mázolható kékagyagot keresik. Ez, tisztább lévén, könnyebben is megdolgozható.

A gerencsér reggel megy ki *csákánnyal* és *lopáttal* (6. rajz) a bányához, itt egy még bolygatatlan és az úthoz közel eső helynek — amelynek felső rétegét lehetőleg már elhordta a természet —, mondjuk a dűlőút melletti *part*nak az aljában kezdi meg a munkát. A csákány és lapát segítségével olyan mélyre jut, hogy a 2 m széles *luk*ból már maga nem tudja kilapátolni a földet. Ekkor már lassan dél is van. Délután kihívja hát segítőtársát (fiát vagy vejét), feleségét, leányát és elkezdődik a *meritiés* (5. rajz). Az öreg mester (Pócak Sándor gödörházi gerencsért figyeltem meg) csákánnyal mélyíti a lyukat, az összegyült földet időnkint a kis *melencével* (6. rajz) kiadogatja a padlásba vájt *liépcsün* várakozó férfisegítségnek, az pedig a leánynak, aki néhány m-rel odébb viszi, és *kupoc*ba vagy *kupasz*ba hányja. Így megy az adogatás addig, amíg olyan mély nem lesz a lyuk, hogy *lajtornyát* kell leereszteni. Most aztán erre áll az ember, és így adogatja a mester neki, ő a lépcsőn ülő asszonynak, az a leánynak kézről-kézre, mígnem a sárgaföld egészen elfogy, és már a fehér következik. Ezt már külön kupacba rakja a leány, a mester pedig itt már oldalt is mélyen bevág a rétegbe, úgyhogy a lyuknak körtealakja lesz. Estére meg is növekszik akkorára a kupac, hogy haza lehet szállítani. Az elszállítás szekérrel vagy kocsival történik; arra kettős *kocsikast*, erre meg *ruhát* tesznek, hogy a föld *szemetmentessen* kerüljön haza. De ha kellően kiaknáztak egy ilyen lyukat, akkor azt, hogy abba ember, állat bele ne zuhanhasson és valamikor kaszálni is lehessen rajta, betömik a külön kupacba rakott sárgaföldde l. Érdekes látvány egy ilyen elhagyott „bányaterület", mint amilyen Gödörházán van *„Albertikni."* — 1943-ban 3 P-t fizetett a más faluból való gerencsér egy *kocsiderek* agyagért a telek tulajdonosának.

Az agyag megmunkálása.

A szekérrel behordott földet az udvar hátsó felében levő *füödesbe* teszik (7. rajz), szintén kupacba. Ez egy átlag 1.5×2 m-es, körül 3—4 sor tégla- vagy pedig 3—4 téglamagasságnyi deszkakeretből áll, melyet külső, de gyakran belső oldalán is cövekekkel támasztanak meg.

Egy szekérderékkal meg is telik a földes, és ebből egy égetésre való edényt készítenek, tehát kb. 500 edényt. Itt több napon keresztül *ásztattyák* az agyagot, vagyis naponta 3—4 óra hosszáig hordják rá a kútból korsóval a vizet. Ha eső esik, akkor az csak segít rajta. De a forró napsütés is jó, mert akkor

töredezik jól meg az agyag. Ép ezért legtöbbször a bányából be sem hozzák rögtön; hagyják, hogy ott néhány napig a természet végezze rajta a maga munkáját. Csak mikor már fehérre szikkadt, hozzák be.

Az áztatás után *kapával megvágják* (7. rajz), s akkor hordják be melencével a műhely közepére kiterített ruhára. 60—80 edényre valót hoznak be, ennyit lehet egy nap alatt *elüállítani*. Itt egy-egy melencényi földet négyszögletes *kockába összevernek* (8. rajz), egy ilyen kockát aztán föltesznek a *füödsziu sziékre* (7. rajz). A mester eléje ül a kis székre és $^1/_2$ cm vastag szeletekben *leszijja a füödsziu sarluval* (7—8. rajz). A *vörösküö* és *kavics* ekkor kerül ki belőle. A sarló *csattog*, ha kavicsot ér. Ha bennmarad a kavics, *kilukad* az edény a korongoláskor. E munkálatok

11. rajz: A korongolás eszközei: a) *fakiések;* b) *nyujtu-* vagy *leckebör;* c) *vasszeg;* d) *vizescserep* a nyujtóbőrökkel; e) ugyanaz, mellette a *szag* vagy *mecsek* s ráfektetve a *riézdrot;* f) *meccüfonál* vagy *riézdrot;* g) *tepsekarika;* h) *tepseszedü-fokla.*

mellett elengedhetetlen a *sároskötiény*, viszont a lábuk *mezitelen*. Mert bizony a gerencsérmunka piszkos munka, a parasztok le is nézik a gerencsért. A hajlottszárú pipa is elmaradhatatlan az idősebb gerencsérek szájából, akár füstöl, akár nem.

A mester *leszijja* az összes kockákat, aztán *összerakja karikába*, s következik a lábbal való *tiporás* vagy a szombatfaiak szerint a *taposás* (8. rajz). Még két leszívás és még két taposás, s a negyedik leszívás után a kétszeri *körültiporás*, aztán a ruhával *füőhajtyák összütt*, mégegyszer *megtiporják karikába*, fölhajtják megint, s a ruháról *ráhajtyák* a *deszkára*, és *riézdróttal felszelik* (8. rajz). Aki csak 3—4 darabba szeli, az ugyanennyi kockába összeveri és fölrakja a *füödsziu-sziékre*. Mások meg a *malomkerek* nagyságú földből felülről lefelé előre fölvágnak néhány egy-két ujjnyi szeletet, és az immár *faziékfüöddé* lett föld várja a korongoláshoz való további előkészítését.

Előkészítés a korongolásra.

A korong.

Az öreg kisszerdahelyi Antal Ferenc már 1914 előtt kapott agyaggyúró gépet, a magyarszombatfai Zsohár János jónéhány éve szintén ezzel dolgozik. De nem ezekről lesz itt szó. Azt

fogjuk leírni, hogyan dolgozik még most is a legtöbb gerencsér a vidéken; azt a sok évszázados eljárást, amely hosszú tapasztalatok útján, a céhvilág mestereinek tanítása által kötelezővé vált, és nagyrészt az ma is.

A felszeldelt *faziékfüöd*ből kb. 1 dm² darabot a kezébe vesz a mester, és elkezdi *pattogtatni, esszeverni* (9. rajz). Az agyagdarabot jobb kezébe fogja, s bal tenyerével kétszer odacsap alulról; most egyet jobbal üt rá felülről, majd az agyagdarab

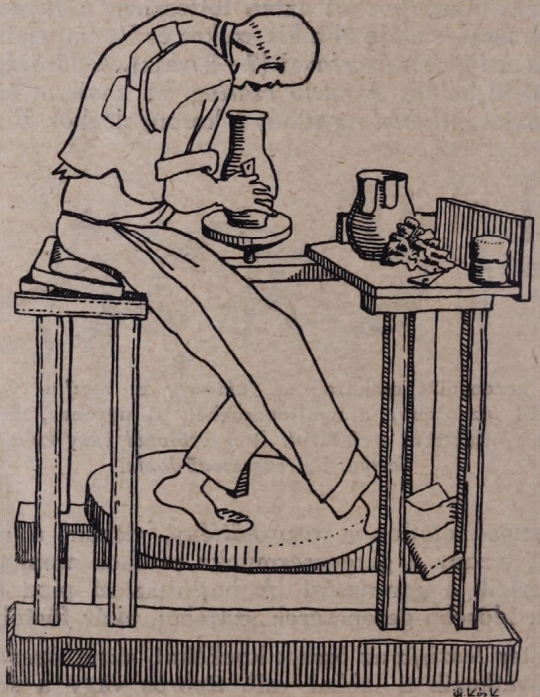

12. rajz: „Fakiésülés" (Nagy Sándor gödörházi gerencsér).

alsó felét elkapja, letépi és ismét odacsapja a többihez. Ezt többször, 5—6-szor is megismétli. A mester már a pattogtatásnál is a *koronkpadon* ül. Most a megpattogtatott agyagot a *gyurupadra* csapja, és következik a *gyurás (9. rajz).* Két kézzel gyúrják az agyagot, mint a tésztát; mikor másfél arasznyira elnyúlik, széttörik, egymásra csapják a két darabot és újra kezdik. Jónéhányszor ismétlik ezt is, s az így *ekiészitett-füödet pogácsákba* formálják. Ezt nevezik *darabfüödnek* is, vagy ha éppen köcsögöt készítenek belőle, *köcsögnek valu füöd*nek (9. rajz). Egy pattogtatott darab földből gyúrás közben két *darab* lesz, mely kb. 6 cm magas és 10 cm átmérőjű henger. E pogácsákat aztán, kettőt-hármat egymásra rakva, jó kézügybe, a *gyurupad* jobbfelére rakják, s most már következhetik a fazekasmesterség legérdekesebb része, a korongolás.

Mielőtt a korongolásról beszélnénk, meg kell ismernünk a

gerencsérművészet legfőbb eszközét, a *koronkot*. Ez a Züricvölgyében is ugyanolyan típusú, mint a Dunántúl többi részén, Jákon és Göcsejben: féloldalas. Azaz a gerencsér nem szemben ül a korongfejjel, hanem tőle jobbra, oldalt, a *gyurupad* előtt. A korong a következő részekből áll (10. rajz): a két tölgyfa *talp*, amelyeket elül és hátul *hevederek* kötnek össze. E talpfákba vannak illesztve az *elsü- és hátulsu-lábak;* ezeken áll elöl háromlábon a *gyurupad* vagy *gyuruasztal*, hátul meg az *ülüpad* vagy *koronkpad*. Az előbbinek a bal első felén és a baloldalán kis 5 cm széles deszkapárkánya van, hogy az odatett fekete és piros *festiékescserep* (17. rajz), a *vizescserep* (11. rajz) és a korongolásnál a *fakiésüliéskor* lekapart vizes agyagból rakott halom, a *szag* vagy *mecsek* és a *meccüfonál* vagy *riézdrót* le ne eshessék. Az ülőpad egy vagy két fenyőfa deszkából áll, mely eléfelé egy kissé lejt, és belső széle félkörben be van vágva. A *gyurupadot* és *ülüpadot* egyetlen heveder köti össze, melynek a középső részén levő lyukban ül a *koronktengőj*. Ennek alsó, a talpfában forgó vasmegnyujtása a *szávas*, a többi, keményfából készült része a *fatengöj*. Az ezt forgató nagy lendítőkerék az *alsukarika* vagy csufondárosan *szárasz-fa*. „A száraszfát rugugynyi egiész nap eliég fárasztu", — mondja az egyik, a munkából már kivénhedt gerencsér. Mert ezt kell rugdosni hol jobb-, de leginkább ballábbal állandóan, úgy hogy remeg belé az alkotmány. Ez forgatja a fatengely végén nyugvó *koronkfejet*, amelyen az egész nagyszerű művészet végbemegy. Az első lábak közé van ferdén beillesztve a *lábitu*, a pihenő láb megnyugtatására. A korongfej alig 20 cm-es átmérőjével egyes szélesebb fenekű edények készítésére igen kicsi, ezért ilyen edények készítésekor egy darab földdel a koronghoz ragasztják a *tepsekarikát* (10. rajz). Már most a fatengely a felső hevederben egy szabályozható lyukban forog, ami azt jelenti, hogy egyik oldalát nem a heveder, hanem egy *srófokkal* szabályozható külön rész alkotja (10. rajz). A hevederen átszegezett csavarok csavarása által e rész távolít vagy közelít, s a lyuk ennek megfelelően tágul vagy szűkül. E tengelyágyat odacsepegtetett vízzel szokták olykor *olajozni*, az alsót pedig, a *cserpenyüt*, faggyúval kenegetik néha. (Folytatjuk.)

Miért fáj?

Míg álmodott a nagy orosz falu,
S az éj fehérre festette a tájat,
Azon tünődtem: bánatos dalú,
Szerelmes szívem most miért is fájhat?

A tavalyi ősz fáj, vagy az talán,
A nyár meséket súg a bús nagyoknak,
Hogy képem ott hever az asztalán,
S a csillagok majd újra úgy ragyognak?

Érsekújvári Lajos.

Kurityák Márton temetése.

Meghaltál, Márton.
Ezt a napot is elérted.
Szép fényes szekérrel
Jött a halál érted.

Egyszerű életedben
Úgyse ölelt se fény, se pompa.
Hiszen már mint kis Marci is mi voltál?
Szolga, csupán szolga.

Furcsán fűzött tűbe téged a sorsod:
Apád sohse láttad.
S amit életedben legelébb láttál:
Anyád arcán a bánat.

Iskolába nem járattak,
Betűvetés nem lett kenyered.
Künn a pusztán egyebet vetettél,
S mások ettek belőle kenyeret.

Bizony, amerre két szemed ellátott,
Sokszor megjártad a nagyhatárt,
De — fáradhatatlan két jó lábad
Soha a magadén meg nem állt.

Nem ám, mert amit a magadénak
Vallhattál volna büszkén, szegény,
Ott röpködött valahol: ahol a Hold jár
Csöndes éjjel a Göncöl-szekerén.

Mégis elmentél, amikor köllött,
Hazáért harcoló katonának,
S ott se volt párja a — Kárpát ormán
Őrtálló öreg Kurityáknak . . .

Meghaltál, Márton. Itt vagy kiterítve.
Két fakó bakon kurta koporsód.
S ahogy komád mondja, derék Mikulás,
Tegnapelőtt rugtál utolsót.

Tizenhárman állunk körülötted,
Tizenhárom szegény magyarok.
Aludj békén csöndes sírod éjén,
S ragyogjanak feletted csillagok.

Zsámboki Lajos.

Vas vármegye neves katonafiai.

VIDOS GÉZA

Amikor levéltárakban tallózgatva, forrásmunkákat tanulmányozva, különböző hadtörténeti dolgozataimhoz adatokat gyüjtöttem, mindig újra megállapítottam, hogy Vas vármegyének, amely annyi kiváló embert adott a hazának, fiai között szép számmal voltak olyanok is, akik a katonai pályán vívtak ki maguknak hírnevet és dicsőséget.

A Vas vármegye neves katonafiairól összegyüjtött sok apró adatból lassankint tekintélyes anyag gyült össze, amelyet az alábbiakban szeretettel mutatok be mindazoknak, akiket szükebb hazánk története érdekel.

Magyarországnak a mohácsi vész óta nem volt nemzeti hadserege. Véreink 1526 óta, eltekintve az erdélyi fejedelmek seregeitől, a volt Monarchia haderejében szolgáltak. Így gyakran kerültek olyan helyzetbe, hogy a közösségből eredő feladatok megoldásánál a nemzet érdekei ellen is kellett harcolniok. De ha ez meg is történt, mint katonákat nem érhette őket gáncs: hiszen kötelességüket esküjökhöz híven éppen úgy teljesítették, mint azok a honfitársak, akik nemzetünk legszentebb jogainak védelmére esetenkint nem a reguláris hadseregben, hanem Thököly, Rákóczi vagy Kossuth zászlaja alatt harcoltak!

Dolgozatom keretében „sine ira et studio" akarok megemlékezni Vas vármegyének mindazon fiairól, akik a katonai pályán babérokat arattak. Előre bocsátom, hogy ismertetésem azt a korszakot öleli fel, amely a volt Monarchia állandó hadseregének megalakulásától, a XVII. század végétől a mult század végéig telt el.

Az állandó hadsereg megalakulása kb. összeesik azokkal a küzdelmekkel, amelyeket a magyarság több évtizeden keresztül Thököly és Rákóczi alatt viselt szabadságának kivívásáért.

Emlékezésemet is Rákóczi szabadságharcának két neves vezérével kezdem.

Ezekben a harcokban Vas vármegyének különösen két szülötte tüntette ki magát: *Béri Balogh Ádám* (1668—1711) és *Bezerédi Bezerédj Imre* (1670 körül—1708-ig), a fejedelem „brigádérosai", akiket nemcsak mint unokatestvéreket fűzött egymáshoz szoros kapcsolat, hanem igen gyakran a harcmezőn is együtt aratták babéraikat.

Mindaketten régi vasmegyei nemesi család sarjai voltak, és ha a hadimesterség nem is volt kenyerük — Balogh Vas vármegye főszolgabírája, Bezerédj földbirtokos volt —, mint autodidakta, katonai tehetséggel rendelkező vezérek kifogástalanul vezették a rájuk bízott csapatokat. Mind Balogh, mind Bezerédj egyéni rátermettségük folytán bizonyára megérdemelték volna, hogy magasabb vezéri polcra kerüljenek, és hogy ez mégsem történt meg, annak magyarázatát kizárólag a korszellemben és Rákóczi feudális világnézetében kell keresnünk.

amelyek szerint a hadvezetéshez elsősorban a magas származás adott jogot.

Ám a két jeles vasi kuruc vezér a „brigádérosi" rangban is jelentős sikereket aratott. Első szép fegyverténvük az Andrássy báró tábornokkal 1706. november 5-én Győrvár és Egervár között az ifjabb Heister (Hannibál gróf) tábornok felett aratott győzelmük volt. A sikert kiaknázva, Rumnál a Rábán is átkeltek, majd elfoglalták Kőszeget, amire ellenfelük, Pálffy gróf kénytelen volt az osztrák határ felé visszavonulni, és így az év végére az egész Dunántúlnak Rákóczi lett az ura.

Az 1707. évi hadműveletek során Bezerédj Stájerországba tört be, míg Balogh Ádám seregével a Dráván átkelve egész Pétervárad ig hatolt.

A két vasi brigádéros fegyvereit még 1708-ban is szerencse kísérte: Bezerédj lovasaival Bécsig is elportyázott, Balogh pedig szeptember 2-án Kölesdnél aratott szép győzelmet Nehem táborszernagy rác hadteste fölött. De ebben az évben a felkelés csillaga már hanyatlóban volt; lehet, hogy ez a körülmény, vagy talán feleségének az osztrákok hatalmába való kerülése volt az oka, hogy Bezerédj a fejedelemhez való hűségében megingott és az átpártolás gondolatával kezdett foglalkozni. Alvezérei azonban meghiusították tervének megvalósítását, fogságba vetették, majd a fejedelem parancsára Sárospatakra szállították, ahol 1708. december 18-án lefejezték.

Hű fegyvertársa, Balogh, még továbbra is sikeresen harcolt. 1709-ben a dunapentelei Duna-átkelés után a megbetegedett Palocsay György báró tábornoktól átvette a dunántúli hadműveletek vezetését. Tétnél aratott kisebb győzelme után Sopronig nyomult, ahonnan azonban Nádasdy gróf császári altábornagy kemény harcok után a Bakonyig nyomta vissza. Itt pár hónapig még tartotta magát, amikor azonban a lakosságnak a kurucok iránti egyre nyilvánvalóbb ellenszenvét észlelte, Mohács felé vonult. Itt akart a Dunán átkelni, hogy az Alföldre juthasson, de október 29-én Szekszárdnál vereséget szenvedett, és kénytelen volt menekülni. Szereplése ezután már csak rövid ideig tartott: az 1710. október 29-i vörösmarti vereség után a császáriak elfogták, és pár hónap mulva a vérpadon végezte életét.[1]

A két kiváló kuruc vezér szereplésének ismertetése után lássuk a császári hadsereg pár neves tisztjének élete folyását. Itt is a korszellem magyarázza, hogy a legmagasabb állásokba elsősorban a főrangú családok sarjai kerültek, de tegyük hozzá, a magyarok legtöbbször rátermettségük alapján.

Vas vármegye főrangú családjainak tagjai közül a katonai pályán az Erdődy- és Batthyány-családok sarjai vezetnek.

[1] Hóman-Szekfű: Magyar történet, IV. kötet; Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc, a hadvezér; Palatinus József: Vas vármegyei nemesi családok története, I. kötet, 35—37. és 110—112. oldal; továbbá Balogh Gyula: Vas vármegye nemes családjai, 12. oldal. Bőven foglalkozik a két brigadérossal Herczeg Ferenc is a „Pro libertate" című regényében.

Monyorókeréki Erdődy Nepomuk János gróf 1730 körül született Vépen. 1751-ben mint zászlós lépett be a császári hadseregbe, és 1760-ban mint alezredes és kamarás az akkor felállított magyar nemesi testőrség alhadnagya lett. 1761/62-ben a harctéren vitézkedett, 1763-ban ezredes lett, és tíz éven át parancsnoka volt a Széchenyi gróf (3.) huszárezrednek.[2] 1773-ban lett vezérőrnagy, 1783-ban altábornagy és még ugyanebben az évben nyugalomba vonult. Érdemei elismeréséül ekkor lett tulajdonosa a volt közös hadsereg egyik már akkor is leghíresebb lovasezredének, a későbbi soproni 9. (Nádasdy) huszárezrednek, majd megkapta a lovassági tábornoki címet is. 1790. április 30-án II. Lipót király Horvát-, Szlavon- és Dalmátország bánjává nevezte ki, megkapta a Szent István-rend nagykeresztjét, majd a v. b. t. tanácsosi címet is. Báni méltóságát Zágrábban 1806. március 23-án bekövetkezett haláláig viselte.[3]

Az Erdődy-családnak egy másik kiváló katonatagja, a Bécsben 1770. október 26-án született *Erdődy Károly gróf* volt. Az 1809. évi nemesi felkelés alkalmával ő volt mint alezredes a vasmegyei 5. gyalogzászlóalj parancsnoka, és csapattestével a győri csatában igen jól szerepelt. 1830-ban halt meg.[4]

A Batthyány-család katonatagjai közül a törökverő két Batthyány grófot csak megemlítve, a már a reguláris császári seregben szolgáló családtagok közül elsőnek *Batthyány Károly József herceg* tábornagy adatait ismertetem. 1698. április 28-án született, és már az 1716/18. évi háborúban, különösen Belgrádnál, vitézül harcolt. Résztvett az 1737/38. évi háborúban is. Az örökösödési háborúban magyar csapatok élén szerzett érdemeket, így 1742-ben mint a Bajorországot megszálló sereg vezére Chotusitznál. 1745-ben Pfeffenhoffennál számbelileg erősebb francia-bajor sereget átűzött a Rajnán, majd Lawfeldnél is kitüntette magát. Érdemei elismeréséül tábornagy lett, és már 1731-től fogva tulajdonosa volt egy dragonyos (a későbbi 9. ulánus) ezrednek. 1772. április 13-án halt meg.

Batthyány Ádám gróf (1772 óta herceg) 1722-ben született. 1742-ben lett hadnagy, 1750-ben ezredes, 1752-ben vezérőrnagy, 1758-ban altábornagy, majd 1761-ben táborszernagy. 1756-tól 1777-ig tulajdonosa volt a későbbi 34. (Vilmos császár) gyalogezrednek. 1787-ban halt meg Saccoban.[5]

Batthyány Lajos herceg az 1800. évi nemesi felkelésben

[2] Az egykori császári hadseregben az ezredeket régebben csak tulajdonosuk nevével jelölték. A számozás későbbi keletű. Az átnevezések, átszámozások gyakoriak voltak. A zárójelben levő szám, esetleg név az illető ezrednek utolsó (1918. évi) számát, illetve tulajdonosát jelenti.

[3] Geschichte des k. u. k. Husarenregimentes Graf Nádasdy No. 9. 121—122. oldal.

[4] Működését a jánosházai családi levéltár adatainak alapján a Dunántúli Szemle 1942. évi 1—4. számában behatóan ismertette Kazáry Károly dr.

[5] Geschichte der k. u. k. Armee, Wien, 1899, a régi hadsereg névkönyvei (Schematismus), valamint Rupprecht von Virtsolog: Geschichte des k. k. 60. Linien-Infanterieregimentes Gustav Prinz von Wasa alapján.

mint ezredes vett részt, 1805-ben pedig címzetes vezérőrnagyként a dunántúli insurgens kerület szombathelyi lovasdandárának volt a parancsnoka.[6]

Huszártiszt volt fiatal éveiben az első felelős magyar miniszterelnök, *Batthyány Lajos gróf* is, akinek 1848-as katonai szolgálatáról a szabadságharc vasi vitézeinél emlékszem meg.

Bár, mint említettem, a legmagasabb katonai polcok elérésére a császári hadseregben is előnyös volt a magas származás, a pálya nyitva állott azok részére is, akik köznemesi vagy polgári sorból származtak, és Vas vármegye fiai közül többen is voltak, akik a közvitézi sorból küzdötték fel magukat a legmagasabb vezető állásokba.

Közülük elsőnek az ősrégi vasmegyei köznemesi családból származó *Rákosi Boros Ádám* altábornagyról emlékszem meg. 1739. december havában született Gasztonyban, és 1758-ban lépett be mint „ex propriis" közvitéz a 2. gyalogezredbe. Rövidesen átkerült a lovassághoz, és első haditapasztalatait a hétéves háborúban szerezte meg. Különböző huszár-, dragonyos- és könnyű lovas- (cheveaux-légers) ezredekben szolgált, majd 1784-ben mint ezredes és parancsnok a Wurmser (8.) huszárezredhez került. Ennek a csapattestnek élén különösen az 1788/89. évi török háborúban tüntette ki magát. Legszebb fegyverténye Mehádia megszállása volt, amikor ezredének egy osztályával az Almás melletti úttalan hegységen kellett átkelnie. Érdemei elismeréseül 1790. január 26-án vezérőrnagy lett.

Az 1795. évi francia háborúban a rajnai hadseregnél egy dandárt vezényelt, amikor is Clerfayt alatt mint az elővéd parancsnoka rendkívüli érdemeket szerzett. Október elején 6000 emberrel megakadályozta a franciák átkelését a Niddán, Singhoffennál megrohant egy ellenséges osztagot, Neuwied hídfőjét körülzárta, és e helyen erős ellenséges erőket tartott lekötve. Október 29-én, ugyanazon a napon, amikor Clerfayt Mainznál a franciák feletti nagy győzelmét aratta, Boros a niederwerthi sziget összekötő hídját Vallendarral szemben elrombolta, és éjjel hat századdal átkelt a szigetre, amelyet két francia zászlóalj tartott megszállva. Másnapi támadása oly szabatosan volt megtervezve, hogy az egész megszálló erőt — 20 tisztet és 650 főnyi legénységet — sikerült foglyul ejtenie. Ezért a szerencsés fegyvertényért megkapta a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét, és altábornaggyá is kinevezték. Boros többször is megsebesült, úgyhogy a hadjárat befejezése után törődöttsége miatt kénytelen volt a hadiszolgálatot elhagyni. Szombathelyen halt meg 1809. február 11-én, és ott is temették el.[7]

[6] Lásd Gyalókay Jenő ezredes dolgozatát a Hadtörténeti Közlemények XXV. évfolyamában.

[7] Hirtenfeld: Der Militär Maria Theresien Orden, II. kötet, 448—449. oldal, továbbá: Amon von Treuenfest: Geschichte des k. k. Hussarenregimentes No. 8, 262—287. oldal. Balogh id. könyvében névleg nem említi, csak ennyit ír: „A Boros család tagjai közül némelyek a katonai pályán is díszes polcra emelkedtek." (22. oldal.)

Vas vármegyének talán legnevezetesebb katonafia *Csóori Mecséry Dániel* altábornagy volt. Kőszegen született 1759. szeptember 29-én. Atyja, István, ügyvéd és számos előkelő család, így a Batthyány hercegi és Lamberg grófi családok teljhatalmú megbízottja (plenipotentiariusa) volt; anyja régi kőszegi patricius-család sarja, Küttel Zsuzsánna volt.

Mecséry, mivel ezidőben Kőszegen még nem volt evangelikus iskola, Nemescsóban végezte el a magyarnyelvű elemi iskolát, majd Pozsonyba került, ahol gimnáziumot, majd jogot tanult. 1778-ban Bécsben, mint „ex propriis" hadapród belépett az Esterházy Miklós herceg tábornagy nevét viselő (33.) gyalogezredbe, ahonnan 1784-ben mint őrmester az Esterházy Imre gróf lovassági tábornok (3.) huszárezredhez került. Itt egy évvel később hadnagy lett. Résztvett az 1792., 1793. és 1794. évi hadjáratokban; ez utóbbiban Trois-ville- és Avesnes le Sec-nél különösen kitüntette magát, amiért 1796-ban a Mária Terézia-rend káptalanja már mint századost érdemesnek találta a rend lovagkeresztjével való kitüntetésre. 1796-ban Németországban harcolt. 1798-ban, tehát alig negyvenéves korában ezredes és a Mészáros János báró altábornagy nevét viselő (10.) huszárezred parancsnoka lett.

Mecséry 1800-ban sebesülten francia hadifogságba esett; amikor 1801-ben onnan hazakerült, vezérőrnagy lett. Pál évi békeszolgálat után 1805-ben ismét hadbavonult, amikor is 1805. október 20-án Eschenaunál szerezte azt a súlyos sebesülését, melynek legendás hírét köszönheti. Ekkor ugyanis nem kevesebb, mint 14 fejsebet kapott! Felgyógyulása után Horvátországban szolgált, és itt kapta meg az 1805. évi hadjáratban Günzburgnál tanúsított vitézségéért a Mária Terézia-rend középkeresztjét.

Mecséryt életének utolsó két évtizedében egyik kitüntetés a másik után érte. Még 1806. december 26-án megkapta a magyar báróságot; 1809 tavaszán altábornagy és a dunántúli insurgens-kerület parancsnoka lett. Vitézül harcolt az 1809. június 14-i győri csatában, majd a felkelés feloszlatása után a király a magyarországi lovasság felügyelőjévé nevezte ki. 1810-ben a József nádor nevét viselő 10. huszárezred másodtulajdonosa lett, majd Temesvárott és Brünnben volt vezénylő tábornok, 1815-ben pedig az Udvari Haditanács tagja lett. 1819-ben megkapta a v. b. t. tanácsosi címet is. 1823. december 30-án húnyt el Bécsben.

Mecséry nemcsak mint vitéz katona és érdemekben gazdag hadvezér írta be nevét a történelem lapjaira: hírét-nevét talán még jobban fenntartotta Eschenaunál szerzett sebesülése! „Talán nem is az volt a csuda, hogy ilyen súlyos sebesüléssel életben maradt" — írja róla Brosch dr. orvosprofesszor —; „esetében az a hihetetlen, szinte legendaszerű, hogy sérüléséből alig felépülve, máris újra harcolt... Mecséry valóban a heroikus akaraterőnek világító példaképe!"

Mecséry emlékét ma szülővárosában egy utca neve őrzi;

koponyájának, amelyet végrendeletileg a bécsi katonai kórház anatomiai gyűjteményének hagyományozott, viaszmásolata a Kőszegi Múzuemban látható.[8]

Mecséry Dánielnek *János* nevű unokatestvére is kiváló katona volt. A családnak Győr vármegyébe származott ágából Győrött született 1769-ben, és mint hadapród 1784-ben lépett be a 2. gyalogezredbe. 1788/89-ben vitézül harcolt a török háborúban, ahol különösen a Belgrád ellen intézett egyik támadásnál tünt ki. 1794-ben már vezérkari százados volt, majd 1796-ban különösen Kehl ostrománál tüntette ki magát. 1799-ben mint őrnagy Mondovinál, Veronánál és Novinál vitézkedett. Az 1805. évi magyar nemesi felkelésnél mint vezérkari tiszt teljesített szolgálatot. 1809-ben lett ezredes és a 4. gyalogezred parancsnoka. Az asperni csatában tanúsított vitézségéért megkapta a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét, majd az 1813/14. évek hadjárataiban már mint vezérőrnagy és dandárparancsnok gyarapította sikereit. 1822-ben az 51. gyalogezred tulajdonosa, majd altábornagy és hadosztályparancsnok lett. 1830-tól 1832-ig Linzben volt országos vezénylő tábornok. Ebben az évben 48 évi tényleges szolgálat után nyugalomba vonult, és röviddel rá Linzben meg is halt.[9]

Az alábbiakban két olyan tisztről akarok megemlékezni, akiknek pályája ugyan nem ívelt olyan magasra, mint az eddig felsoroltaké, de alantos beosztásukban kiválóan működtek.

Nemestacskándi Csergheő Lipót ősrégi vasmegyei család sarjaként 1781-ben született Pesten. Testvéröccse volt a kőszegi kerületi tábla nagytudású ülnökének, a polihisztor Csergheő Ferencnek (1775—1855), akinek emlékét Kőszegen ma már csak a bencéstemplom falán elhelyezett sírköve hirdeti. Csergheő Lipót az 52. gyalogezredben szolgált, és nem kevesebb, mint 60 csatában és ütközetben tüntette ki magát. Vitézségét az az emlékmű hirdeti, amelyet az 1809. évi április 11-i sikeres Isonzó-vállalkozás megörökítésére neki és századparancsnokának, Enrico Conte Faverges-nek a centennárium alkalmából Görzben emeltek 1909. október 30-án. Faverges százados haditettéért a Mária Terézia-rend lovagkeresztjével tüntették ki. A nagy reményekre jogosító Csergheő mint százados 1828. december 7-én halt meg Veronában és ott is temették el.[10]

(Folytatjuk.)

[8] Hirtenfeld id. m. II. kötet, 815. és köv. old. továbbá: Mecséry Dániel altábornagy németnyelvű önéletrajza alapján (közölte Gyalókay Jenő a Hadtört. Közl. XXV. évfolyamában). Csodálatos sebesüléséről lásd: Dr. A. Brosch: Militärmedizin und kriegsärztliche Kriegswissenschaft c. művében az „Ein Heros der Befreiungskriege" c. fejezetet (139—149. oldal). Irtak még róla Gyalókay Jenő a Hadtört. Közl. XXIII—XXIV. évfolyamában, Ráth—Végh: Magyar kuriozumok című könyvében (15—17. oldal), végül Balogh id. műve 97—98. oldalán.

[9] Vitéz Báti Berkó István ny. vezérőrnagy szíves közlése alapján.

[10] A „La Monarchia" című triesti újság 1909. október 30-i száma alapján. Csergheő Ferencről a Dunántúli Szemle 1942. 7—8. számában emlékeztem meg a „Handel—Mazzetti Enrica kőszegi vonatkozásai" című dolgozatomban.

A belsősomogyi homokterület mása a Székelyföldön.

BOROS ÁDÁM dr.

(Florisztikai összehasonlítás.)

Amikor az 1922—23. években Somogy megye déli részének, az ú. n. Belsősomogynak növényvilágát tanulmányozni kezdtem s felkeresve az akkor botanikai szempontból még teljesen ismeretlen Baláta tavat, annak rendkívüli botanikai érdekességeire bukkantam, a Baláta lápjának és a székelyföldi Rétyi Nyír növényzetének hasonlósága nyomban feltűnt. Ennek pár szóban kifejezést is adtam a drávabalparti síkság flórájáról írott tanulmányom 13. oldalán. Akkor a Székelyföld a románok megszállása alatt állott s számomra nem volt hozzáférhető, saját tapasztalataimból nem ismertem. A két terület hasonlóságára főleg a Baláta zsombékosainak néhány különlegessége, a húsevő *Aldrovanda vesiculosa*, továbbá a *Caldesia parnassifolia*, a *Sparganium minimum*, *Comarum palustre* utaltak. Ekkor az erdélyi Rétyi Nyír növényvilágát csak Moesz Gusztáv értekezéséből ismertem s az ő leírásából merítettem a hasonlóságra vonatkozó észrevételemet. Természetes, hogy a Rétyi Nyír leírása, bármilyen alapos és eleven is, nem tehetett rám olyan mély benyomást, mint az 1942. évi kirándulásom, amikor augusztus 9-én régi vágyam teljesedett s kirándulhattam a Rétyi Nyírbe. Saját észleleteimből megismerve a Rétyi Nyírt, annak a belsősomogyi berkekhez való hasonlósága sokkal nagyobbmérvűnek bizonyult, mint addig hittem.

A Rétyi és Komollói Nyír a Háromszéki medencében fekszik a Feketeügy balpartján, Réty és Komolló községekkel átellenben, a Feketeügy folyócska és a hegyek lába közt, Sepsiszentgyörgytől kb. 11 km távolságra. Mindössze kb. 5 km² nagyságú homokterület. Mint ilyen egészen egyedülálló az erdélyi medencékben, mert buckákat alkotó és nagyobb területre kiterjedő homoktalaj másutt Erdélyben nincs. Éppen a homok különleges természete az, mely a Nyírnek különleges növénytakarót biztosít s növényvilágát Belsősomogyéhoz hasonlóvá alakította ki.

A Rétyi és Komollói Nyír egy egységes homokbuckás területet alkot, de két község határához tartozván, Rétyi és Komollói Nyírről beszélnek, a botanikai irodalomban azonban egyszerűség kedvéért az egészet Rétyi Nyír néven szokás emlegetni. A homokterület ÉK-i részén erdei fenyőből álló fenyves van; ez részben ültetve van, de lehet, hogy az erdei fenyő *(Pinus silvestris)* a területen őshonos. A terület többi része homokbuckáknak és a buckaközi lápoknak, tavaknak, tócsáknak folytonos váltakozásából áll. A buckák egy része fátlan legelő, száraz homoktalajt kedvelő növényzettel, a buckaközi laposokban az éger *(Alnus glutinosa)* ligetei a nyírfáéval *(Betula pendula)* váltakoznak, a vízállásos helyeken zsombékosoknak, sásréteknek és szabad víztükörnek adják át a helyüket. Minthogy a Nyírben vizes, lápos medence 100-nál több van, a terület képe

nagyon változatos s festőien hangulatos. Az utóbbi évtizedekben a legeltetés és a mezőgazdaság térhódítása ugyan sokat rontott a terület érintetlen szépségén, növényvilágának érdekességei azonban úgy látszik még mind megtalálhatók ma is a Nyír területén.

Az a kép, ahogy a fentiekben Moesz Gusztáv és saját észleleteim nyomán a Rétyi Nyírt jellemeztem, ráillik Belsősomogy ligeteire is. Csakhogy Somogyban a homokterület egy fél vármegyét tesz ki, a Rétyi Nyír meg csupán 5 km² területű. Somogyban a mezőgazdaságilag művelt területek a lápos-ligetes foltocskákat apró darabokra tagolják, míg itt, a Rétyi Nyírben a lápos-ligetes területben csupán szigetekként vannak szántók, leginkább burgonyaföldek. Somogy egyik legszebb lápokkal tarkított ligetes területe, a darányi Nagyberek, egymaga nagyobb, mint a Rétyi Nyír, így tulajdonképp Somogy homokjának és a Rétyi Nyírnek összehasonlítása a területek nagyságbeli aránytalansága miatt nem reális. Mégis a megegyezések kiemelése nagyon tanulságos.

A Rétyi Nyír hegyekkel övezett medencében, valamivel 500 m magasság felett terül el, míg a nagy belsősomogyi síkság magassága a 150 m-t nem haladja túl s a hegyektől távolabb esik. Bár Belsősomogy éghajlata párásabb, hűvösebb, csapadékosabb, mint az Alföld középső része, a Rétyi Nyírénél mégis lényegesen szárazabb és melegebb. Ennek hatása főleg a száraz homoktalaj növényzetében nyilvánul meg. Belsősomogy homokjának növényzetében sokkal több a pusztai növény és a délies flóraelem. Somogy homokjának jellegzetes növényei közül pl. az élesmosófű *(Chrysopogon gryllus)*, a homoki csenkesz *(Festuca vaginata)*, a homoki dercefű *(Gypsophila arenaria)*, homoki szekfű *(Dianthus serotinus)*, a *Tunica saxifraga*, a homoki kocsord *(Peucedanum arenarium)* stb. teljesen hiányzanak. A nagy különbség a gyomflórában is szembeötlő, az Alföld és Belsősomogy homokjának jellegzetes ördögszekerei közül az *Eryngium campestre* teljesen hiányzik, a *Salsola kali* pedig ritka a Nyírben. Ezeknek a steppenövényeknek a Nyír párásabb, hűvösebb éghajlata már nem kedvező. A fátlan homokon kívül nagy a különbség a somogyi erdők és a Nyír berkeinek növényvilága közt is. Somogy délies növényei legnagyobbrészt hiányzanak mind Erdélyben, mind a Nyírben, ahol nincs fekete juhfark *(Veratrum nigrum)*, nincs sárgaliliom *(Hemerocallis flava)*, hiányzik a *Muscari botryoides* (gyöngyike), a szúrós csudabogyó *(Ruscus aculeatus)*, a folyondár *(Tamus communis)*, az ezüsthárs *(Tilia argentea)*, a *Dianthus armeriastrum* nevű szekfű, a ciklámen *(Cyclamen europaeum)*, a száratlan kankalin *(Primula vulgaris)* és sok más. Ennek részben éghajlati, részben fejlődéstörténeti okai vannak, a földközi tengermelléki flóra hatása a Székelyföldön már kevéssé érezteti befolyását.

Annál nagyobb a lápok és általában a nedves talaj növényzetének megegyezése. A lápok mindég helyi és különleges viszonyok hatása alatt állanak, növényzetük az általános éghaj-

lattól (makroklima) jobban függetleníti magát, saját mikroklimájuk van. Ezért van az, hogy lápokban a hegyi növények alacsony vidékre is leereszkednek. A Rétyi Nyír sok kis tava állandó vizével és sűrű égereseivel mind egy-egy önálló életet élő kis láp, mely saját párájával, melyet az égeresek számukra megőriznek, mind egy-egy mikroklimatikus egység, amelynek önálló fejlődéstörténete van, s növényvilágát a külső erők pusztító hatásától megóva őrzi meg. Ugyanez a helyzet Belsősomogyban is, a lápszemek itt is saját mikroklimájuk hatása alatt álló megannyi különleges élőhelyek. A lápvegetációnak hasonlóan ősi eredete, valamint a homok különleges talajtani természete az oka annak, hogy a Rétyi Nyír és Belsősomogy lápjainak növényvilága annyira hasonló.

A legfeltűnőbb megegyezés a mohák sorával kezdődik. A Rétyi Nyír mohái közül mindeddig csupán két *Sphagnum*-faj volt ismeretes. Magam különös figyelemmel vizsgáltam a Nyír moháit. Természetes dolog, hogy egy egynapos kirándulás csak nagyon vázlatos képet adhat a terület mohaflórájáról. Még így is feltűnő azonban, hogy a Nyír égereseiben és lápjain gyűjtött fajok csaknem kivétel nélkül a belsősomogyi megfelelő helyeken is élnek és ott éppolyan jellemzőek, mint Nyírben. A Rétyi Nyírben Moesz G. két tőzegmoha fajt talált, magam hármat. Ezek közül a *Sphagnum inundatum* és a *Sph. subsecundum* a Nyír és Belsősomogy közös fajai, a harmadik, a *Sph. centrale (Sph. subbicolor)* viszont Somogyban hiányzik. Közös mohák az égeresekben: *Dicranum Bonjeani, D. montanum, Pohlia nutans, Aulacomnium palustre, Climacium dendroides, Thuidium delicatulum, Plagiothecium Ruthei, P. silvaticum, Catharinaea undulata, Polytrichum gracile.* A Rétyi Nyírben találtam továbbá *Eurhynchium rusciforme*-t is; ez Belsősomogyban még bizonyára elő fog kerülni. Viszont feltűnő, hogy a Belsősomogy több pontján jellegzetesen megjelenő *Leucobryum glaucum*-ra a Nyírben nem akadtam rá, hiányzanak továbbá itt — legalább egyelőre — a Baláta jellegzetes úszó *Riccia*-féléi *(Riccia fluitans, Ricciocarpus natans).*

A Nyírben egy állandó vizű medencében pompás úszó lápot is láttam. Ezt zsombékoló sások alkotják, melyek nincsenek a tavacska fenekén legyökerezve, hanem egymáshoz fonódva a tó színén úsznak. Ez az úszóképződmény az ember súlyát, sőt több emberét jól elbírja, de szélén súlyunk alatt lesüllyed. Az úszó láp széle nem ér a tó partjáig, úgy hogy szabad víz-öv veszi körül. Ezen az úszó lápon találtam meg a Nyír legérdekesebb növényeit: *Sphagnum subsecundum* (másutt is), *Sparganium minimum* (csak itt, a zsombékok közt, oly környezetben, mint a Baláta tó szélén), *Comarum palustre* (tömeges), *Cicuta virosa, Utricularia Bremii* (új a Rétyi Nyírben), *Lysimachia thyrsiflora* (másutt is). Valószínűleg ilyen helyen él az *Aldrovanda vesiculosa* és a *Caldesia parnassifolia* is, melyeket magam nem találtam meg. A felsorolt növények közül a *Lysimachia thyrsiflora* és a *Cicuta* kivételével valamennyi érdekesség Belső-

somogy lápjain is él, sőt a *Sphagnum* kivételével valamennyi a Baláta tó lápjának is nevezetessége (*A Sphagnum* Somogyban más termőhelyen él, a Balátánál nincs *Sphagnum*-előfordulás).

A lápok flórájának meglepő hasonlóságát még tovább fűzhetjük. Ilyen mindjárt egy kis boglárka, a *Ranunculus flammula*. Ez a Nyírben ép oly közönséges, mint Belsősomogyban. Ez a növény tapasztalataim szerint az éghajlatra nagyon érzékenyen reagál. A hegyvidéken (Kárpátok) nagyon elterjedt és mindennapos jelenség. A párásabb és nem aszályos klíma határáig, az Alföld széléig leereszkedik, itt azonban hirtelen elmarad. Ez a jelenség legfeltűnőbb Bereg megyében, ahol a hegyvidéken közönséges, leereszkedik a Beregszász alatti síkságra is, de a Nyírség lápi reliktumokban gazdag területén már mégis tökéletesen hiányzik. Ugyanígy ereszkedik le nyugat felől Belsősomogy területére is, de azt a szorosabb értelemben vett Alföld felé már nem hagyja el. A Rétyi Nyírben teljesen otthonos.

A Rétyi Nyír és Belsősomogy égereseit kizárólag az *Alnus glutinosa* alkotja, a festői nyíresek a Nyírben kizárólag a közönséges (kopasz) nyírből, a *Betula pendula*-ból állanak. A pelyhes nyírt (*Betula pubescens*) a Nyírben sem M o e s z G., sem magam nem találtuk, Belsősomogyban viszont több ponton előfordul.

A lápok és égeresek közös elemei közül feltűnnek még a *Potamogeton gramineus, Carex echinata, Salix rosmarinifolia, Geranium palustre, Elatine alsinastrum, Epilobium palustre, Peucedanum palustre, Hottonia palustris, Menyanthes trifoliata, Veronica scutellata, Pedicularis palustris, Utricularia vulgaris, Galium uliginosum, Achillea ptarmica, Cirsium palustre* stb. Nagy a megegyezés a nedves homok, tópart s általában a kiszáradó laposok növényvilágában. Itt közös elemek a *Pycreus flavescens, Heleocharis acicularis, H. ovata, H. carniolica, Carex Oederi, Myosurus minimus, Potentilla supina, Hypericum humifusum, Peplis portula, Centunculus minimus, Limosella aquatica, Lindernia pyxidaria, Gnaphalium uliginosum* stb. A Rétyi Nyír néhány nevezetesebb növénye az ilyen kiszáradó tófenekeken és a tavak partján Belsősomogyban hiányzik, de közvetlenül Belsősomogy szélén, a Dráva egykori árterületén már megvan vagy megvolt. Ilyenek a *Schoenoplectus mucronatus, Sch. supinus* és az *Elatine triandra* var. *ambigua*.

A Rétyi Nyír lápi és láperdei növényei közül a Somogyban hiányzók részben hegyi növények. Belsősomogyban hiányzanak: *Sphagnum centrale, Nephrodium cristatum* (magam a Rétyi Nyír egy tava partjának égeresében akadtam rá, hasonló helyen szedte előbb U j v á r o s i M.), *Botrychium lunaria, B. multifidum, Sparganium simplex, Carex lasiocarpa, C. Bueckii, C. rostrata, C. diandra, C. Goodenowii, Polygonum bistorta, Drosera rotundifolia, Circaea alpina, Pyrola rotundifolia, Chimaphila umbellata, Vaccinium vitis idaea, Lysimachia thyrsiflora, Achillea distans, Senecio fluviatilis, Hierarcium aurantiacum*. Ebben a

felsorolásban a láperdei növények mellett néhány erdei növény is szerepel.

Belsősomogy lápi és a lápokat kísérő vegetációjában nem sok olyant találunk, melyek a Rétyi Nyírben hiányzanak: *Leucobryum glaucum, Nephrodium thelypteris, Ophioglossum vulgatum, Carex pseudocyperus, Betula pubescens, Montia minor, Dianthus barbatus, D. superbus, Spiraea salicifolia* (a Székelyföld több más pontján, így Kommandón is előfordul), *Radiola linoides, Ludwigia palustria, Hydrocotyle vulgaris, Succisella inflexa, Knautia drymeia* stb. Ezek egy része, pl. a legutóbbi, egyáltalában nem lápnövény, de Belsősomogyban a lápokat kísérő nedves ligeteket lakja, mindég azok nyomában bukkanunk rá.

A teljesség rovására menne, ha nem hivatkoznánk az összehasonlított két terület növényzetének néhány egyébként közönséges, de olyan növényére, mely tömegével a táj physiognomiájára nagyobb hatással van. Ilyen a mindkét területen tömeges sasharaszt *(Pteridium aquilinum)* és más páfrányok *(Nephrodium filix mas, Athyrium filix femina)* tömege, a boróka *(Juniperus communis)*, a homokpuszták hamúszínű mohája, a *Rhacomitrium canescens*. Megegyező az erdőszéleken, ilyen alacsony termőhelyen kivételes jelenségnek tekintendő szőrfű *(Nardus stricta)*, hű kísérőjével, a *Sieglingia decumbens*szel együtt, a korpafű *(Lycopodium clavatum)*, a homokbuckákon továbbá még a gyopár *(Antennaria dioica)* és a homoki gyopár *(Helichrysum arenarium)*. Hasonló képet nyujtanak a kökörcsinek, de Somogyban a *Pulsatilla nigricans*, a Rétyi Nyírben a *P. australis* él. Itteni kísérője, a *P. patens* állítólag Somogyban is előfordul, bár évek óta hiába keressük. A Rétyi Nyír homokjának kis zanótja, a *Cytisus ratisbonensis* bizonyára éppúgy a *C. cinereus* Host. nevű alakhoz tartozik, mint az alföldi és legalább részben a somogyi. Ezzel szemben Belsősomogy homokjának baltikus szinezetet adó *Weingärtneria canescens, Thymus serpyllum* (typus), továbbá az *Aira capillaris, A. caryophyllea, Moenchia mantica, Verbascum floccosum* stb. fajai, melyek a somogyi homokon igen jellegzetesek, de inkább délies flóraelemek, a Rétyi Nyírben teljesen hiányzanak. Ezek helyett a Rétyi Nyír buckáit a *Scleranthus dichotomus, Silene armeria, Dianthus puberulus*, a *Linaria dalmatica* ssp. *transsilvanica* és var. *Moesziana* Soó díszítik, melyek a Dunántúlon teljesen hiányzanak.

Belsősomogy erdeiben fontos szerepet visz a kocsányos tölgy *(Quercus robur)*, ebből a Rétyi Nyírben csak pár fa akad.

A megegyező jelenségek okai jórészt a homok sajátos edafikus tulajdonságaira, a kialakuló mikroklimatikus viszonyokra vezethető vissza. A különbségek oka kettős, egyrészt a két terület eltérő földrajzi fekvésében, másrészt az ezzel karöltve járó s az általános klímában mutatkozó elég lényeges különbségben keresendő. A Rétyi Nyír tengerszínfeletti magassága nagyobb és klímája csapadékosabb, párásabb s hűvösebb is.

Hazánkban homoktalajon még a Nyírségen és a Duna—Tisza közén is vannak hasonló területek, az ezekkel való hasonlóság

azonban már kisebbszerű. A Nyírség lápjaihoz jobban hasonlít a Gyergyói medence lápja, amire az *Evonymus nana* kapcsán mutattam rá.

*

Irodalom.

Boros Á.: A drávabalparti síkság flórájának alapvonásai, különös tekintettel a lápokra. Magy. Bot. Lapok. 23. 1924. 1—56.

Boros Á.: Adatok Somogy vármegye flórájának ismeretéhez. Vasi Szemle 3. 1936. 79—86.

Boros Á.: Az Evonymus nana Magyarország flórájában. Mathem. és Természettudományi Értesítő. 61. 1942: 736—745.

Moesz G.: A Rétyi Nyír növényzete. Magy. Bot. Lapok 9. 1910. 333—59.

Moesz G.: Brassó vidékének és a Rétyi Nyir Cyperacea-i. Növénytani Közlemények 7. 1908. 182—191.

Soó R.: A Székelyföld flórájának előmunkálatai. Kolozsvár, 1940.

Ujvárosi M.: Érdekes páfrányelőfordulás a Rétyi Nyiren. Borbásia 3. 1941. 36—7.

Vajda L.: Újabb adatok Magyarország flórájához. Bot. Közlem. 34. 1937. 77.

*

BOROS Á.: *Ein Ebenbild des belsősomogyer Sandgebietes im Széklerland.* (Ein floristischer Vergleich.)

In dem Háromszéker Becken (Siebenbürgen, Széklerland) bei Réty befindet sich ein kleines Sandgebiet, das von *G. Moesz* floristisch erforscht wurde. Dieses Sandgebiet ist nicht grösser als 5 km², liegt in cca 500 m Höhe, besteht aus einer Reihe von Sandhügeln, kleineren und grösseren Lacken und aus versumpften Vertiefungen. Diese Moorflecken sind von Erlengebüschen umkränzt und haben eine sehr interessante Moorflora. Die Flora der Moore und der Moorwälder hat eine auffallende Ähnlichkeit mit der Flora der Sandgebiete Transdanubiens im Komitate Somogy. Besonders die Arten *Aldrovanda vesiculosa, Caldesia parnassifolia, Comarum palustre, Sparganium minimum,* ferner *Sphagnum subsecundum, S. inundatum, Dicranum Bonjeanii, Aulacomnium palustre, Plagiothecium Ruthei, Polytrichum gracile, Ranunculus flammula, Epilobium palustre, Peucedanum palustre, Hottonia palustris, Menyanthes, Pedicularis palustris, Achillea ptarmica* sind diejenigen Arten der beiden Gegenden, die gemeinsam sind. Auch die Flora der Ufer der Teiche, des nassen Sandes hat viel gemeinsames, z. B. *Heleocharis ovata, H. carniolica, Hypericum humifusum, Centunculus, Lindernia* etz. Dagegen fehlen im Komitat Somogy manche moorbewohnenden Arten, die im Rétyi Nyir vorkommen, wie *Sphagnum centrale, Nephrodium cristatum, Botrychium multifidum, Carex lasiocarpa, C. rostrata, Drosera rotundifolia, Circaea alpina, Lysimachia thyrsiflora, Achillea distans, Senecio fluviatilis, Hieracium aurantiacum* etz., und im Rétyi Nyir fehlen fast völlig die charakteristischen südlichen und baltischen Arten von Somogy, die in den Wäldern und Sandpuszten dort so grosse Rolle spielen. Es gibt auch einige Moorpflanzen, die im Komitate Somogy heimisch sind, im Rétyi Nyir aber fehlen, z. B. *Betula pubescens, Spiraea salicifolia, Ludwigia palustris, Hydrocotyle, Succisella inflexa* etz.

Die Ursache der Übereinstimmung liegt offenbar in den speziellen Eigenschaften des Sandbodens, in den in kleinen Räumen entstehenden mikroklimatischen Verhältnissen, die trotz den ziemlich verschiedenen makroklimatischen Verhältnissen der beiden Gegenden, floristisch ähnliche Moorvegetation zustande bringen. Die Verschiedenheit der Flora des Sandes und der Wälder der beiden Gegenden entsteht durch die verschiedenen geographischen Lagen und abweichenden Klimate.

Egy barokk költő verse Vas megyéről 1740-ből.

A budai Orsz. Levéltár dominikánus iratai között fekszik egy köteg: *P. Füssi Pius* dominikánus hagyatékából.[1] Ebben az iratkötegben nagyon sok adat lappang a XVIII. század eleji Vas vármegyéről. A szerző, P. Füssi huzamosabb ideig működött Vasvárott és Szombathelyen[2] és korabeli megfigyeléseit feljegyezte szinte az egész vármegyéről. Különben Komáromban született református szülőktől, akik tehetséges gyermeküket papi pályára adták. Tehetségére felfigyeltek előljárói, és Hollandiába küldték tanulmányai elvégzésére. Itt sajátította el a héber nyelvet, amelyet később oly sokat használt a rendi studiumban.[3] Visszatérte után *padányi Biró Márton* veszprémi püspök hatására katolizált és dominikánus lett. Mint ilyen Bécsbe került tanulmányai elvégzésére. Könyveinek egész sorát ismerjük,[4] amelyek közül egyik-másik hét kiadást is megért. Vasvárott alsóbb gimnáziumot épített, amelyben a rend tagjai tanítottak. Vasvár plébániáját ő vette át véglegesen a rend számára, és saját maga 12 évig vezette is.[5] Vácott, ahol házfőnök volt, halt meg és az ottani dominikánus templom (ma a városi plébániatemplom) kriptájában van eltemetve.

A kéziratcsomó a váci kolostornak II. *József*-féle feloszlatása alkalmával került először a kamarai, majd az Orsz. levéltárba.[6]

A „Rövid emlékezet" 1740-ben íródott, és voltaképen a nagy szervező munkájának versbeszedése. Vasmegye községeiben a barokk kor fellendülő Mária-kultusza ekkor hozta létre a szombathelyi dominikánusok vezetése alatt álló Rózsafüzér Társulatokat, úgyhogy P. Füssi költői lelkülete érdemesnek találta az elindulás buzgóságát versformában megörökíteni.

A vármegye területét csak kétszer hagyja el benne: a 7. versszak-

[1] Orsz Levéltár: Acta Dominicanorum: Fasc. 32.

[2] Fehér Mátyás O. P.: A hétszázados vasvári Szent Domonkos-rendi kolostor története. Bp. 1942. 147.

[3] Nemzeti Múzeum irattára: Fol. Lat. 2040.

[4] P. Fehér Mátyás: i. m. 171—176.

[5] Catalogus defunctorum O. P. 12.

[6] Országos levéltár: Acta Dominicanorum Fasc. 32. feljegyzése.

ban, amikor „Szombathelytől talán három órát" mér, hogy megemlékezhessen a bükkiek „kegyes vérek"-ről. Másodizben pedig amikor szülei származási helyét, a komárommegyei *Füss községet örökíti meg.*

RÖVID EMLÉKEZET

Vas Vármegyében lévő némelly Helységekről, melyekből a Szentséges Rósáriom Congregatioja Szombathelyen a Tisztelendő Pater Dominikánusoknál segitetett.

Az Ezer hat Százhoz harminz nyolcz tétetett,
Domonkos Szerzete hogy odavétetett,
A hol Szombathelyen Szent Márton született,
Mellynek Fundatiót az Erdődi Ház tett.

Bé-ment ez Szerzettel az Rosáriom is,
És annak Leg-fővebb Szent Társasága is:
Ezt kedvesen vevén Szombathely s mások is,
Véle sok jót töttek ezek s amazok is,

Meg-nem számlálhatok ugyan mindeneket,
A kiknek ez vette szép segitségeket,
De ahol ismértem én kegyes kezeket,
Itten rövideden fel-tészem ezeket.

Először is nevét emlitem A c s á d n a k,
Némely kegyes kezek itt találkozának,
Melyek adakoztak az Isten Annyának,
Gyarapitására Szent Társaságának.

Azután A p á t i tőlem emlitetik,
Mellynek A s s z o n y f a is melléje tétetik:
A Szent Szüz ezeknél hiven tiszteltetik,
S ezen Társasága gyakran segitetik.

Olly irgalmas Szivek B o g á d-ban is vadnak,
Akik alamizsnát ide sokszor adnak:
Sokan B u c s u-ban is elémbe akadnak,
A kik jótéteményt ettől nem tagadnak.

Itt a Vármegyéből kevéssé kitérek,
Szombathelytől talán három órát mérek:
B ü k a neve, holott jó lelkekhez érek,
Kiknek a Szent Szüzhöz vagyon kegyes vérek.

Amott Keresztesnél meg ne vesdd C s a t á r t is
Ezen Társasághoz Jótévő volt ez is,
De emlékezetben legyen Puszta-Csoó is,
Ez is ezzel jót tött, ha nem gondoltam is.

D ő m ö t ö r i b e n is hijában nem jártam
Némelly Kegyeseket mert ottan találtam,
Kiknek tárházokból nyertem amit vártam.
Isten nyugossza meg! Egytől már megváltam.

Egerszeg égre égsz, neveddel mutatod
A bötük helyét ha megváltoztatod:
Azért, hogy égbe érj, javaidat adod,
Ez Társasághoz is gyakorta juttatod.

Füs, noha az messze van ez Vármegyétől
Tégyük ide mégis, mert származott ettől,
Ki itt szolgált, a mint ki-telt erejétől,
S örömest közlötte, a mit vett Istentől.

Gór, Heriny, s Hériház és a Jáki Helység
Kámonyi s Kovátsi Istenes jó Népség,
És amaz irgalmas Körmöndi Nemesség,
Ezen Társaságnak vala nagy segitség.

Küszeget se mondja senki kőszivü-nek,
Én ezt tapasztaltam nagy kegyességünek:
Lékát is találtam irgalmas kezünek
Ez Társaságához a Szentséges Szüznek.

Tovább Molnárit is innét ki nem vészem,
Sőt méltó bötükkel nevét idetészem:
Alamisnájára mert jó emlékezésem,
Mellyet meg — hálálni el sem feledkezem.

De Nárai-ban is vadnak és Oladban,
S ama Saár-vár mellett lévő kegyes Patyban,
Péteri, Polányi s Pösei házakban,
Kiknek részesültem alamisnájokban.

Rohonczra elmenvén, ott sem vallottam kárt,
Szerentséssen jártam, midőn láttam Saár-várt,
Itt jó grófném ajtót előttem bé- nem zárt,
Ez épitetett egy szép Rosáriom oltárt.

Kár, hogy halál lőtte oly hamar mérgesen,
Kinn még most is sirnak sokan keservesen.
S vélem néki mondgyák gyakorta szivesen:
TERÉSIA tsontya nyugodgyon tsendesen.

Sároslak is pedig gyakortta Sennyével,
Ugy Surány Söptével s Szécsény Szelestyével
Szent-György, Szent-Ivánfa, Szent-király népével
Ezen Társasághoz voltak kegyes szivvel.

Szombathelyt az égig méltó fel-emelni,
Mellytől tapasztaltam sok jókat ki-telni:
Jó akarattal nem mertem már élni:
mert elég nem valék nékik meg-felelni.

Annyi jót nem lehet sohol fel-találnom,
Mellyekért bár tovább lehetne szollgálnom:
De ha kedvesimtől meg kelletik válnom
Nem szünök a sok jót nékik meg-hálálnom.

Tanát s Táplánfát is azok közé tészem,
A kiknek gyakorta segítségét vészem.
Taródházáról is el nem feledkezem
Sőt Grátiáiról holtig emlékezem.

Ezen Taródháza Adó Tárház lészen,
Ha ki némelly bötüt másik helyett vészen.
Melly-is, hogy illy tárház, sok jel vallást tészen:
De azt meg-hálálni meg is emlékezzen.

Kiki velem néki minden jókat kérjen:
Minden vigasztalást, hogy Istentől nyerjen,
Ellenkezőinek szive hozzátérjen,
Semmi gonosz néki ártani ne merjen.

Toronnyal az Isten a jóért jót tégyen
Áldott légyen, midőn ki-avagy bé-megyen.
Tömörd is szerentsés mindenkoron legyen,
Semmi veszedelem kárt neki ne tegyen.

Szerentse s oltalom vala a „TAV" jel
Ha vissza olvasod, Vát illyen jelt visel:
Isten tartsa tehát s álggya meg mindennel,
Hogy többször is még jót tégyen a szegénnyel.

Nagy erő rejtetett az ötödik számban,
A-mint fel találluk gyakran az irásban:
Értethetik pedig az illy bizonyságban
Az öt Tized melly van a Rosáriomban.

Mert eddig mindenképp az tapasztaltatott,
Hogy ez öt tizednek nagy erő adatott.
Már sok ellenséget ez meg-futamtatott,
Nagy veszedelmektől sok Helyt épen tartott.

Az első betüje Vép-nek az öt számban
Ezen öt tizedet foglallya magában:
Vép tehát ép legyen ez Öt oltalmában,
A Rosáriomnak győzetlen Tornyában.

Ennek Társasága innét segitetett,
Sőt a Szent Szerzet is ez Háztól nagy jót vett:
Mert néki Templomot s Klastromot épitett,
Áldgya meg az Isten, ki vele illy jót tett.

Vörös-vár is pedig irgalmas társ ebben,
Melly is vagyon nálunk nagy emlékezetben:
A Szerzethez vagyon szeretet szivében,
És a Társaság is vagyon kegyelmében.

A Rósáriommal Blánka egy Fiunak
Annyjává lött régen Szent Lajos királynak
Azon Rosáriom adgya Vörös-várnak,
Hogy életét lássa sok szép Uri Ágnak.

A két Uj-falu is ide sokat használ,
Az egyik Polánynál s más Szent Iványánál:
Már sok ajándékjok van a Társaságnál
Mellyet is hálálok, életem mig fenn áll.

Zarkaház, ahonnét szoktam sok jót venni
Első jót-tévőnk közt ez érdemel lenni:
De hogy nevét ide utól kelle tenni,
A bötük rendének ezt meg- kell engedni.

Még több Helyeket is ez jó Vármegyében
Fell-kellene tennem ez rövid versekben:
Mellyek most illy távol nem jutnak eszemben
De nevek fenn vagyon az élet könyvében.

Többire kivánom egész Vas-Vármegye
Sokféle áldásit hogy Istennek vegye:
Légyen bőven termő mezeje és hegye,
Mennyben is részessé az Ur Isten tegye.

Közli: *P. Fehér Mátyás O. P.*

•

Auszug. Ein Gedicht des Dichters aus der Barokkzeit P. Pius Füssi O. P. über dem Eisenburgerkomitat aus dem Jahr 1740. Der genannte Dichter hat lange Zeit in Szombathely gelebt und in dem Komitat viele Rosenkranz-Bruderschaften gegründet. Er hat seine weitausgedehnte Tätigkeit durch Gedichte verewigt. Eines seiner Gedichte befindet sich im Landesarchiv von Buda, zwischen den sogenannten „Acta Dominicanorum" Fasc. 32.

•

A születésnap megállapítása

a kereszteltek anyakönyvéből csak akkor ejthető meg bizonyossággal, ha az anyakönyv külön rovatot vezetett a születés és a keresztelés napjáról. A régi anyakönyvek — átlag a mult század közepéig — sajnos csak a keresztelés napját jegyezték fel. Ez gyakran azonos volt a születésnappal, gyakran azonban csak egy-két nappal később történt a keresztelés.

Példaként Szily János esetére hivatkozhatunk: a keresztelési anyakönyv tanusága szerint Szilyt 1735. aug. 30-án keresztelték meg. A nagy püspök életírói ennek alapján egyértelműen aug. 30-át jelölik meg születése időpontjául. Ezzel szemben bizonyos, hogy Szily aug. 29-én született. Hefelének 1791. aug. 27-én Szilyhez intézett leveléből tudjuk, hogy a székesegyház alapkőletétele Szily 56. születésnapján: 1791. aug. 29-én történt.

A fentiek alapján nem tartom kizártnak, hogy a keszthelyi Szendrey-emléktáblának Szendrey Júlia születésére vonatkozó adatai is (l. Pálffy László: Emlékezzünk Petőfiről c. cikkét a Dunántúli Szemle 1943. évfolyamában: 320—322. l.) megfelelnek a valóságnak. Célszerű volna a kérdést további kutatás tárgyává tenni.

Géfin Gyula dr.

Itt van a nép, megjött a Nép,
Vihar-irammal, Hadak Útján.
(Ady.)

Balatonkenesei szógyűjtemény.

agárcakölök: hajtás a földből a fa tövénél;
acskó: zacskó;
akkurátus: akaratos, makacs;
avitt: avult, régi;
ájer: levegő;
ávárkodik: búsul (nem ávárkottam sokáig, hanem megittam ekkét pohár bort);
barazdol: barázdál;
barátfüle: derelye;
babos: tarka;
bekap: elittasodik;
beásztogat: beáztat (ruhát);
betropál: 1. berug, 2. megijed, 3. beszarik.
bidli: éjjeli edény;
bidlikézik: éjjeli edényen végzi szükségét (szokásszerűen);
biling: szőlőfürt;
bocska: csobolyó;
boszonkodik: bosszankodik;
botoz: botra támaszkodva megy, járás-kelés közben állandóan használja;
bosnyáknyakú (tyúk, csirke): kopasznyakú;
böllenkedik: ellenkezik, ingerkedik;
bögőcs: bögöly;
böcörész: ingadozva, tántorogva jár;
böce: borjú;
bök: szúr;
bökös: göcsös;
bujákodik: bujkál;
bubacs: kicsi, növésben elmaradt (szép ez a disznó, de a többihő bubacs);
bukdos: bukdácsol;
cafat: lucsok, sár;
cafatos: lucskos, sáros;
cicerél: meghág, megbúboz (kakas tyúkot; tréfásan emberekre vonatkoztatva: csókolózik);
cinkus: huncut, ingerkedő;
ciha: vánkos-, dunyhahéj;
cihelődik: készülődik, öltözködik;
cigánvásár: lóvásár; a vásártérnek az a része, ahol a lóvásár van;
csóján: csalán;
csajda: görbe, ferde;
csalbanhanni: cserben hagyni;
csapfa: 1. a szapulló fenekén levő lyuk betömésére szolgáló hosszú fapálca; 2. a terménnyel telt véka tetejének a szélekkel egy vonalba való egyengetésére szolgáló egyenes bot;
cserfes: beszédes, csacska, fecsegő;
csicserél: 1. cicerél;
csig-lóg: időzik;
csomoros: csomós, száraz fa;
csöngű: csengő;
csömöge: kipréselt szőlő;
csuma: kóró;
csumás: a kukorica, ha nagy a kóraja és kicsi a csévéje;
dideg-dödög: elégedetlenkedik;

döglődik: heverészik;
dömmög: botra támaszkodva járkál, sétál;
dufla: dupla;
e-bitangol: elpazarol;
e-csiszeg-csoszog: botorkál (erőtlen, s mást nem tesz);
e-formádzik: elűt, nem hasonlít;
e-föcsél: elfecsérel, haszontalan dolgokra költi a pénzt;
egenyes, igenyes: egyenes;
egyebugya: formátlan;
eggyetmás: holmi;
e-kócificél: elkótyavetél, elpazarol;
e-kutyog: elballag;
e-következik: eltávozik, elmegy;
eladózik: eladogat;
e-lődögérez: lustálkodik;
elajákozik: eligérkezik (munkára);
esszeegyesül: összebarátkozik;
esszepászit: összeilleszt;
esszeeggyel: összekavar;
eszetöl: nézeget, vizsgál;
eszivell: eltűr;
e-veszelődik: elvész, elsikkad;
égzöngés: mennydörgés;
faeszű: nehéz felfogású, lassan gondolkodó;
fazik: fazék;
fejbenyom: fejbevág, fejbeüt;
fejreval ó: kendő;
fénótás: bolondos;
fedesztet: hágat;
fertá: sajtár;
fóka: falka (sok);
foskasziva: szilvafaj;
föcsöl: fröcsköl;
fölöstököm: reggeli;
fölöstökömöni: reggelizni;
főiperedik: felcseperedik;
garda: sovány (disznóra mondták);
gica: egy marék — mérték gyanánt (három gica cirok köll egy söprűhöz!);
gebickél: kapkod, kapaszkodik;
gönc: ruhanemű;
güzsmük: hazudozó;
győszködik: küzd, vesződik;
gyútós: gyufa;
gyűlőség: civakodás;
gyühint: suhint (ostorral);
gyügye: együgyű, gügye;
hakli-pakli: vacak, egyetmás;
hajadana: dalolás, éneklés, mulatozás;
hajkarász: hajszol, kerget;
heble: hebegő;
hejje-hejje: itt-ott;
hegyibe csuszott: a nád a házról (ráesett);
hijja van: hiányzik;
hibbog: inog;
hinár: aszott hasú, görbe hátú sertésre mondják;
istentelen (nagy): rettentő (nagy);
istentelenkedik: okvetetlenkedik, akadékoskodik;
ithun: itthon;
izes: édes;
jádzik: játszik;
jármosfejű: korlátolt, együgyű;
kajabál: kiabál;
kaját: kiált;
kajdász: kiabál;
katat: 1. kattog (a vonat), 2. zörög, motoszkál;
készli: egy ajtószárnyú szekrény;
kehes: beteges;
keszkenő: kendő;
kémél: kímél;
kikilóz: apránként kimér, elad;
kisarol: kizsarol;
kitraktál: megvendégel, mindenben kielégít;
kiriktiroz: kipusztít, kirág;
kitocsál: szétfröccsent;
kifarcinál: kigondol, kitervel;
kiiperedik: kimászik, kijön;
kiegyesül: kiegyezik;
kivir-kavar: keverget;
konfet: utóétel;
komót: kényelmes;
kommendál: ajánl, javasol;
kublizik: kuglizik;

korhó: korhadt;
kolontyol: harangozik;
kuksol, kupercol: guggol;
lamha: lomha;
lajterja: létra;
láccatós: mutatós, tetszetős;
lotya: sovány;
máva: mályva;
maca: hernyó;
méhel: műhely;
megvakul: a szőlőtőke, nem hajt ki, nem hoz szemet (rügyet);
megtojóz: megállapítja, hogy tojós-e a tyúk;
megáridál: megállít, feltartóztat;
megemberesedik: meghízik;
megemberkedik: megnő;
megagyal: fejbe ver, fejbe vág;
meglottyan: lesoványodik;
megmohókosodik: megcsömörlik;
megpicöl: megtisztít, megpucol;
megbuboll: megszid, megver;
megbuggyan: megsavanyodik;
megdeputál: megbeszél;
meghuzogat: megdörzsöl;
mező: fű (milyen mező van ezen a tallón!);
nyekereg: sír-rí (gyerekre mondják);
nyervákol: nyávog;
nyig-nyög: nyögdécsel;
nyiszle-nyoszli: sovány, beteges;
okosít: felvilágosít;
ortájoz: zsörtölődik, vitatkozik, felesel;
östörög: pöröl, veszekedik;
őröz: őriz;
paraszt-tál: cseréptányér;
patkáncédula: adófizetésre való intés;
pazderja: pozdorja;
pirhanyós: pirosas;
pilinga: képenge;
pittyeget: nem tetszik neki valami s lehúzza a száját;
pilis: a kenyérnek sütés közben kihasadt része;
porvál: pirongat;
pórhelt: takaréktűzhely;
pörcint: suhint;
purzsás: omlós;
ráesik: jut;
rakuzsgat: rakosgat;
részeg kerék: rossz, minden ide-oda mozog;
regnál: követelőzik;
rittyent-rottyant: rozzant, ki-be-düledező;
rostokol: vesztegel;
rosszas, rosszacska: rossz állapot-ban van, de még használható;
satrakata: dolgos, ritkán pihenő lány;
sajdít: sejt;
séremórál: csak látszólagosan dolgozik, piszmog;
sörénkedik: tevékenykedik;
száj: valaminek az eleje, bejárata;
szamaty: szemét;
szeles: meggondolatlan;
szemetel: permetezik, szitál az eső;
sziszereg: sziszeg (pl. ha erős a paprika);
sziszeg-szoszog: piszmog, lassan dolgozik;
szortyoktat: szeleltet (pipát);
tapickol: tenyerével vereget (vizet, sarat);
tapucs: papucs;
tarágyi: rendetlen;
tátyértos: rendetlen;
tejjebb: telibb;
tokanyos: ügyetlen;
tud hozzá: ért hozzá;
vacskos: vaskos;
vadvíz: pálinka;
várogat: sok ideig vár;
vijális: erős, egészséges;
virga: baj, nem kedvező esemény;
viggyan: villan (csak eggyet vigygyant az a fényes fene, asztán nem láccott semmi!);
zabi gyerek: törvénytelen gyerek;
zuhol: üt, ver;
zutyul: ráz, zötyögtet.

Az 1937—1941. években gyüjtötte és feljegyezte: *Dömötör Sándor dr.*

Alexandre Eckhardt: *De Sicambria à Sans-Souci.* Histoires et légendes franco-hongroises. Paris, 1943. P. 294.

Eckhardt Sándor különös érdeklődést és vonzódást táplál a honi s külföldi irodalmi emlékek iránt, amelyek a magyar-francia történelem viszonyáról hoznak vonatkozásokat. Kutatásairól eddig a folyóiratok és újságok hasábjain számolt be. Legújabb műve összegyűjtött tanulmányai egy részének foglalata.

Valamennyi fejezetben — kivált magyar szempontból — kortörténeti érdekességet tárgyal a szerző, s az olvasók részére a szó valódi értelmében a legkiszámíthatatlanabb kuriózumok darabjaival szolgál. Pedig Eckhardt sokkal nemesebb célkitűzéssel végezte azt az aprólékos és rengeteg időt igénylő feltáró munkát.

Vállalkozása — általános irodalmi szempontjainak kiválóságai mellett — elsősorban tudományos körökben illetékes megfelelő méltatásra. E helyen csupán kultúrpolitikai értékére utalunk. Midőn hangyaszorgalommal rengeteg ismeretlen adatot hoz felszínre, amelyek a magyar és francia mult sokrétű és állandó viszonyáról számolnak be, művelődésünk nyugatisága mellett érvel. Kimutatja, miben volt túlzó vagy képzelődésen alapuló a régi francia legendák, krónikák magyarságszemlélete. Ezek helyesbítésekor önismeretre is tanít, s okulásra hív fel. Nem nélkülöz a könyv olyan részleteket sem, amelyekben a szellemes francia ízes csemegére találhat.

A tudós egyetemi tanár e művét is csak őszinte elismerés és hála illeti.

Nyugat Abel.

•

A horvát művelődés ezer éve. *Horvat, Josip: Kultura hrvata kroz 1000 godina.* Zagreb, 1939. Tipografija D. D. u Zagrebu. 460 lap, 366 tábla. 8.°

A szomszédos horvát nemzeti fejlődés keresztmetszete a magyar kutatókörök előtt akkor vált igazán lehetővé, midőn a délvidéki visszatért részek könyvtárai, különösen a horvátnyelvűek megnyíltak a kutatómunka előtt. Ennek eredménye, hogy bár időrendben kissé megkésve, de mégis beletekinthetünk a déli szomszédnépek ezeréves fejlődésének menetébe, s itt-ott alkalom kínálkozik arra is, hogy a rólunk alkotott felfogást saját nyelvükön, nemzeti irodalmukból meríthessük.

H. munkája elején a horvát őstörténettel ismerteti meg olvasóját. Ázsiából, számos nép bölcsőjéből indult nyugatra a horvát nép, mely kezdeti művelődése fokán a pogányságban a világosság és sötétség szellemét féli, s harci élete is e világszemlélethez igazodik. A keresztény tanok teszik e népet is európaivá, mint számos fajtestvérét.

A népnév, a „hrvat" szó nem szláv eredetű. A nép neve Porfürogenitosnál houratoi néven olvasható, eredete iráni s jelentése: pajtás, barát.

Vándorlásaik közben a VII. században a fehér horvátok egyik ága hatalomhoz jut, s az iráni kultúremlékek továbbfejlesztésével erős társadalmi köteléket teremt, s ebből katonai hatalommá fejlődve a szervezettség legmagasabb fokára jut. A közösségi élet a társadalmi jogrend kialakítója, s így jön létre a „pleme", az egységi és a „bratstvo", a közösségi jogelv. Ennek lényege a segítés kötelezettsége s eredője az összetartás s az összetartozás erős tudata. Nyugat s kelet hatása is elkerülhetetlen. Heraklios császár halála a keleti egyház befolyásának végét jelenti. A VII. században, honfoglalásuk után közel fél évszázaddal már keresztények, s Bizánc és Nagy Károly császár fegyveres hatalmi vitájának színhelye a horvátság földje.

Nemzeti ellenállást jelent a glagolica-mozgalom, mely a kereszténység kezdeteikor a népnyelven mondandó istentiszteleti rendért folyik. A magyar királyok szerepe — mint a nálunk is közismert — Trpimir Zvonimir halálakor Szent László idején jelentős, midőn egy királya lesz a két államnak.

A magyar vonatkozások tárgyalását H. eléggé elkerüli; mindössze azt hangsúlyozza ki, hogy a magyar honfoglalás szállásfoglalói a Dráván nem jutottak túl. Bizánc hívását sejti a magyar honfoglalás mögött, s célként a németrómai hatalom gyöngítését véli. Ami a drávántúli honfoglaló magyar szállásokat illeti, meg lehet győződni Csánki munkásságából H. állításainak tarthatatlanságáról. Szent László horvátországi megszállásáról pedig azt olvassuk, hogy a magyar hatalom nem jutott túl a grozdi hegyvidéken. Talán túlzás lenne a bebizonyíthatóan nagyobb hatósugarú magyar megszállás értékét alábecsülni, hiszen a vatikáni adójegyzékekből ismert, hogy a fehér horvátok ősi földjét egészében foglalta el a H. szerint „nemzetét eláruló főnemességtől vezetett Szent László". Kétségkívüli tény, hogy nemcsak nemzeti hűségükről megfeledkezett horvátok, hanem a nyugati keresztény közösségben megmaradni óhajtó főurak is állottak e mozgalom élén, hiszen Ranke e kérdéseket a császári hatalomról írt tanulmányaiban többszörösen tisztázta. Igen helyénvaló azonban H. állítása, midőn beigazolja, hogy Kálmán magyar király dalmáciai hadjárata azért volt olyan eredményes, mert a grozdi hegyvidéken lefolyt csatában Petar Szvacsics, az utolsó horvát király hőshöz méltóan életét vesztette, s így a vezértelen királyság nehézség nélkül a magyar hatalom szerves részévé lehetett. Ügyes az a felismerése is, hogy a przemislai vereség után Kálmán magyar király visszaállította a horvát nemzeti önkormányzatot, s ezzel kinyilvánította, hogy nem hódítónak, hanem uralkodónak tekinti magát (Pacta Convecta) a horvát földön.

Az idők folyásán a bogumilokkal, majd a törökökkel folytatott küzdelmek emléke a horvát hősi dalköltészet számos szép darabja.

A horvátság a barokk korban ismeri meg az igazi elnyomatást. A nemzeti ellenállás vezetői „Petar Zrinski, Franjo Krsto Frankopan, Katarina Zrinska". Ők valamennyien a mi nemzeti történelmünknek is neves alakjai.

Az osztrák bosszúló megtorlás után csak a francia forradalom idején van ismét remény a szabadságra. A dalmáciai francia csapatok bevonulása horvát földön reményt keltett, majd keserű csalódást okozott. Gaj Lajos az első kiváló horvát szabadsághős. H. keveset s roppant megfontolással ír a szabadságharc alatti horvát-magyar ellentétről, Jellacsics(!) működéséről, majd a kiegyezés előtti horvát nemzeti szervezkedésről.

Ante Radics teszi igazán a horvát nemzeti élet vezéreleméve a parasztságot, s ezzel eljutunk az önálló nemzeti horvát államiság alapjaihoz.

H. érdekes és magyar szempontból értékes művének gerince ez az elv: a lélek, mely alszik. Ez volt a jugoszláv állami keretben élő horvátok eszmevilágának összegezése. Ezen a művön keresztül is látszik, hogy a jószándék, a tárgyilagosságra törekvés még a magyar szemmel másként ítélhető kérdé-

sekben is meglehet. (Fragmenti skulptura iz Zrinskoga grada u Čakovcu, 221—223. t.) Sajnos azonban, hogy H. nemzete magyar barátairól mitsem mond. Így sajnálattal vesszük tudomásul, hogy a nagy magyar horvát-kutatóról, Bajza Józsefről nem emlékezik meg a horvát nép barátainak felsorolásában. Ugyancsak hiányosnak mondhatjuk a mű szerkezeti vázát is, mert a munka nem ad választ arra a fontos kérdésre, mit adott s mit kapott a horvát nép szomszédaitól?

A nemzeti élet vajudásában, a horvát szabadság szárnybontogatásakor napvilágot látott mű még a délszlávizmus korhangulatát sugározza, de itt-ott előbukkan a független állami élet után való s valóban önálló történelmi fejlődésen nyugvó vágyakozás. Hisszük, hogy a horvát nép ezeréves művelődése a szabadságot az önállóbb fejlődés jegyében fogja a tökéletesebb, a teljesebb kibontakozás, a virágkor felé vezetni. *Fodor Henrik dr.*

•

Bisztray Gyula: *Író és nemzet.* Budapest, 1943. Révai, 436 l.

Bisztray, mint egy új kritikai szellem képviselője és időszerű esszétémák felvetője, egyik legegyénibb érdeklődésű írónk. Szerepében nem harcolni akar, hanem elsősorban világítani. Nem támadásra sorakozni, hanem őrséget állni nagy irodalmi alakjaink műveinek forrásainál. Ódon írások, tegnapi jelenségek, régi törekvések, mai beérések váltakozva lépnek elénk, s válnak láthatóvá érzékeny írói tollán. Nála az egykor élők arca nem anyagba merevedett relief. Ők is a történelem eseményei között éltek, vívódtak, alkottak, és — ma is tevékenyek.

Szemlélődésre és munkára elég neki a magyar látóhatár. Az irodalom mellett a történelmet is szemléli, mert azt tartja, hogy a magyar tollal eggyé vált a magyar kard. Ma már fakó értelmet kap lassan a modern jelző, ha írókat illetnek is vele. Bisztraynál ez másként van. Híve az irodalmi metamorfózis-elméletnek, de nem csupán kifejletében. Témáit és az egyes irodalmi korszakok alakjait a jelen síkjára feszítve nézi, boncolja s világítja meg. Ez az eljárása és ízlése nem öncélú. Távlataiban és egyetemében akarja szolgálni a nemzeti művelődést. S ezt így is teszi fölényes önuralommal és hivatlanul senkire követ nem dobó mértéktartással.

„Az író — mondja első tanulmányában — a modern szó értelmében az, akit tehetsége s szellemének teremtő tevékenysége íróvá avat, akinek írásaiban az ember és világ kölcsönös viszonya művészi formában nyer kifejezést." E definíciót kiegészíti még azzal a fogalmi bővítéssel, hogy az írónak cselekvő része van írásai révén a nemzeti műveltség kialakításában.

Bisztray öntudattal vállalja írói küldetésének feladataival járó kötelezettségét. Tanítva — nevel is. Mindegy neki, hogy a korábbiak (Apáczai Cseri, Kazinczy, Kölcsey) hagyományosan megfestett szellemi arcképén akar-e új vonásokat felmutatni, vagy olyan kérdéseket vet-e fel, melyeknek megoldásakor művelődésünk visszatérő problémahalmazát is oldozza; mindig és mindenképen szellemes és mély marad. Gondolunk itt pl. „Az olvasás művészete" c. tanulmányára, mely egy Kosztolányi-írásnak: „Az olvasók nevelése" kiegészítése, vagy a „Címkórság", „A magyar könyvkiadás gondjai" c. dolgozataira.

Legszebb tanulmányai talán a „Budavár visszavétele" és az „Utazás a Balaton írói körül" címűek; az elsőben irodalmi tájékozódását a történelem folyásába olvasztja fel, az utóbbiban nagyszerű irodalmi korképet ad a balatoni írók személyén és írásain keresztül.

Az „Író és nemzet" arról tanuskodik, hogy Bisztray a toll művészetével erjeszti példaadóan szellemi életünket. *Nyugat Ábel.*

Bognár Imre Ede O. S. B.: *Pápa településföldrajza.* Pápa, 1943. 154 l.

Nyolc évvel azelőtt Pápa már kapott egy nagyszerű könyvajándékot (Pápa megyei város multja, jelene és környéke. Szerkesztette: Dr. Tóth Lajos), mely kritikai megalapozottsággal dolgozta fel a város történelmét és helyrajzát a nagyközönség számára. A tudós bencés szerző, akinek Pápa szülővárosa, egyedül többre vállalkozott művével. A történelmi mult mellett vizsgálja a földrajzi adottságokat is, azonkívül a tájnyujtotta potenciák szerepét, melyek irányitóan befolyásolják a polgári rétegeződés kialakulását, egyben meghatározzák a lakosság életigényének főjellegét. Többéves kutatásának tartalékával s elsőrangú szintétikus érzékkel adja átfogó, egységes fejezetekben a felszín, talaj, növényzet, éghajlat életrajzát, majd a tájból kultúrvidéket létrehozó ember várostörténelmét rajzolja meg hat tanulságos fejezetben.

Pápa településföldrajza bár elsősorban szakmunka, ritka élményt nyújthat a nagyközönségnek is, mert a szerző történelmi és földrajzi szaktudását mindvégig lebilincselő és világos stílussal érvényesíti. Nemcsak Pápát érte ritka szerencse Bognár Ede munkájával, a nemzeti kultúrtörténet szempontjából is alapvető értékkel bír. Művét 27 ábra és egy térkép egészíti ki

Nyugat Ábel.

•

Géfin Gyula dr.: *A szombathelyi székesegyház.* Szombathely, Martineum Rt. kiadása.

Géfin Gyula legújabb, békebeli pompás színvonalon kiállított könyvének lényegét legjobban a szerző előszavának két mondata fejezi ki: „Szombathely székesegyháza egy rendkívüli teológiai tudással és ritka művészi érzékkel megáldott hatalmas elmének és kitűnően megválasztott, nagytehetségű művészeinek páratlanul egységes alkotása. Arra törekedünk, hogy a gazdag komplexumot megismertessük olvasóinkkal a maga egységében is, az egyes műalkotásokat külön-külön is, történetük, műértékük és teológiai jelentésük szerint."

Aligha van Magyarországnak még egy temploma, amely ilyen valóban teljes monografikus feldolgozással dicsekedhetnék. A legtöbb hasonló munkában egyik vagy másik tudományág szempontjai, általában a művészettörténeté, elnyomják a többi, nem kevésbbé lényeges szempontokat. A történész vagy művészettörténész sokszor elfeledkezik arról, hogy a templom mindenekelőtt Isten háza, ahol a művészi munka is csak Isten szolgálatában kap létjogosultságot. Géfin Gyula, aki mint pap maga is napról-napra éli a székesegyház örök liturgikus életét, egy pillanatra sem téveszti szem elől a lényeget. Könyvében minden szobor, kép, díszítés értelmet, jelentőséget kap. Megértjük, hogy a művészi érték nem öncél, hanem a felsőbb, szellemi jelentőség és érték, az Isten szolgálatára való hivatottság kifejezését szolgálja.

Mindez a legkevésbbé sem megy a történeti vagy művészettörténeti szakszerűség rovására. Kapossy Jánosnak, Paulovics Istvánnak és magának Géfin Gyulának előző munkái biztos alapot teremtettek az itt adott mintaszerű összefoglaláshoz. Az viszont természetes, hogy az egyes műalkotások egyetemes művészettörténeti jelentőségét méltató stílustörténeti és esztétikai fejtegetések nem kaphattak helyet e könyvben. Minthogy a mű célja az, hogy a székesegyházat mai valójában, mint személyes élményt tegye érthetővé és kedvessé, az ilyen messzire nyúló, csak néhány szakember előtt ismert anyagra hivatkozó kitéréseknek nem is érezzük hiányát.

A remélhető következő kiadásban a szerzőt egy elírás kijavítására kérjük. A 30. lapon egy helyen u. i. Ovidius áll Vergilius helyett. A sekrestye

Szent Család-képéről pedig meg kell jegyeznünk, hogy a Herzan-hagyaték leltárán alapuló szerzőmegjelölés: Guido Reni és tanítványa Elisabetta Sirani, több mint kétes. Guido Reninek ugyanis Giovanni Andrea Sirani, Elisabetta apja volt tanítványa, aki a nagymesternek több félbenmaradt művét fejezte be. Elisabetta Guido Reni halálakor (1642) még csak 4 éves volt. Művészetében tényleg erősen Guido Reni hatása alatt állott, hírnevét azonban talán nem is annyira művészetének, mint inkább tragikus sorsának köszönhette. 27 éves korában ugyanis szolgálója megmérgezte. Valószínű, hogy a Herzan-hagyaték leltárának Guido Reni és Elisabetta Sirani életrajzi adataival nehezen összeegyeztethető feljegyzése egy olyan legendás hiedelmet őrzött meg számunkra, aminő a művészegyéniségek kultuszát rendkívül buzgón ápoló olasz barokkban szép számmal szövődött az érdekesebb sorsú művészek emléke köré. Hogy a képalkotásban valójában mi része volt Guido Reninek vagy utódainak, ezt csak a későbbi restaurálások átfestéseinek eltávolításával lehetne megállapítani. *Bogyay Tamás dr.*

•

Pais László: *A Zala vízgyűjtőjének régi vízrajza.* (Magyarország földrajzi nevei 2. sz.) Budapest, 1942. 49 lap + 1 térkép. (Különnyomat a Magyarságtudományi Intézet Évkönyvének I. kötetéből.)

Megújuló történeti földrajzi irodalmunknak szép ígérete P. tanulmánya. A Zala vízgyűjtő területének a képét rekonstruálja a nagy lecsapolások, a táj döntő átalakulásának kora előtti időből. A kérdés a történészt, a geográfust és a nyelvészt egyaránt érdekli. Történeti jelenségek jobb megértéséhez, a települések elhelyezkedésének magyarázatához, a helynevek és a dűlőnevek helyrajzi hátterének megrajzolásához egyaránt szükséges a kultúrtájjá való végleges átalakulás ismerete.

A dolgozat két főrészre tagozódik. A második főrészben kéziratos térképek és levéltári anyag alapján kapjuk meg a Zala vízgyűjtő területének községeire vonatkozó „Adattár"-t, az elsőben az adattár alapján a táj képét a lecsapolások előtt, valamint a lecsapolás kezdeteinek vázlatos rajzát. P. dolgozatának módszertani újdonsága ebben az első részben van. Eddigi kutatóink nagyobbára megelégedtek az adattár elkészítésével, a dűlőnevek és helynevek vallomását már nem következtették ki, hanem ezt a munkát átengedték a nyelvészeknek. P. most a nyelvészeti eredményeket értékesíti a tájszemléletben. Külön ki kell emelnünk, hogy forrásainak nemcsak névanyagát hasznosította, hanem a táj jellemzésére egykor használt közszavakra is tekintettel volt. Így nemcsak dolgozatának nyelve vált zamatossá, hanem példát nyujtott helytörténeti forrásanyagnak több szempontból való kiaknázására is. *Mollay Károly dr.*

•

Remetei Filep Ferenc dr.: *Műtőtermi szolgálat.* A Rábavidék-nyomda és lapkiadóvállalat nyomása. Körmend, 1943. 172 oldal és XX műmelléklet.

Örömmel adok hírt Remetei könyvéről a Dunántúli Szemle hasábjain, mert munkája orvosi irodalmunk gazdagodását jelenti. — Munkája kevesek számára íródott és mégis mindenkinek szól. Ma az emberi egymásrautaltság korszakát éljük. Segíteni akarunk egymáson és segítenünk is kell. A segítés azonban csak akkor lehet eredményes, ha szakszerűen látjuk el azt. A műtőtermi segítség szakszerű elvégzésére taníť meg minket Remetei könyve. A mindent felölelő tudományos munkák szakemberek számára íródnak. Remetei könyve, mint maga is mondja, műtőnövendékek, műtősnővérek és műtőaltisztek számára írt útmutató. Különösen az utóbbiak számára értékes, mert könnyen érthető és mert a műtőaltiszteknek nincs idejük a szakmunkák át-

tanulmányozására, illetve megtanulására. Amire szükségük van, azt ügyes csoportosításban e könyvben megtalálják.

Először általános tudnivalókról, a polgári és sebészi tisztaságról világosít fel bennünket a szerző s a fertőtlenítésről. A különböző kötöző anyagok ismerete után bevezet a műtő titokzatos légkörébe, s a berendezéssel és ezerféle műszerrel ismertet meg szakszerűen, érthetően és a könyv végén bemutatott XX táblán szemléltetően is felsorolja a műtősnővér kötelességeit egy műtéti nap reggelén. Előkészítteti vele az általánosan használt, minden műtéthez szükséges műszereket, majd az egyes gyakrabban előforduló műtéteket véve sorra, a speciálisan használt műszereket is. A könyv végén recepteket és ismét általános tanácsokat ad az író.

Hiszem, hogy a szerző fáradozásának meglesz a gyümölcse, és a hosszú sebészi tapasztalat alapján gondosan megírt és összeállított munka nemcsak a műtőnövendékeknek és a vöröskeresztes tanfolyamoknak marad a tankönyve, hanem ott lesz a harctérre induló műtőszemélyzet ládájában is.

Dr. Smidt Lajos.

•

Sík Sándor: *Esztétika.* — I. k. A szépség. 327 l.; II. k. A mű és a művész. 429 l.; III. k. A művészet. 401 l. Szent István Társulat.

Sík Sándorban eddig inkább a költőt, a széles látókörű irodalmi szakelőadót és kiváló pedagógust láttuk. Esztétikája átlapozásakor mint tudós áll elénk. Amit e háromkötetes írói oeuvre-ben ad, jóval többre vall, mint melléktermékre, ha Sík szerénysége e jellemzővel látja is el három évtized rákészülésében, két évtizedes meditálásban és egy évtizedes intenzív munkálkodás kohójában fogant művét.

Ha az esztétika külső arányai mögé pillantunk, nem tudjuk, mit csodáljunk s értékeljünk jobban: a hatalmas anyagot rendszerezni tudó ritka készséget-e, a filozófiával pallérozott súlyos mondanivaló mindvégig friss áradását-e, vagy azt a fiatalos alkotóerőt-e, mely egy élet tudományos és művészi szenvedélyében — ha egyszerűsödött és áttetszővé vált is — nem tompult, nem hamvadt el. Síkot nemcsak egy elementáris erővel érkező szerencsés koncepció késztette az esztétika megírására, hanem egy idejében megészlelt — ma már réginek tűnő, de soha aktuálisabb — hiányra forduló érdeklődés is. S ez a félig öntudatlanul jövő, félig szembeszökő logikai kettősség magyarázza, milyen igényeket hivatott és képes ma az esztétika kielégíteni.

Az esztétikai rendszerek létrejöttét, így az adottét is, két filozófiai princípium, — itt, ha úgy tetszik, két élményi alap — mint végső eredő határozza meg. Az egyik az esztétikum átélése, mely szerves tartozéka, sőt létrehozója az élményi alapnak; a másik viszont a teleologikus szemlélet produktuma, az esztéta végső fokon történő filozófiai irányzódása: világnézete. Mindkettő heurisztikus princípium, s ezt követőleg ténymeghatározó elv, de míg az egyik a szubjektumra utal, a másik a vele szembenálló, relációs ellenpólus.

Három tétel a mű hordozója. Az első az esztétikai élmény önmagára épült aprioritását jelenti ki; a másik az esztétikai tartalom és forma között elválaszthatatlan egységet jelöl meg. A harmadik szerint az esztétikum — a tartalom, anyag és forma jelenléte révén — háromféle rétegeződésű, önmagába visszatérő posztulátum. „E három egyszerű igazság jóformán minden részletkérdésre rásugározza eligazító világosságát."

Sík megfogalmazásában az esztétikum nem egyéb egy közös esztétikai nevezőnél, mely a tartalom és forma „szemléletes, lényegkifejező és érzelmes egysége". Az esztétikum, az esztétikai a priori és a kettőt összekötő intuíció segítségével jutunk a Szép megismeréséhez. Amíg az első kötet tárgyalási

centráléját a Szép alkotja, addig a második kötetben a tartalom, anyag és forma háromsága kerül tüzetesebb vizsgálódás tárgyává. „A mű és művész" viszonyának boncolásakor dolgozik a szerző a legélesebb filozófiai hatósugarakkal. A kanti transzcendentális esztétika az empirikus szemléletben elvonással dolgozik, és elkülöníti egymástól az anyagi és formai elemet. Sík eltér a kanti felosztástól, amennyiben a tartalmi elemet még az első kettőhöz csatolja és érvényét igazolja. Általában Kant terminologiája felfelcsillan fogalomkifejtéseinél, de partikuláris jelentéstartalommal.

Legszubjektívebb „A művészet"-ről szóló rész. Bár tartalmi rétegeződésében e könyv is egy óriási inventárium, melyen lehetetlen nem észlelni bizonyos lombikszerűséget, eklektikus hangszerelést, — a szerző a kritikai realizmus egy neménck mondja ezt — legbeszédesebb dokumentuma marad Sík esztétikai világnézetének. Szerinte az esztétika leginkább azoktól várhatja a maga lényének megvilágítását, „akiknek egész élete nem más, mint ennek a lényegnek állandó tapasztalása". Ezért, másokkal ellentétben, a síki esztétika épületében némileg alárendeltebb szerepet tölt be a filozófiai gondolatanyag a valamennyi művészet talajába elágazó esztétikai élményhalmazzal szemben.

E tekintetben kell mérlegre tennünk és megsejtenünk az Esztétika értékét, amely tudományos, egyszersmind gyakorlati vonatkozásban mintaszerű felfogást és érdekes megoldást képvisel. Reméljük, nemcsak az irodalom és művészet szerelmeseinek — elsősorban nekik van szánva — lesz magna chartájává, de esztétikai irodalmunk is ünnepi ajándékot köszönthet és könyvelhet el benne. *Nyugat Ábel.*

*

Szalay László: *Barátunk és ellenségünk az állat.* A magyar könyvbarátok részére kiadta a Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. Budapest, 1943. 1—252 oldal, 48 táblára nyomott és 122 szövegközti képpel.

A munka szerzőjét szinte felesleges a Dunántúli Szemle olvasóinak bemutatni. Dr. Szalay László hosszú évekkel ezelőtt a szombathelyi premontreiek gimnáziumában diákoskodott és ott is érettségizett. Ma a Nemzeti Múzeum állattári osztályának igazgató-őre és a budapesti egyetem magántanára. Gazdag tudományos munkásságra tekint vissza, de nemcsak szaktudományának szűk területén működött, hanem ahol csak lehetett, ismeretterjesztő közleményekkel is hozzájárult kedves tudományunk népszerűsítéséhez. Most megjelent gazdagon illusztrált könyve is ezt a célt szolgálja. Felvonulnak benne a hasznos és káros állatok, kicsinyek, nagyok egyaránt; beszél az ember őskorba nyúló foglalkozásairól, a halászatról, vadászatról, az állatokból nyert ipari anyagokról és gyógyszerekről, a mező és erdőgazdaságok kártevőiről és hasznos barátainkról. Az ember állati ellenségei közül megemlékezik a mérges állatokról, az élősködőkről és a különböző kórokozókról. Bár a szerző óriási anyagot gyüjtött össze, műve mégsem lexikális, fárasztó adathalmozok tömege, hanem érdekes vezető és vonzó olvasmány. Komoly elmélyülés és könnyed előadásmód: ebből a látszólagos két ellentétes tulajdonságból tevődik össze Szalay sajátságos, egyéni stílusa, mely észrevétlenül köti le és bilincseli magához az olvasót. A rendkívül hasznos munkát még élvezetesebbé teszi a bőséges képanyag, kár azonban, hogy a különböző képek nem mind sikerültek egyformán. Igen szemléletes rajzok mellett egészen gyenge ábrázolások is akadnak köztük, s a táblák képeinek sorrendszerinti összeválogatása sem mondható mindig szerencsésnek. Ezek a kisebb szépséghibák azonban semmivel sem csökkentik a fínoman, kellemesen kiállított mű értékét. Sajnálatos, hogy az Egyetemi Nyomda a könyvet kizárólag a könyvbarátok részére készítette el, s így könyvárusi forgalomba nem került. *Wagner János dr.*

SÁGHEGYI

BAZALTBÁNYA RT.

ALSÓSÁG—CELLDÖMÖLK

TELEFON: 16. SZÁM.

M. kir. postatakarék-pénztári számla: 37922.

Martineum Könyvnyomda Rt. Szombathely. Felelős nyomdavezető: Maitz F.

TARTALOM.

RÖG ÉS LÉLEK.

Reiszig Ede dr.: Vas vármegye főispánjai Zsigmond király uralkodása alatt ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 81
Végh Gyula: Bozsok ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 89
Horváth Kálmán dr.: Akacs Mihály és a nagyunyomi Akacs-család ___ 100
Egyed Ferenc: Göcsej népessége a XVIII. században ___ ___ ___ ___ 108
Kós Károly dr.: A züricvölgyi gerencsérség ___ ___ ___ ___ ___ 118
Koltai Vidos Géza: Vas vármegye neves katonafiai ___ ___ ___ ___ 133
Boros Ádám dr.: A belsősomogyi homokterület mása a Székelyföldön 139

IGE.

Rezek S. Román: Gyónás ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 99
— —: Zeng a nyár ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 101
Érsekújvári Lajos: Miért fáj? ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ ___ 131
Zsámboki Lajos: Kurityák Márton temetése ___ ___ ___ ___ ___ 132

ASZTAG.

P. Fehér Mátyás O. P.: Egy barokk költő verse Vas megyéről 1740-ből 145
Géfin Gyula dr.: A születésnap megállapítása ___ ___ ___ ___ ___ 149

TULIPANTOS LÁDA.

Dömötör Sándor dr.: Balatonkenesei szógyüjtemény ___ ___ ___ ___ 150

ŐRSÉG.

Nyugat Ábel: Alexandre Eckhardt: De Sicambria à Sans-Souci ___ ___ 153
Fodor Henrik dr.: Horvat Josip: A horvát művelődés ezer éve ___ ___ 153
Nyugat Ábel: Bisztray Gyula: Író és nemzet ___ ___ ___ ___ ___ 155
— —: Bognár Imre Ede: Pápa településföldrajza ___ ___ ___ ___ 156
Bogyay Tamás dr.: Géfin Gyula dr.: A szombathelyi székesegyház ___ 156
Mollay Károly dr.: Pais László: A Zala vízgyüjtőjének régi vízrajza 157
Smidt Lajos dr.: Remetei Filep Ferenc dr.: Műtőtermi szolgálat ___ 157
Nyugat Ábel: Sík Sándor: Esztétika ___ ___ ___ ___ ___ ___ 158
Wagner János dr.: Szalay László: Barátunk és ellenségünk az állat ___ 159

Következő számunk 1944. július 1-én jelenik meg.

Megvételre keressük:

a Vasi Szemle I—VI. és a Dunántúli Szemle VII. évfolyamának összes számait, az Ethnographia V. és XI., a Néprajzi Értesítő I. évfolyamát, továbbá: Pável Ágostonnak „Vak völgy ölén . . ." c. verseskötetét. A Vasi Szemle I. évfolyamáért 20 P-t fizetünk.

Nagyon kérném szíves közlését annak, hogy Justinus Kerner: Magikon I—V. kötetei melyik könyvtárban találhatók meg? A lipcsei Deutsche Bücherei ismert példányai hozzáférhetetlenek. Missuray—Krúg Lajos, a Dunántúli Közművelődési Egyesület főtitkára, Budapest, II. Olasz-fasor 31. I. 5.

Jelen számunk munkatársai

(a tanulmányok, cikkek sorrendjében):

Reiszig Ede dr. ny. h. államtitkár (Budapest, XII. Győri-út 14. I. 7.);
Végh Gyula ny. főigazgató (Bozsok);
Horváth Kálmán dr. ny. alispán (Szombathely);
Egyed Ferenc plébános (Rigyác, Zala m.);
Kós Károly dr. ethnográphus (Kolozsvár, Bástya-u. 2.);
Koltai Vidos Géza vezérőrnagy (Székesfehérvár, Honvéd-u. 5.);
Boros Ádám dr. egyetemi m. tanár (Budapest, II. Áldás-u. 4.);
Rezek S. Román dr. bencés tanár (Kőszeg);
Zsámboki Lajos ref. gimn. igazgató (Kúnszentmiklós);
Érsekújvári Lajos (Dr. Smidt Lajos) közkórházi orvos (Szombathely);
P. Fehér Mátyás O. P. dominikánus lelkész (Kassa, Mészáros-u. 6.);
Géfin Gyula dr. szemináriumi igazgató (Szombathely);
Dömötör Sándor dr. fővárosi tisztviselő (Balatonkenese, Főv. Üdülő);
Fodor Henrik dr. áll. gimn. tanár (Muraszombat);
Bogyay Tamás dr. min. titkár (Budapest, Városmajor-u. 27/a);
Mollay Károly dr. tanár, író (Budapest, XI. Bocskay-u. 7. V. 1.);
Smidt Lajos dr. közkórházi orvos (Szombathely);
Wagner János dr. egyetemi m. tanár (Budapest, VIII. Baross-u. 13.).

Felülfizetések.

1944. május 31-éig a következő új felülfizetések érkeztek (zárójelben a felülfizetett összeg):

Babos Antal, Nemeskolta (3.—);
Bencze József dr., Uraiújfalu (10.—);
Bendefy László dr., Budapest (3.—);
Bogyay Lajosné, Badacsony (5.—);
Bogyay Tamás dr., Budapest (3.—);
Csepreghy Károly, Muraszombat (5.—);
Gergye Ipoly, Türje (2.—);
Juvancz Iréneusz, Budapest (10.—);
Kühn Szaniszló, Pécs (5.—);
Laki Sándor, Pécs (2.—);
Molnár Vince dr., Belatinc (2.—);
Némethy Vilmos dr., Kispest (2.—);
gróf Niczky Ella, Győr (15.—);
Pálffy László, Pölöskefő (4.—);
Pozsogár Rezső dr., Letenye (10.—);
Rothbauer Béla dr., Vasvár (5.—);
Skalar Iván, Szepetnek (10.—);
Stádler Izidor dr., Szombathely (10.—);
Szij Rezső, Sárvár (2.—);
Titán Tibor, Kisszombat (5.—);
Vértes Aladár, Őrihodos (4.—);
Koltai Vidos Géza, Szfehérvár (2.—).

Hálás köszönet a megértésért és lelkes áldozatosságért!

Kérelem.

Az **„eb ura fakó"** régi szólásmód jelentését sikerült megállapítanom a **„fakó = farkas"** értelmezés alapján. Ezzel kapcsolatban arra kérem kedves olvasóinkat, ha valahol megtalálják a Népköltési Gyüjteményben a **„Vadnak száját megkötő imádság"**-ot, akkor az évfolyam- és oldalszámot alábbi címemre megírni kegyeskedjenek. (Szíves fáradságukat annak idején majd egy különlenyomattal fogom viszonozni!)

A kérdéses imádság szövege ilyenféle:

„Hol vagy Szent Farkas püspök? Zárd el szent Jordán vizinél az oroz tolvajt! Fene fakó fogát kulcsold be Szent Ábrahám püspök!" (Nyírő József: Uz Bence c. regényének 229. oldalán, de a szerző már nem emlékszik arra, hogy a Népk. Gyüjt. melyik számából jegyezte ki!)

Kiváló tisztelettel:

Bodócs István áll. gimn. tanár,
Győr, III. Kamillus-utca 9. sz.

DUNÁNTÚLI

SZEMLE

A NÉPKÖNYVTÁRI KÖZPONTTÓL P. NEM ADHATÓ EL!

XI. ÉVF. 1944. 5—6. SZ

DUNÁNTÚLI SZEMLE

I VI. ÉVFOLYAM: VASI SZEMLE

XI. ÉVF. SZOMBATHELY, 1944. JÚLIUS 1. 5—6. SZÁM.

Megjelenik: febr., máj., júl. és okt. 1-én legalább 5—5 ívnyi terjedelemben. — *Célja:* Dunántúl, különösen Vas, Veszprém és Zala m. kulturális problémáinak szolgálata a legtágabb értelmezésben. — *Előfizetési díj:* évi 10 (jogi személyeknél és külföldre 12) P. Bolti ár: belföldön 12, külföldre 14 P. Egyes szám ára 2.50 P, kettős számé 3.50 P. Fizetés a Szombathelyi Takarékpénztár R. T. 4.088. sz. csekkszámlájára *(Folia jelzéssel!).* — Gépelt *kéziratokat* kérünk. — A cikkek közlésével megszereztük azok *szerzői jogát.* — A közlemények tartalmáért a szerző *felelős.* — Kéziratokat, képeket stb. nem őrzünk meg. — Az értekezések szerzőit — míg az anyagiak engedik — 25 drb borítéknélküli *különlenyomattal* díjazzuk. További példányokért s külön borítólapért saját költségeinket számítjuk fel. — *Szerkesztőség* és *kiadóhivatal (Schriftleitung):* Szombathely, Szent Imre-u. 5. *Szerkesztőségi órák:* minden kedden d. u. 5—7.

Kéziratzárlat: egy hónappal a megjelenési határidők előtt.

Választ igénylő kéziratokhoz kérünk postabélyeget mellékelni!

Főszerkesztő és felelős kiadó: PAVEL ÁGOSTON DR.

o

Társszerkesztők: Vas vármegyében: *Gétin Gyula dr.;* Veszprém vármegyében: *Nagy László dr.;* Zala vármegyében: *Suszter Oszkár.*

Baranya vármegyében a Dunántúli Tudományos Intézet részéről: *Szabó Pál Zoltán dr.*

o

Vasi szerkesztőbizottság: *Bernrieder Katinka, Bendefy László dr., Nagy János dr., Palkó János dr., Paulovics István dr., Pákay Arnold, Pethő István dr., Smidt Lajos dr., Szakos Gyula dr., Szendy László dr., Tóth János dr.*

Veszprémi szerkesztőbizottság: *Mindszenty József, Békefi József dr., Dömötör Sándor dr., Faller Jenő, Gutheil Jenő dr., Nagy Jenő dr., Pákay Zsolt dr., Pongrácz József dr., Vevér Emil, Wallner Ernő dr., Zákonyi Ferenc dr.*

Zalai szerkesztőbizottság: *Bartha István, Bogyay Tamás dr., Bödei János, Bucsis Gyula dr., Darnay Dornyay Béla dr., Fára József dr., Horváth Tibor Antal, Izsák Gyula, Kaposi Antal, Markos Jenő, Szerecz Imre dr.*

o

KÖRZETI KÉPVISELŐK: *Vas megyében:* Celldömölkön: *Vajay Sándor és Pintér Imre;* — Körmenden: *Kevey István dr.;* — Kőszegen: *Lelkes István;* — Sárvárott: *Szenttamási Babos Lajos;* — Szentgotthárdon: *Bernrieder Katinka;* — Vasvárott: *Kolbay Ödön.* —*Zala vármegyében:* Zalaegerszegen: *Bucsis Gyula dr.;* — a sümegiben: *Jánky István dr.;* — a novaiban: *Farkas Sándor;* — a zalaszentgrótiban: *Mangliár Károly dr.;* — a keszthelyiben: *Pataky László dr.*

A címlapot *Illés Árpád,* a rovatillusztrációkat *Andor Lóránd* rajzolta.

Kérjük az előző számhoz mellékelt csekken feltüntetett díjhátralékoknak mielőbbi szíves rendezését. — Felülfizetéseket köszönettel fogadunk és számonként nyugtázunk.

KIADJA A DUNÁNTÚLI TUDOMÁNYOS INTÉZET

Vas vármegye főispánjai Zsigmond király uralkodása alatt.

REISZIG
EDE dr.

Gersei Pethő (Pethew) fia János, mester (1421. ápr. 21).

Vas vármegye egyik tősgyökeres és legkiválóbb nemzetségének sarja, melynek ősi fészke a Körmendtől délre eső, ma is létező Nádasd helység, ahonnan a nemzetség nevét vette. A nemzetség csakhamar elterjedt a vármegye déli részén: a Hegyháton, ahol több helység mai napig megőrizte emlékét. A család első ismert őse Csapó comes fia, Lőrinc az 1260—1272. években szerepel. Ennek fia volt Márk (1293—1297.), akit Mákva (Kismákfa és Nagymákfa) nevű birtoka után Mákvainak neveztek. Fia, Péter vagy Pethő, aki 1324-ben tűnik fel, néha Mákvai, néha pedig Gersei néven fordul elő az oklevelekben. 1328. jan. 8-a előtt Németújvár várnagya. Pethő 1354. jan. 8-án tiltakozott az ellen, hogy unokatestvére, a Nádasd-nemzetségből származott Margit asszony Magyar Pálné, Hosszúpáhok (Zalában), Gerse (Vas megye) és Derze (Verőce várm.) birtokokat elidegenítse.[35] Mikor 1356-ban résztvett a velencei háborúban, júl. 27-én Treviso alatt Magyar Pálnét Mézadó és Geren helységek (a mai Ozmánbük és Sárfimizdó között) elidegenítésétől eltiltotta. I. Lajos király, méltányolva szolgálatait, 1356. aug. 1-én Treviso ostroma alatt kelt kiváltságlevelében Pacsa nevű birtokán hetivásár tartására adott neki jogot. Neje Hidvégi András leánya volt. Ebből a házasságból három gyermek származott: György, Tamás, János Vas, valamint Zala vármegye főispánja. János elsőízben 1353. okt. 23-án szerepel, midőn Mátéfia Mihály megjelenvén a királyi titkos kancellár előtt, ott az akkor még kiskorú Mákvai Pethő fia, János nevében Magyar Pálnét Páhok stb. birtokok elidegenítésétől eltiltotta.[36]

[35] Sopron várm. oklt. I. 572. — Anjou-kori okmt. II. 344. — Zala várm. oklt. I. 550.

[36] Hazai okmt. I. 216.; V. 130. — Zala várm. oklt. 543., 565.

[37] Ma puszta Ollár mellett Zalában. Fejér: i. m. X. 2., 761. — Karácsonyi: Hamis, hibás keltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 84—85. — Csánki D.: i. m. III. 12.

Ezután is inkább csak birtokügyekben említik az oklevelek és csak idősebb korában, mikor már fiai is felnőttek, szerepel a közéletben. Mikor nápolyi László elérkezettnek látta az időt igényei érvényesítésére, és a hedrahelyi értekezlet után a felkelés az egész Dunántúlra kiterjedt, Vas és Zala vármegyék nemességének legnagyobb része is a felkelőkhöz csatlakozott. Pethő János, valamint testvére, Tamás azonban híven kitartottak Zsigmond király mellett, mire a felkelők Pethő János birtokait pusztították.

Zsigmond király hívei, Garai Miklós és Stibor vajda, szétverték nápolyi László hadait, mire a felkelés csakhamr véget ért. A király bőkezűen jutalmzata híveit hűségükért. Pethő Jánosnak és Tamásnak a nápolyi László elleni hadjárat alatt szerzett érdemeikért 1403. nov. 6-án a hűtlen Kemendiek birtokában levő, egy magas puszta dombon épült Kemendvárát adományozta.[37]

1404. jún. 8-án pedig a hűtlenség bűnébe esett Boldogasszonyfalvi András fia, György boldogasszonyfai birtokát adományozta nekik. Még ebben az évben János mestert Zala vármegye főispánjává nevezte ki. Mint Zala vármegye főispánja 1404. dec. 28-án szerepel elsőízben, mely tisztét az 1424. évben bekövetkezett haláláig töltötte be.[38]

Főispánsága mellett sok gondot okozott neki a kemendi uradalom és Kemend vára, melyet a királyi adománylevél birtokában csak fegyverrel tudott elfoglalni és megtartani. A hűtlenség bűnébe esett Héder nemzetségbeli Rohonczi András, valamint unokaöccse, Ludbrégi Kakas János, akik 1403-ban szintén nápolyi László pártjához csatlakoztak, igényt emelvén Kemend várára és a hozzátartozó uradalomra, tiltakoztak annak Gersei Pethő János és Tamás által történt elfoglalása ellen, de mert az utóbbiak igazolták, hogy Kakas László özvegye és fia, János 1405. szept. 16-án Gersei Pethő János és Tamás megbízottainak átadták a várat, Zsigmond király 1409. ápr. 22-én azt végleg Gersei Pethő Jánosnak és Tamásnak ítélte oda.[39]

Zsigmond király méltányolva Pethő János hűségét és szolgálatait, Vas vármegye kormányzatával is megbízta. Mint Vas, Zala vármegye főispánjához 1421. ápr. 21-én intézett rendeletében meghagyta neki, hogy Csáfordot (Zala megyében), valamint a következő Vas megyében fekvő birtokokat: Mákva, Rednek (Rönök), Mihalócz (Mihályfölde), Szentmihály (Vasszentmihály), Farkasfalva (Farkasfa) a király részére foglalja le.[40]

Nem sokáig állott Vas vármegye élén, mert Zsigmond király 1423. nov. 15-én kelt leiratában csak Zala vármegye főispánjának és Tátika várnagyának címezi.[41]

[38] Zala várm. oklt. II. 318. — Holub: i. m. I. 462.

[39] Wertner Mór: A Güssingiek. Századok. 1895. 148. — Zala várm. oklt. 359—365.

[40] Zala várm. oklt. II. 426. — Csánki D.: i. m. II. 776.

[41] Zala várm. oklt. II. 432.

1424. június 19-e előtt húnyt el. Zsigmond király e napon kelt oklevelében fiának, Lászlónak adta az általa viselt tisztségeket.[42]

Három fia volt: Dénes az 1405—1426. években fordul elő az oklevelekben; László, Vas és Zala vármegyék főispánja, a horvátországi, Péter a dunántúli ág őse.[43]

Gersei Pethő fia János fiai, László és Pető (Péter) (1425. jún. 8—1438. márc. 25. először).

Gersei Pethő fia, János mesternek, Vas és Zala vármegyék főispánjának fiai: László és Pető (Péter) atyjuk halála után elsőízben közel másfél évtizeden át voltak a vármegye főispánjai. A vármegyét tulajdonképen László kormányozta, testvére, Pető (Péter) inkább csak mint László társa szerepel az oklevelekben. A két testvér atyjukhoz hasonlóan nagy szolgálatokat tett Zsigmond királynak az 1403. évi felkelő hadjárat folyamán.

László 1405. nov. 25-én szerepel az oklevelekben elsőízben, midőn megjelenvén a zalavári konvent előtt, ott mind a saját, mind fivérei: Pető és Dénes nevében Roh mester pápóci prépostot, úgyszintén társait Pápóc, Myhalóc (Mihályfölde, Muraszombat vidékén, Nagy-Mákva (Nagymákfa) Sárfőmézadó (Vas megyében), Hosszú-Páh, másként Német-Páh (Páhok), Szentandrás-Páh (Alsó- és Felső-Páhok között Zalában), Derze Verőce várm.), Pázmánd, Écs (Győr megyében), végül mindkét Páli (a Rábaközben) nevű birtokok elfoglalásától eltiltotta.[44] A tiltakozólevélben több oly birtok van felsorolva, mely miatt atyja, sőt nagyatyja elkeseredett küzdelmet folytatott Magyar Pálné ellen.

László csak atyja halála után lépett a közpályára, midőn Zsigmond király 1424. jún. 19-én az atyja által viselt tisztségeket neki adományozta.

Mint Vas vármegye főispánja Zsigmond király 1425. jún. 8-án kelt oklevelében szerepel elsőízben, amelyben a király Vasvár városának I. Lajos királytól 1379-ben nyert szabadalomlevelét megerősíti. Ebben a király őt testőrének, egyúttal Vas és Zala vármegyék főispánjának címezi.[45]

Valószínűleg az a körülmény, hogy húzamosabb ideig tartózkodott a királyi udvarban, indította Zsigmond királyt arra, hogy testvérét, Petőt nevezze ki melléje Vas és Zala vármegyék főispánjának. Dacára ennek, a főispáni teendőket rendszerint László végezte. Így az 1428. márc. 1-én Márványkőben Töttös László királyi adószedő megbízottja: Kiscsalomjai Miklós részére kiállított nyugtán egyedül László szerepel mint a két

[42] Holub: i. m. I. 464.

[43] Karácsonyi: Magyar Nemzetségek II. 390—393. — Wertner Mór: Magyar Nemzetségek II. 208. — Bátorfi Lajos: Adatok Zala vármegye történetéhez. II. 231.

[44] Sopron várm. oklt. I. 572—573.

[45] Hazai Okmt. V. 220—223.

vármegye főispánja; Zsigmond királynak 1428. márc. 16-án Posesenben (Pozesin) kelt rendelete, melyben Zala vármegye közönségét az adók pontos befizetésére serkenti, szintén csak hozzá lett intézve. 1430. júl. 3-án, midőn a király meghagyta János zágrábi püspöknek, hogy mivel Rezi várát (Zalában) Gersei Pethő Lászlónak és fivérének adományozta, a vonatkozó okleveleket adja át nekik, csak Lászlót címezi Vas és Zala vármegyék főispánjának. Ugyanezen évi aug. 2-án kelt leiratát is csak Lászlóhoz mint a két vármegye főispánjához intézi.[46] 1434. ápr. 5-én Márványkő várában kelt levelében mint Vas és Zala vármegyék főispánja arra kéri a soproni polgárokat, hogy Berényi Miklós nevű familiárisának birtokrészeit iránta való tekintettel védjék meg. Ugyanezen évi aug. 6-án kelt oklevelében Zsigmond elismeri, hogy többrendbeli ingóságokat, ruhaneműeket, amelyeket a görög császárnak az országon keresztül a baseli zsinatra utazó követétől elraboltak, Gersei Pethő László főispán Zala vármegyében összeszedette, és Széchy Tamás útján a királyhoz eljuttatta.[47]

Bucsai Bertalan fia, János által Kávási Gergely fia, Miklós salamonvári birtokos ellen elkövetett hatalmaskodás ügyében 1435. jún. 9-én kelt leiratát a király mindkét testvérhez, mint Vas és Zala vármegyék főispánjaihoz intézte, de ugyanebben az évben okt. 13-án csupán Pethő Lászlót mint a két vármegye főispánját értesíti arról, hogy a Halastó (Vas megyében) birtokban rejlő királyi jogot Halastói Bertalan fiának, Balázsnak adományozta.

Zsigmond király meghagyására Pethő László a Vas megyében elszaporodott rablók, latrok, gonosztevők kiirtása ügyében 1436-ban közgyűlést tartván, felterjesztést intézett a királyhoz, amelyben maga mellé Niczky Jánosnak, Széplaki Andrásnak, Peczöli Zarka Zsigmondnak, Egerváry Kelemennek és másoknak mint vármegyei esküdtbíráknak kirendelését kérte, akik Köcski Mátyás, Megyeri János, Sárfői Antal és Rádóczi György vármegyei szolgabírák közreműködésével a bűnügyi lajstromokból a gonosztevőket, a tolvajokat, a gyujtogatókat s ezeknek orgazdáit előszámlálták, mely alkalommal 60-nál több helységből beérkezett jelentést vettek tárgyalás alá. Különösen Szalónak akkori ura, Debrentei Benedek fia, Bazsó, ellen merült fel sok panasz. Pethő László főispán a tolvajok és rablók üldözését Zala vármegye területén is folytatta, és a vármegye közgyűlésén többek között a nemtelen (nem nemes) származású Hashaghi (Hásházi) Nagy Jánost is elítélte, de ennek a király Marczali Imre udvarmester előterjesztésére az 1437. márc. 24-én Prágában kelt elhatározásával megkegyelmezett.[48]

[46] Gr. Zichy család okmt. VIII. 344—345., 347. — Hazai okmt. IV. 294—295. — Magyar Nemzeti Múzeum lt.

[47] Dr. Vitéz Házi Jenő: i. m. I. 3. 64. — Zala várm. oklt. II. 482.

[48] Hazai okmt. V. 229. — Századok 1870. 624. — Rumy csal. lt. — Dr. Iványi Béla: Gróf Teleki család gyömrői lt. 124—126.

Midőn Zsigmond király Tátika várát Gersei Pethő Lászlónak és Petőnek elzálogosította, az erről 1437. okt. 31-én kiállított oklevél mindkét testvért Vas és Zala vármegyék főispánjának címezi.[49]

Zsigmondnak 1437. dec. 8-án bekövetkezett halála után mindkét testvér Albert királynak ajánlotta fel szolgálatait, aki Székesfehérvárott történt megkoronáztatása után (1438. jan. 1.) méltányolván azokat a nagy szolgálatokat, amelyeket a Gersei Pethő-család Zsigmondnak tett, a két testvért meghagyta eddigi tisztségeikben, 1438. márc. 25-én pedig Tátika várát és tartozékait örök időre nekik adományozta, melyeknek birtokába őket a zalavári konvent 1438. ápr. 18-án beiktatta.[50]

A királyi adománylevél keltét követőleg alig három hét mulva már Széchy János volt Vas vármegye főispánja, kinek családja a Zsigmond halálát követő években egyre jelentékenyebb befolyásra tett szert az ország ügyeinek intézésében, és tagjai közel egy évszázadon át csekély megszakításokkal kormányozták a vármegyét. Mintegy kárpótlásul Albert király az 1438. jún. 14-én Budán kelt kiváltságlevelében megerősítette Zsigmondnak a Vasvár városára vonatkozó adománylevelét. A királyi megerősítőlevél a két testvért már mint Vas és Zala vármegyék volt főispánjait sorolja fel.[51]

*

DR. EDE VON REISZIG: *Die Obergespane des Komitates Vas unter dem König Siegmund.*

Auszug. Noch vor seiner Krönung hat König Siegmund den Nikolaus von Kanizsa mit der Verwaltung des Komitats betraut. Er bekleidete das Amt des Obergespanes von 1387 bis 1400, und im Jahre 1387 wurde er zugleich zum Obergespan des Soproner Komitats ernannt. Vom Herbst 1387 bis 1398 war er zugleich Schatzmeister und von 1391 Obergespan des Komitats Zala. Im Jahre 1401 verlieh ihm der König die Burgen Kapuvár, Borostyánkő und Léka, aber er hat seine hohen Würden nicht zurückbekommen. Wegen seiner Zurücksetzung verstimmt schloss er sich 1403 auch der Partei des Ladislaus von Neapel an, als aber die Getreuen des Königs den Aufruhr niederschlugen, hat er sich vom öffentlichen Leben zurückgezogen. Ihm folgte Gregor aus dem Geschlechte Osli (welcher der älteste Sohn des Obergespans des Komitates Vas: Johann von Asszonyfalva war) von 1402 bis 1406 dann Nikolaus Széchy von Felsőlendva, ein bewährter Anhänger des Königs. Dieser leistete grosse Dienste dem König, als Ladislaus von Neapel i. J. 1403 wiederholt die Anwerbung der ungar. Krone versuchte. Nach der Niederwerfung des Aufruhres betraute ihn der König mit der Verwaltung der Güter des Bischofs von Veszprém, dann wurde er Obertürhüter der Königin, Obergespan der Komitate Vas und Sopron, später Schatzmeister. Zuletzt wird er im Jahre 1417 als der Obergespan des Komitates Vas angeführt. Im Jahre 1421 war Johann von Gerse, Sohn des Pethő (Péter) aus dem Geschlechte Nádasd der Obergespan des Komitates Vas, der schon im Jahre 1404 mit der Verwaltung des Komitats Zala

[49] Orsz. Lev. Dl. 13. 103. — Csánki D.: i. m. III. 17.
[50] Zala várm. oklt. II. 493—495.
[51] Feiér: i. m. XI. 99—101.

betraut wurde. Nach seinem Tode (1424.) ernannte König Siegmund seine beiden Söhne, Ladislaus und Peter zum Obergespane des Komitates Vas. König Albert, der Nachfolger des Königs Siegmund, gab ihnen im J. 1438. für ihre grosse Verdienste, welche sie dem König Siegmund geleistet hatten, die Burg Tátika, jedoch mussten bald beide Brüder die Obergespanwürde ablegen, und Johann Széchy von Felsölendva übernahm die Verwaltung des Komitats Vas.

Levendulák.

Levendulák nyílnak, sóhajuk, az illat
benne leng a légben, s mint jószagú fátyol
terül rá a tóra; én betakargatom
véle a szívemet, csituljon, ne fájjon . . .

Két karom a vágytól ölelni kitárul,
S lassan, mintha könnyű szárnnyá teljesednék,
Csillogó palástként egészen beborít
A vállamon látszó fényes, fenséges Ég . . .

Tenyeremen tartom az ezüstös Holdat
Mint opálosan fénylő óriás csutorát;
Fémesfényű száján balatoni nyárest
Bódító balzsama csillogva csurog át,

És lassan kicsordul belőle a hűs csend.
Én úgy szürcsölgetem az Isten italát,
Mint a szomjas szellő nyíló levendulák
Édes, részegítő, illanó illatát.

Borsi Darázs József

A dömölki egykori bencés apátsági templom.

BARANYAI
BÉLÁNÉ dr.

A celldömölki vasútállomástól északnyugatra, a Sághegy felé mintegy 2 km-re, túl az egykori Pórdömölk legszélső házain kis középkori templom áll a mezőn. Siralmas elhanyagoltságában nem is sejteti, hogy századokon át az egész vidék vallási és szellemi életének központja, a dömölki bencés apátság temploma volt.

A Boldogságos Szűzről nevezett apátság alapítólevele nem maradt ránk. Először egy 1252-ből való oklevélben említik. Valószínű, hogy a 13. század első felében alapította a kemenesaljai Merse-család mint családi monostort, és bencés szerzetesekkel népesítette be. A 15. században itt is megtaláljuk a commendator-rendszert minden hátrányával. Az apátság a 16. század elején a bencés reformhoz csatlakozik, és Pannonhalma fiókapátsága lesz, azaz a javadalom adományozása a pannonhalmi főapát hatáskörébe megy át. A 16. századtól kezdve a nehéz időkben a kolostor szerzeteseinek száma egyre csökken. A vidék lakosságának jelentékeny része luteránus hitre tér, a Bécs ellen vonuló törökök is erre mennek át. Előlük a régi csodatevő Máriaszobrot a Csallóközbe mentik, ahonnan csak a 18. század elején, békésebb idők beálltával hozzák újra vissza. A 17. század végén a kolostor épülete már csak romhalmaz. A templom oltárával is történhetett valami baj, mert az 1698. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv ezt írja: „ubi celebratur cum portatile", azaz a régi oltármenzából már hiányoznia kellett a felszenteléskor beléhelyezett ereklyéknek, mert hordozható oltárlappal misézték. Azt is megtudjuk a jegyzőkönyvből, hogy mivel kolostorhelyiségek már nincsenek, a rendtagok három kis cellát építettek be a templom boltozata és teteje közé.

A templom búcsújáróhely-híre e nyomorúságos állapotok ellenére is megmaradt, és mint kegyhelyet említi Esterás Pál, azaz Esterházy Pál „Mennyei korona" című 1696-ban kiadott művében. Esterházy az apátságot mintegy 250 évesnek mondja; ezt a téves adatát később mások is átvették, köztük Koptik Odo, az apátság történetének buzgó kutatója is, akit Sajghó pannonhalmi főapát 1739-ben nevezett ki dömölki apáttá. Koptik csehországi polgári családból származott, a Szent Lambertről nevezett ausztriai bencés kolostorba lépett, majd a mariazelli templom gyóntatója, azután a salzburgi bencés egyetem nagyhírű tanára lett. Az érdekes sorsú, jámbor, de nyugtalan és nem életrevaló ember a dömölki apátságot új vallásos élettel tölti meg, de egyben megpecsételi az ősi apátsági templom sorsát. Magyarországra ugyanis avval a jámbor tervvel jön, hogy a máriazelli Szűz tiszteletét itt is elterjeszti. E célból elhozza magával a mariazelli kegykép fából faragott másolatát is. Sajnos, a régi templomra elhanyagolt állapota miatt nem sok ügyet

vet. Habár érdekli őt a magyar bencés rend története és saját apátságának multja, a hiányzó okiratok helyett kínálkozó régi templom értéke iránt nincs érzéke. Szeme megszokta az osztrák barokk építés formáit és nagy méreteit. A dömölki régi templom sorsa szempontjából különösen sajnálnunk kell, hogy az apát, aki Salzburgban tanárkodott, úgy látszik elfeledkezett a ferencesek ottani templomáról, ahol Fischer von Erlach barokk főoltára oly nagyszerűen illeszkedik bele a koragót főhajóba és a kései gót szentélybe, valamint saját rendjének salzburgi egyházáról, a Szent Péter templomról is, amelyben ép a bencések oly gyönyörűen össze tudták egyeztetni a középkori építészeti formákkal a rokokó díszítést és berendezést.

1. Az egykori dömölki bencéstemplom romjai.

Igazi bencésre vall viszont az, hogy Koptik a magával hozott kegykép részére a Sághegyen akart kápolnát építeni. Miután ez a terve meghiúsult, a régi templomtól egy negyedóra járásra kelet felé építette fel a kápolnát, alatta kis lakócellával. Ettől az időtől kezdve nem törődik többé az ősi egyházzal.

A kápolna körül telepesekből csakhamar új helység alakul, amely 1790 óta a Kis-Cell nevet viseli. Az új kegyhely hírére messze vidékről, még a magyar határon túlról is tódulnak a búcsújárók, a szobor csodatevő hírét ugyanis Zichy Ferenc győri püspök már 1745-ben tanúsítja.

A kis-celli kegyhelyen Koptik még csak fából épít ideiglenes kolostorépületet, amelynek helyébe csak halála után, 1760-ban került kőépület. Még ő építi azonban a nagy barokk templomot, ahová 1746-ban átviszik a kegyképet is. 1783-ban

II. József eltörli a bencés rendet, néhány régi rendtag mint világi pap azonban helyén marad, és 1787-ig néha még a régi templomban is miséznek. 1802-ben, a rend visszaállítása után a kolostor újra benépesül, az apáti szék azonban csak 1832-ben került újra betöltésre.

Az ősi apátsági templom ma igen szomorú állapotban áll előttünk. A torony, a hajó és a szentély még állanak, de mindegyiknek csak földszinti része. Az építőanyag bazalttufa, hol szépen faragva, hol csak nagy lemezekre hasogatva. A díszítő

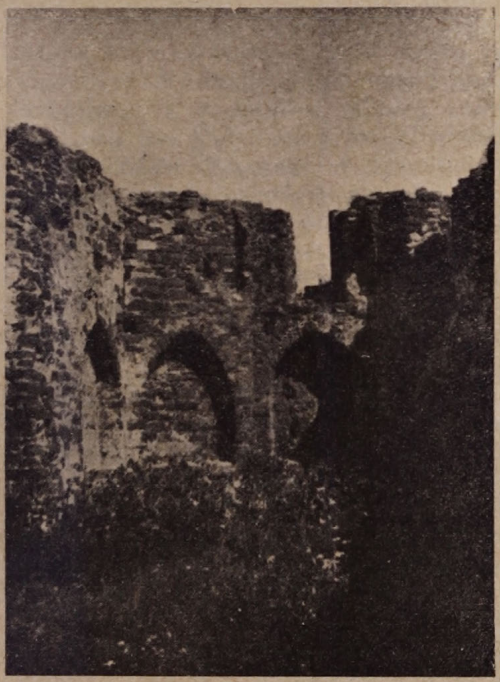

2. Az egykori dömölki bencéstemplom romjai.

helyeken, mint ablak- és ajtókereteken sárga homokkövet alkalmaztak, a szentély bordáinak kezdetei téglából készültek. A toronyalja bordáit bazaltlemezkékből rakták. A templomon kívül és belül ma csak helyenként találunk vakolatmaradványokat, a Villányi és Pacher részéről közölt képek 1898-ból és 1912-ből azonban még mindenütt fehérre vakolt épületet mutatnak. Ez a vakolat azonban nem volt eredeti; erre vall legalább is a torony egymásra állított hosszú és keskeny, bazalttömbökből rakott lizénáinak és a déli oldalon még megmaradt ívsorának pontos és fínom kidolgozása. Az egész templomot kívülről és belülről valószínűleg a 16. vagy a 17. században átmeszelték, mert a bent található falfestménymaradványokon is látható egy későbbi mészréteg, amely ma könnyen leválik.

A templom nyugati tornya tömörségével, szerkezeti részleteivel és díszítésével a 13. század első felére, legkésőbb közepe tájára vall. Régebben négy lépcsőn lehetett a belsejébe jutni, amelynek északi és déli oldalán egy-egy félköralaprajzú kis fülke van ülőpaddal. Ezt a toronyalját nehézkes, négyszögletes profilú, 23×14 cm méretű bordákkal boltozták be. A délnyugat-északkeleti borda egy darabban végigmegy, a másik két részből áll, de nem támasztja pontosan ugyanazon a helyen az átfutó borda két oldalát. A Szabó László által még említett román stílusú gyámkövek ma már hiányoznak. A kezdetleges és nehézkes boltozás igen emlékeztet az ugyancsak bencésektől építtetett Szent György-hegyi Szent Kereszt kápolna szentélyboltozatára, amely pontosan 1244—45-re tehető. A boltozáskor a bordákat még félkörívben rakták, a falakon a homlokívek is még félkörösek, kivéve a keleti, a hajó felé eső ívet, amely már csúcsíves. A torony nyugati falának déli részébe építették be a lépcsőt, amely a felső emeletre vezetett. Ugyancsak a nyugati falban nyílik a kívülről a toronyaljába vezető egyszerű és kisméretű kapu. A torony szemközti, keleti oldalán gazdagabban tagolt, rézsutos bélletű kapu vezetett a hajóba. Ez utóbbinak legbelső kapukáváját vízszintes szemöldökkő zárja le. A hajó felé néző csúcsíves része bazalttufából, a többi homokkőből készült.

A hajó alaprajza kissé szabálytalan téglalap. Oldalfalai nem haladnak egészen párhuzamosan, és az északi rövidebb, mint a déli. A torony sem áll pontosan a hajó középtengelyében. A hajó két oldalfalán összesen 5—6 ablak lehetett; az északi három ma is jól látható, a déli oldalon csak kettő. A harmadik talán abba a tátongó résbe eshetett, amely ma az elpusztult kolostorépület felőli déli oldalon látható. A mindkét oldalfalat áttörő nagy kapunyílás 1860-ból való, mikor a templomot csűrnek használták.

A szentély valamivel keskenyebb, mint a hajó: csak egy boltszakaszos és a nyolcszög öt oldalával záródik. A nyolcszög egyes oldalai nem egészen egyformák, a külső sarkait vaskos támpillérek erősítik. A szentélyzáródás belső díszítését öt csúcsíves, széles vakárkád alkotja, amelyek 1.86 m magasak. Az egykori boltozat gyámkövei homokkőből készültek, négyszögletes metszetű, de a toronyban lévőnél finomabb és kisebb bordái pedig téglából. A gyámkövekből csak a két északi, a bordákból pedig csak az indítások maradtak meg. A szentélynek csak két ablaka van: középen, a templom hossztengelyében és délkelet felé.

A szentély kétségtelenül későbbi formákat mutat, mint a torony. Ma már nem lehet eldönteni, hogy a hajó melyikhez állt közelebb, mert a kormeghatározás szempontjából fontos részletei, mint a diadalív és a boltozat, nyomtalanul elpusztultak. Nem biztos az sem, hogy a toronyhoz és a szentélyhez hasonlóan a hajót is bordás keresztboltozat fedte-e, mert támpillérei nin-

csenek. Az 1698-ból és 1738-ból való leírások kétségtelenné teszik a boltozat meglétét („in superiore sui parte totaliter for-

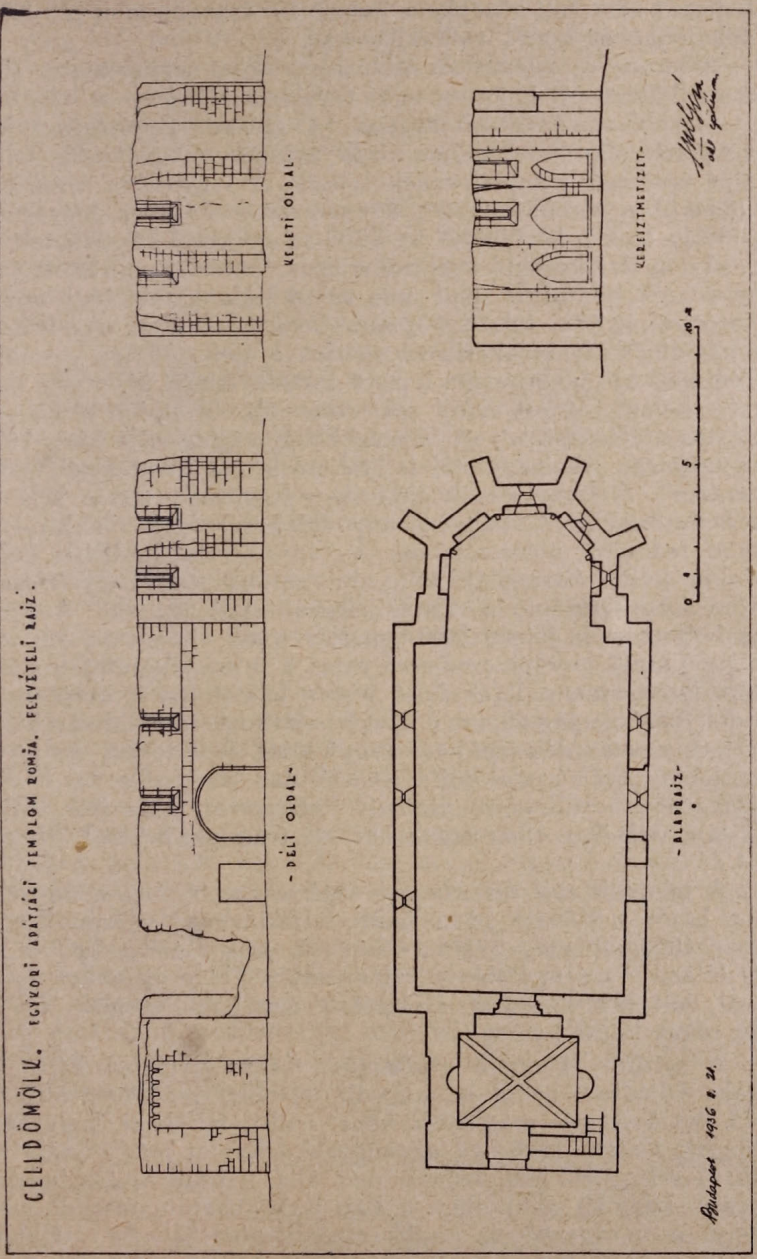

3. Az egykori dömölki bencéstemplom felvételi rajza (Lux Gézától).

nicata ac interne pavimento latericio instructa . . ." és „sub tecto ecclesiae cellulas construentes"), formájáról azonban nem ad-

nak felvilágosítást. Az említett cellák mindenesetre igen magasra kerülhettek és alacsonyak lehettek. Nem lehetetlen, hogy a boltozat nem volt középkori, hanem 17. századi, mint pl. Jákon a főhajóban és a déli mellékhajóban.

A torony és a templom többi részei közt semmi esetre sincs akkora különbség, hogy — mint régebben hitték — a szentélyt egy régebbi románstílusú apszisz 14. századi átépítésének kellene tartanunk. A templom maga egészében egyöntetű, folyamatos építkezés eredményének látszik. A legkorábbi része kétségtelenül a torony, ezután következik a hajó és legvégül a szentély, amely körülbelül az 1300-as években készülhetett el.

Az épület későbbi sorsáról a már fentebb ismertetett 17—18. századi adatokon felül nem sokat tudunk. Villányi szerint a toronyalját 1787-től 1834-ig sírboltnak használták. Az 1698-as egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a déli oldalon — talán a régi kerengő udvarán — temető feküdt. Annyi bizonyos, hogy a régi kolostorépület akkor már rom volt, és midőn a kis-celli kolostor építéséhez követ felhasználták, végleg el is tűnt. 1698-ban még egy iskolaépületet is említenek „ad finem pagi versus orientem". A templomnak akkoriban fazsindely teteje volt kis huszártoronnyal. A nagy torony felső részének alakjáról és akkori fedéséről nincs adatunk. Villányi szerint később a keleti oldalon külön harangláb állt, ami arra mutat, hogy a nagy torony felső emelete ekkor már használhatatlanná vált. A templom boltozata és teteje 1860-ban már rossz állapotban lehetett. Polgár László jószágkormányzó ezért a tetőszerkezetetet, a cellákat, boltozatot, a falak felső részét lebontotta, a hajó északi és déli falába egy-egy nagy szekérbejárónak is alkalmas kaput töretett, a maradék épületet zsuptetővel fedette be, és így a templomot csűrré alakította át. Miután az épület a község tulajdonába került, a zsuptető is tönkrement, a faajtók eltűntek és a védtelen, elhanyagolt egykori templom pusztuló rommá vált.

A templom régi díszítésének legértékesebb része a szentélyt és a hajót is díszítő 14. századi falfestményei voltak. Rómer Flóris 1860-ban megvizsgálta őket, de csak futólagosan, és — úgy látszik — nem láthatta valamennyit. Talán ép akkor gabonával volt tele a csűrré átalakított templom. Azonban így is még sokat látott.

A szentély középső árkádjában Szent Bertalan képe, az északi árkádban pedig az angyali üdvözlet még megvolt. Az 1725. évi összeírás még nyolc képet említ; feltehető, hogy ezek falképek voltak. 1898-ban az angyali üdvözlet még mindig jól látható volt, 1942-ben, sajnos, már alig tudtam belőle valamit kivenni. Legjobb állapotban a kép festett kerete maradt meg, amely 6—6 nagyobb és kisebb medaillonból áll. Az árkádokban és a hajó északi falán még több helyen maradtak fenn falfestmény-töredékek, de az ábrázolások tárgyát már lehetetlen kivenni. Valamennyi al fresco készült, fehér alapon piros,

rózsaszín, okker és világos kék színnel, éles, fekete, vörös és okkersárga konturokkal. Jellemző általában a festői árnyékolás hiánya.

Meg kell említenünk, hogy Rómerrel egyidőben Ipolyi Arnold is foglalkozott a templommal; őt elsősorban az építészeti szerkezet érdekelte; a cellákat nem szükségtoldaléknak tartotta, hanem a deáki temploméhoz hasonló eredeti emeletes megoldásnak. Mint láttuk, egykorú források e feltevését nyilván megcáfolják.

A régi berendezésről az 1698-as egyházlátogatási jegyzőkönyv és az 1725-ös összeírás ad jó képet. Az előbbi említ egy „tabernaculum autem more veterum"-ot (amely talán kis önálló szentségház volt, mert fali szentségtartó fülke nincs), továbbá egy fa-szószéket. Az utóbbi megemlíti, hogy a régi kegyszobor „statua B. Virginis cum Jesulo magna in altaribus" ismét itt van, el is van látva több ruhával, azaz a régi kegyképet épúgy felöltöztették barokk szokás szerint, mint Koptik a máriazelli szobornak magával hozott másolatát. Ez az összeírás említ még egy antependiumot és egy új kis tabernaculumot is, amely valószínűleg az új idők szokása szerint az oltáron állt. Végül szó van egy szeplőtelen fogantatás-képről, amely akkoriban bizonyára új volt.

Érdekes és a történeti hagyományok elhomályosodására jellemző, hogy az 1698-as egyházlátogatási jegyzőkönyv a templom védőszentjének Szent Pétert nevezi meg, nem a Boldogságos Szüzet.

Amint láttuk, a 17. század végére tönkrement épületeket a 18. században azért nem állították ismét helyre, mert a dömölki bencések érdeklődése Kis-Cell keletkezésével más irányba fordult. A régi templom, mint az apátság multjának értékes emléke, már azért sem részesülhetett különösebb megbecsülésben, mert a rendtagok legnagyobb része nem volt magyarajkú. A század vége felé Kis-Cell bencései már mind magyarok, de ép ezeket sujtotta a rend eltörlése. A visszatérők pedig már a 19. század szemével, a hasznosság szempontjából nézik a mult hagyatékát, és lelkiismeretfurdalás nélkül engedik tönkremenni az ősi Isten-házát. Reméljük, hogy a jelenlegi tulajdonos, Celldömölk község vezetősége felismeri a reá bízott kincset, és a többi érdekeltek segítségével mielőbb gondoskodik a további pusztulás megakadályozásáról és a romoknak legalább mai állapotában való fenntartásáról.

*

FRAU DR. BÉLA BARANYAI: *Die Klosterkirche der (ehemaligen) Benediktinerabtei Dömölk.*

Auszug. Zwei Kilometer nordwestlich von Celldömölk steht die halbverfallene mittelalterliche Kirche der Abtei, die seit dem 13. Jh. den Mittelpunkt des religiösen und geistigen Lebens der ganzen Gegend bildete, aber später durch das Commendator-System, die Reformation und die Türkenzeit zugrunde ging. P. Odo Koptik O. S. B. von St. Lambrecht, Theologieprofessor

der Salzburger Universität der Benediktiner, wurde 1739 zum Abt von Dömölk ernannt, zeigte aber keinerlei Interesse für den mittelalterlichen Bau, sondern erbaute zwei Kilometer entfernt die neue grosse Barokk-Kirche für den Kult der Mariazeller Muttergottes.

Das alte Kirchlein hat darunter und unter dem Unverständnis des 19. Jh. schwer gelitten. Baumaterial ist dortiger Basalttuff, am Turm auch in sorgfältiger Lisenen- und Bogenfries-Bearbeitung. Konsolen, Tür- und Fensterverblendung sind aus Gelbsandstein, die Rippenansätze im Chor aus Ziegel. Der schwere, massige Westturm mit viereckiger, durchlaufender Kreuzrippe im Erdgeschoss ist um 1250 anzusetzen (vgl. die Heiligkreuzkapelle am St. Georgsberg von 1245). Das Schiff ist am meisten zerstört, hatte wohl fünf Fenster (drei im N., zwei im S.) und einen Südeingang. Leider ist hier von den Gewölben nichts erhalten geblieben. Der etwas schmalere Chor ist ein Joch lang und hat $^5/_8$ Schluss, innen durch fünf breite gotische Blendarkaden gegliedert, in denen Reste von Fresken sichtbar sind. Schiff und Chor zeigen jüngere, aber von denen des Turmes zeitlich nicht weit entfernte Formen; bis ca 1300 dürfte die ganze Kirche vollendet gewesen sein.

*

Felhasznált és idézett irodalom:

1. *Ipolyi A.:* A deákmonostori 13. századi román bazilika. Pest, 1860.
2. *Rómer Flóris:* Magyarország középkori falfestményei. Pest, 1860.
3. *Henszlmann Imre:* Magyarország ókeresztyén román és átmeneti stílusú műemlékei. Budapest, 1876.
4. *Sziklay—Borovszky:* Vas vármegye monografiája. Budapest, 1898. A vonatkozó rész szerzője Villányi Szaniszló.
5. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben; IV. kötet.
6. *Szabó László:* Árpádkori magyar építőművészet. Budapest, 1913.
7. *Pacher D.:* A dömölki apátság története a Pannonhalmi rendtörténet XII. a. kötetében.
8. *Bogyay Tamás:* A Szent György-hegyi Szent kereszt-kápolna. Technika, 1943. évi 4. szám.

*

A közölt rajzok *Lux Géza dr.* munkái. Fogadja értük ezúton is hálás köszönetemet.

A Szombathelyi Magyar Társaság másfélévtizedes fennállása és reformmunkássága.

VECSEY
LAJOS dr.

1. Reformgondolatok, reformmozgalmak a XIX. század elején.

Aligha van magyar ember, aki büszke öntudattal ne gondolna arra az időre, amikor a „romlásnak indult" magyar élet, magyar faj és nyelv egyszerre csak kilépett az enyészetnek bódult állapotából és a nemzeti élet minden vonatkozásában a *„haladás"* útjára tért. Pedig Herder véleménye, aki „Ideen zur Geschichte der Menschheit" című művében végenyészetet jósolt a magyarnak, sokakat balsejtelemmel töltött el és a legsötétebb színekben láttatta a jövőt. Herder véleményén cseppet sem csodálkozhatunk és a pesszimisták felfogását is meg togjuk érteni, ha ennek a kornak lelki arculatát pár vonással magunk elé vetítjük.

A XVIII. és XIX. század fordulóján vagyunk. *Nyelvünk* még bárdolatlan és műveletlen, *irodalmunk* gyermekcipőben jár. A *nemzeti közéletet* mintha dermedtség ülné meg, szinte majdnem kizárólag vegetatív életformára szorítkozik, s a *nemesi kúriák* életbölcseletét még eléggé kifejezi a régi vers:

„Boldogságomat én csak abban látom,
Hogyha lelkem tiszta, mikor megvizsgálom,
Egészség, szép asszony, jó barát, bor, kenyér
Az egész világnál s kincsénél többet ér."[1]

A *régi erények:* vitézség, szabadság s a nemzet politikai géniusza mintha letűntek volna. Nemcsak kívülről látják úgy, hogy a magyar közel van a *végenyészethez,* hanem itthon is akadnak, akik hasonló véleménnyel vannak. *Kis János* azt írja Kazinczynak: „Én is elenyészést kényteleníttetem jövendölni nemzetünknek és nyelvünknek."

Mindehhez hozzájárul a nemzet *gazdasági alárendeltsége,* gyarmati állapotba süllyedése, a *jobbágy nyomora,* főuraink nemzetietlen magatartása és az a „szent egoizmus", amellyel a *felsőbb rétegek* az alsóbbak sorsát tekintették. „Nagy Parlag" képét mutatja a nemzet, mint Széchenyi később írja, kevés benne a „kiművelt emberfő".

A kép *vallási szempontból* sem vígasztalóbb. A febronianizmus és jozefinizmus racionalisztikus vallásbölcselete sorvasztotta még mindig a katolikus tömegeket, egyháziakat és világiakat egyaránt, s hosszú időnek kellett eltelnie, míg a nemzeti lélek ezeknek béklyóiból kivetkőzött.

De éppen abban van *a nemzeti géniusz* nagysága és teremtő ereje, hogy az enyészet szélén, amikor kívül-belül kongatják felette a halálharangot, magához tud térni és önmaga erejében

[1] Idézve, Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. 3. l.

megújulva a haladás útjára tud lépni. Az most másodrendű kérdés, hogy idegen hatások is érvényesülnek ebben az önmegújító, önmagát átalakító műveletben. A XVIII. századvégi és XIX. századeleji *irodalomnak* kellőleg fel nem becsülhető érdeme és értéke, hogy magyar fejlődést, magyar megújulást indított el, ébresztett és lelkesített, dícsért és korholt, sötéten látott és mégis jövőt hirdetett. Nemcsak az irodalmi alapokat vetették meg, hanem *nemzeti közgondolkodást* is teremtettek. Csiszolták a nyelvet, alakították a stílust, ugyanakkor fejlesztették a gondolkodást, nemzetiebbé, *magyarabbá tették a nemzet érzésvilágát.*

Rájönnek az emberek lassanként arra, hogy az otthoni pipázgatás epikureusi kényelménél van értékesebb és érdekesebb foglalkozás is: *használni akarás a nemzetnek. Berzsenyinél* már elemi erővel tör elő ez a belső szent ösztön, elhatározás: „Én — írja Kazinczynak 1809. nov. 25-én — nem tudok szabadulni azon nevetséges bolondságtól, mely engem szüntelen arra ösztönöz, hogy használjak és tanítsak..."[2] *Himfy szerelmeinek költőjét* is ez a gondolat vezérli. „Most Himfyt — írja Előszavában — megegyengetve... szeretett hazámnak oltárára leteszem, nem azon büszke gondolattal, mintha csuda mijót és nagyot művelnék; hanem azon édes, szíves hiedelemmel, hogy annyira szolgálok neki, amennyire vékony tehetségemtől kitelik". Ugyanez az elv hatja át a többi századeleji írókat is, a másik *Kisfaludyt, Kazinczyt, Virág Benedeket, Verseghyt* és a többieket. *Vörösmartyban* pedig a nemzeti géniusznak ez a csodálatos megnyilvánulása együtthalad költészetének fejlődésével, mely 1825-ben a Zalán futásának megjelenésével robban ki, s valósággal forradalmat csinál a nemzeti közgondolkodásban.

Ebben a fejlődési processzusban a *magyar nyelv ügye* mindinkább előtérbe jut s fejlesztése, kiművelése a legelső feladatok közé tartozik. Először rengeteg a panasz a nyelv szegénysége és pallérozatlansága miatt. Maga *Kazinczy* is azon kesereg, hogy „készületlen minden: lexikonunk szűk, szegény; grammatikánk habozó, hiányos; stilisztikánk feszes, ügyetlen; s ami mindennél bajosabb, mi magunk, írók és olvasók, készületlenek vagyunk és egészen készületlenek."[3]

De mint az elindult hegyi patakot folyásában visszatartani nem lehet, a magyar nyelv jóügye is feltartóztathatatlanul haladt a maga útján. Nemcsak az írók egyéni ügye többé, hanem az egész nemzeté, azzá segíti lenni a *magyar sajtó*, mely 1780-ban indul meg Rát Mátyás *Magyar Hírmondó*-jával. Az első lapkiadványt hamarosan mások követik: *Magyar Mercurius, Hadi és más nevezetes történetek, Erdélyi Hirvivő, Bécsi Magyar Mercurius* s 1806-ban a *Hazai tudósítások.* Bennük, habár kezdetleges formában és tartalommal is, jut hely a szépirodalomnak is. A sajtó útján terjesztett irodalmi műveltség azonban

[2] Berzsenyi Dániel összes munkái. Budapest, é. n. Lampel. 20. l.
[3] Alszeghy: i. m. 11—12. l.

csak úgy elégíthette ki a kényesebb és magasabb igényeket, ha megfelelő köntösben és terjedelemben szolgáltatta a szellemi táplálékot az arra éhes közönségnek. Ez a kívánalom hívja létre a magyar *folyóiratokat* elég hamari egymásutánban: *Magyar Múzeum* (1788), *Mindenes Gyüjtemény* (1789), *Orpheus* (1790), *Uránia* (1794), *Erdélyi Múzeum* (1813), *Tudományos Gyüjtemény* (1817), *Felsőmagyarországi Minerva* (1825). E lapok és folyóiratok révén a nemzetnek mind szélesebb rétege ismerkedik meg a magyar nyelv kincseivel s lassanként *felébred* a közönség mélyebb rétegeződésű *érdeklődése.*[4]

Az érdeklődés magával hozza aztán a *felismerést.* Haza, nemzet, nyelv, nemzeti dicsőség állandóan ismétlődő fogalmakká lesznek. S az ismétlés nem szül unalmat, hanem felkelti, éleszti a nemzet lelke mélyén lappangó szikrát, hatalmas lánggá hevíti, úgyhogy Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty költeményeire már az egész nemzet figyel s mintegy kóros álomból ébredve eszmél önmagára. Mikor *Kisfaludy Sándor* kiadja Himfy szerelmeit, már az egész nemzethez intézi felhívását: „Most van ideje, hogy hazájáért, nemzetéért, nyelvéért minden hazafi tegyen, amit tehet. Most van ideje és foganatja a jó hazafiságnak. Ki-ki áldozzon, amivel tud! A jó hazafiság első kötelesség, első érdem. Szívvel, ésszel, értékkel teljesíthetjük ezen édes kötelességünket. Háromszor boldog, aki mind a hárommal áldozhat! Háromszor átkozott, ki mind a hárommal bír, és egyikkel sem cselekszi! Amely nemzetnek nyelve nincs, annak nincs hazája, sem szállása; nincs hazafisága, mert nincs hazája; és csak a szerencsés időknek tulajdoníthatja, hogy az ilyen nem nemzetet, hanem csoportot, más nagy nemzet el nem nyeli. Nem a föld, nem a folyók tartják öszve a nemzetet, hanem a nyelv. A magyar kenyeret is alig kérhet magyarul az ő idegeneket tápláló és gazdagító fővárosaiban. A nyelv által közli szívét, eszét egyik ember a másikkal. A tudományokat, mesterségeket: egyszóval a culturát csak a nyelv által tehetjük magunkévá. Idegen nyelvek által csak legkisebb része míveltethetik nemzetünknek; s éppen azon része, melynek culturájával nem a haza él, hanem idegenek. Az a nyelv egy nemzetnek, ami a napfény az eleven világnak. Egy-két idegen nyelvek által formált hazafi csak egy-két pislogó csillag a nemzetnek sötétlő egén. A nyelv köti az embereket egy oly nemzeti testté, melynek a politika vészei nem árthatnak. Nyelvünk nélkül egyenként ingadozó, gyökeret nem verhető, gyenge nádszálak vagyunk, melyeket a politikának legkisebb szelei kitekerhetnek; szóval a nyelv lelke a nemzetnek. Szükség tehát főképen nyelvünket a lehető tökéletességre hoznunk."[5]

Az ilyen és ehhez hasonló felhívások kellett, hogy a lelke mélyéig felrázzák a magyarságot. A nyelv ügye és az irodalompártolás lelkes barátokra tesz szert, s a *honfiúi szeretet ledönti*

[4] V. ö. Alszeghy: i. m. 15—16. l.

a valláskülönbségekből adódó *korlátokat is.* Legjobb bizonyíték erre Berzsenyi Dániel esete, akinek költeményei nyomtatásban csak úgy láthatnak napvilágot, hogy a szükséges anyagi támogatást a lángoló hazafiságú budapesti, fehérvári és zágrábi kispapok adják hozzá. Nagyszerű megnyilatkozása az önzetlen hazafiságnak! Mint jól tudjuk, a példa vonz, magával ragad, s az ilyen példák nem maradhattak hatás nélkül, hanem feltétlenül ki kellett lendítenie nyugalmi állapotából a nemesi privilégiumokat féltékenyen őrző, grávámeneken rágódó vagy a mult dicsőségét siratő honfiainkat is, különösen pedig az ifjúságot. Az egyes kiválóbb írók körül csoportosult baráti körök, mint Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály *írói köre* ebben a szellemben létesül, dolgozik, vonz újabb és újabb írói tehetségeket s hálózza be az egész országot.

Az *ifjúság* ugyancsak ki akarja venni a részét a dicsőségből, de a munkától sem idegenkedik. Ezért találkozunk az ifjúság körében alakult *Magyar Társaságokkal,* melyeknek már az elnevezése is kifejezi alapításuk célját: előre vinni a magyarság ügyét, fejleszteni a magyar nyelvet, az irodalmat, a nemzeti közgondolkodást és a hazafias érzést. A *soproni* evangelikus főiskolán *Kis János* kezdeményezésére már a XVIII. század végén *Magyar Társaságban* tömörül a hazafias ifjúság. *Pozsonyban* 30 évvel később megy végbe ugyanennek a gondolatnak valóra váltása. A szombathelyi bölcseleti főiskola (Lyceum Philosophicum) másodéves hallgatói között Bitnicz Lajos professzor buzgólkodására 1823-ban alakul meg a *Szombathelyi Magyar Társaság.* A *budapesti* növendékpapság *Egyházirodalmi Iskolája* 1831-ben létesül.

Ennek a tanulmánynak *célja* betekintést nyujtani a Szombathelyi Magyar Társaság munkájába: rövid fennállása alatt hogyan kapcsolódott bele a „bölcselkedő" ifjúság korának mozgató eszméibe, hogyan verődnek vissza ennek lelki világán a nemzet szellemi, gazdasági, politikai életét mozgató és átalakító erők hullámai; további célja vázolása annak a nevelő hatásnak, mely később irodalmi téren és a magyar gondolat térhódítása tekintetében oly értékes gyümölcsöket termett.

2. Történeti áttekintés.

1823. január 16-a nevezetes dátum a *szombathelyi királyi liceum életében.* Ezen a napon gyűl össze az intézet másodéves hallgatói közül 18 ifjú, tele fiatalos tűzzel, lelkesedéssel és azzal a szent elhatározással, hogy ezután Társaságba tömörülve fogják szolgálni a Hazát. A krónikás így írja le a *Társaság megalakulását:* „Elérvén a Bölcselkedésnek utolsó évi folyását, minekutánna így éltünknek leginkább virágzó részét a Tudományok haszonnal gyönyörködtető lakhelyén töltöttük, hálaadó szemmel tekinténk még egyszer anyai nyelvűnkre s látván erre, ámbátor annyi századok óta a tökélletlenségnek hamvaiban sinlődött is, már már sok igaz vérű és érdemes Hazafiaknak fárad-

hatatlan munkáik által, nap-fényt derülni: mi is ezen Hazájokat kedvellő Férfiak nyomdokait követni kivánván, s *honni nyelvünkhöz való szeretettől* ösztönöztetvén, hogy a Haza oltárán mi is csekély, gyenge elménktől kitelhető zsengéket letehessük Nagy Tiszteletü s Tudós *Bitnicz Lajos* Urnak, a Szombathelyi Királyi Lyceumban Mathesis, és Magyar Nyelv Tanítójának, a szép mesterségek és Bölcselkedés Doctorának bölcs javallásából 1823-ik Esztendőben Társaságba összesereglettünk; hogy igy azon nehézségeken, mellyek minden kezdetnek elein nagyobb csomóval éreztetnek, összevetett vállal át törhessünk, mint pedig így egyszer s mind derekasabb talpkövet vethessünk, melyre a később időkben kevesebb munkával is, mind a Haza javára, mind pediglen tulajdon hasznunknak előmozdítására dicséretesen épithessünk. *Indittó okunk* ezen Társaságra Hazánk buzgó szeretete; *tárgyunk* honni nyelvünk, *foglalatosságunk* ennek helyes leírása, és általán gondolatainknak módos, de egyenes kifejezések, *czélunk* a Nyelvben való tökélletesedés. Vajha sziveinket a hazafiui buzgó indulat olly szorosan összekapcsolná, hogy egyenlő készséggel, és feltett czélunknak álhatatos végbe vitelével *áldoznánk honni nyelvünk oltárán.* A Magyarok nagy Istene légyen kormányzója igyekezetünknek, hogy ohajtott czélunkat boldogok s ezerszer boldogok elérvén felvállalt fáradozásink méltó gyümölcsét magunkon, és következőinken örömmel szemlélhessük."[6]

A 18 másodéves bölcselkedő kezdeményezéséhez hamarosan újabb 7 másodéves és 10 elsőéves hallgató csatlakozott. A Társaság tehát 35 taggal folytathatta az első évben megkezdett munkáját, vagy mint akkor mondották, „iparját". A következő években a tagok száma általában emelkedő tendenciát mutat, az utolsó esztendőben már 75-re ment fel. Kezdetben a másodévesek vezettek létszám szerint is, de lassanként mind több elsőéves csatlakozott, s végül 26 másodéves mellett már 49 elsőéves hallgatót találunk a Társaságban. Ha a növendékek összlétszámát tekintjük s a Társaságban működő tagok számával egybevetjük, akkor egészen meglepő eredményre jutunk. A Társaság alapításakor 223 hallgatója volt a szombathelyi líceumnak, 110 másod- és 113 elsőéves, ugyanakkor a tagok száma 35. A Társaság utolsó évében 134 hallgató közül 75, tehát több mint a fele a tagok sorába tartozott.

Ha most az *adatok számszerűségéből* vonunk következtetést, azt kell mondanunk, hogy az ifjúság folytonosan fokozódó érdeklődéssel kísérte a Társaság munkáját és mindig nagyobb és nagyobb számmal tömörült a kibontott zászló alá. Óriási eredmény volt ez, már csak lélektani szempontból is, bizonyítéka annak, hogy a Magyar Társaság munkássága az ifjúság helyeslésével találkozott, hű tolmácsolója lévén a koreszmék-

[5] Kisfaludy Sándor összes költeményei. Budapest, 1901. XXXI. l.
[6] Évkönyve a Szombathelyi Magyar Társaságnak. 1823—6.

nek s eleven tüköre a nemzeti újjászületés gondolatától átítatott magyar lelkiségnek.

Az ifjúság munkássága eredményeiben már a legszebb ígéret és jövő reményeit csillogtatta meg, amikor a *legfelsőbb* helyről 1836. szept. 20-án kiadott *rendelet* mindenféle ifjúsági társaság működését, bármilyen természetű is, a legszigorúbban *eltiltotta*. Hozzáfűzi az eltiltó rendelet azt is, hogy a nyilvános vizsgák alkalmával szokásos beszédekben és szavalatokban mindenféle politikai vonatkozású tárgyat szigorúan kerülni kell. A rendelet, mint tartalma is mutatja, az 1832—36-os reformországgyűléseken kifejtett magyar ellenzéki magatartásra és itt is a fiatalabb nemzedék — Kossuthék — intranzigens álláspontjára és az Országgyűlési Tudósításokban kifejtett agitációjára adott válasz volt. Kossuth és társai börtönt kaptak, az ifjúságot pedig eltiltó rendelettel fékezték meg és tartották vissza a politikai mozgalmakban való élénkebb részvételtől.

Szombathelyen nem szívesen nyugodtak bele a Magyar Társaság feloszlatásába. Miután hiába várták az eltiltó rendelet visszavonását, maga a *vármegye* próbálta meg *közbenjárását* latbavetni. 1841-ben azzal a kérelemmel fordul a helytartótanácshoz, hogy indítana vizsgálatot annak megállapítására, vajjon a kérdéses Szombathelyi Magyar Társaság beletartozik-e azoknak a társaságoknak kategóriájába, melyeknek működését az ismert 1836-i legfelsőbb rendelet megtiltotta. A *helytartótanács*, figyelemmel a vármegye kérésére, *vizsgálatot* rendelt el.[7]

A vizsgálat eredményéről *Dresmitzer József* győri főigazgató a következőkben számol be a helytartótanácsnak:

A Szombathelyi Magyar Társaságot Bitnicz Lajos professzor ösztönzésére 1823-ban alapították. A növendékek hetenként egyszer, csütörtöki napon, amikor a tanítások szünetelnek, szoktak összejönni, hogy a saját szorgalmukkal kidolgozott munkáikat egymással közöljék, megbírálják, stilisztikai gyakorlatokat végezzenek és ezeket is kölcsönösen kijavítsák. Az ifjúság munkája tisztán szellemi tevékenységre szorítkozott. A Társaság célja kizárólag az volt, hogy az ifjak egymást a magyar nyelvben gyakorolják. A tagok sorába mindenki önként léphetett be, vagy belátása szerint bármikor kiléphetett onnan. A gyűléseket a líceum épületében tartották és ott tisztán csak a magyar nyelv körébe vágó, saját szorgalmuk, ismeretük, előhaladásuk eredményét tartalmazó munkálatokkal foglalkoztak. Havonként két garas tagdíjat ajánlottak fel könyvek beszerzésére. A magyar nyelv tanárának feladata volt a fölött őrködni, hogy a Társaság kitűzött céljától el ne térjen. Ezért néha a gyűléseken is megszokott jelenni. Ha jelen nem volt, az ifjak számoltak be neki a gyűlésen történtekről. A főigazgató jelentéséhez a következő megjegyzést fűzi: „Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy a szombathelyi líceum filozófusai között működő társaság teljesen

[7] Helyt. 1841. Lit. Pol. f. 8. p. 137.

ártatlan jellegű volt s a tanuló ifjúság nyelvi kultúrájának növeléséhez *nem kevéssel* járulhatott hozzá".[8]

A kedvező véleményezés után az ember azt várná, hogy a főigazgató előnyös és pozitív tartalmú előterjesztést tesz, e helyett azonban az aulikus ember óvatos megnyilatkozását olvashatjuk a *javaslatban:* „Ha valamikor ennek a társaságnak visszaállítása jónak látszanék, a kívánt engedély csak azzal a feltétellel adassék meg, hogy a társaság gyűlésein nem egyik növendék, hanem mindig valamelyik professzor viselje az elnöki tisztet és a gyűlés egész folyamán jelen legyen".[9]

A *helytartótanács* 1842 ápr. 26-án közli a győri főigazgatóval, hogy őfelsége ragaszkodik az 1836. szept. 20-án 28.380 sz. a. kiadott rendelethez és *nem ad engedélyt* a Szombathelyi Magyar Társaság *visszaállítására.*[10]

A Szombathelyi Magyar Társaság munkássága újra többé nem indulhatott meg. Éppen akkor szünt meg ennek a lelkes *fiatalságnak munkaközössége*, amikor a 15. munkaévbe lépett. A tisztán nyelvi gyakorlatokra szánt szellemi műhely idővel a magyar gondolat és nemzeti érzés *fellegvárává* lett és ezért kellett eltűnnie. Minden jel arra mutat, hogy a Társaság az egyszerű stílusgyakorlatok és önképzőkörök színvonalán túlnőtt és a kormányhatalmat képviselő felsőbbség veszedelmes gyujtópontot látott benne az amúgy is túlfűtött magyar közhangulatban. Máskép teljesen érthetetlen, hogy miért működhetett ugyanabban az időben, amikor Vas vármegye tekintélye nem elég egy iskolai nyelvgyakorló társaság újjáélesztésére, *Pápán önképzőkör*, amelyben *Jókai Mór és Petőfi Sándor* gyakorolta mint diák első írói szárnypróbálgatásait.[11]

A szombathelyi ifjúság azonban nem egykönnyen adta meg magát sorsának. 1836. november elején értesíti Dresmitzer József a szombathelyieket a kormány eltiltó rendeletéről, mindennek ellenére az ifjúság még *1837-ben is tartott gyűlést.* Ennek az évnek január hónapja azonban zárókövét jelenti a Szombathelyi Magyar Társaság működésének, mely rövid időre terjed ugyan ki, de mégis érdemes arra, hogy belső munkarendjével, szellemi termékeivel, különösen pedig az ifjúságot munkára inspiráló elveivel és vezérlő gondolataival megismerkedjünk.

(Folytatjuk.)

[8] Helyt. 1841. Lit. Pol. f. 8. p. 221.
[9] U. o.
[10] U. o. 1842. Li. Pol. f. 8. p. 50.
[11] V. ö. Jókai Mór 1855-ben megjelent Életem c. munkáját.

A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna.

(Művészettörténeti összefoglalás és vezető a két templom megtekintéséhez.)

BOGYAY TAMÁS dr.

Keleti részén a padlóba illesztett igen kopott feliratos sírkő a már régen használaton kívül álló kripta helyét jelzi. A kriptát valószínűleg a 17. század dereka körül a Perneszi-család csinál-

46. kép. Gyámkő az északi mellékhajóban.

tatta. A 18. században a Rosty-családé volt; Rosty Ferenc alispánnak és országgyűlési követnek első feleségét, Borbála nevű leányát és Ferenc fiát temették ide.

A nehézkes, igen régiesnek látszó boltozatot a harmadik építési szakaszban az építkezést befejező dunántúli helyi mesterek készítették, akik, mint más emlékek is tanuskodnak róla, ezt a jellegzetes, a 12. század végén meghonosodott boltozási eljárást a 13. század közepe tájáig gyakran használták.

A helyreállításkor a boltozatot csak éppen kiegyengették, úgyhogy a már fennálló falakba való utólagos beépítés jelei ma is jól láthatók (46. kép).

A zárókő nélküli négyszögletes keresztmetszetű bordás keresztboltozat Magyarországba kétfelől jöhetett: egyrészt Lombardiából (pl. az esztergomi ú. n. trónterem), másrészt nyugat felől a ciszterciták közvetítésével. A vidéki építészetnek főként Dunántúlon csakhamar közkincse lett, és még a tatár-

járás után is alkalmazták (Felsőörs, dömölki apátsági templom, Szent György-hegyi Szent Kereszt-kápolna (1245), Ócsa, jáki Szent Jakab-kápolna stb.). A Felvidéken és Erdélyben még később is előfordul (Selmecbánya, Beszterce egykori ferences temploma).

A jáki északi mellékhajó-boltozat is kétségtelenül a dunántúli helyi mesterek kései alkotása. Ezt bizonyítja az is, hogy a gyámoknak és bordáknak utólag törtek helyet a már fennálló falba és a gyámokon mindenütt a második építési szakasz jellegzetes díszítő elemeit használták fel (egymásba fonódó indák palmettalevél-végződéssel, lóherelevelek sora, hullámzó inda visszahajló levelekkel stb.; — 46. kép).

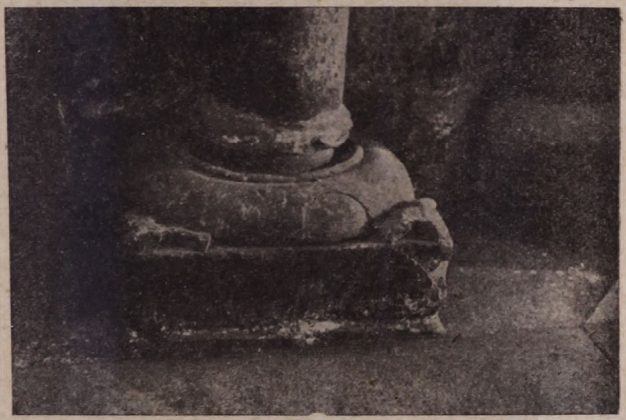

47. kép. Oszlopláb a karzattól számított első északi főhajópillér északi oldalán.

Az északi mellékhajóban láthatók legjobban a hajópilléreket körítő oszlopok lábai. A nyugati első pilléren a burgundi 12. századvégi gótikában kialakult jellegzetes díszítést figyelhetünk meg (47. kép; v. ö. Langres, Genf, székesegyház).

9. Az északi mellékhajón át visszatérünk a főhajó nyugati végébe, ahol az előcsarnok felett a *nyugati karzat* emelkedik. Ma az orgona és az énekkar helye, eredetileg *urasági karzatnak* szolgált. Amint a templom keleti része, a szentély és a karhely a szerzetesek isteni szolgálatának volt fenntartva, úgy a nyugati végen a világi hatalom birtokosai, a kegyurak kaptak hasonlóképp kiemelt helyet, ahonnan zavartalanul és úri elkülönültségben követhették az istentisztelet minden mozzanatát. Ezért a karzat teljes szélességében nyitva áll a főhajó felé. Az ívsoros mellvéd 1902-ben készült; az alatta középen, az előcsarnokban nyíló ív csúcsa fölé beillesztett díszes felsőrajnai (Gelnhausen) stílusú gyámkő azonban eredeti (48. kép). Valamikor talán szobor állt rajta, amely a karzat mellvédjének közepén álló oltár hátfalát díszíthette.

A két nyugati torony közé beépített urasági karzatok a családi templomul szolgáló magyar nemzetségi monostoroknak szinte kötelező tartozékai (Kapornak, Ákos, Lébény, Türje stb.).

Külföldön a nyugati karzatok különböző célokat szolgálhattak. Lehettek a főhajótol többé-kevésbbé elkülönített önálló kápolnák, rendszerint Szent Mihály vagy az összes arkangyalok tiszteletére szentelt oltárokkal; lehettek apácakarzatok, vagy pedig, mint nálunk, kegyúri karzatok. Ez utóbbi két esetben is nem egyszer oltárt állítottak a főhajó felé eső keleti oldalra, ami mintegy függetlenítette őket a főhajótól, és önálló kápolna-jelleget adott nekik.

48. kép. Gyámkő a karzatnak a főhajó felé néző oldalán. Valószínűleg az egykori karzatoltár helyét jelzi (M. F. I. felvétele).

A magyar kolostortemplomok karzatainak urasági karzat voltát az alábbi négy körülmény bizonyítja: 1. a nemzetségi templomokban szinte általánosak, viszont a királyi alapítású Pannonhalmán és Zalavárott kétségtelenül hiányoztak; 2. mindig tárva vannak a főhajó, sokszor még a mellékhajók felé is; 3. csak a földszintről, még hozzá többnyire a világiak bejárójául szolgáló főkapu közelében elhelyezett feljáraton át közelíthetők meg; a kolostorépület emeletével való közvetlen összeköttetést eddig még ott sem sikerült megtalálni, ahol a kolostornak a templomhoz való csatlakozását pontosan ismerjük (Kapornak, Türje, Zsámbék); 4. a kápolnajellegű kiképzést, Szent Mihály-oltárt stb., ami nyugaton ép a reformált bencéseknél (Cluny, Hirsau) igen gyakori volt, Magyarországon eddig csak Felsőőrsön

tételezhetjük fel. Zsámbékon a tornyoknak a karzathoz csatlakozó első emeletén lehettek kápolnák.

Ha a jáki urasági karzatra is állítottak oltárt, ez valószínűleg francia mintára történt. Hasonló elhelyezésű oltárt a kegyúri karzaton ugyanis a montréali (Yonne) 12. század végi templomból ismerünk. Az sem lehetetlen viszont, hogy csak a nyugati tanultságú díszítő faragók vitték bele a magyar nemzetségi monostortemplom típusa szerint felépített urasági karzatba

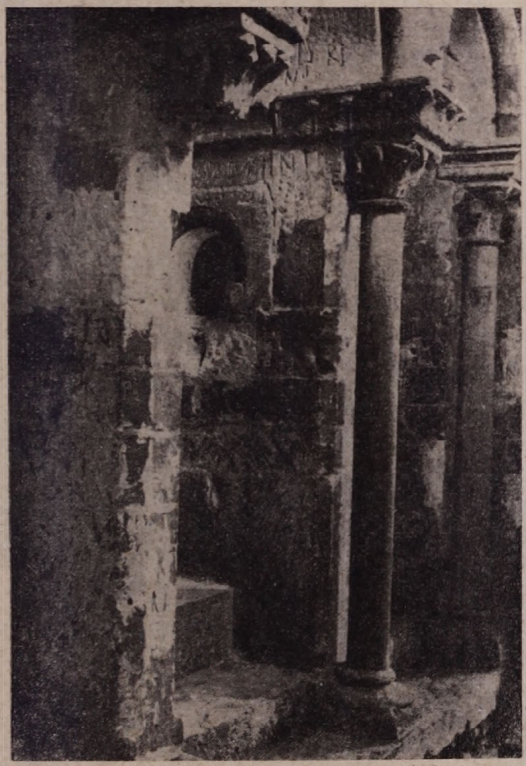

49. kép. A kegyuri székek a karzaton.

a nekik megszokott oltáros kápolnakarzat gondolatát. A karzaton a főhajó felé eső oldal közepén álló oltár helyét ugyanis általában igyekeztek liturgikus és szerkezeti jelentőségének megfelelően kihangsúlyozni, és néhol (pl. Vézelay-ben) e célból kívül, a főhajóba néző falra az oltárnak megfelelően gyámköre helyezett szobrot állítottak. A jáki karzat díszes gyámkövének helyét is ennek a szokásnak megfelelően választották ki. Maga a gyámkő mind stílusával, mind motívumával szintén jellegzetesen nyugati, a gelnhauseni burgundi koragótika szellemében készült és az északi mellékhajó faláról ismert két sárkány közt kiemelkedő férfi ősrégi motívumát a gelnhauseni Mária-templom indadíszes gyámköveinek motívumával egyesíti.

A déli toronyaljába vezető átjáróból nyílik a *karzat* csigalépcső feljárata. Mennyezetében az utolsóelőtti lépcsők felett figyelemreméltó Septimius Severus római császár családtagjai-

nak sírköve, amely csak egyike a sok római kőnek, amelyet valószínűleg Savaria romjaiból idehordva építőanyagként használtak fel.

A karzat nyugati falában, szemközt a főoltárral van a *kegyúri szék* (49. kép), a falba vágott három ülőfülke, amelynek fínom építészeti kerete és díszítése a főhajó pilléreit körítő oszlopok jellegzetes stílusában készült.

A karzat déli falán a feljárat mellett két ajtó van. Az egyik a déli torony raktárnak használt első emeleti helyiségébe nyílik, a másikon át a torony falába helyezett lépcső vezet a felső emeletekre.

50. kép. Szinyei Merse Gáspár felirata a déli torony első emeletén („HIC FVIT NOBILIS GASPARVS MERSE DE SZINIE ANNO 1582. 18. APRIL").

Az átellenben lévő oldalon az északi torony első emeleti helyisége mintegy folytatása a karzatnak. Az átjáró ív jobboldali pillérén érdekes 16—17. századi feliratok láthatók a templomnak valószínűleg katonalátogatóitól. A legrégibb pontosan keltezett felirat Szinyei Merse Gáspáré, aki Szinyei Merse Zsigmondnak, a család ma élő ágai 16. századi közös ősének egyik fia volt (50. kép). A toronyhelyiség falait lapos, csak díszítő jellegű, erősen megújított fülkék díszítik. Innen jól látható az északi torony két jellegzetesen burgundi stílusú rózsaablakának különleges, deszkakivágásra emlékeztető kőcsipkéje.

5. A templom régi berendezése és felszerelése.

A sekrestye.

A középkorban a templomnak valószínűleg három oltára volt: a főapszisban *Szent György*, az északi apszisban *Szűz Mária* és a déli apsziszban a *Szent Kereszt* tiszteletére szen-

telve. Ezek az oltárcímek a mai napig megmaradtak, magukat az oltárokat és díszítésüket azonban többször megújították és átalakították. 1896-ban, a helyreállítási munkák megkezdésekor öt 18. századi oltár állt a templomban, a három apszisz fentebb említett oltárai mellett még egy *Nepomuki Szent János*- és egy *Szent Anna*-oltár. Ezek közül ma már csak a két mellékszentély Szűz Mária- és Szent Kereszt-oltára van meg a Szent Jakab-kápolnában.

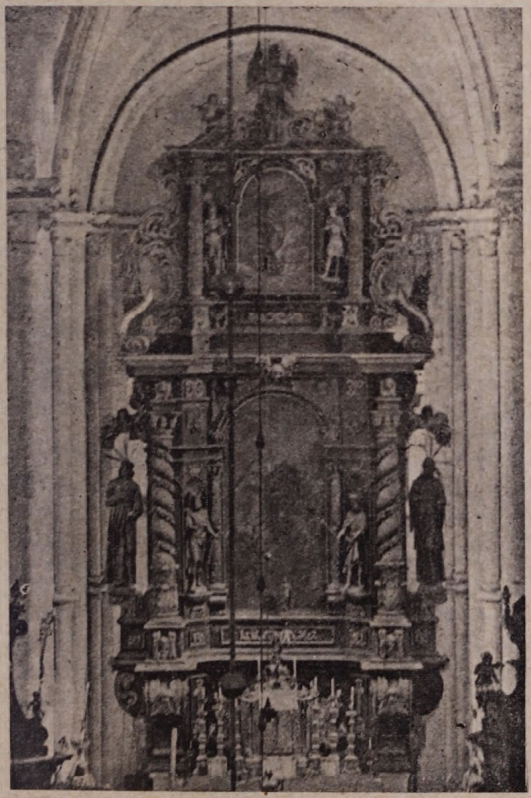

51. kép. A régi főoltár. (Egykorú fénykép után.)

Az egyéb berendezési tárgyak közül figyelemre méltó volt a szószék és a főoltár előtt álló két nagy gyertyatartó angyal. Ez utóbbiak a szószék oromfigurájával együtt a Szent Jakab-kápolnába kerültek (l. alább).

A templom északi tornyában már 1697-ben három *harang* volt. 1781-ben kettő helyett Bécsben új harangot öntöttek, a régiek közül csak a Perneszi István részéről 1668-ban ugyancsak Bécsben készíttetett harang maradt meg. 1813-ban ennek helyébe is egy Szombathelyen öntött új harang került. Ma már ezek sincsenek meg. Egy harang 1891-ből, kettő 1927-ből való.

Az 1697-es egyházlátogatási jegyzőkönyv említi először a templom három oltárát a három apsziszban. Fel kell tennünk, hogy mindhárom oltárcím még a középkorból származik, mert a Szent Szűz és a Szent Kereszt tiszteletére szentelt oltárok már a korai középkor óta sohasem hiányozhattak a bencés kolostorok templomaiból, a főoltárnak a tituláris szent tiszteletére való szentelése pedig magától értetődő dolog volt.

A Szent György tiszteletére szentelt *főoltár* 1697-ben új volt, szentségháza kivételével még nem is volt kifestve. Az 1733—35. évi helyreállításkor Erdődy Gábor apát új oltárt készíttetett, amely az 1800-ban végrehajtott restauráláskor új szentségházat kapott, egyébként lényegében változatlanul állt 1896-ig. A nagyméretű oltárkép a fehér lovon ülő Szent György sárkányviadalát ábrázolta a segélyért könyörgő szűzzel. A Szent Háromság képe foglalta el az oltár felső részét. Számos szobor is díszítette: Szent Mihály és angyalok, Szent István, Szent László, Gábor arkangyal (a donátor védőszentje), Szent Imre, Assisi és Xavéri Szent Ferenc, Szent Margit (51. kép).

Az 1705-ben teljesen megújított *Mária-oltár* és a régi helyett 1735—40 körül készült *Szent Kereszt-oltár* ma is megvannak a Szent Jakab-kápolnában, ezért ott foglalkozunk velük részletesebben.

1747 körül a szentély déli pillérénél újabb *Mária-oltárt* állítottak, amelyre a körmeneteken hordozott trónoló Mária felöltöztetett szobrát helyezték. A trón felett a Szentlélek volt kifaragva, és két angyal szívalakú gyertyatartókat tartott. Öt angyal az alábbi dicsőítő szöveg egy-egy részét tartotta kezében: „O Clemens / O Pia / O Dulcis / Virgo / Maria /". Mária nevét sugarak vették körül.

Ez az oltár jellemző példája lehetett a barokk oltárdíszítő programmművészetnek, amely az irodalomban adott gondolati tartalmat minden mesterkélt dagályosságával együtt képbe és szoborba ültette át. Habár mindez a pompa a trónoló Mária szobrának szólt, mégis 1784 táján ennek helyére Nepomuki Szent János szobrát állították, és az oltárt evvel a szoborcserével, úgy látszik, minden különösebb kánoni szertartás nélkül *Szent János-oltárrá* változtatták. Ezt ugyan könnyen megtehették, mert az oltárnak szabályszerű oltárköve sem volt. A felöltöztethető Mária-szobor egyébként még később is szerepel a templom leltárában (1802, 1841).

Legkésőbben került a templomba a *Szent Anna-oltár*, amelyet Rosty László főszolgabíró, a Perneszi-kriptával kapcsolatban említett Rosty Ferenc apja, valószínűleg a 18. század első felében készíttetett a pornói út melletti mezei Szent Anna-kápolna részére. Midőn a kápolnát lebontották, az oltár díszítő felépítményét Szent Anna és Mária, Szent József, Joachim és Szent László király (a donátor védőszentje) szobraival az apátsági templomba hozták, és mint az 1780. évi egyházlátogatás jegyzőkönyvéből tudjuk, a főkapu mellett állították fel. Ezt a szoborcsoportot Rosty Ferenc 1784 körül a felsőbb hatóságok beleegyezésével ismét oltárrá alakíttatta.

Az egyéb berendezési tárgyak közül kitűnt még a *szószék*, amely valószínűleg a főoltárral egyidőben, 1735 körül készülhetett. A mellvédet a négy evangélista szobra és az apáti címer, a hátlapot Szent Jakab festett képe díszítette. A tető csúcsán, négy angyaltól körítve, a Jó Pásztor állt, lejjebb két hódoló angyal, középen a Szentlélek. Mindebből ma csak a Jó Pásztor figurája van meg a Szent Jakab-kápolnában (l. alább). A rendkívül gazdag díszítés a 18. század első felében és közepe táján készült magyar szószékek szobordíszének szokásos ikonográfiai programmját követte.

A *sekrestyében* vannak elhelyezve azok a képek, amelyek a helyreállítás előtt a templom falait díszítették. Mindannyian jellemző és érdekes emlékei a 18. századi jáki hívők vallásos-

ságának és bizonyságai a szeretetnek, amely a képeket ajándékozó híveket a templomhoz fűzte.

Az ábrázolás tárgyával leginkább kitűnnek: Gábor György és Csapodi Katalin *pestis fogadalmi képe* 1710-ből (a bejárattal szemközti falon), Lábos György jáki tiszttartó feleségének,

52. kép. Gábor György és Csapodi Katalin fogadalmi képe 1710-ből.

Bolemányi Rózának emlékképe a sümegi csodatevő kegyszobor képével 1736-ból (a bejárat melletti falon) és a *jáki fazekascéh „tékozló fiú" képe* 1748-ból

Erősen rongált volta mellett is figyelmet érdemel minőségével a bejárattal szemben függő *Szent Ignác kép* a 18. század közepe tájáról; valószínűleg Batthyányi Ignác apát (1760—1779), később erdélyi püspök ajándéka.

Az 1756. és 1780. évi egyházlátogatás jegyzőkönyve szerint a templomban 11 kép volt. 1802-ben tizenkettőt említenek. A sekrestye mai képei közül nyolc származhatik ebből a régi állományból.

Két képről nem állapítható meg, honnan ered és hogyan került Jákra. Ezek a bejárat felett függő *Krisztus ostorozása* és a szemközti fal jobb szélén elhelyezett *öreg férfi szent könyvvel*. Az első korának meghatározását rongált állapota és vidékies kivitele igen megnehezíti. Valószínűleg az 1700-as évek táján készült. A másik ismeretlen olasz barokk akadémikus kompozíció után készült 18. század végi másolatnak látszik.

A bejárattal szemben függő *Szent Ignác* rossz állapotában is feltűnik finom, festői kivitelével. Az ábrázolás tárgya arra enged következtetni, hogy Batthyányi Ignác apát (1760—1779) ajándéka.

53. kép. A Batthyány-kazula.

A Jákkal közvetlen kapcsolatba hozható képek sorát Gábor György és Csapodi Katalin *pestis fogadalmi képe* (52. kép) nyitja meg, amely 1710-ben készült valószínűleg Ausztriában. A Rákóczi-féle szabadságharc viszontagságai és az ezzel együttjáró, 1708-tól 1715-ig az egész országot végigpusztító pestis légkörében született meg ez a különös, misztikus feliratokkal díszített kép. Fent az innsbrucki Szent Jakab plébánia-templom híres Lucas Cranach-féle kegyképének pontos másolata látható. Alul Szent Rókus és Szent Sebestyén áll, a dögvész ellen oltalmazó szentek, köztük a barlangban palermói Szent Rozália fekszik, akitől ép pestis idején várták a segítséget. A két alsó sarokban a felajánlók láthatók gyermekeikkel. A festmény jellegzetes és korai példája annak a pestis fogadalmi képtípusnak, amely a 18. század első felében Budán és Pesten is elterjedt.

A bejárat melletti falon függ *Lábos György* jáki tiszttartó felesége, *Bolemányi Róza* halálának emlékképe 1736-ból, amely szintén a Mária-tisztelet szolgálatában áll, de már magyar kegyhelyhez kapcsolódik. Felső részén a *sümegi kegyszobor*, alatta az adományozó családjával és hosszú bölcselkedő vers, amely elmondja Bolemányi Róza váratlan halálát a sümegi

zarándoklatról útban hazafelé, és végül levonja a tanulságot: „Ember életinek ez tehát sommája, nem tudgya hol mikor lesz végső órája".

A bejárattól jobbra eső, nyugati falon jobboldalt látható *fogadalmi kép* angyaloktartotta mennyezet alatt álló Máriát ábrázol a gyermek Jézussal. Lent a jobb sarokban ágyban fekvő nő, aki mintegy jelenésként látja a Szent Szüzet. A nagyjából a 18. század első felére tehető kép kivitele elég vidékies, ezért nem lehetetlen, hogy helyben készítette valami vándorfestő, és hogy a közismert kegyképek egyikéhez sem hasonlítható álló Mária esetleg a jáki Mária-oltár szobrát akarja ábrázolni.

(Folytatjuk.)

Költészet.

A Gondolat kényes mimóza,
Lehelletfinom lepkeszárny.

A szó csak szürke, durva próza.

A Gondolat fehér galamb,
Toronypárkányon, fényözönben.

A szó: lehullt, repedt harang.

Sajnálom, költő, balga földi sorsod:
Ha testet ölt szíved mimóza-ága,
Valóság bús telén lefagy virága.

Örökös álmod marad örök álom:
Fénylő torony, szavad csengő harangja,
Vállán a Gondolat fehér galambja.

Kászonyi László

Szombathely legrégibb elemi iskolája.

(Befejező közlemény).

ABAI IMRE

A szerződés tehát már készen van, de aláírni sem Szily, sem a városi tanács azonnal nem hajlandó. Szily azért nem, mert a város által kijelölt telekkel sehogy sincs megelégedve; a városi tanács viszont még alkudni akar, vagy több kikötést tenni. Mindezek ellenére azonban a város július 15-én már meg is választja a normális iskola első osztályának tanítójául Markovics Ferencet. A püspök a választást jóváhagyja. Végre egyhónapi gondolkodás után aláírják a szerződést is aug. 17-én.[20]

Most már válaszol a püspök a helytartótanácsnak 1780. jún. 17-én hozzá intézett felszólítására.[21] Válaszában először is kimenti magát, hogy azért késett a felterjesztéssel, mert a város akadékoskodása miatt eddig nem volt mit felterjesztenie, hiszen csak két nappal ezelőtt sikerült szerződést kötnie a várossal, melynek egy példányát jóváhagyás végett leveléhez mellékeli. Megokolja jelentésében, hogy a harmadik tanerő azért lett ferences, mert két tanerőt ő fizet s így legalább az egyiknek nem kell lakást építenie. Ennek jogilag sincs akadálya, mert Győrben is így engedélyezték. Megígéri továbbá, hogy olyan iskolát épít, hogy a tanulóknak minden kényelme meglegyen. Minden osztály számára külön-külön tágas nagy termeket tervez. A tanítóknak is száraz és kényelmes lakást kíván építeni. Ez építkezéseket szeretné ugyan rögtön megkezdeni, de sajnos képtelen rá, mert a püspöki palota és a plébánia építtetése anyagi erejét teljesen kimerítik; továbbá az idő is kevés már az új iskolaév kezdetéig. Az új iskola azonban alkalmas helyen meg fog nyílni az iskolaév kezdetén, nov. 1-én.[22] Sőt nemcsak Szombathelyen, hanem az egyházmegye sok más helyén is nyílnak meg iskolák. Jelenti, hogy tanítókról már gondoskodott, és hogy Győrbe 4 magyar kántort küldött az új tanítási módszer elsajátítására, kik aug. 1-e óta tanulnak ott. Aggodalmának ad kifejezést, hogy a győri tanítóképzés nem jó, mert magyar tanítókra van szükség, ott pedig németeket képeznek. A szombathelyi iskolát a jövő tavasszal kezdi építeni és az iskolaév kezdetére be is akarja fejezni.

A helytartótanács Szily püspökhöz intézett leiratában kifogásolja, hogy a felterjesztett szerződésben a tanítók kinevezésének és elbocsájtásának jogát a püspök magának tartotta

[20] Püspöki levéltár. „Nationális ill. Normális iskolák". Szily levele Niczky Kristófhoz a htt. elnökéhez 1780. aug. 19.

[21] Szily felterjesztése a helytartótanács elnökéhez u. o. 1780. aug. 19. Latin nyelvű fogalmazvány.

[22] Mária Terézia alatt az iskolai szünidő szept. 8-tól nov. 1-ig tartott. II. József 1786-ban változtatta meg ezt úgy, hogy a szünidő jún. 30-tól szept. 1-ig tartott. 1806-ban viszont július és augusztus hónapokat engedélyezték szünidőnek.

fent.[23] Ez a törvényes rendelkezések értelmében nem a püspököt, hanem a királyi iskolafelügyelőt illeti meg. Erre a kifogásra Szily szept. 27-én azt feleli, hogy mint a város földesura és az iskola alapító kegyura a fenti jogokhoz ragaszkodik és semmiképen sem hajlandó azokról lemondani.[24] A helytartótanács kénytelen így jóváhagyni a szerződést.

1780. nov. 1-én valóban meg is nyílik Szombathelyen az új háromosztályos nemzeti iskola és pedig ideiglenesen a következő helyeken: 2 osztály a „latin iskola" (gimnázium) emeletén, 1 pedig az „Iskola Mester Házá"-ban nyer elhelyezést.[25] Az iskola igazgatója — mint a későbbi iratokból is kiviláglik — a mindenkori szombathelyi plébános. Az I. osztály tanítója a megnyitáskor a július 15-én megválasztott Markovics Ferenc, a másik két osztály közül az egyiké bizonyos Bernát nevű ferences atya, a harmadik neve nem tűnik ki az írásokból.

A tanév kezdetén a helytartótanács, tudomásul véve az iskola megnyitását, jelentést kér a püspöktől, hogy miképen gondoskodtak a tanítók javadalmazásáról? Szily válaszából megtudhatjuk, hogy az I. osztály tanítójának javadalmazását Szombathely városa vállalta magára és lakáson kívül 100 forintot fizet a tanítónak. A II. osztály tanítójáról már a püspök gondoskodik. Lakást ugyan majd csak akkor épít neki, mikor iskolát, mert az iskolaépületben lesz a lakása. E lakás 2 szobából, konyhából, éléskamrából és mellékhelyiségekből fog állani. Egyelőre azonban a tanító kénytelen bérelt lakásban lakni. Fizetése a következő jövedelmekből tevődik össze: a Széchenyi-alapítványból évi 53 frt. 40 krajcár; Szily alapítványából évi 12 frt.; továbbá 6 pozsonyi mérő búza, 6 mérő rozs, 6 csöbör bor, 28 hold szántóföld és erdőrész. E javadalmazás a plébániai ludimagister — kántortanító — javadalmazásának a tanításért járó része, és érték tekintetében jóval felülmúlja a rendeletben megállapított fizetést. A III. osztály tanítójának, minthogy szerzetes, lakásra nincs szüksége, mert a rendházban lakik; fizetése is jóval kevesebb, mint a polgári tanítóké: mindössze évi 60 frt. és semmi egyéb.[26]

A tanítás baj nélkül folyik mindaddig, míg Markovics Ferenc megúnva a tanítást, fel nem csap katonának és ott nem hagyja az iskolát. Új tanítót a város a tanév végéig nem választ; viszont Szily már a tanév befejezése előtt folyamodik a helytartótanácshoz, hogy a város által fizetett tanerőn kívül a másik két tanító szerzetes lehessen, hogy ilyen baj meg ne ismétlőd-

[23] Püspöki levéltár. „Nationális ill. Normális iskolák" a htt. leirata 1780. aug. 23

[24] U. o. Szily válasza; latinnyelvű fogalmazvány 1780. szept. 27.

[25] U. o. Szily jelentése a htt.-hoz 1781. szept. 18.; latinnyelvű fogalmazvány.

[26] Püspöki levéltár. „Nationális ill. Normális iskolák". Szily jelentése 1780. nov. 15. Latinnyelvű fogalmazvány.

hessék. Rögtön intézkedik is a ferences tartományfőnöknél, hogy helyezzen Szombathelyre egy másik, a tanításhoz értő pátert.[27]

1781. tavaszán a püspök — ígéretéhez híven — meg akarja kezdeni az új iskola építését.[28] Azonban a szerződésben a város által kijelölt telek sehogysem tetszik neki, s ezért újra tárgyalásokat kezd a várossal, hogy a szerződés ezen pontját változtassák meg. Arra akarja a várost rávenni, hogy Hajgathó László szalmatetős házát telkestől vegye meg az iskola számára. Ez a ház a püspöki palota szomszédságában van. Ebből is látszik, hogy Szily terve messze korokra előretekintő városrendezés. Egy kis szellemi és művészi fellegvárat akar Szombathely központjában teremteni. A város, sajnos, ismét nem fogadja el tervét. A püspök viszont a másik telekre, mivel az nagyon kiesik, nem hajlandó építeni. Így az új iskola építése megint elmarad.[29]

Különben is az ideiglenes megoldással a város nagyon meg van elégedve, mert az az ő számára nem jelent semmi különlegesebb terhet. A triviális iskolában levő I. osztályra ugyan van némi kiadása ebben az időben, mert 1784-ben ennek az iskolának a tetőzete annyira megromlott, hogy kénytelen újra fedetni. Azonban ez nem jelent számottevő kiadást, mert mindössze 73 kereszt kettőzött zsuppot vesznek 4 frt. 52 krajcárért, s ezt 51 krajcárért a tetőre kötözik a napszámosok.[30]

1784-ben ismét tanítóváltozás van. Úgy látszik, a világi tanerők nem válnak be. Grószinger Ignácról — őt választotta meg a város Markovics Ferenc utódjául —, az első osztály tanítójáról, Kapronczay Mihály plébános (a normális iskola igazgatója) azt jelenti, hogy erkölcstelen ember, ezért a városi tanács a püspök megerősítésével elmozdítja, s helyébe Szombathely öreg tanítóját,[31] a régi triviális iskola mesterét, Balog Istvánt választja meg az I. osztály tanítójául. A város mindjárt kihasználja az alkalmat, hogy megszabaduljon az évi 100 frt. tanítói fizetéstől, és Balog megválasztásánál visszaállítja a régi triviális iskolánál szokásos rendszert: tandíjat szedet a tanulóktól, még pedig kántoronként 35 denárt és 1 garast fűtésre. Ugyanekkor szabályozza a városi tanács a tanítók kötelességét is, bár erre semmi szükség nincs, hiszen a közoktatásügyet rendező Ratio educationis ezt bőségesen tárgyalja. Igaz viszont, hogy Balog nem végezte el az új tanítóképzőt, hanem a harminc év óta megszokott módszer szerint tanítana, ha a város nem intézkednék másként. A „tanácsurak" külön figyelmébe ajánlják Balognak, hogy „tartozván a mostani norma szerint a gyermekeket németül és magyarul tanéttani, hozzá tévén azt is, hogy mivel egyébb foglalatossági miatt meg nem felelhetne, köteles lészen maga mellé alkalmatos iffjat venni, aki mind németül, mind pedig

[27] U. o.
[28] Püspöki levéltár „Nationális ill. Normális iskolák". 1781.
[29] Püspöki levéltár. „Nationális ill. Normális iskolák". 1781.
[30] Prot. Civ. Sab. 1781—84. k. 424. o.
[31] Balog István a kántor már 1754-ben is.

magyar nyelven az gyermekeket annak rende s módja szerint oktatni tudhassa."[32]

A tanítás most már megszokott módon az ideiglenes helyeken folyik tovább. Egyik iskolaév múlik a másik után, s az új iskola csak nem épül. Sőt a ránk maradt írásokból úgy látszik, mintha meg is feledkeztek volna róla. Az iskolának elég jó helye van a latin iskola emeletén és a régi iskolában. A II. József által felvetett új iskola tervének híre szintén késlelteti az ügy megoldását. Szily sem sürgeti az iskolaépítést, mivel a telek dolgában nem tud megegyezésre jutni a várossal.

Az iskola életében új korszak kezdődik 1789. jún. 19-én, — amikor Szombathely már a pécsi tankerülethez tartozik — s a „Tekintetes Pécsi Dunán innen való Iskolai Districtusnak Inspectora" . . . jelentette, „Hogy Eő Fölségének abban meg határozott akarattya légyen, hogy az 6 és 13 esztendők között lévő gyermekeknek normális iskolákba küldésére és oktatásukra a szülők elsőben ugyan intéssel és parantsolattal, az nem használván rész szerént pénzi, rész szerént pedig testi büntetésekkel is szorgalmaztassanak . . ."[33] Ez tulajdonképen már az általános tankötelezettség elrendelése, mit, ha végre akarnak hajtani, először is el kell törölni a tandíjat és a tanulók számának lényeges növekedéséhez mért iskolát kell építeni. A rendelet valóban intézkedik erről is: „. . . minthogy pedig ezt (t. i. a fenti intézkedést) az eddig fizetni szokott didactrum főképpen a szegényebbeket attól tartóztatná; arra való nézve ezután azon gyermekek fejenként járt fizetésének helye nem lészen, azért itt Szombathelyen Capitalis iskolák erigáltassanak és azok 3 classisra osztatnak minden classisnak külőnös professora rendeltetvén, ezeknek élelmekre szükséges fizetést, szállást és fát ugy az 3 iskoláknak való hellyet a Communitas az közből rendelyen."

A „Capitális iskola" elnevezés II. József korában születik meg, és a normális iskolákat jelölik vele. Így tehát a rendeletben foglalt felszólítás semmi más, mint a már 1778-ban adott utasítás megismétlése. A városi tanács a mostani felszólításra is ugyanúgy felel, mint akkor: „Ámbár ugyan az fölyebb elől hozott kegyelmes Tsászári és Királyi Rendelések mindenféleképpen az városi és helységbeli kösségnek valóságos javára egyenessen czéloznának és azokat ezen Szombathely várossa is tellyesiteni minden üdőben kész volna, mivel mindazonáltal hogy ezen föl vett czélt szegény városunk elérje annyiba tellene néki, hogy az előbbeni és most ujonnan ezen hadi környüállásokra tett számos adosságainkhoz még más adosságokban is kéntelenittetnénk magát verni, igy tehát ezen Felséges Tsászári és Királyi Parantsolatoknak tellyesittésére elégtelen lévén valamint az mult 1778-dik esztendőben alázatossan declaráltuk, ugy most is

[32] Prot. Civ. Sab. 1781—84. k. 449. o.
[33] Prot. Civ. Sab. 1788—91. k. 190. o.

részünkről a tehetetlenség és lehetetlenség alázatos mentségül elől adatik."[34]

Hivatalos úton tehát nem lehet a várost az iskola felépítésére s az ügy végleges rendezésére rávenni. Ugyanebben az évben azonban olyan események indulnak meg, melyek megérlelik a rendezést.

Ebben az esztendőben teljesül végre a város vágya, s visszakapja a „deák iskola" két felső, V. és VI. osztályát. A két osztály felállítása alkalmával a körmendi Sós perceptor, kit a felállítás végrehajtásával a helytartótanács megbízott, a két osztály számára alkalmas helyet keresvén, azt a két szobát tartja a „deák iskolá"-ban alkalmasnak, melyben a két normális osztály van. 1789. szept. 1-én, az iskolaév első napján,[35] a püspök és a városi tanács tudtán és beleegyezésén kívül a normális iskola padjait kidobatja a két szóbanforgó szobából, és oda telepíti az V. és VI. osztályt.[36] A városi tanács méltatlankodva veszi tudomásul a dolgot, de nem ér rá sokat töprengeni, hanem: „hogy az Iffjuság az ideit heában tölteni ne kéntelenittessék, el végeztetett: Hogy Roszth Jóseff successori vagyis creditori házokban lévő két szoba addig is mig a Felséges Consiliumtól resolutio jövend, ahoz applicáltassék és az előbbeni padok belé tétessenek, Lampeknének pedig mint hogy költözni kelletik inhaerens summája le tétessék."[37] A helytartótanácstól hiába remél a város resolutiot.

Az 1789/90. iskolaév végén szárnyra kel a hír, hogy ezek az iskolák megszűnnek és újabb jön helyükbe. 1790. október 1-én ugyan megjelenik a 23423. számú helytartótanácsi rendelet, mely szerint a normális iskolákat, míg más intézkedés nem történik, fent kell tartani, de a város a más intézkedést meg akarja várni, s az iskolaügyet megint ad acta teszi.

1793-ban Szily szorgalmazására Szombathely iskolaügye nagyot lendül. A város filozófiai akadémiát kap. Ebben az évben végre rendezik az elemi iskola ügyét is, éspedig úgy, hogy a város a két normális osztály számára 2 szobát építtet a gimnázium épületéhez.[38] Alighogy ez elkészül, Szily püspök és Novák apát a filozófia felállítása alkalmával igénybe akarja venni a logika és fizika nevű osztályok számára a 2 új osztályt.[39] A városi tanács 1793. szept. 18-án a líceum 2 osztálya számára — míg a líceum föl nem épül — a városháza emeletén levő 2 szobát jelöli ki; e 2 szoba azonban, Szily és Novák véleménye szerint, nem alkalmas a filozófusok számára, mert nekik e hely játékra adna alkalmat; azért azt a propozíciót teszik, hogy a 2 szobába jöjjön a 2 normális osztály az iskolából, a filozófia

[34] Prot. Civ. Sab. 1788—91. k. 192. o.
[35] 1786. óta szept. 1-ig tart a nyári szünidő.
[36] Prot. Civ. Sab. 1788—91. k. 236. o.
[37] Prot. Civ. Sab. 1788—91. k. 236. o.
[38] Püspöki levéltár. „Nationális ill. Normális iskolák" 1793.
[39] Prot. Civ. Sab. 1793—95. k. 30. o.

2 osztálya pedig azok helyére menjen. E szándékukat a városi tanáccsal végre is hajtatják. De kis változtatást mégis kell eszközölni, mert „a philosophusoknak részére rendelt szoba a Normalis Iskolának elégtelen volna, az alsó tractusban az utzára Szenczy Vincze háza mellett lévő szobát a helett választották, mely rendelés a városnak is tetzvén az Violám kávéssal annak az árendája alul leendő el válosztása végett való meg egyezés ugy a padok el készéttése ord. Biró Urnak committáltatott."[40]

Ugyanez iskolaév végén Szily felhívja a város figyelmét, hogy az általuk fenntartott régi iskolát is meg kellene nagyobbítani és rögtön 500 frt. segélyt utal ki a városnak erre a célra.[41] 1794-ben a város, mivel Szily le akarja bontatni a régi triviális iskolát, hogy annak telkét is felhasználja az építendő líceumhoz, felbontja a Szilyvel 1780-ban kötött szerződést, új szerződést köt, melybe külön pont alatt követeli belefoglalni, hogy a régi iskolaházat nem kell lebontania; viszont vállalja, hogy megjavíttatja és megnagyobbíttatja azt. Az új szerződés értelmében Szily visszaadja a városnak az 1780-ban fizetett 1500 frt.-t és a postaház melletti üres telket, a két normális tanítót tovább is fizetni fogja, és a II. és III. osztály épületének fenntartásáról gondoskodik. A város viszont a fenti kötelezettségen kívül 12 öl telket vesz a líceumnak és fizeti továbbra is az I. osztály tanítóját.[42]

1794. augusztusában a városházán lévő 2 normális osztály tanítói jelentik a városi tanácsnak, hogy a 2 szoba, ahol most tanítanak, egészségtelen és alkalmatlan, és hogy a jövő tanévben ott nem hajlandók tanítani. Ekkor Ebergényi consiliárius házában bérel helyet a város, és ide költözik a 2 osztály. Ebergényi megbízottja, Engl Jakab ugyan már 1 év után fel akarja mondani a bérletet, de a bíró közbenjárására ottmaradhat a két osztály, míg régi helyére vissza nem térhet.[43]

1798. augusztusában felszólítja a püspök a várost, hogy tegyen eleget az 1794-ben kötött szerződésben vállalt kötelességének, és nagyobbítsa meg a régi iskolát.[44] A városi tanács elismeri, hogy „mind a külső mind a belső rossz állapottyára nézve (t. i. a régi iskola) leg inkább pedig a tanétto iskola szobának kicsinsége miatt azt okvetlenül meg épétettni kölletik ..."[45] Ezért mindjárt el is határozzák, hogy megnagyobbítják, részben újra építik és cseréppel fedetik. „Ord. Biró Urnak committáltatott, hogy praevie a Kömives mesterrel értekezvén s egyetemben a teendő alkalmatosságokról ábriszt csináltatni egy szóval mindenek eránt a szükséges rendeléseket megtenni iparkodjék, hogy pedig a dolog annál jobban facilitáltassék, az

[40] U. o.
[41] Püspöki levéltár. „Nationális ill. Normális iskolák." 1794. máj. 20.
[42] Prot. Civ. Sab. 1793—95. k. 126., 127. és 130. o. és Püspöki levéltár. „Nationális ill. Normális iskolák." 1794. máj. 24.
[43] Prot. Civ. Sab. 1793—95. k. 164. o., és 1795—97. k 6. o.
[44] Püspöki levéltár. U. o. 1798. aug. 4.
[45] Prot. Civ. Sab. 1797—99. k. 269. o.

építés mellé inspectornak Stark Sigmond válosztatott." A javítással a vakációban el akarnak készülni, azonban, mikor megkezdik a munkát, látják, hogy az egész épületet le kell bontani, mert a telek szűk volta miatt emeletesre kell építeni az új iskolát. Ezzel a vakáció alatt nem készülhetnek el, tehát helyet kell keresni 1 évre az osztály számára. Lenne ugyan a városházán még egy nagy szoba, de ez éppen a kérdéses időre le van foglalva a „Regement Páter" számára, így Balog tanító saját házában vesznek ki egy szobát, melynek béréül Balog 80 forintot kér, amit a tanács nagyon sokall, de kénytelen megadni, mert mást nem talál.[46]

1799 január 2-án elhúnyt Szily János, „Szombathely iskolaváros" megteremtője.

1799. jún. 5-én Trifusz József benyujtja az új iskola tervét. A városi tanács e tervet a jegyzőkönyv tanúsága szerint így tárgyalja le: „Máj napon Trifusz Jósef Kőmives mester által a mostanában újra építtendő Város Iskola mester háza abrisz bé adatván és általa az alkalmatosságok nemei explanáltatván, minekutánna öszve vetetődött, hogy a fölső részei alatt, a mint előbb mondatott s már az építtés jól formán el is kezdetett, a tanittásra való alkalmatos szoba ki nem kerülhetne, az Iskola szoba fönt a contignation erigáltatni disponáltatott és igy azon házban rend szerint a következendő alkalmatosságok készétetni fognak: ugy mint alatt föl szélnek Haimlik successori mellett lészen egy szoba az utczára, mellette egy konyha és az konyhába nyilló kamara, vagy spaisz, all szélnek pedig az Philosophia studium épülete szomszédságában egy első szoba, e mellett a contignatiora vezető grádics hely, e mellett mind a két tractus alatt lévő pintzékben való lejárás, még is itt a szükség hely is fog lenni, az contignation fölül lészen csak két szoba egy nagyobb a Kapu fölött tanittó iskolának és egy valamivel kissebb másra applicálandó szoba."[47]

A város az építkezésre 5000 forintot irányoz elő, az összeg egy részét kölcsönből fedezi.[48] Az iskola építése a bontási munkálatokkal együtt 1799. április 29-étől 1800. júl. 22-éig tart.[49] Az építkezésről ezt az elszámolást találjuk:

„1—o a kömives és napszámosok bére ment	1150 f	41 xr
2—o a más külömb féle szükségessekre	1755 f	½ xr.
3—o Tislérnek contractuson föllül	130 f	—
Summa	3055 f	41 ½ xr."[50]

Közben még 1799. októberében újból rendezik a tanitók fizetését: „l. Tekéntetes Vitéz Imre ur a Pétsi tanuló Kerületbéli Normális Iskolák Királyi Inspectora az itt való Nationalis

[46] Prot. Civ. Sab. 1797—99. k. 318. o.
[47] Prot. Civ. Sab. 1797—99. k. 482. o.
[48] Prot. Civ. Sab. 1797—99. k. 592. o.
[49] Prot. Civ. Sab. 1800—2. k. 123. o.
[50] Prot. Civ. Sab. 1800—2. k. 123. o.

Iskolák Locális Directorával Feő Tisztelendő Bőle András V. Eőspörös és Szombathelyi Plebános Urral személlyesen meg jelenvén proponalta s egyszersmind Tiszti kötelessége szerint a Városi Comunitást arra igyekezett disponálni, hogy mivel az itt való Nationalis Iskolák Professorai a kegyelmes Királyi resolutiokban foglalt Fizetéssel mind eddig provideálva nem volnának, a mint is az Első Classisbéli Professornak in parato 140 f. Külömben maga részére 6 öl, az tanitó szoba füttésére pedig 4 öl Fa. 2-dik Classisbéli Professornak 180. 3-dik Classisbélinek 200 f a föllebb említett Királyi Parantsolat szerint competálna arra való nézvést a mennyére meg 1—o az 2-dik és 3-dik Classisbéli mostani professoroknak fütésibül hibázna. Azt is a Város helyre állitván esztendőnként kipotulná. 2—do Az Első Classisbéli Professornak hasonlóképpen a defigált 140 f füzetése ennek utánna Kész pénzül, nem pedig a Didactrum (!) vagy is Kántor pénz szedés által, mely az ujjabb Sistematica Instructio szerint egy átollyá demandáltatik, adattasék. 3—o A Ki szabott 6 öl fa is az első Classisbéli Professornak ugy a tanitó Ifjúság részére is 4 öl Fa Esztendőnként a Városi Communitás részéről Administráltassék, hogy igy a Tanittató ebbéli Terhtől is meg menekedven naponként könnyebb alkalmatosság nyujtassék a tanulásra.

Mind ezekre a környül állásoknak meg visgálásával determináltatott.

Ad 1-num hogy a mi a 2-dik és 3-dik Nationális Iskola Professorai fizetését illeti avval nem a Városunk, ha nem a Méltóságos Püspökségbeli Uraság az dd-o 24-a Mai 794. kelt contractus értelme szerint tartozna, következés képpen a jelentett két Professornak füzetése jobbitása eránt a Concernens helyen tetessék jelentés.

Ad 2-um Mint hogy az Iskola háznak mastanában ujjonnan lett föll epettésére a Varos közel 5000 f-kat insummálván s Terhejre nézve is néki érzékenyen esvén többre magát nem kötelezheti, mint sem hogy ugyana most provocált Contractus szerint az első Classisbéli Tanittónak meg adja ennek utánna is a 100 f-kat kész pénzül oly formán, mind azonáltal hogy ezután az itt Való Városi tanuló gyermekektől semmi féli Didactrumot vagy is Kántorpénzt, mely eddig azon 100 f fizetésében imputáltatni szokott, ne vegyen, de ellenben a kint való Ifjaktól (ide értvén a Perinti és Szent-Mártonyiakat is, Kik a költséges Iskolai épülethez éppen nem concurráltak) más szomszéd Városban is lé hozott szokás szerint esztendőnként 2 frt-t exigállyon, melybül is bé veendő summa járjon néki az mig hátra lévő 40 fr. fizetésének supplementatiojára.

Ad 3-ium hogy az emlitett Királyi systemának az eddig szokásban volt fa pénz füzetéssel is valamely ellenkezést okozni ne találtassék a Városunk, az Iskola füttésire Esztendőnként 3 ölet a Tanito Professor részére pedig öt ölet oly föl tétel alatt offerál a Város, hogy az ugy nevezett Mester Erdeje Ennek utána

a Város administratioja alá szállván meg neveltessék és jövendőre belőle az ius Fa competentiája vágattassék és igy jövendőben még lészen az iskola Mesternek képesin leendő Fájezása és a Város is ezen Terhtől meg fog menekedni ennek következésében.

2-o Mint hogy a fönt ttlált Királyi Inspector Ur bizonyitás ugy az el olvasott Instructio szerint is a tanittó Mesterek más oldalas szolgálatoknak föll vállalásáttól, mellyek őket a rend szerént való Tanittásban hátrállyák, mindenhol (!) el vannak téltva, mostani Városi Mesterünk Balog István szemre hivattatván néki a provokált Királyi Instructio foglalatja mellett imponáltatott, hogy ezután a Tanittó hivatallyában tökéletessebben el járhasson a Musikusi kötelességirül hova előbb le mondjon fog ugy is bötsületes subsistentiájára nézvest mint professornak a szabad lakáson kivül a föllebb ki tett kész pénz béli fü . . ."[51]

Balog tanító inkább a tanítóságot hagyja ott, és kántor marad.[52]

Az iskola ügye ezzel hosszú időre végleges elintézést nyer, mert közben már felépült a líceum, és a másik két osztály is visszamehetett a számára épült 2 szobába a gimnáziumba. A tanítók helyzetét a fenti rendelkezés szintén véglegesen eldönti.

A felépült iskolát ezután több alkalommal nagyobbítják — első ízben 1844-ben,[53] —, e nagyobbítások ismertetése azonban már nem célom.

Így született meg Szombathely legrégibb népoktatási intézménye sok viszontagság után, hogy falai között a ma élő késő unokák is elnyerhessék a műveltség, a legnagyobb emberi kincs, elemeit.

•

IMRE ABAI: *Die älteste Volksschule der Stadt Szombathely.*

Auszug. Die älteste Volksschule von Szombathely ist im I. Bezirk in der Szily János Gasse Nr. 6, welche an der Stelle der alten Trivialschulen in der Zeit vom 29. Apr. 1799 bis 22. Jul. 1800 gebaut wurde. Die s. g. Nationalschule wurde von dem Chorherrn und Inspector der Nationalschulen Győr Johann Somsich schon im Jahre 1778 angeordnet. Der erste Bischof von Szombathely Johann Szily beantragte den Bau der neuen Schule auf eigene Kosten, wenn die Stadt den Baugrund gibt, zum Bau der Schule mit 1500 Fl. beiträgt und die Bezahlung eines Lehrers übernimmt. Die Stadt gab keinen entsprechenden Baugrund, u. deshalb verzog sich der Bau der Schule. Aber die neue Nationalschule wurde am 1. Nov. 1780 eröffnet an folgenden Plätzen: eine Klasse in der alten Trivialschule und 2 Klassen im Gymnasiumgebäude am ersten Stock, bis nach langem Hin- und Herwandern endlich im Jahre 1794. die Stadt das Gebäude des Gymnasiums mit zwei Lehrälen vergrőszerte u. somit die Schule dort bleiben konnte. Im J. 1799. wurde die alte, mit Stroh gedeckte Trivialschule abgetragen und das Frontgebäude der jetzigen Volksschule aufgeführt, welches nach mehrmaligen Vergrőszerungen — zuerst 1844 — die jetzige Grősze erreichte.

[51] Püspöki levéltár. „Nationális ill. Normális iskolák" 1799.
[52] Püspöki levéltár. „Nationális ill. Normális iskolák" 1799. XI. 2.
[53] Püspöki levéltár. „Nationális ill. Normális iskolák" 1844. XII. 16.

Göcsej népessége a XVIII. században.

(Befejező közlemény).

EGYED FERENC

A lakosság foglalkozás és állapot szerint így oszlik meg. (Természetesen csak az összeirtakról adjuk a statisztikát).

	1715-ben	1720-ban		1717-ben
Összlakosság	1660	2011		2742
Jobbágy	882	925		1522
Zsellér	630	908		1220
Taxás vagy szabados	148	163		
Polgár		15		
Magyar nevű	1190	1103	81%	
Német nevű	18	11	1%	
Tót-rutén nevű	96	98	7%	
Szerb-horvát nevű*	356	154	11%	
Szántóföld köblös	6316	4380		
Irtás	557	187		
Rét (kaszás)	2085	2042		
Szőlő (kapás)	2911	2572		

Mindezeken kívül e terület 59 falujában 1725-ben összeírtak összesen 419 család nemest. Talán mondanom is fölösleges, hogy ez az összeírás sem teljes. Nemcsak azért, mert néhány falu — mint Bük és Böröndön — hiányzik az összeírásból, hanem azért is, mert különben is a nemesek mintegy 20%-a kimaradt.

Aztán működött itt 20 plébános és 20 iskolamester. Ugyancsak állott még területünkön ebben az időben 4 vagy 5 református eklezsia is református prédikátorral és iskolamesterrel.

Zsidóról viszont emlékeink nem szólnak. Úgy látszik, ebben a korban Göcsejben még zsidó nem élt.

•

Az 1772. évtől kezdve Zala megye levéltárában megvannak a dicális összeírások. Az összeírások most falunként külön vannak összegyüjtve betű- és időrendben.[20] Az összeírások teljesen jók. Az adóztató hatóság akkor már olyan precízen dolgozott, hogy az adózás alól talán egyetlen adóköteles sem bújhatott ki. Ebből az adóösszeírásból tehát szépen megállapíthatjuk Göcsej népességét. Természetesen nem minden évet vettem elő, hanem több összehasonlítást eszközölve, az 1778. évet írtam ki s adom. Sajnos, minden falu 1778. évi adólajstroma nincsen meg. Idők folyamán vagy elkallódtak vagy talán egyikmásik ez időben nem is volt a dicális falukba sorolva. Összesen 24 falué más évekből van kiírva. És pedig 10 falué az 1777. és 1779., 5 falué az 1775—1776, a többié pedig a 80-as évekből.

[20] Conscriptiones dicales 1772—1850.

* Az 1720-as statisztika a 2011 lakos közül csak 1366-nak közli a nevét. Kimutatásunkban tehát csak ezek szerepelhetnek, s a %-ok is csak ezekre vonatkoznak. A „tót-rutén" és „szerb-horvát" megjelölések alatt nyilván túlnyomóan horvátok, de főleg vendek lappanganak.

Hogy miért írtam ki éppen az 1778. évit, íme az ok. 1778. év tavaszi és nyári hónapjaiban Szily János szombathelyi püspök Göcsejt végiglátogatta, és elkészítette a szombathelyi egyházmegye e területének máig legjobb Visitatio Canonica-ját.[21] Mivel a Visitatio igen lelkiismeretesen készült, és már a látogatás előtt Szily igen szigorú és praktikus utasításokat küldött a plébánosoknak, a lakosság számát illetőleg is az általa közölt számot nyugodtan elfogadhatjuk. Szily a lakosság számát 65.327-ben állapítja meg. (Tulajdonképpen csak 63.927-et ír. A becsvölgyi reformátusok számát nem közli. Az 1811. évi Vis. Can. alapján kerekszámmal 1400-at írtam hozzá, ami a tényleges állapotot fejezi ki.) Mivel így ellenőrzésképpen megvoltak Szily adatai, kézenfekvőnek látszott, hogy az 1778. évi lakosságszámot keressük illetve állapítsuk meg.

A dicális összeírás is erre a számra mutat. A dicális lapokon ugyanis ezt találjuk:

Jobbágy	5251
Zsellér	2947
Házatlan zsellér	1086
Együtt	9284

család. Egy családra 6 lelket számítva, azaz a 9284-et 6-tal szorozva, az adózó nép lélekszáma 55.704.

Az adózókon kívül éltek itt még adózásra nem kötelezettek is. Így 27 plébános, 16 káplán, 30 kat. tanító és egy ref. predikátor. Ezek alkalmazottjaikkal ill. családjukkal együtt szintén számítottak 3—400 lelket.

A nemességről igen jó összeírásunk van.[22] 1790-ben készítették, de csak a férfiak (kis- és nagykorúak) vannak összeírva. Göcsej 124 falujában 2802 nemes férfit írtak össze. Mivel nő is lehetett ennyi, így a nemesség száma 1790-ben 5.604 lélek. Az 1781—90. években a lakosság száma úgyszólván semmit sem emelkedett, s így a nemesség száma már 12 évvel előbb — azaz 1778-ban — is alig lehetett kevesebb.

E három számításból kereken 62 ezer lelket nyerünk. A hiányzó 3 ezret a nemesi kúriákban és allodiális földeken szolgálók adják.

Mindkét összeírás — a Szily Visitatio-ja és az 1778. évi dicális összeírás — szerint tehát Göcsej népessége 1778-ban kereken 65 ezer volt.

Szily szerint vallásilag így oszlik meg a lakosság:

Római katolikus	60.300	92%
Görög keleti	5	
Ág. hitv. ev.	862	1%
Református	3.940	6%
Zsidó	220	
Együtt	65.327	

[21] Szily Visitatio-ja a szombathelyi püspöki lvt-ban őriztetik.

[22] Zalavármegye lvt. Catastrum nobilium Cottus Zalad. de anno 1790.

Az anyanyelvet szintén jelzi Szily, de nem lélekszám, hanem falvak szerint:[23]

174	faluban	magyarul beszél	51.714 ember	79%
26	„	vendül beszél	9.540 „	15%
6	„	horvátul beszél	1.780 „	3%
1	„	magyarul, horvátul, németül beszél	1.130 „	
3	„	magyarul, vendül beszél	865 „	
1	„	magyarul, horvátul beszél	298 „	

A nép életkoráról nem sokat tudunk. Szily említi, hogy a 65.327 emberből 17.663 a nemgyónó, azaz 9—10 éven aluli.

A nép szaporodására vonatkozólag 21 plébániának keresztelési és 18-nak halotti bejegyzései ismeretesek. Három plébániának csak a keresztelési, ötének pedig pusztán az 1781—90. évi keresztelési és halálozási adatait ismerem. Együttes statisztikájuk íme:[24]

Folyósz.	Plébánia	Terület km²	Katolikusok száma 1778. (Szily)	1771—80				1781—90			
				Keresztelések száma	Születési %	Halálozások száma	Halálozási %	Keresztelések száma	Születési %	Halálozások száma	Halálozási %
1	Bántornya	65	4217	1886	44·72			1804	42·77		
2	Lendvavásárhely	64	2305	1245				1064			
3	Zalaszentgyörgy	33	1219	582				538			
	1—3 együtt	162	7741	3713	47·83			3406	43·99		
4	Alsólendva	129	5018	3022		2711		2365		2819	
5	Béc	90	2458	1479		869		1219		1259	
6	Boncódfölde	26	1101	567		450		548		679	
7	Felsőszemenye	63	1223	768		152		711		203	
8	Kerkaszentmiklós	61	2007	1133		1059		1017		1023	
9	Milej	111	2580	1505		991		1451		1294	
10	Pusztamagyaród	40	1234	784		629		868		716	
11	Salomvár	103	2058	1056		826		1034		818	
12	Szepetnek	92	2840	1724		1263		1679		1735	
13	Tótszentmárton	47	1615	949		636		969	60·—	1063	
14	Zalaegerszeg	62	3992	2098		1722		2022		2427	
15	Zalaháshágy	32	1180	581		537		501		547	
16	Zalatárnok	65	1539	928		686		861		998	
	4—16 együtt	921	28845	16594	56·83	12531	43·44	15245	52·85	15581	54·01
	1—16 együtt	1083	36586	20307	55·50			18651	50 97		
17	Bánokszentgyörgy	133	3166					1657		1863	
18	Bagonya	52	1251					588	47·—	404	
19	Nova	54	8..4					539		575	
20	Páka	143	3491					2112		2005	
21	Söjtör	37	1400					564		910	
	4—21 együtt	1340	39017					20705	53·06	21338	54·68
	1—21 együtt	1502	46758					24111	51·56		

[23] A 26 vend nyelvű falu Alsólendván túl fekszik. A 6 horvát falu: Bajcsa, Petri, Molnári, Semjénfölde, Tótszentmárton és Tótszerdahely. Három nyelven Szepetneken beszélnek. Magyar-vend nyelven Bollahidán, Kapcán, Kebelén. Magyar-horvát nyelven Fityeházán. A nemzetiségek a töröktől kipusztított magyarság helyét foglalták el. Kivéve a vendeket, akik már a középkorban is itt éltek, noha kisebb területen.

[24] Az anyakönyvek és egyéb plébániai iratok rendelkezésre bocsá-

A táblázatból világosan áll előttünk a nép ez időbeli szaporodása. Ez az 1771—80. években egészen jó, de az 1781—90. években éppen nem vigasztaló.

Mint az 1—16. számú plébániákon látjuk, az 1771—80 években a születés (ami körülbelül egyenlő a kereszteltek számával, azért majdnem mindegy, hogy melyiket mondjuk) százaléka 55.50; ugyanezeken a plébániákon a következő 10 esztendőben már csak 50.97%, de az 1—21. szám alatti plébániáké is csak 51.56%.

A táblázatból kiviláglik a tényleges szaporodás, azaz a születések és halálozások különbsége is. Annak a 13 plébániának a statisztikáját, amelyeket sikerült kiírnom, illetve megkapnom, a 4—16. szám alatt közlöm. A két százalékszám egybevetése ezt mutatja: az 1771—80. években a születés 56.83%, a halálozásé 43.44%, azaz a szaporodás 13.39%, ami kitűnőnek mondható. Ugyanezen plébániákban a következő 10 esztendőben — tehát 1781—90-ben — a születések száma 52.85%, a halálozásoké pedig 54.01%. A népesség tehát nem szaporodott, hanem 1.16%-kal fogyott. De csak azért ennyi százalékkal, mert Pusztamagyaródnál a tényleges születéssel szemben kb. 140-nel több születés van felvéve. Ugyanis az 1781. máj. 1-től 1783. máj. 30-ig a Sójtörön születettek ide vannak bejegyezve. Ez kb. 140 keresztelést ill. születést jelent. Ha ezt a 4—16. számú plébániák születési összegéből kivonjuk, a tényleges születés ezeken a plébániákon nem 15.245, hanem csak 15.105 lenne, ami márcsak 52.37%-nak felel meg. Azaz a lakosság nem 1.16%-kal, hanem 1.64%-kal fogyott e 10 esztendőben. Ha viszont az 1781—90. évekre vonatkozólag az összes plébániák statisztikáját állítjuk egymás mellé, akkor a 4—21. számúaké így alakul: 39.017 lélek után a születések száma 20.705, azaz 53.06%, míg a halálozásoké 21.338, azaz 54.68%. A fogyás tehát 1.62%.

A 4—16. sz. plébániák statisztikájából azt is látjuk, hogy a nép szaporodásában nemcsak évenként, hanem évtizedenként is óriási különbségek vannak. A XVIII. században voltak tízesztendők, melyekben semmi járványos betegség nem pusztította a népet. Viszont voltak olyanok is, mikor a halál valóságos orgiát ült. Különösen a csecsemők és kisgyermekek halálozásának nagy száma elszomorító. Vannak évek, amelyekben ezek halálozása az összes halálozások 70—80%-át teszi.

Viszont érdekes, hogy a három nemzetiség közül a születési arány legjobb a horvátoknál (Tótszentmárton): 60%. A vendeknél egészen alacsony (Bántornya 44.72 és 42.77%, Bagonya 47%).

A házasságkötések száma 13% körül mozog. A kiírt négy plébánia: Béc, Kerkaszentmiklós, Szepetnek és Tótszentmárton

tásáért, továbbá az anyakönyvekből való kiírásokért és sokszori egyéb szívességükért e helyen mondok köszönetet az illetékes plébános és káplán uraknak.

házasultjainak száma 1771—80-ban 1247, azaz 13.82%, 1781—90-ben pedig 1244, azaz 13.79%.

A falvak lakottsága Szily szerint:

100-on	aluli lakó van	40	faluban
100—200	„	44	„
200—300	„	51	„
300—400	„	33	„
400—500	„	14	„
500—1000	„	25	„
1000—1700	„	3	„

és Egerszegnek, a megye székhelyének, van 2290 lakója.

Népsűrűség. Átlag 32 lélek lakik km²-enként. De a lakosság elosztódása nem egyenletes. Az északkeleti részen, azaz Egerszeg környékén, és a délnyugati részen, azaz Bántornya körül 60—65 lélek lakik egy km²-en. A középső, a török által egykor nagyon elpusztított részen viszont csak 20 ember. Így a felsőszemenyei és novai plébánián mindössze 19 lélek. Sőt a cseszt-regi nagy, 173 km² területű plébánián mindössze 17.

A dicális összeírás a lakók állapotáról a következőket írja:

Jobbágy	5251	Házas zsellér	2947
Fiú (16 éven felül)	2032	Házatlan zsellér	1086
Leány (16 éven felül)	337	Szolga	796
Testvér	1988	Szolgáló leány	287

Az összeírás érdekesen mutatja meg, hogy a leányok akkor egész fiatalon mentek férjhez, hiszen a 65.000 lakóból mindössze 337 tizenhat éven felüli jobbágy- és 287 szolgáló leány akadt. Ami egyúttal némi magyarázatát is adja az akkori — maihoz hasonlítva — szédületesen — magas születési aránynak.

A jobbágyok és zsellérek nagyobb része örökös jobbágy és zsellér, azaz a földesura engedélye nélkül helyét el nem hagyhatta. Azonban a török kitakarodása után az újra telepített falvak lakossága általában szabadmenetelű, azaz ha az uraságnak minden tartozást megadott, annak engedélye nélkül is elhagyhatta helyét. Ezenkívül voltak szabadosok és néhány helyen „polgárok" is. Az adókönyv azonban nem igen tesz különbséget köztük.[25]

Az adókönyvben felsorolt jobbágyok és zsellérek rendszerint földmíveléssel foglalkoztak, de a felsoroltakban nemcsak földmívesek, hanem iparosok és kereskedők is vannak. Összesen 8 első-, 25 másod- és 898 harmadosztályú iparost sorolt elő. Sajnos, azt már nem közli, hogy milyen iparral foglalkozik az illető. Néha azonban megemlíti az ipart is. Így gyakran emlegeti az adókönyv a fabert, ami rendszerint kovácsot jelent; Hetésben fazekasokat, másutt vargát, takácsot, molnárt emleget. Gyakori a korcsmáros, sőt asztalost is felsorol. Persze ezeknek

[25] A lakók ezen állapotára nézve l. Zala várm. lvt. a Conscriptiones Urb. Fundorum kötegeiben, hol 1768. évtől kezdve minden falu lakosságáról fel vannak említve ezen adatok.

az iparosoknak szinte kivétel nélkül földje is van, vagyis nem pusztán az iparukból élnek.

Kereskedők: 3 első-, 40 harmadosztályú szatócs, továbbá 1 első-, 7 másod- és 3 harmadosztályú kereskedőt von adózás alá az adókönyv.

Az iparosok közül 231, a szatócsok közül 10, a kereskedők közül 3 Egerszegen élt.

A 9284 jobbágynak és zsellérnek, ill. adófizetőnek van 9.134 háza; közülük 1 első-, 17 másod-, a többi pedig harmadosztályú, azaz fából készített és zsuppal fedett. Egyéb birtokuk és felszerelésük: szarvasmarha (2 éven felüli) 28.315, ló (3 éven felüli) 10.007, sertés 14.967, juh 5.459, kecske 335 drb. Szántóföld 49.519 (magyar) hold, rét 24.647 kaszás (azaz hold), szőlő pedig 44.914 kapás, azaz 4—5 ezer hold.

A szántóföld és rét megoszlása:

0— 1	holdja van	580	zsellérnek
1— 5	„ „	2727	jobbágynak és zsellérnek
5—10	„ „	2233	jobbágynak
10—20	„ „	1692	„
20—30	„ „	466	„
30-on felül		151	„

Összesen 74.156 holdja van 7849 jobbágynak és zsellérnek. A többinek nem volt semmije, vagy legfeljebb valamelyes szőllője.

Természetesen mindezek a földek voltaképen nem a jobbágyoké, hanem a földesuraké voltak. Szily Visitatio-jában fel is sorolja minden falu földesurát, összesen 52 családot. 39 falunak azonban a Communitas, azaz a helybeli kisnemesek a földesurai. Legnagyobb birtoka van Esterházy hercegnek, aki az egykori Bánffy-birtok alsólendvai és lenti urodalmát bírja (78 falut mintegy 130 ezer holddal). A gróf Csákyak bellatinci uradalma 20 falu 25 ezer holddal. Gróf Szapáry Péternek 12 faluja van kb. 20 ezer holddal. A szombathelyi püspöknek és herceg Batthyány Ádámnak 10—10 ezer holdja van. A kisnemeseknek 39 faluban levő birtoka 55 ezer holdra megy. A többi 100 ezer holdat 47 család birtokolja. Ezek a földesurak vagy egyedüli birtokosai egy-egy, esetleg több falunak, vagy pedig egy-egy falun ketten, hárman, néha többen is osztozkodnak.

Egy földesúr van 158 faluban, 53-ban pedig ketten, hárman vagy éppen többen . . .

•

FRANZ EGYED: *Die Bevölkerung von Göcsej im XVIII. Jahrhundert.*

Auszug. Göcsej nennt man jenen Teil des Komitates Zala, welcher zur Diözese Szombathely gehört. Seine Ausbreitung beträgt 2025 km², die Zahl der Inwohner war im Jahre 1910 142.000.

In der ersten Hälfte des XVI. Jahrhunderts lebten in diesem Gebiete beiläufig 60—70 tausend Einwohner. Während der 150-jährigen türkischen Besetzung wurde ein nennenswerter Teil der Bevölkerung vernichtet, so dass beim Abzug der Türken — im Jahre 1690 — höchstens die Hälfte der

genannten Zahl am Leben war. Im XVIII. Jahrh. war nur eine Volkszählung, deren Resultat sich auf die gesamte Bevölkerung des Komitates Zala bezieht, deshalb ist die pünktliche Zahl der Bewohner von Göcsej unbekannt.

Es sind jedoch aus diesem Jahrh. verschiedene Steuerzusammenschreibungen vorhanden, mit deren Hilfe die Bewohnerzahl beiläufig festgestellt werden kann. Im Archiv des Komitates Zala sind seit dem Jahre 1699 sehr viele Steuerzusammenschreibungen vorhanden. Die Zusammenschreibungen der Jahre 1715. und 1720. gab Ignazius Acsády im Jahre 1896 heraus.

Im Jahre 1720 lebten in diesem Gebiete 2011 steuerzahlungsfähige leibeigene Familien. Acsády versuchte aus dieser Summe die Zahl der Bewohner auszurechnen. Nach seiner Ansicht wären das cca 22.561 Seelen, was jedoch trotz der Vernichtung auffallend wenig wäre. Mit Hilfe der Taufmatrikel kann man der Wahrheit leichter näher kommen. Es sind Taufmatrikel von acht Pfarren vorhanden, deren Ausbreitung 919 Km^2 war, u. zwart — laut Völkerzählung 1720 — mit 1075 Leibeigenen und Söllner-Familien. Im Sinne Acsádys wären dies 12.061 Seelen. In die Taufmatrikel der 8 Pfarren wurden jedoch in den Jahren 1721—30 die Namen von 9.964 Getauften eingeführt. Dementsprechend fielen auf 12.061 Bewohner 9.964 = 83% Geburten, was unmöglich ist. Die Geburtszahl war in diesem Jahrh. nie höher als 55%.

Wenn man das 55%-e Geburtsverhältnis zum Ausgangspunkt annimmt, so fallen 9.964 Geburten auf 18.113 Bewohner, also um 50% mehr, als es Acsády rechnet; auch diese Rechnung ist nicht fehlerfrei. Laut Taufmatrikel ist die Bevölkerungsumme dieses Flächenraumes um 50% höher, statt 22000, 33.000. Da jedoch auch diese Rechnung mangelhaft ist, kann man die Bevölkerung dieses Gebietes im Jahre 1720 auf beiläufig 35—40 tausend schätzen.

Aus dem Jahre 1778 sind schon verlässliche Konskriptionen vorhanden. So die Canonica Visitation des Bischofs Johannes Szily in Szombathely, in welcher die Bevölkerung dieses Gebietes mit 65.327 Seelen angegeben ist.

Laut der sogenannten „Dical-Konskription" lebten in diesem Flächenraume 9.284 leibeigene und Kleinhäusler-Familien, was, auf eine Familie 6 Seelen gerechnet, die Summe von 55 tausend Seelen beträgt. Beiläufig 5 tausend waren Edelleute, 4—5 tausend Volksschichten, welche keine Steuer zahlten, deren Gesamtzahl ebenfalls bis 65 tausend reicht. 92% dieser Bevölkerung war katholisch und 80% war ungarischer Sprache.

Der Beschäftigung nach waren sie größtenteils Landleute. Beinahe 9% der Bewohnerschaft waren Edelleute, 1.4% Gewerbetreibende und nur 0.1% Kaufleute und Kreisler. Die Leibeigenen und Söllner besassen 49.519 Joch Baugrund, 24.647 Joch Wiesen und beiläufig 4—5000 Joch Weinberg, ihre Wirtschaften waren mit Viehstand gut versehen. Der Grund war natürlich Eigentum des Gutsherrn. Das gesamte Gebiet gehörte 52 reicheren adeligen Familien und mehreren Kleinadeligen. Die letzteren besassen in 39 Gemeinden insgesamt 55.000 Joch.

A zürichvölgyi gerencsérség.

Dr. KOS KÁROLY

A korongolás, szárítás, kengyelezés, fedőkészítés. Bugyogó.

Az összes edényfajták alakításánál megtalálhatók a következő fázisok: 1. befúrás, 2. széthúzás, 3. felhúzás, 4. nyujtás, 5. fakéssel kifogatás és 6. leckebőrrel gyűrűcsinálás. Az e tájon legfontosabb, hagyományos alakú tejesköcsög formálását Nagy Sándor gödörházi gerencsérnél (12. rajz) így láttam:

Először is a korongra *felcsapott* földet a még álló korongon a *vizescserep*-be mártott kezével *hejrevüteti* (13. rajz), azaz a korong közepére beállítja. Ez igen fontos művelet, mert ha az agyag nincs a közepén, megbosszúlja magát a korongoláskor. A darab földet gömbölyűvé formálja, aztán bal lábával *rugugynyi* kezdi az *alsukarikát*. Ismét pogácsává formálja az agyagot,

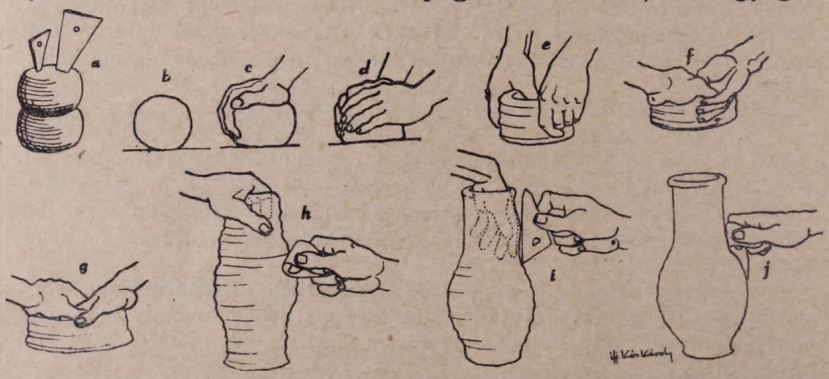

13. rajz: A korongolás menete: a) *faziéknak valu füödek;* b) *fölcsapott füöd;* c), d) *hejrevütetiés;* e) ujjbeggyel; f) tenyérrel *befurás;* g) *sziéthuzás;* h) *felhuzás* vagy *nyujtás;* i) *fakiésüliés* vagy *(fakiéssel) kifogatás;* j) *megsimittás.*

majd kissé homorú tetejét a *nyujtubüörrel* avagy *leckebüörrel* (11. rajz) jól megvizezi, hogy simán menjen a további munka. Most két hüvelykével *befur* jobbfelül, amitől az agyag kissé ellaposodik. A leckebőr a jobb mutatóujjra van csavarva. Most jobb hüvelykjével és baltenyerével fúrja tovább, azután meg egész tenyerével. A leckebőr — állandóan nedvesen — mindig a nyomás helyén van. Ez már a *sziéthuzás.* Most következik aztán a *felhuzás* vagy *nyútás:* a balkéz bent az üregben, de a bal hüvelyk kint van, a jobb kéz a leckebőrrel *ódalt nyomint,* és mintha életre kelne az agyag: inog, mozog, ágaskodik, alakul. A nyújtásnál a leckebőr a jobb mutatóujjra van csavarva, a növekvő torony oldala pedig „recés mint a sróf" az odanyomintott ujj nyomán. Most már látni, hogy mi készül az agyagból: kisfenekű, szűkszájú, karcsú tejesfazik. De hátra van még a *fakiéssel* való *kifogatás,* vagyis a *fakiésülés* (13. rajz). A balkéznek mutatóujja a sebesen forgó edénynek oldalához nyomul,

úgyhogy a vékony, 3 mm-es fal kidomborodik alatta, s a jámbor etnográfus attól fél, hogy kiszakad. Bizony meg is történik néha, hogy az igen vékony fal, különösen nagy fazekaknál és tálaknál *összerogyik*. A fal vékonyodik, az edény hasa növekszik, s a domborulatra kívülről rányomja a fakést, amely aztán elsímítja a recéket, s lehúzza az edényről a vizes agyagfoncsikákat, amit a mester aztán gondosan a *mecsekbe* rak *a gyurupadon*. Ez már a *tisztittás* művelete. A mecsekből kerül ki a kengyel nyersanyaga.

Mindig alulról fölfelé emelkedve, csigavonalban *hozzák ki a formát*. Az edény szájánál való *gyür-csinyálás* és az edényfeneknél való *felszegiés* van még hátra. Az edény szájánál kissé

14. rajz: A *bugyogokorsu* alakulása a korongon.

lenyom bal mutatóujjal a mester, ugyanakkor a jobbjában tartott fakéssel bevág a perem alatt, és szép ajka csücsörödik az edénynek, amit még csak a leckebőrrel kell *megsimitani* (13. kép). Amikor a talpánál is benyomott a fakéssel, az egész edényt gyengéden végigsimítja, s készen van a kecses *tejesfaziék*, a züricvölgyi gerencsérek legnépszerűbb készítménye. Díszítés és fül nélkül, mint ahogy azt valamikor általában csinálták. Ha a köcsög alapfestést nem kap, még itt a korongon díszítik; ha kap, akkor csak a második szárítás után, amint ezekről a díszítés című fejezetben lesz szó.

Tejecsköcsögből átlag 10 percenkint tudnak egyet elkészíteni, s így naponta 60 db-bal is végeznek. A vékony *riézdrót*-tal vagy *meccüöfonállal* levágott edényt a *faziékszárasztura* helyezik, amely a műhely belső fala mentén levő polc vagy a menynyezetgerendákhoz erősített léceken függő deszkasor, vagy az udvaron székekre tett hosszú deszka (22. rajz). Rendesen mind a háromfélét használják, ha sok a szárítani való. Innen fél- vagy egésznapi *szárasztás* után leveszik, és következik a *kengyelezés*. A mecseket a mester jól megpattogtatja, meggyúrja és jól bevizezett jobbkezével a baljában tartott oszlopalakú, fínom plasztikus agyagdarabot oly vastagságú nyelvvé húzza, amilyen az edénynek kell. Ez a *kengyelhúzás* (15. rajz). Ebből kellő hosszúságot két ujjával lecsíp, és a *kengyelt* előbb felső, majd alsó végén az edényhez ragasztja, vizes kezével jól odadolgozva,

s alsó tapadása helyén a fület jól *benyomja.* Csapos korsón és füles bokrácson benyomás nincs, alul a fül kidudorodva marad, mintha *ránittolták vuona* (a bádogedény hatása!). Sporheltes fazéknál a *benyomást* felül teszik.

Kengyelezés után az edényt visszahelyezik a szárítóra; egy napi száradás után alapozzák, majd teljes száradás után következik az esetleges tarkálás. Száradás közben az edény nemcsak súlyából, de köbtartalmából is veszít: egy 20 literes fazék 2 litert is *elszárad,* amit a fedőkészítéskor számba is vesznek: ha kész edényhez csinálják, kissé nagyobbra formálják.

Külön tudást kíván a *fedücsinyálás* (16. rajz); nem hiába volt ez a céhvilágban a mestervizsga egyik feladata. A *darab füödet* a fiatal mester a korongra csapja, amely a keze alatt

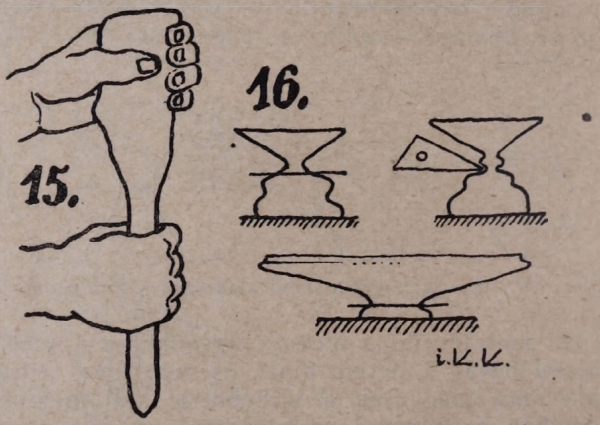

15—16. rajz: 15. *Kengyelhuzás.* — 16. *Fedücsinyálás.*

különös formát kezd ölteni. El sem tudom előre képzelni, hogy mi készül belőle. Hirtelen valami tölcsérszerű kezd kialakulni a különös forma tetején, majd mindinkább laposodik, míg előkerül a metszőfonál, és a mester egy kis talppal együtt levágja. Ez a talp lesz a *fedükengyel,* a gomb. Másodszorra már a fakéssel igazi gombot formál a tölcsér aljában, s ezzel együtt vágja le a kis tejesköcsögre készült fedőt. Harmadszorra már *mértiék után* kell egy nagy fedőt készíteni. Bizony, itt már nagyon inog a vékonyra szétnyílt agyag a fakés, a leckebőr alatt, és a fiatal mester már nem „egy krajcáros púpra" csinálja a nagy fedőt, hanem a biztonság kedvéért jó szélesre vágja le, s majd másnap rakja fel rá külön a kengyelt. Ma már mind kevesebb fedőt csinálnak.

Még a *bugyogo-korsu* készítését kell leírnom ebben a fejezetben, tekintettel arra, hogy ennek a korongolása nem a fazéknak szabványa szerint történik. Ez az általánosan „csecsekorsó"-nak ismert vizesedény, amelyet csak a mult század végén vettek át az idevaló gerencsérek, valószínűleg a zalaiak közvetítésével idegenből. Ma már jól kialakult formája és készítési módja

van (14. rajz). Négy részből készül (ami magában is épp elég különös jelenség itt, ahol az 50 literes fazekat is 1 db földből kell készíteni): 1. a *hasa*, 2. a *nyaka*, 3. a nyakán levő koszorú feletti kis rész, a *szája*, 4. a *kengyel*. A befúrt kis részből először az ajaka készül el, amit a fakéssel vágnak el és félre teszik. Azután a nyakát korongolják ki, mégpedig fordított állásban, jó szélesen hagyva a hasához ragasztandó részt, hogy a tapadás tökéletes legyen. Ennek levágása után következik a *bugyogo* hasának kikorongolása a rendes módon. Ha ez készen van és felső nyílása talál a már kész nyakhoz, akkor a nyakat ide ráteszik, és a jobb közbülső ujjal, jó vizes késsel és leckebőrrel odasimítják a nyakat a hashoz. Most a kis rövid nyak

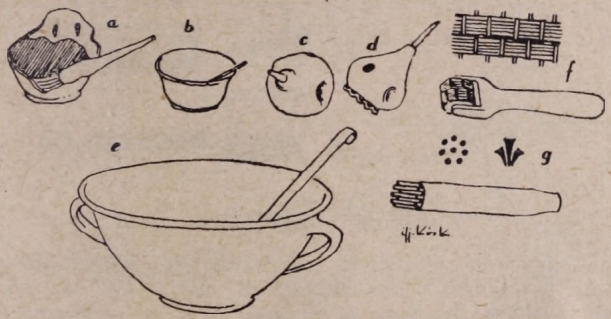

17. rajz: A megöntés és díszítés eszközei: a), b) *festiékes-cserep* a *pamaccsal* vagy *ecsettel;* c), d) *gurgulák;* e) *öntütál* az *öntükanállal;* f) *futtatukerek;* g) *cifrázufa.*

nyujtása következik, és a szájának az odaragasztása. Mikor szárítás után az egész *megmerevült*, következik a kengyelezés. A kengyelt alsó tapadáshelyén kidudorodva hagyják, mint a boroskorsónál. Mikor ez is készen van, a felálló kis *csecsét* hosszú *szeggel kilukasszák*.

A *kétszáju bugyogo* (24. rajz 25.) készítése is hasonlóan bonyolult. Ennek is először a két szája készül el, utána pedig a *tetüje*, azután a *hasa*. A másnap felrakott, hengerátmetszetű, tetején átvetett kengyelt két oldalt két tapadáshelyén *szeggel megluggattyák*, hogy égetéskor le ne váljék. Az országszerte elterjedt „zörgős korsó"-t itt nem csinálják. Ellenben meg kell itt is emlékeznünk arról az *új formáról*, amely a német mintafüzetek nyomán Németországnak dolgozó magyarszombatfai Zsohár János által kezdett hódítani a fiatalabb gerencsérek között, s amely a bádogedényt utánozza.

Ez újformájú edények közül a *tepsét* vagy *tepszit* tarthatjuk a legrégibbnek, mert ez már létrehozta a maga *tepsekarikáját* és a *tepseszedü-foklát* (11. rajz), azt a két kis zsindelyszerű falapot, amivel a széles fenekű és alacsony oldalú tepsit le lehet szedni a korongról a nélkül, hogy elhajolna.

Itt kell még megemlítenünk a legegyszerűbb fazekastermé-

ket, a *virágcserepet* is, amelyből gerencséreink óránkint 20 darabot is korongoznak. Ennek már bonyolultabb formája a *talpas-virágcserép*, amelynek már nincs külön *cserepajja* és így nem is a feneken, hanem oldalán van *szeggel kibökve*, hogy a felesleges víz *kigyüjjön* belőle.

Megöntés, díszítés.

Régen csak *parasztedíény* volt: legfennebb az edény belsejét és kívül a gyűrűjét és a nagy fazekak abroncsat mázolták fekete festékkel kevert *mázol*lal. Ez volt minden dísz. A *festiékezést*, a *cifrálást*, *tarkállást* nem ismerték. Azonban már igen

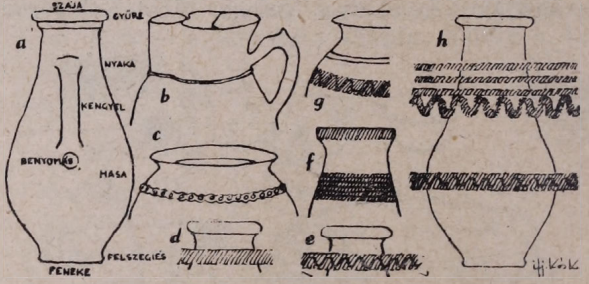

18. rajz: A legegyszerűbb díszítések: a) a tejesfazék alakja és részei a *benyomással;* b) boroskorsu a *mazzaggal;* c) nagy fazék az *abrinccsal;* d) tejesfazék, nyakánál *megfuttatva ecsettel;* e) u. a. *mekhuzva fakéssel* is *zsinyor*-mintára; f), g), h) az előbbiek változatai.

régen ismerhették a fazekas díszítés legigazibb fajtáját, a korongolás közben fakéssel szerzett domború *mazzag*ot (18. rajz) az edény hasa és nyaka közötti részen, és a fakés hegyével való *meghuzást* a gyűrű alatt 4—5 soros csigavonalban. Ugyancsak az anyagszerű eljárásból következik a már említett *abrincs* is a nagyobb fazekakon. Ma már valamilyen festés, díszítés nélkül nem igen készül edény, legfeljebb a víznek való *szájas-korsu*.

Minden edény kap alsó festéket: minden edényt *megöntenek*. Régen csak a *mázol* közé keverték a fekete, barna vagy zöld festéket; később azonban, mikor a veleméri pirosföldet fölfedezték, már jórészt csak ezt használták alapszínnek. E festékanyagot meg kell őrölni a *mázolörülüküvel* (21. és 22. rajz), amit épp ezért *festiék örülünek* is mondanak. A lisztfinomságú festéket nagy kétfülű tálban vízzel keverik, hogy elég sűrű legyen. *Foklával* vagy az *öntükanállal* jól elkavarják, a földcsomókat szétnyomkodják, és az első szárítás után az edényeket megöntik: balkezüket az edény üregében tartva, az edényt a *festiékestál* (17. rajz) fölött a ma már boltból vásárolt bádog *öntükanál*lal (merítőkanál) festékkel leöntik, miközben az edényt ügyesen *eforgattyák*. Az így megöntött edényt száradni teszik ismét, s ezután *festik* a disznószőrből maguk készítette *pamacscsal*, amit újabban *ecset*nek mondanak, vagy *írják* a *gurgula* segítségével (17. rajz).

Mielőtt azonban erre rátérnénk, meg kell emlékeznünk a legöregebb gerencsérek díszítési módjáról, amely szerint csak *meghuzzák fakiéssel* a fazekat. Ez úgy történik, hogy az edényt korongolás után rögtön, tehát még szárítás és kengyelezés előtt *ecsettel megfuttattyák* a gyűrűje alatt. 1.5—2 ujjnyi szélességben valamilyen világos festékkel, rendesen fehérrel, és ezt a felületet *húzzák meg* aztán a fakés hegyével felülről lefelé haladva csigavonalban. Az így keletkezett bekarcolás mentén az alapanyag színe érvényesül égetés után is. Gyakran nem spirális

19. rajz: Edénycifrák: a), b), c) tejesfazékra; d) csaposkorsóra; e) pohárra; f) vizeskorsóra *ecsettel festett* minták; g) *ecsettel megfuttatott* tepse; h), i), j) pohárra; k) csaposkorsóra; l) tejesfazékra; m), n) tányérra; o) kistálra; p) tálra; r) lábosra *gurgulával irott* díszítések.

vonalat karcolnak, hanem hullámvonalat. Ennek neve: *zsinyor* (18. rajz). Ha fakéssel nem húzzák meg, csak ecsettel futtatnak, akkor *simán marad* az edény. Mindkét eset lehetséges azonban akkor is, ha előbb az edényt megöntik. Ekkor azonban megfuttatásra inkább sárga festéket használnak, s ezt húzzák meg aztán fakéssel, vagy hagyják símán, vagy pedig megfuttatás nélkül húznak fakéssel a fazék nyakán 2—3 kört, hogy az alapanyag színe érvényesüljön.

Nem is oly rég csak a *pamaccsal* való díszítést ismerték. Ennek legegyszerűbb módját láttam Gödörházán, amikor a megkorongolt köcsög nyakát húzták meg; a nyak közepe táján egy gyűrűt, s ezzel érintkezve, alája félkörökből álló vonalat fehér festékkel (18. rajz). A szárítás és fülezés csak azután követ-

kezett. A pamaccsal való festés majdnem kizárólagos díszítő eleme az edény hasára festett 8—10 sziromból álló, kb. 8 cm-es átmérőjű nagy *ruózsa* és az ehhez két oldalról szervetlenül kapcsolódó részek, amelyek rendesen egy-egy vízszintes szárból és két oldalukon kb. 4—4 levélből állanak. A rózsa fölött és alatt sugarasan néhány apróbb *levél* vagy *pont* van feltéve. A színe-

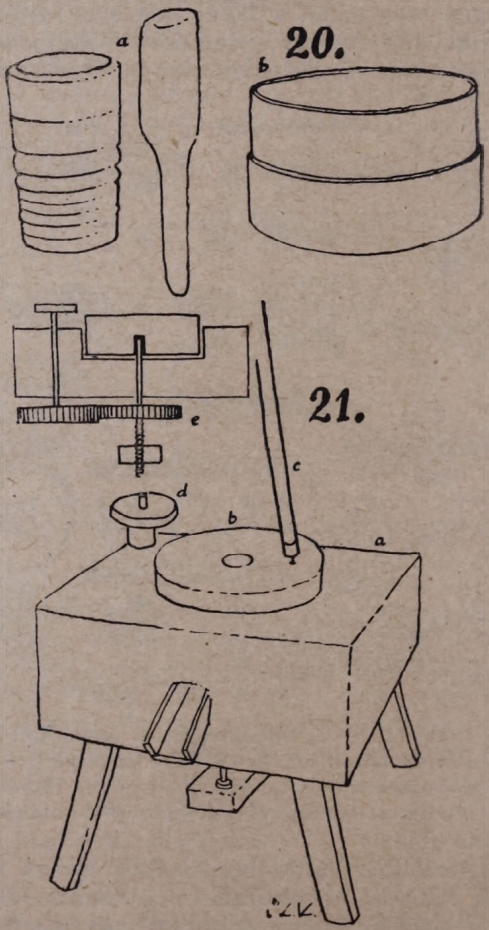

20—21. rajz: 20. A „mázol"-készítés régi eszközei: a) *mázoltörü* vagy *böstörü* és *bottya;* b) *mázolszita* vagy *riézszita.* — 21. „Mázolörülüküö" (mázörlőkő): a) *küötörzsök;* b) *küö;* c) *hajturud;* d) *szabájzukerek;* e) a szabályzó szerkezete (Antal Ferencé, Kisszerdahely).

ket tekintve a következő kombinációkat láttam: 1. nyers edényen a fenti minta fehéren; 2. sötétzölddel megöntött edényen világoszöld színű díszítés; 3. sötétzöld alapszínen fehéren felrakva a minta; a rózsa bibéje, a fenti, lenti és néhány két szélső apró levél sötétbarna; 4. vörös alapszínen a leírt díszítés fehéren;

5. vörös alapszínen a leírt díszítés rózsája fehéren, barna bibével s két oldalt három-három függőleges fehér csík, amelyek közül a kétkét szélső cikk-cakkos. Ezeknek aztán még számos változata van, de csak igen jelentéktelen eltérésekkel (19. rajz *a—f*).

22. *rajz:* Gerencsér műhelysarok a *mázolórülüküvel* és a *faziékszárasztuval.* (Tóth Jenőé, Magyarszombatfa.)

Most pedig térjünk át a *gurgulával* való művészkedésre. A gurgula ezen a vidéken nem régi fazekasszerszám. A világháború után alkalmazta először ezt is Zsohár János, de általánosan még később, csak 1936-ban jött divatba „a keszthelyi tanítására". Veleméren, az öreg gerencsérek falujában nincs gurgula, de Gödörházán Novák Lajosnak, aki pedig a „legcifrább ediényeket csinyájja", már ugyancsak van, Magyarszombatfán pedig majdnem minden gerencsér használja, hiszen ez a falu az újítások fészke. A gurgula fél ökölnyi nagyságú, felül zárt, göm-

bölyded tölcsérhez hasonló fazekas eszköz, amelynek oldalán három horpadás van: egyik talpként szolgál, hogy arra fektetve a gurgula el ne gurulhasson; a másik kettő egymással átellenben, hogy munkaközben a jobb hüvelyk és középső ujjat beléjük mélyesztve fogható legyen. Felső oldalán 1.5 cm-es lyuk van; ezen át töltik be a híg festéket, és ezen lélekzik a gurgula munkaközben. Az egész úgy működik, mint a töltőtoll: a fehér festéket beletöltik, majd a megöntött, de ismét kiszárasztott edényt az alacsony négylábú gyalogszéken vagy kint a küszöbön kuporodó ügyeskezű asszony térdeire fekteti, balkezével forgatja,

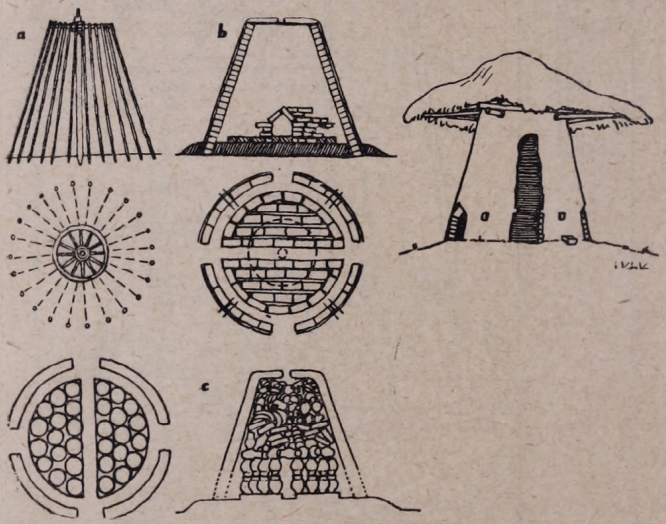

23. rajz: Az „iégetükemence": a), b) az égetőkemence szerkezeti felépítése; jobbról: veleméri égetőkemence (Vass Gyuláé).

miközben jobbjában a kissé *megdűtött* gurgula libatoll *irój*án keresztül vékonyan folyó festékkel írja a megszokott mintákat. Mint az egész mesterséghez, „nem is annyira szemmértiék, mint ügyessiég kell" ehhez is, és igen nagy gyakorlat. A minta súlypontjának mindig elül, a füllel átellenben kell lennie, és a részarányos minta egyes részeinek egyformáknak vagy legalább is egyenlő súlyúaknak, folthatásúaknak kell lenniök. Különösen kisebb edényeket: kis tejesfazekakat, tálakat, tányérokat, bugyogákat és újabban elkezdett virágvázákat és gyermekjáték edényeket írnak, mégpedig rendesen több színnel is; fehér, piros, zöld a leggyakoribbak, mást nem igen látni. Igen jó hatásúak a fekete alapra írt nagy foltterületű fehér minták. A pamaccsal és gurgulával való díszítés összekeverését egy edényen alig látni: a két technikát különválasztják, amint az időben is különvált. Az írott mintát három csoportba sorozhatjuk: 1. mértani, 2. növényi és 3. figurális minták. E mintákat, jellegzetes műszavak hiányában, szóban leírni nem tartom érdemesnek, a raj-

zok és fényképek beszélnek helyettük (19. rajz *h—p).* Annál is inkább mellőzöm, mert ez az öreg gerencsérektől lenézett *tarkállás* csak igen friss gyökerű e vidéken.

1935—38. között Magyarszombatfán három tanfolyam volt Varga Béla keszthelyi kerámikus vezetésével, akit a vármegye küldött ide. Ő vezette be e mintákat, nemkülönben a váza, játék-

24. rajz: Edényformák: 1. *füödpáru ediény;* 2. *füstösfaziék;* 3. *abrincsos-* vagy *parasztfaziék;* 4—5. *tejesfaziék;* 6—7. *sporhertesfaziék;* 8—9. *riégi-* és *ujmódi bokrács;* 10—11. *riégi-* és *ujmódi lábos;* 12. *tepse;* 13. *gerincsütü;* 14. *kuglufsütü;* 15. *tiésztaszürü;* 16. *vajküpülü* és *bottya;* 17. *tál;* 18—19. *riégi-* és *ujmódi tányér;* 20. *pohár;* 21. *vájling;* 22. *szájaskorsu;* 23. *ujmódi vizeskorsu;* 24. *bugyogokorsu;* 25. *kétszáju-bugyoga;* 26. *mustoskorsu;* 27. *csöveskorsu;* 28. *boroskorsu;* 29. *csaposkorsu;* 30. *locsolu;* 31—32. *virágcserep* és *cserepajj;* 33. *talpas virágcserep;* 34. *suotartu;* 35. *miécsestartu.*

edény és egyéb használati cikkek készítését e vidéken, s a magyarszombatfai Zsohárban hű követőre talált. Igaz, hogy ez örvendetes, hasznos intézkedés volt a vármegyétől akkor, amikor az életért küzdő gerencséreink tévelygésükben már a gyári holmit kezdték formára és díszítésre nézve utánozni. A tanfolyamtól kezdve nyomja ki oly nagy sikerrel a *fehiér ediény* a régi nyers, fekete és vörös edényt, és az életért való harcban a gerencsérség kezd mind többet feladni abból, ami *„riégi"*, aminek

történeti és népi gyökere van. De hagyjuk ezt. Inkább soroljuk még föl a még nem tárgyalt díszítési módokat.

A nagyobb virágcserepeket még a korongon *megfuttattyák futtatukerekkel* (17. rajz), ami egy széles derelyemetszőhöz hasonlít: kétágú fa két ága közé szerelt kis fahenger, melynek palástjába szalmafonás-minta negatívját faragja be a gerencsér. Az edényt a korongon forgatva, oldalába nyomják alul a futtatókereket, és így haladnak csigavonalban mind fennebb, mígnem az egész oldalfelületet megfuttatták.

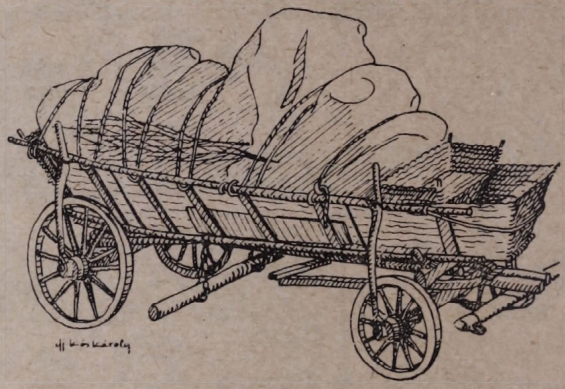

25. rajz: Útrakészen a körmendi vásárra (Novák Lajos, Gödörháza).

Ugyancsak a virágcserepeket, de néha a tejesfazekakat és *vájlingok*at is előszeretettel *fröcskölik*, azaz piros földdel nyersen megöntik, s ezt *becsöppentik* fehér festékkel. Mondják ezt *lefröcskendezés*nek is.

A másik ehhez hasonló praktikus díszítő eszköz a *cifrázufa* (17. rajz *g*). Ezt csak Kisszerdahelyen láttam az öreg Antal Ferencnél. Lényegében egy kis bot, amelynek végében körben 7 és középen 1 faszegrész van kifaragva, vagy pedig más átmetszetű és számú faszegekből alkotva egyéb minta. Ezt aztán belemártja a fehér festékbe, és a sötét, fekete vagy piros alapúra megöntött edény oldalára nyomja, mint a bélyegzőt. Esetleg fehér alapra sötét mintákat nyom. Felvilágosításomra azt mondja: „Pesten kináltak ijennel még a világháboru előtt, de az vazsbul vuot; amikor hazajüttem, megcsinyáltam fábul. De nem igen szerettem, pedig juo vuot. Igen hamar ment vele a munka."

(Folytatjuk.)

Jaksa István művésziskolája a szombathelyi MÁV. Műhelyben.

A legtöbb szombathelyi cívisnek sejtelme sincs róla, hogy városában egy kitűnő festőművész-iskola működik *Jaksa István* mesternek szakavatott és lelkes vezetésével a MÁV Műhelynek egy szerény, városvégi helyiségében. Pedig az iskola a maga alkotásaival máris igen figyelemreméltó sikereket ért el, s a napi sajtó is nagyon elismerően nyilatkozott első országos szerepléséről.

Az iskola a MÁV Haladásnak Képzőművészeti Szakosztályaként alakult a szabadidő-mozgalommal kapcsolatban. Legújabban a MÁV országosan megszervezte ezeket a képzőművészeti szakosztályokat, de a szombathelyi volt a legelső s még a szabadidő-mozgalmat is jó félévvel megelőzte.

Első mecénása *Gráf Frigyes* műszaki főtanácsos, műhelyfőnök volt, akinek megértő jóvoltából az iskola a MÁV műhely területén jutott ideiglenes otthonhoz. Szerény földszintes helyiség ez az ezrével felhalmozott kocsikerekek s egyéb alkatrészek zordon szomszédságában, de világos, napos s egyelőre — némi szorongással — elég tágas is. Persze távol van egy modern műterem eszményi követelményeitől, de a MÁV igazgatóság — méltányolva az iskolának eddigi jelentős sikereit — máris új, végleges, modern műtermet ígért neki; s hogy az ígéretet egészen komolyan kell venni, bizonyítja az a körülmény is, hogy a terveket és költségvetést már el is készítette. A másik nemes pártfogó *Valló Jenő* főintéző, az egyesület ügyv. elnöke, aki lelkes együttérzéssel a szakosztály minden kérését magáévá teszi.

A mozgalom egyik főmozgatója és legnagyobb barátja *Szilassy Gábor* műszaki tanácsos, műhelyfőnök-helyettes, aki maga is ott ül a nagyobbrészt munkásokból toborzott tanítványok között, lelkesítőleg hatva példájával a mesterre, a tanítványokra s a bekívánkozó kívülállókra egyaránt.

Eddigi tízhónapos működésük során máris résztvettek 1943. őszén (nov. 20—28) Budapesten a Szabad Idő Mozgalom rendezésének keretében az Országos Vasutas Képzőművészeti Kiállításon. Ez alkalommal a rendezési munka oroszlánrészét éppen Jaksa István

mester végezte *Csala Albert* műsz. tanácsossal és *Szegedy Maszák György* festőművésszel egyetemben. Az értékes művészi teljesítmények és a kitűnő szervezési munka elismeréseképen a Voge vezetősége egy műtörténeti szakmunkával tüntette ki a megalakult új szervezet további vezetésével megbízott szombathelyi csoportot. De az országos sajtóban is igen meleg visszhangra talált ezen első nyilvános szereplésük. Az idegenben való sikeres szereplés után most már egy nagy szombathelyi bemutatóra is készülnek. Úgy látszik ők is jól tudják: nemo profeta in sua patria.

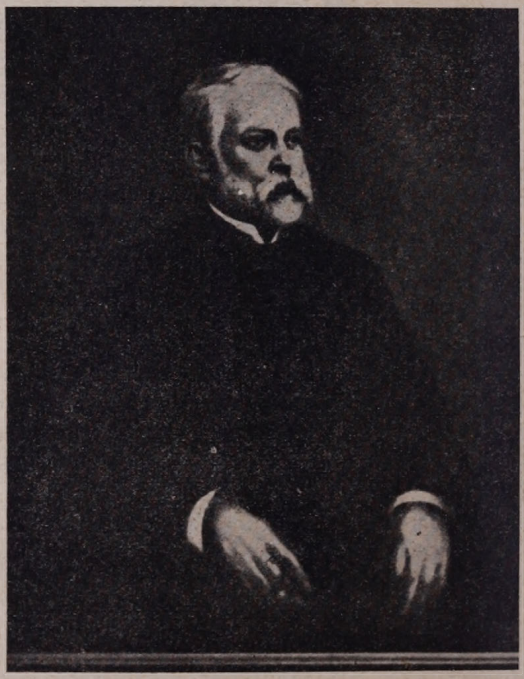

1. Jaksa István: Gyulay Pál arcképe (a kolozsvári ref. gimnázium tulajd.).

Az iskola tanítványai egynek kivételével mind vasutasok. Többnyire egyszerű munkások, de tisztviselők is akadnak köztük a főnökhelyettessel együtt. Kezdetben 11-en voltak, de egyre sokasodnak. Most 17-en vannak: 16 festő s 1 kezdő szobrász. Hetenként kétszer: hétfőn és csütörtökön d. u. 5—8-ig jönnek össze. De többen minden szabad idejüket itt töltik s ünnepnaponként már kora reggeltől késő estig itt gubbasztanak festővásznaik felett. A világításról, fűtésről s részben a szükséges egyéb mesterségbeli kellékekről is a műhelyfőnökség gondoskodik. Sok mindent azonban maguk a tanítványok állítanak elő (így: keretelt üveglapokat, drótvázakat, anatómiai táblákat, koponyákat, sőt akárhányszor olajfestékeket is).

Az alapvető előképzést a műhelyi tanonciskolában *Baják Béla* főmérnöktől kapják, aki maga is kitűnő festő. Jaksa mester műtermé-

ben aztán persze mindent elölről kezdenek megint. Első rajzaik a mértani alapelemeket tudatosítják, majd a vonal- és színperspektíva következnek, aztán bonc-, csontváz- és izomtani alapismeretek s végül a helyes és művészi kompozíció titkai. A mester fürgén jár-kél tanítványai között. Mindenütt ott van, mindent észrevesz és megfigyel, de az irányítás szükséges mértékét sohasem lépi túl, minden zavaró korlátozás nélkül engedi kialakulni és érvényesülni az egyéniséget, ami igen tiszteletreméltó és ritka művészi önzetlenségnek a jele. A műtermi munkát sokszor felcserélik a szabadban való természetszemlélettel és másolással, máskor viszont — okulás céljából — múzeumokat és tárlatokat, kiállításokat látogatnak mesterük vezetésével.

2. Jaksa István: Dr. Gaál Sándor apátplébános szobája.
(Dr. Zalán Jenő titkár tulajd.).

A mostani tanítványok közül legtehetségesebbek: *Szilassy Gábor* műszaki tanácsos, aki csak akvarellben dolgozik s finom, levegős képeivel már több kiállításon szerepelt (Rábarészlet, Velemi tájkép stb); *Pintér Sándor* mázoló 42 éves korában cserélte fel a mázoló ecsetjét a művészével; igen komoly tehetség (Kámoni parkrészlet; Drapéria-tanulmányok); valamivel fiatalabb, de Sándorral egyenlő értékű tehetség *Pintér Gyuri* (Velemi táj, Őszi erdő) — ugyancsak mázoló —, aki a MÁV Haladás kultúrházát teljesen önálló vázlatok alapján díszítette; a termékeny *Hadnagy János* máv. főtiszt üde vásznai izmos, fejlődőképes tehetségről tanuskodnak (Erdei út, Gyümölcscsendélet); *Vida József* mázoló nyugtalan egyéniség; a „Bogáti malom" c. olajfestménye igen figyelemreméltó alkotás; *Nagy József* irodai s. tisztjelölt törekvő, tehetséges művészlélek (Perenyei hűvösvölgy, Kámoni park); a közben elköltözött *Bősze János* keresk. segéd

csendéleteivel és fejtanulmányaival tűnik ki. A régebbiek közül említésreméltók még a csendéletfestő *Székely Károly* és *Séra Lajos;* mindkettő szobafestő a polgári életben.

A művésztelep újabb növendékei: *Varga Gábor* irodai órabéres, *Kóbor Jenő* lakatos, *Takács János* mázoló, *Németh Jenő* lakatos és *Káldy László* kocsivizsgáló. Most végeztek a mértani alapismeretek-

3. Jaksa István: Szt. Márton megkereszteli édesanyját.

kel s már természet után dolgoznak tudatos műérzékkel. Közülök nem egynek a művei máris jelentékeny tehetséget árulnak el.

Szobrásznak csak egy készül: *Karácsonyi Ferenc* gyári munkás. Első alkotásai izgalmasan mutatják egy izmos őstehetség bontakozását.

Maga *Jaksa István* valóságos ezermester a művészetek terén. Műterme zsúfolásig meg van töltve képekkel, szobrokkal, kerámiával, hangszerekkel, faragványokkal, amelyek mind saját alkotásai. Éppen olyan jól farag, mint fest. Alakos botfejei remekei a fafaragásnak, hegedűi, mandolinjai pedig a hangszerkészítésnek. De egyben szenvedélyes gyűjtő is (régi olasz festők, Anjou-korsók, barokkszobrok stb.). Polgári foglalkozása szerint szerény máv. hivatalnok.

Termékenysége bámulatos. Az anyaghiány és szűkös anyagi viszonyai miatt sok vásznának, táblájának fonákját is befesti; vagyis fest, mert festenie kell, az értékesítésnek minden serkentő gondolata nélkül.

4. Szilassy Gábor: Molnári Rába-részlet.

5. Pintér Sándor: Parkrészlet.

Első leckéit *Herényi Gotthárd Istvántól* kapta, aki harctéren szerzett betegségében kezelte. 1926/27-ben *Krusnyák Károly* mellett dolgozott, 1930-ban pedig *Gügyei Nagy Zsiga* hívására a fővárosba költözött s a nagy mester műtermében tanult-festett két éven keresztül mint legkedvesebb tanítványa. Hagyatékának több értékes darabja ma is Jaksa műtermének legmegbecsültebb díszei közé tartozik (a mester palettája, kazettája, tanulmányai, „Lecke Jaksa Istvánnak az impresszióról" c. képsorozata stb.).

Jaksa képei nemcsak számos hazai, hanem több külföldi kiállí-

táson is szép sikerrel szerepeltek, így az 1932. évi newyorki (hat képpel), az 1933. évi chikagói világkiállításokon s az 1939. évi firenzei Ussi nemzetközi kiállításon. A Műcsarnok és a Nemzeti Szalon termeiben szinte évről-évre gyönyörködhetünk vásznaiban.

6. Pintér György: Erdőszéle.

7. Hadnagy János: Erdei út.

Főtémái: tájképek, tanulmányfejek, egyházi tárgyú kompozíciók és oltárképek („Krisztus Pilátus előtt" 160 alakkal, „Szent Márton megkereszteli édesanyját", „Az utolsó vacsora", „Menekülés Egyiptomba", „Golgota" stb), falusi jelenetek, portrék, csendéletek, interieurök.

Legfőbb tulajdonsága: telített, sötét színeinek komor, mély lényeglátása, bár — különösen tájképein — ismeri a derűs színek meleg vidámságát is. Nem bajmolódik a részletek aprólékos kidolgozásával,

hogy annál meglepőbben és meggyőzőbben jusson kifejezésre művészi mondanivalójának lényege.

Jaksa István még nem jutott művészi pályájának delelőjére.

8. Nagy József: Rábaparti részlet.

9. Bősze János: Virágcsendélet.

Szorgalma és tehetsége sokkal többet érdemel, mint amennyit eddig az érvényesülés látható, külső jelei szerint elért. Egyszer azonban minden igazi alkotó számára üt az óra. És akkor Jaksa István is hozzájut a maga megérdemelt igazához. *Pavel Ágoston dr.*

•

Porta Coeli.

„A bécsi egyházmegyében, Bécs városában, a cseh rendtartományban fekszik, Geras filiája. Nem tudom, mikor keletkezett, de 1586-ban az Ágoston-rendi apácák kezére került", írja róla Waefelghem, a premontrei rend történetírója.[1]

Hazai történetíróink közül ketten emlékeznek meg róla, adataikat azonban, nem tudván ellenőrizni, nem használom fel.[2]

Alapítását — az 1267. nov. 25-én kelt alapítólevelében — magának tulajdonítja Gellért mester, a győri egyházmegye mosoni főesperese, passaui kanonok, bécsi plébános és pápai káplán: „Mivel Isten kegyelme megvédett engem a tatárveszedelemtől, Béla magyar király őfelsége országából és szolgálatából épségben jutottam el Ausztriába. Aztán előbb boldogult Frigyes herceg, majd jóemlékű néhai főtisztelendő atyánk, Berchtold passaui püspök, végül az én uram, Csehország fölséges királya Ottokár és más pártfogó uraim érdememen felül támogattak kegyelmükkel és védelmükkel; azért, nehogy hálátlanság gyanújába essem... két jámbor alapítványt létesítettem saját vagyonomból, az egyiket a betegek részére... a másikat „ad portam Celi" az apácák számára... akiket az én kúriámban helyeztem el „in Weichenburch".[3]

Ugyanígy alapítónak tekinti magát Erdélyi Detre, az alsóausztriai Pölla plébánosa, Gellért testvére, mikor 1296-ban egy bécsi házát adja az apácáknak „den gaistlichen vrowen ze der Himelportin, die unser baider stiftunge ist."[4]

*

A törökök terjeszkedése előbb csak veszélyeztette, utóbb teljes pusztulásra juttatta a magyarországi premontrei apácákat. Móriczhidára az 1543 körül kipusztult premontrei kanonokok helyébe pre-

[1] Waefelghem: Répertoire des sources imprimées et manuscrites relatives à l' histoire et à la liturgie des monastères de l' Ordre de Prémontré. Bruxelles, 1931. 116. 263. sz. „Situé au dioc. de Vienne, dans la ville du méme nom (Autriche). Circarie de la Bohême, fil. de Geras... J'ignore l' époque de la fondation de ce couvent qui, en 1586, fut donné aux chanoinesses régulières de St. Augustin."

[2] Timár Kálmán: Prémontrei kódexek. Kalocsa 1924. és Lukcsics Pál: A vásárhelyi apácák története. Veszprém, 1923.

[3] Gombos: Catalogus fontium Historiae Hungaricae. II. 2451. sz. „Quia divina me protegente gratia de gravissimis insultibus et incursibus Tartarorum a regno inclyti regis Bele Ungarie et servicio ipsius ad partes Austrie sanus perveni. Posthac felicis recordationis ducis Friderici temporali primo, deinde venerabilis patris bone nemorie videlicet Berchtoldi Pataviensis episcopi spirituali, et in fine domini mei Ottakari serenissimi regis Bohemie et aliorum dominorum meorum, fultus graciis et presidiis ultra meorum exigenciam meritorum, propter quod ne finaliter ingratitudinis obprobria me condempnent... duo pia loca specialiter institui que construxi rebus propriis et expensis, unum videlicet pro infirmis... et alium ad portam Celi pro virginibus... quas locavi in curia mea in Weichenburch". Gellért mesterre lásd Bedy: A győri székeskáptalan tört. 304.

[4] Zimmermann—Werner: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. 273. sz.

montrei apácák telepedtek, akik talán távolabbról menekültek, de ez időtájt alighanem Vásárhelyen (Somlyóvásárhelyen) tartózkodtak. Nem sokáig tartottak ki benne, mert 1553-ban — I. Ferdinánd a török veszélyre való tekintettel megengedte nekik — Vásárhelyre menekültek az ottani premontrei apácákhoz, kiknek birtokaik jövedelmét — részben — átengedték.[5] Ott maradtak, ott vannak még 1563-ban is, mikor fejedelemasszonyuk (abbatissa) panaszt emel a vasvári káptalan előtt enyingi Török Ferenc, pápai kapitány ellen, aki február 6-án „coenobium seu claustrum praefatum earundem dominarum in Móriczhyda habitum" elfoglalta és elfoglalva tartja.[6]

1566-ban Vásárhelyről is tovább menekülnek, és Bécsújhelyen (Németújhely) Szent Péter kolostorában találnak menedéket.[7] Itt azonban „igen szűkös körülmények között éltek s adósságba verték magukat. Minthogy a kolostor jövedelme nem volt elég se megélhetésükre, se az omladozó épületek karbantartására, II. Miksa császár 1574. dec. 3-án fölöszlatta a kolostort. Ekkor már csak 3 apáca lakta a kolostort, köztük Zoltay Márta priorissa. Ezeket a bécsi Porta Coeli kolostorba költöztették át."[8]

Itt érte őket a visitatió, melyet a császár rendelt el, és a bécsi püspök, János Gáspár hajtott végre. 1577. febr. 24-én megjelent a püspök és 30 kérdést intézett a perjelnőhöz, Katharina von Schlamatin-hoz. Egyszerűség kedvéért csak a feleleteket közlöm, azokból a kérdés úgyis kitűnik.

1. Premontreiek, Szent Ágoston reguláját követik.
2. Hatan vannak és pedig:

Katharina von Schlamatin, priorissa,
Martha Soltain (Zoltay)
Ursula von Schamatin (?)
Elisabeth von Canisa (Kanizsa)
Catharina von Wassarhel (Vásárhely)
Elisabeth von Pruenk an der Leitta.

Visitatoruk a gerasi apát, de már régen nem visitálta őket. A priorissa vallja, hogy Alda priorissa és vele öt nővér jött Magyarországból, de ezek közül kettő már meghalt. Ezeket akkor felettesük tudomásával vették be a kolostorba.

3. A perjelnőt konvent választja „in beysein des Herrn Closterräth". Az ő (perjelnő) megválasztásakor a kolostor már ép oly szegény volt, mint most.

5. A nővérek mind katolikusok és istentiszteletre járnak. Napközben varrással, fonással és hasonló kézimunkával foglalkoznak.

6. A magyarok MORZIDA és WAHRSACHEL-ről jöttek s onnan valami jövedelmet is húztak.

10. Gyónni „pey ainen auss den Jesuiten so der hungarische Sprach khündig" szoktak, ünnepeken.

[5] Győri Történeti és Régészeti Füzetek, IV. 410—411.
[6] Vasvári kápt. hit. lev. Prot. 1563. n. 16.
[7] Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története. II. 518.
[8] Timár Kálmán: Prémontrei kódexek. 75.

11. Szegénységük miatt a böjtökön kívül is böjtöltek.

12. Volt cselédségük is, pl. szakácsné, hofmaister, háziszolga, templomszolga, mind fizetéssel. Volt egy leány, aki segített énekelni, egy, aki tanult és ezért fizetett is, meg egy öregasszony a portán.

14. „Es würdet Alda khain Ordnung gehaltten, noch die Schwestern zu khainen Ambtern gebraucht".

15. „Die Profession haltten Sy, wie vor Althersher gebrauchig gewesen. Die Alttentschwestern, so zuvor in Hungern profest seindt durch die Hungarische Bischoven, die aber jüngstlich albin angenumben seindt, durch die Bäbstlichen Legaten geweicht worden".

17. Látogatók csak ünnepeken voltak a polgárok közül. „Item so haben sy aus Hungarn etlich wenig Traid und Hulft, so Inen Järlich zu einer Zupurn (?) mit gethailt oder geraich würde" és kb. évi 200 akó boruk volt. „Davon wuerdt erstlich alles Traidt sambt den so sey in Hungern haben aus die Hausnotturft verzert." Maradt még kb. 100 akó, ami vagy 150 forintot ér.

Az orgonista évi 10 forint fizetést kap. Van adósságuk is: 589 forint.

27. A pecsét a priorissánál van: 2 nagypecsét és egy kicsi.

30. Hetenkint kétszer van káptalan az oltár előtt, de a császár által elrendelt reform előtt nem volt.

A bécsi püspök ápr. 19-én ezzel a jegyzőkönyvvel együtt terjesztette javaslatát a császár elé:

1. mivel a gerasi apát visitátori jogát emberemlékezet óta nem gyakorolta, a tridenti zsinat határozata értelmében ez a jog a megyéspüspökre szállt át és

2. megtette javaslatait a kolostor anyagi és erkölcsi reformálására.[9]

Az udvar még 1586-ban sem döntött, mert Haberter Longinus gerasi apát folyamodik egy — névleg meg nem nevezett — főherceghez, hogy ne egyesítsék a Porta Coeli kolostort a Kloster bey S. Jacobbal, hiszen a visszaélések már megszüntek és a még élő három nővér — talán még magyar is volt közöttük — hajlandó a premontrei regulát, „als die strictior ist", követni.[10]

Bizonyos, hogy kérése hiábavaló volt, mert Hugo Annaleseiben már ezt olvassuk:

„Elvétetett a (premontrei) Rendtől a bécsi Porta Caeli apácakolostor és a bécsi bíboros püspök által átadatott 1605-ben a Szent Ágoston-rendi canonissáknak (apácáknak). A mi apácáinknak pedig megengedték, hogy köztük maradjanak, átlépve azok rendjébe vagy megtartva rendünk ruháját."[11]

Horváth Tibor Antal.

[9] Bécs, Staatsarchiv, Handschriften: W. 50. 287—301.

[10] Bécs, Staatsarchiv, Handschriften: W 50. 301—303.

[11] Hugo: Annales. I. 741. „ab Ordine avulsus est Parthenon Portae—Caeli in urbe Viennensi situs et per Cardinalem... episcopum Viennensem ...datus est Canonissis regularibus S. Augustini anno 1605., cum quibus mutato habitu, aut ad nutum retento, Virginibus nostris licitum fuit convivere".

A Madártani Intézet 50 éves.[1]

A II. madártani kongresszust 1891-ben Budapesten tartották. Ez alkalommal szervezte meg *Herman Ottó* azt a kis ornithologiai gárdát, mely magva lett a későbbi Madártani Központnak. A *Herman Ottó* kezdeményezésére megindult akció 1893-ban tető alá jut. A kultuszminisztérium ugyanis 1893. november 25-én felállítja a Magyar Ornithologiai Központ-ot. Ez egyelőre a Magyar Nemzeti Múzeumban működik. 1894-ben megindult az „*Aquila*" folyóirat is.

Amint évtizedekkel később a Magyar Nemzeti Múzeum volt az anyatest a balatoni biologiai állomás számára, sőt égisze a Magyar Adria Egyesületnek is, épúgy a későbbi Magyar Madártani Intézet is a Nemzeti Múzeum szárnya alól kél ki önálló életre. A Magyar Nemzeti Múzeum sokszor volt már a magyar természettudományos élet szülőanyja!

Sajnos, *Herman Ottó* és a múzeumi dr. Madarász Gyula közt rivalitás fejlődött ki, s ez megnyitotta a két intézmény között ma is fennálló rivalitás zsilipeit. *Herman Ottó Darányi Ignác* segítségével a Központot 1901-ben átviszi a mezőgazdasági intézetek közé, s ezzel a múzeummal való nexus megszakad.

1912-ben a magyar természetvédelmi törvény őse: a kócsagvédelem megalkotása és végrehajtása a Központra hárul. Ezzel az intézet önálló élete lendületesen és sokat ígérően megkezdődik.

1914-ben *Herman Ottó* örökre lehúnyja szemét, s utóda *Chernel István* lesz. Az új igazgató alatt 1919-ben az intézmény új nevet kap, mert tudományos működésének területe annyira kibővült, hogy erre szükség lett; új neve: Magyar Madártani Intézet. Az intézet egyre nagyobb lesz, tudományköre egyre tágul.

1922-ben *Chernel István* is itthagy bennünket.

Az új igazgató *Csörgey Titusz*, ki különösen a madárvédelmet fejleszti ki európai színvonalra. 1935-ben nyugalomba vonul, utóda *Vönöczky Jakab*. Jelenleg is ő vezeti az intézetet.

Az „*Aquila*" a háború előtt elérte a 300 külföldi cserés folyóiratszámot. Az intézetben jelenleg igen széleskörű tudományos élet folyik, éspedig a következő tudományágakban (madártani viszonylatban): madárvonulás, őstörténet, madárgyűrűzés, táplálkozástan, funisztika, rendszertan, madárvédelmi törvényhozás, madárvédelem, biocönotika.

Az elkövetkezendő 50 évre további sok sikert és szerencsét kívánunk Hazánk nagy fia: *Herman Ottó* nagy alkotásának!

Dr. Kolosváry Gábor.

•

Pótlás.

Előző számunkból Zsámboki Lajosnak „Kurityák Márton temetése" c. verse végéről (132. old.) technikai hiba következtében elmaradt egy jegyzet. Íme itt pótoljuk.

Zsámboki Lajos, az Alföldre szakadt sági születésű kitűnő tollú

[1] Herman Ottónak és Chernel Istvánnak vasmegyei kapcsolatai miatt készséggel közöljük ezt az ünnepi megemlékezést. *(Szerk.)*

író és szervező, a következő sorok kíséretében küldte be — még 1940. ápr. 5-én — ezt a versét szerkesztőségünknek:

„Még nincs egy hete, hogy végtisztessége alkalmával elbúcsúztattam egyik derék bajtársamat: szép kékszemű, derült-képű életbölcs volt, 57 éves, kapás a bábonyi szőlőkben. Sokszor elmondta, hogy egyszer valamikor sokáig álldogált derékig kora tavasszal Volhynia mocsaras vizében, s azóta mindig fáj a dereka, fáj a lába. Igen szeretett volna utólag hivatalos rokkant lenni, de inkább — halott lett. Roppant szegényes volt a temetése: éreztem, hogy a búcsúztatón túl többet is kell róla szólnom. Kurityák Mártonnak hívták. Verset írtam róla. Elküldöm Neked. Talán még a Kurityák-nevet is meg tudod magyarázni nekem. Mert az is érdekel...“

Kurityák Márton megfáradt teste azóta már régen elporladt a bábonyi szőlők tövében, s én nem csekély lelkiismeretfurdalással állapítom meg: súlyos mulasztást követtem el, hogy horpadt sírjára csak most állítom fel ezt a jól megérdemelt s maradandó emlékkövet. A késedelemnek ugyan derék okai voltak, mindazonáltal bocsánatot kérek érte mind a szerzőtől, mind néhai való jó Kurityák Mártontól.

Pavel Ágoston dr.

---

1. Szépirodalom.

Farkas Domonkos: *Telő pohár.* Versek. Kőszeg, 1944.

Boldog szép ifjúság mutatkozik be és bontakozik ki a kis verseskötet öt ciklusában. Az elsőben, a Küldetésben mintegy programmot ad a fiatal költő. Elhisszük lüktető vallomását:

Láttam könnyet, veritéket, sokat...
Ezer jajszót mart belém a nép...
Azért jöttem rongyos-egyszerűen,
Izenetet küldtek énvelem,
Kiáltsam ki rekedt hördüléssel,
Emeljem fel értük két kezem,
Töröljem le arcukról a könnyet,
Legyen sorsuk igaz, könnytelen.

Világhódító, lobogó szent tüzet érez magában, földtúró tiszta magyarok szivét örökölte. Ezt a „fiatalos magyar tüzet“ jólesően érezzük ki minden sorából. „Ódon fásultság“, fáradtság, kiéltség valóban messze van egyéniségétől.

Az „Értük" c. ciklusba hazafias, honvéd-versek kerültek. Tud sírni a lelke az eltüntekért, de tud lelkesülni is a katonaerényekért.

Ma munkások, — holnap hősök!
Földiek és ismerősök.
Ma fogják az írótollat,
Holnap ott kinn rohamoznak.
Ma még itthon learatnak,
Holnap... értünk mind meghalnak!

Ez a hang hiányzik az öregebb generáció költészetéből; az örülni tudó és lelkesedni nem szégyenlő egészséges márciusi ifjúság hangját érezzük ki belőle. A harmadik ciklus színességével, ábrándjainak közvetlenségével és hangulatainak sokféleségével kap meg.

A napokban jött a postás,
Kezében egy levél, rózsás.
Azt izente egy kislányka:
Levelemet forrón várja.
Tollat fogtam, én is írtam.
Örültem... és mégis sírtam.

A negyedik részbe a lelket tároló költemények, a saját lényének rejtélyével foglalkozó dalok kerültek. Olykor a tépelődés és a bánat is megihleti, de igazi hangja mégis az öröm. Még rossz napjait és gondjait is húmoron keresztül látja.

Kalapom meg zsíros, mint a rétes.
Mikor vették? Az biz nagyon kétes.
Minden madár abba rakja fészkét,
Ha elrepül, otthagyja a bérét.
Fakó arccal járom a világot,
Kopott ruhám ezerszer megázott,
De a szívem, az a kis húsdarab
Vígan lüktet, juhajja, mert szabad.

Az utolsó ciklus címe: Képek a falumból. A fiatal költő nem utánozza önmagát, nem egy húrt penget, hanem inkább skálájának terjedelmével kap meg. Sokat meglát a falu életéből, és egyszerű kis dolgok is dalra ihletik. Verstechnikája meg-megbiccen, de talán annál jobban érezni a mesterkéletlenséget, a szív közvetlen melegét. Úgy látjuk, a nép fia marad mindörökön, azt a sok élményt, amit kiskora óta a falu adott neki, sosem tudja hűtlenül levetni. A népköltészet hangja legtöbbször elég alkalmas neki bonyolultabb érzések kifejtésére is, de nem köti le magát versformákhoz, hanem jóformán minden élménye más-más medret váj magának.

A kötet elé Nemeshanyi Béla, a kőszegi tanítóképző intézet igazgatója írt előljáró sorokat, mintegy bevezetve kedves növendékét. Vele együtt reméljük, hogy „a biztató kezdet felfelé ívelő pályát is jelent". *Szó.*

•

Sebestyén Gyula: *Gesta Hungarorum.*

A zalai származású *Sebestyén Gyula*, a rovásírás, regös énekek s a dunántúli népköltési kincsek felfedezője most jelentette meg a magyar hősmondák teljes, 5 részből álló, 5 kötetes, 1600 oldalas monumentális alkotását „Gesta Hungarorum" címmel. „Imprimáltam s ezzel az egész művet befejeztem Balaton-Szepezden 1943 húsvét hetében", írja az Attiláról szóló III. kötet végére a „magyar hősmondák utolsó regőse", ahogyan a szerző önmagát nevezi. A mű egyes részei ugyan már 1925-ben készen

voltak, az Attiláról és Árpádról szóló 3. és 4. rész azonban csak idén készült el, a második világháború 4. esztendejében! A magyar összetartás e hivatott művelője 71 verses regében tárja elénk a magyarságnak hitregebeli eredetétől kezdve a legújabb korig terjedő történetét, sőt óriási történeti tudásának varázshegyén állva, egy samánszerű révület látomásában jövendő kialakulását is. Az egyes kötetek végére illesztett Tájékoztatók legautentikusabb magyarázatát adják a turulmadár, a csodaszarvas, a dunántúli avargyűrűk mibenlétének, a Parsifal-operában is szereplő Klingsor magyar varázslónak, a Munkácsi Bernát vogul medve énekeinek stb. Bár vannak az énekekben oly poetica licentiák, melyekkel nem mindig érthetünk egyet, ez a mű mégis több, mint a Magyar Hősmondák Könyve: iránymutató a magyar sors és magyar jövendő számára, s ha a szerző semmi egyebet nem is írt volna, ezzel a hatalmas epopeiával is kitörölhetetlenül beírta volna nevét a legnagyobb magyar epikusok közé. Annál nagyobb büszkeség ez részünkre, mert mind a nagyszabású mű, mind annak illusztris szerzője itt a Dunántúl született, a Magyar Tenger szűkebb vidékén. A kötetek finom kiállítása az Egyetemi Nyomda ízlését dícséri, kiadóként pedig a Folklore Fellows magyar osztálya szerepel. Az 5 kötet ára fűzve 30 pengő.

Dr. M. R.

*

Tatay Sándor: *Csipke.* — Tíz elbeszélés. Bólyai Akadémia kiadása, 77 lap.

A *Zápor* szerzőjéhez méltó könyv. *Csipke:* nem gyűjtőcím; a tíz elbeszélés során a negyedik. Ezt olvastam el elsőnek. Vérbeli író műve. Mesélnitudása, tősgyökeres eredetisége, igen mély léleklátása és szemléltető ereje oly színes, árnyalatos, annyira símul a mondanivalója hangulatához, hogy valamennyi elbeszélésében külön-külön világ tárul fel. Sajátos levegője — úgy is mondhatnám: metafizikai párázata — az írnitudás legteteje.

A szépprózа írója — Mikszáth szerint — negyvenéves korában még csak a gyerekkorát éli. Tatay harminckét esztendős korában adta ki ezt az elbeszélésgyűjteményt; szava máris nem a kezdőé, nem az „írói gyermekkoré"!

Művészetének feszültségét egyetlen zökkenő gyengíti: az Árva lelkek c. elbeszélés utolsó lapja kiesik az események gyűrűjéből. Ezt époly őszintén meg kell mondanunk, mint amily nagy örömmel állítjuk: Tatay könyve ritka nyeresége irodalmunknak! *Rezek S. Román.*

*

2. Szakirodalom.

Bogyay Tamás dr.: *A jáki apátsági templom és Szent Jakab kápolna.* A Dunántúli Szemle Könyvei, 220. sz. Szombathely, 1944.

A magyar művészettörténeti kutató és feldolgozó munkának mindenkor tárgyilagos kritikája — különösen az utóbbi évtizedekben — ismételten rámutatott arra, hogy minden szintézist, minden összefoglaló eredményt a legalaposabb részletkutatásoknak kell megelőznie, mert hiszen ezeket az európai keretekre kivetülő, európai érdekű eredményeket a külföld sokszor nem is rokonszenvező, épen ezért gyakran a tárgyilagosság mesgyéjéről is letérő vagy épen vállveregető, de mindenkor igen szigorú kritikája kíséri és a kételkedők számára sem a nagyhangú frázisok sora, sem a szégyenlős, szerény elhúzódás nem jelenthet meggyőző érveket, velük szemben csupán a kétségtelen bizonyítékokkal alátámasztott és tervszerű részletkutatásokon.

megcáfolhatatlan ásatási eredményeken alapuló, internacionális értékű megnyilatkozások jelentik az egyetlen fegyvert, amellyel küzdeni lehet és küzdenünk is kell.

Bogyay Tamás, a magyar művészettörténész-gárda ifjabb nemzedékének egyik, minden ízében kellően felvértezett, kimagaslóan munkás tagja erre a nem könnyű feladatra vállalkozott akkor, amikor a magyar középkor két nagyszerű műemlékének részletes és alapos feldolgozásával egyrészt felállította azok történeti kialakulásának, tartalmának szintézisét, másrészt e szintézissel, mint alkotó mozaikszemmel megteremtette egyik követ annak a még megszületendő, teljes értékű monografiának, amely Árpádkori magyar építőművészetünk minden tárgyilagos kritikát kiálló összefoglalását adhatja egykor.

Amikor a továbbiakban nagy vonásaiban ismertetjük Bogyay tanulmányának egyes fejezeteit, rámutatunk ezek tartalmára és Bogyay vizsgálatainak eredményeire, úgy véljük, egyszersmind kritikát is adtunk. Mert már e rideg felsorolás is meggyőzhet arról, hogy helyes az az út, amelyen Bogyay célja felé haladt. A tárgykör megfelelő, tiszta felosztása és minden részletkérdés lehető legalaposabb kielemzése, mégis úgy, hogy mindez még a laikus érdeklődő számára is élvezhető legyen, viszont a szakértő előtt hitele csorbítatlanul megmaradjon, jelentik Bogyay módszerét, amelynek teljességét nem rontja le, de lényegesen felfokozta volna persze az, ha a tanulmányt az adott alaprajzi vázlatokon felül még részletes műemléki felvételek egészítenék ki és ha az alaprajzi rendszer kialakulását a felsorolt elméleti és tárgyi bizonyítékok mellett még részletes ásatási eredmények is igazolhatnák.

Bogyay tanulmányának első részében az apátsági templomot tárgyalja, ismerteti a rendelkezésre álló történeti adatokat, a templom alaprajzát, elrendezését és építésének főbb korszakait, majd a templom külső felépítésével foglalkozik; ennek során a külső falszerkezeteket, díszítményeket és az egyes díszítő elemek eredetét vizsgálva, sorrendben a templom legrégibb részei közé tartozó északi mellékhajófalakat, ennek apsisát, majd a szentélyapsist, az ehhez csatlakozó szentélyszakaszt, a déli mellékapsist, a fő- és mellékhajó déli falát, végül a tornyokat, a nyugati homlokzatot és annak kapuzatát elemzi; ezt követi a templom belsejének ugyancsak igen alapos és részletes feldolgozása az előcsarnok, a két toronyalj, a főhajó, a szentélyszakasz, valamint a fő- és mellékapsisok, az északi mellékhajó, végül az énekkarzat részleteinek analizisével. A tanulmány második részében hasonló alapossággal dolgozza fel a négykarélyos alaprajzú Szent Jakab-kápolna külső és belső részleteit is. Mindezt Bogyay a két épület régi belső berendezésének ismertetésével egészíti ki, majd vizsgálatainak eredményeit az építmények mestereiről, valamint az épületeknek a magyar művészettörténetben elfoglalt helyéről szóló fejezetben foglalja össze. A tanulmányt az irodalom és forrásmunkák részletes és a fenti szakaszoknak megfelelően beosztott ismertetése zárja be, ami módszertanilag ugyan szokatlannak látszik, de véleményünk szerint a szövegfolytonosságot feltétlenül megzavaró lábjegyzetek elhagyása mellett, ezek összevonásával — mintegy külön tanulmányként, a szakirodalom és forrásmunkák szinte önálló szintézisével — tárgyilagos, hű képét adja annak, hogy eredményei mennyiben alapulnak más kutatásokon és mennyiben az ő sajátjai.

Az apátsági templom főbb építési korszakainak számát Bogyay háromban állapítja meg, ezek közül az első még újabb három, egymásba átfolyó szakaszra oszlik. Az 1220. körül történt alapítás és az 1256. évi felszentelés közé eső első építési korszak kezdő szakaszában a templomot még négyzetes szerkesztési módszeren alapuló alaprajz jellemzi, amikor a főhajó

szélessége — a továbbra is változatlanul megmaradó külső falsíkok között — kétszerese a mellékhajóénak; a hajóválasztó pillérek száma négy; a három hajót az ú. n. dalmát karzárásnak megfelelő hármas apsisrendszer zárja le. E szakaszban készültek el a templom mellékapsisai a külső díszítések nélkül, a nyugati toronypár keleti sarokpilléreinek magja, az alapfalak egy része és a mellékhajófalak alsó részei olyan mértékig, hogy az északi fal külső ötszakaszos oszlopkötegtagolásán és a déli fal kapu- és ablakbeosztásán a következő építési szakasz átalakítási, továbbfejlesztési munkálatai már nem változtathattak. A következő szakaszban a XII. századi bencés építészetünk hagyományain alapuló rendszerből folyamatosan a XIII. század elején ismertté vált háromszöges szerkesztési rendszerre tértek át, ami Bogyay szerint a jelentkező új stílusformák szerint a huszas évek végén következett be. Ezzel a főhajó szélessége az aranymetszésnek megfelelően megkeskenyedett, a hajóválasztó pillérek száma is háromra csökkent, megrövidült a főhajó hossza is, miáltal a szentély diadalíve a már elkészült mellékhajók diadalívének vonalától számítva nyugat felé tolódott el. Ezzel egyidejűleg a szentélyapsis és főhajó közé szentélyszakaszt iktattak. E rendszernek megfelelően épült ki a nyugati toronypár, a mellett elkészült a szentélyszakasz boltozata is, de a főhajó beboltozására, valamint az eredetileg síkfödémű lezárásra tervezett mellékhajók falainak megfelelő átalakítására már nem kerülhetett sor, mert a második szakaszban itt dolgozó műhely tagjai az ötvenes évek elején hirtelen eltávoztak. Az első korszak harmadik szakaszában a főhajót és a déli mellékhajót síkfödémmel zárták le, csak az északi mellékhajót fedték le régies, bordás boltozattal. A második építési korszak már a barokk időkre esik, Folnay Ferenc apát 1643—1666. között a déli hajóválasztó pilléreket négyszögletes faltömbökkel pótoltatta, a déli főhajófalat nagyrészt újjáépítette, a főhajót és déli mellékhajót fiókos dongákkal fedte le, a déli mellékhajóra és a sekrestyére emeletet húzott, ennek megfelelően az északi mellékhajófalba nagyméretű ablakokat tört, ami a régi ötszakaszos rendszer külső tagoló oszlopkötegei felső részének elrombolását jelentette. E korszakhoz csatlakoznak a XVIII. század javítómunkálatai; ezek sorában a tornyoknak 1733—35. évek közt bekövetkezett, ismeretlen mértékű átépítése a legjelentősebb. A harmadik építési korszakot az 1896—1904. évek közt sorra kerülő restaurálás adja, ennek során azonban a templomot olyan egységes stílusú külső és belső formába öltöztették, (a korábbi részek lehető megőrzése mellett ugyan), aminővel az épület sohasem rendelkezett.

A művészettörténeti szempontból érdekes első korszak kezdő szakaszának mesterei Bogyay szerint még a századforduló hagyományait őrző hazai mesterek voltak, akik szoros, bár nem közvetlen kapcsolatban állottak a XII. század első felének délnyugatfrancia építészetével a kereszteshadjáratok vonalán; az első szakasz műhelyében később a vezetőszerepet azok az újabb munkaerők vették át, akik a munka előrehaladása során a felsőrajnai késő román keverékstílus és burgundi eredetű koragótikus művészeti körből, illetve a bambergi első műhelyből származtak ide, mint külföldiek, továbbá a magyar késő román művészet hagyományait ismerő, de az Esztergomban, Pannonhalmán már előbb is kimutatható cisztercita ízű koragótika technikáját alkalmazó hazai mesterek, végül akik mint nyugatról jött kőfaragók, a gazdag normann díszítések alkalmazásában vettek részt. Ezek munkássága, illetve vezetőszerepe jelenti az első korszak második szakaszát, míg a harmadik szakasz mesterei egy dunántúli provinciális műhely tagjai közül, végül néhány Jákon kitanult kőfaragó sorából kerültek ki, és ők építették a Szent Jakabnak szentelt templomot is.

Reméljük, hogy Bogyay Tamás nagyszabású, alapos felkészültséggel

megírt tanulmánya a nagy világégés megszüntével minden európai kultúrnyelven és a művészettörténeti értékű részleteknek képes tábláival, valamint részletes műemléki felvételekkel, ásatási eredményekkel kiegészítve, teljes terjedelmében lehet majd harcosa a magyar föld nagyszerű művészetének.

Gosztonyi Gyula dr.

*

Csizmadia Andor: *A magyar városi jog.*

A legutóbbi népszámlálás adatai szerint a székesfővárossal együtt 21 törvényhatósági és 70 megyei városunkban az ország lakosságának 22%-a lakik. Az ország 22%-a tehát városlakó és a városi közigazgatás sorsa a legközvetlenebbül érdekli. Nemcsak műveltségi színvonal, mint minőség, de ettől eltekintve a puszta számarány szempontjából is tekintélyes népesség sorsát olyan közigazgatás intézi, amely a mai napig is nélkülözi az egyetemes, átfogó, a mai idők követelményének megfelelő városi jogot. Hogy ez a törvény még nem született meg, sokféle oka lehet. De kétségtelen az is, hogy éppen a városlakók közvéleménye tájékozatlan a saját külön városi joga tekintetében. Csak részletekben észleli valaminek a hiányát. Sürgeti és kívánja is a reformot, de annak határozott irányt adni és a közvélemény erejével a törvény megszületését kikényszeríteni nem tudta. A szakirodalom ezen a téren bizony eléggé szegény. Vagy részletkérdésekkel, egyes városok különleges kérdéseivel foglalkozik, vagy pusztán a meglévő jogszabályok ismertetésében merül ki.

A „mi van?"-kérdésének ismerete a helyes és okos reform alapfeltétele.

Ezt a hézagos szakirodalmat dr. Csizmadia Andor igyekszik „A magyar városi jog" című könyvével kitölteni és teljessé tenni. A XVII. századig „összefoglaló" történetet ad. A XVII. századtól részletesen ismerteti a városjogokat, valamint a reformtörekvéseket. Pontos tájékozást kap az olvasó a reformtörekvések eredménytelenségének okairól. A rendek féltékenysége a feltörekvő városi polgárokkal szemben győzött. A győzelem nem vált hasznára az azóta már polgárrá vedlett nemesi rend tagjainak sem. Valahogy balsors üldözi a közigazgatás reformját, mindig közbejön valami, ami miatt halasztást kell szenvednie.

Dr. Csizmadia Andor nagyszerű könyvében csak a multat kívánta ismertetni, s nem akart reformtervezetet adni. Ez a törekvése csak részben sikerült. A multat olyan világos okfejtéssel ismerteti, a csődöt mondott reformtörekvések káros következményeit olyan meggyőző erővel ecseteli, hogy lehetetlen egyet nem érteni a szerzővel a „mi legyen?" kérdésének alapvető elveiben.

Erre a könyvre a legjobb jelző, ha úgy tetszik, meghatározás az, hogy „hasznos". Haszonnal forgathatja és olvashatja a szakember és a saját városi közigazgatása iránt érdeklődő nem-jogász egyaránt. Elképzelhetetlen, hogy a közigazgatás reformja a pontos történeti adatok ismerete és azokra mint alapokra való építés nélkül maradandó és közmegnyugvástkeltő lehessen.

Ha dr. Csizmadia Andor könyvének az lesz a hatása, hogy akár vele vitázó, vagy történeti adatait kiegészítő, akár pedig a reformtervezeteket tárgyaló további szakmunkák születnek, mindenképpen érdemes volt megírni és a könyvpiacra hozni ezt a szakkönyvet.

A városlakók pedig okosan tennék, ha minél többen merítenének tájékozást ebből a könyvből a városi jog küzdelmekkel teljes történetéről, hogy őseik polgári erényéhez híven okos irányban, a köz hasznára kényszeríthessék ki a közvélemény sarkalló, sürgető erejével azt a törvényt, amely végre és kizárólag a városról szól, s annak különleges és sajátos viszonyaihoz mért közigazgatási reformot léptet életbe.

Dr. Csizmadia Andor „A magyar városi jog" című könyve e nélkül a fontos cél nélkül is érdekes olvasmány. A hasonló tárgyú szakmunkák között az első, amely ennyire átfogó és tiszta képet nyujt a város keletkezéséről, fejlődéséről.

A könyv beosztása kitűnő, mondanivalóinak csoportosítása érdeklődést keltő, anyagának kezelésében könnyed, figyelmet lekötő, helyenként a regény érdekességével hat. Nyelvezete szabatos, mondatai világosak, mentesek minden cifrálkodástól, nemes egyszerűségük méltán simul a mondanivaló komolyságához.

A magyar könyvpiac, de különösen a szakirodalom őszinte örömmel könyveli el dr. Csizmadia Andor „A magyar városi jog" című könyvét nyereségnek. *Németh József dr.*

*

Féja Géza: *Nagy vállalkozások kora.* Bpest, 1943. Magyar Élet.

Féját, könyve megírásakor, elsősorban a magyarság alkata és lelke érdekelte. Tág és eléggé meg nem vont magyarázat ez tőle ahhoz az új és néhol forradalmian igaz, átformáló élet- és irodalomszemlélethez, amely nemcsak a jelen kötetben, de minden írásában felbukkan. Könyveivel sok ellenkezést, rosszalást, vitát váltott ki a konzervatív légkörbe roskadt vádaskodókból, de a mesterségesen támasztott forgószelek hamarosan elültek, s vetésének is, hírének is használtak. Az írót a rosszakarat mondhatja csak zavarosban halászónak és békebontónak. Nem szenvedelmes ember, mégis, mint új rendszerező, áll rá a jelző: tumens fluctus impavidusque.

A Nagy vállalkozások kora tudományos és művészi intenciókat is hirdet; sajnos, a leghatározottabban meg kell állapítanunk: korántsem klasszikus munka. Féja szeret ellenzéki lenni és e kicsinyes megrögzöttségében méltánytalanul mellőz megizmosodott írónagyságokat, s közben bábáskodik nem egy esetben a félsikerrel elindultak mellett. E megállapításunk már századunk irodalmát érinti. Irodalomtörténeti pásztájába viszont olyan „szellemi hősöket" is zárt, akik e felmagasztalás miatt a sírban szabadkoznak.

Ahhoz jó érzéke van, hol kell keresni az új értékelést és beállítást elősegítő kritikus sarkokat. Gyulai átértékelése és méltatása természetesen leértékelés lehet csupán. Ennek „epikai hitelét" elhitetően érzékelhetővé teszi számunkra. A másik ok, amely elüti Féja művét a klasszikus foktól, a bőbeszédűség és az új szemlélet agyon-okadatolása.

Egyéniségéből eredeztethetők erényei, s így érdeme is. Igazáért beidegződött felfogásokkal száll szembe (Gyulai-kérdés, Tolnai igazolása, Babits átlátszóvá elemzése és helyes értékelése), és több feledésbe kényszerült írót juttat megillető helyre. Szimpátiája nyilvánvaló a népi vonal iránt.

Várkonyi példája igazolja, hogy az idő mekkora meggyőződés- és felfogásbeli pálfordulást hozhat az irodalomtörténeti szemléletben. Féja sem vonakodik majd — biztosak vagyunk benne — több író esetében is az új ítéletmondástól. S gondolunk e helyen a katolikus irodalom főképviselőire is!

Nyugat Ábel.

*

Karafiáth Jenő: *Társadalmunk hibái.* Budapest, 1943. 15 l. Az Országos Nemzeti Klub Kiadványai. 77. füzet.

Az országoshírű politikus, a magas közjogi állásokat betöltő közéleti férfiú hallatja ebben a füzetben súlyos szavait a nemzeti létünket alapjában

érintő társadalmi hibákról. A magánérdek és a közérdek, a fiatalok és öregek gondolkodásmódjának összehangolása, az erkölcsi élet, a gerincesség, az erkölcsi javak valorizálása, az önkritikára és önfegyelemre való nevelés: ezeken fordul meg szerinte minden nagy terv keresztülvitelének sikere. „Tetőtől talpig férfiak, megalkuvásnélküli tettek és még a legcsekélyebb jelentőségűnek látszó kispolgári ügyekben is a legteljesebb önzetlenség, következetesség és kivételeket nem ismerő igazságosság jegyében született köznapi cselekedetek kellenek a társadalom erkölcsi megújhodásához", — állítja a kiváló szerző, és mi csak örülhetünk felfogásának.

Dömötör Sándor dr.

*

Kiss Gyula: *A szombathelyi németség a XVII. században.* Budapest, 1944.

A budapesti Pázmány Tud. Egyetem németnyelvészeti dolgozatai közt egy Szombathelynek XVII. századi németségével foglalkozó családtörténeti tanulmány jelent meg. Hálás téma: szemmel kísérni a németség beszivárgását egy addig teljesen magyar városba. Szerző ugyan nem adja meg a bevándorlás okát, de az általa felhasznált források alapján a beszivárgásról nyujtott kép sem tekinthető teljesnek. Így kétségtelen, hogy

pozsonyi eredetű az Umbszonszt-család (1662);[1]

rohonci származású a Lindendorfer (1658)[2] és Basler alr. Fördős-család;[3]

fölöstömiek (Stájer orsz.) a Szaczlok-család (1653).[4]

Tévedés, hogy a Ferbereket pinkafőieknek mondja, mert azok Stájerországból, Piestingből vándorolnak be Tarcsára, onnan Pinkafőre, majd Szombathelyre.[5] Sőt a nyugtalan vérű család tovább jut keletre: Keszthelyre és Komáromba.

A XVII. században hosszabb-rövidebb ideig szerepelnek Szombathelyen — részben civisek, részben csak incolák — a következő családok:

1626—42. Basler János, fördős[6]

1640. Melczer János és Paar Mihály süvegjártók[7]

1651. Pälisch aliter Fördős[8]

1649.[9] 1651. Guzner alr. Fördős Mátyás[10]

1651. Schnabler alr. Lakatgyártó[11]

1653. Saczl Jónás és Saczl Lakatgyártó Ádám[12]

1653. 1658. Hasler Kőmives Kristóf[13]

1653. Parchentin Fruzsina[14]

[1] Szhely, vár. lev. Testam. f. C. n. 201. Kiss: 39.

[2] Szhely, vár. lev. Prot. 1658/61. 16.

[3] Szhely, vár. lev. Prot. 1640/44. 361.

[4] „nem régi esztendőben" Szhely, vár. lev. Prot. 1651/54. 247.

[5] Vasvári kápt. hit. lev. Prot. 1697. n. 116. Mindenütt fürdősök voltak. Kiss: 21.

[6] Szhely, vár. lev. Prot. 1640/44. 381.

[7] Befogadja őket a város, mert Kőszegen azt kívánták tőlük, térjenek át a luteránus vallásra. Szhely, vár. lev. Prot. 1640/44. 27.

[8] Szhely, vár. lev. Prot. 1648/51. 270.

[9] Szhely, vár. lev. Testam. f. C. n. 188.

[10] Szhely, vár. lev. Prot. 1648/51. 270.

[11] Szhely, vár. lev. Prot. 1648/51. 270.

[12] Szhely, vár. lev. Testam. f. A. n. 52. Leszármazottjaik az 1691 után szereplő Saczlok.

[13] 1653. Szhely, vár. lev. Prot. 1651/54. 359. és 1658. Ebből az évből Kis.

[14] Szhely, vár. lev. Prot. 1651/54. 359.

1654. Denk alr. Csapó György[15]
1658. nemes Krainer Zsuzsanna[16]
1658. Lindendorfer Margit[17]
1660. Knebel Kata[18]
1674. Kebl Szabó András[19]
1681. Stamerin Ilona[20]
1688. Sronk Szücs Pál[21]
1691. Saczl Lakatjártó Pál[22]
1695—1698. Saczl Lakatjártó Mátyás (előbbi fia)[23] és a XVII. sz. közepén Koferhel Anna.[24]

Ami a német eredetű családok hivatalviselését illeti, nem tudom, ki lehetett az a városbíró, aki (1711 előtt) német volt, de nem ismerek 1693 előtt egyetlen olyan németet sem, aki tanácsúr vagy főhegymester lett volna. Ilyen utóbb is csak 3 akadt: Ferber (1693—), Gotthárd Szabó (1697—1711.) és Tasler (1702—1711.). Hibásak Tasler személyi adatai is (főhegymester volt 1702/03., 1703/04., 1707/08., 1708/09.). Tévesen került a magyar polgárok névsorába Vasing; az bizony Fasching nevű[25] német volt, és hibás az az állítása is, hogy egyetlen németnyelvű végrendeletet sem ismerünk ebből a korból. Van bizony, éppen egy, Puskaagycsináló János mesteré 1644-ből.[26]

Végső megállapítása azonban helyes: Szombathelyen a németségnek a XVII. század végéig semmi befolyása nincs. *Horváth Tibor Antal.*

*

Dr. Kertész János: *Magyar szociográfia.* Budapest, 1943. 79 l. A Tömörkény Irodalmi Kör kiadása.

A szociográfiának, ennek a fiatal tudományágnak a modern életben igen nagy a jelentősége, azonban a nagyközönség még igen keveset tud róla. Ezt a hiányt pótolja az előttünk levő szerény külsejű kötet, amelyben a magyar társadalomtudományról és problémáiról tájékoztatja az olvasót Kertész János dr., a Magyar Szociográfiai Intézetnek két évtizeden keresztül volt titkára. Ismerteti a külföldi (amerikai, angol, német, lengyel, román, cseh) szociográfiai mozgalmakat, az elszakított területeknek ilyen irányú munkásságát, nem feledkezve meg az egészen elszigetelt törekvésekről sem. Külön fejezetet szentel a magyarországi szociográfiai megmozdulások és a tudományos intézetek részletes bemutatására. Rámutat egyik írónk (Tömörkény) és egyik politikusunk (Teleki Pál) szociográfiai gyökereire, és bő szociográfiai bibliográfiát közöl. Aki még sohasem foglalkozott társadalomtudománnyal, e kis kötet áttanulmányozása után minden törekvéséről

[15] Szhely, vár. lev. Prot. 1654/58. 63.
[16] Szhely, vár. lev. Prot. 1654/58. 571.
[17] Lakatjártó Ádámné. Szhely, vár. lev. Prot. 1658/61. 16.
[18] Kiss: 29, de külön címszó alatt nem.
[19] Szhely, vár. lev. Prot. 1672/78. 242.
[20] nemes Kámony Istvánné. Szhely, vár. lev. Prot. 1678/86. 153.
[21] Szhely, vár. lev. Prot. 1686/89. 362.
[22] Szhely, vár. lev. Prot. 1689/93. 172. végrendelet.
[23] 1695. Szhely, vár. lev. Prot. 1693/700. 70.
1696. Szhely, vár. lev. Prot. 1693/700. 103.
1698. Szhely, vár. lev. Prot. 1693/700. 265.
[24] Végrendelet. Szhely, vár. lev. Testam. f. C. n. 168.
[25] Kiss: 16.
[26] Szhely, vár. lev. Testam. f. C. n. 222. (1644.)

1428/1

tudomást szerezhet, aki pedig már járatos a szociográfiában, örömmel olvassa Kertész dr. kitűnően összeállított kalauzát, mert ami eddig történt e téren, azt olyan rendszerben látja, amelybe illeszkedve hálás és érdemes tevékenység tovább dolgozni. *Dömötör Sándor dr.*

*

Németh László: *A minőség forradalma.* V—VI. Magyar Élet, Budapest, 1943.

„Ami a görögök óta Európában s különösen a nyugaton történt, engem megmámorít. Vér, babona, rabság elenyészik, ahol egy soha nem volt minőség lobbant föl s lobog elmúlt fájdalmak fölött, mint szellem — ihletve örökké, aki ihlethető." E vallomásnak tűnő kijelentés rávilágít az író nyugtalan, erjedő szellemére, melyet kétféle éhség kínoz. Az irodalmi és szellemtörténeti tapasztalások mai receptív lehetőségének aránya és az alkotás kötelezettségének belső kényszere.

Az egyik befogad, a másik épít.

A Minőség forradalma „pótkötetnek" szánt darabja változatos irodalmi és kultúrövek emlőiből táplálkozik. A modern és antik kultúrréteg héját egyaránt feltöri, de cöveket az újabb évtizedek alkotásaiba vet. Feltáró és elemző munkája naplóiban is horizontot sejtet, ha a személyes érdekeltség, friss élmény piócaként csüngnek is tollán.

Átfogó s klasszicizáló tanulmánysora (Magyar szellem) jelentős útjelző és rosta a mult és jövő útján. Az író előkelő szellemi alkat, de valami zavaró, dohogó magávalteltség üt ki belőle. Nem mondhatni elvetendőnek ezt az „attitűdöt", megszokni sem feladat, csupán a magasabb igényre utalunk, mely itt „akad". A tanulmányszerkesztői talentum, kifejezések ízes nyersesége, a gondolatok mágikus egymásrautaltsága, mind-mind csak részletek Németh művében. Az egészre kell néznünk, hogy távlatát felmérhessük. Az újabban elvonult író egyike azoknak a keveseknek, akik folyton termékenyítenek és termékenyek maradnak. *Nyugat Ábel.*

*

Az Országjárás riportkönyve. Színes írások a honismeret köréből. Budapest, 1943. 287 l. Az Országjárás kiadása.

Csák Zoltán dr., az Országjárás című vendégforgalmi szaklap ügybuzgó szerkesztője, kiválasztotta a lapjában megjelent riportszerű útleírások remekeit, és külön kötetbe gyűjtve, rendszerezve adta át az utazni óhajtó, a honismeret után vágyódó magyar közönségnek. Ezek a színes kis írások hazánk egy-egy tájékának, nevezetességének megismerésére vágyakat, hangulatokat keltenek fel. Bauer Jenő, Pálóczi Edgár, Rónai Mária, Kutassy—Kovács Lajos és a többi kitűnő riporter versengve munkálkodott azon, hogy a tárgyhoz méltóan írjon Budapest, a Balaton, a Dunántúl, az Alföld, a Délvidék, a Felvidék, Kárpátalja, Erdély és Keletmagyarország nevezetességeiről. Reméljük, hogy a hervadhatatlan csokrot hamarosan újabb kitűnő kötet követi újabb értékekkel, újabb virágokkal. (Csak a Balatonról szólva, hiányzik még a nevezetességek közül a keszthelyi, a siófoki, a kenesei nevezetességek, látványosságok leírása; a Dunántúlról Veszprém, Pécs, Kaposvár, stb.). A jól sikerült kötethez Hankiss János államtitkár írt előszót, amelyben a honismereti riportról mond megszívlelendő szavakat.

Dömötör Sándor dr.

SÁGHEGYI

BAZALTBÁNYA RT.

ALSÓSÁG—CELLDÖMÖLK

TELEFON: 16. SZÁM.

M. kir. postatakarék-pénztári számla: 37922.

Martineum Könyvnyomda Rt. Szombathely. Felelős nyomdavezető: Maitz F.

TARTALOM.

RÓG ÉS LÉLEK.

Reiszig Ede dr.: Vas vármegye főispánjai Zsigmond király uralkodása alatt ... 161
Baranyai Béláné dr.: A dömölki egykori bencés apátsági templom ... 167
Vecsey Lajos dr.: A Szombathelyi Magyar Társaság másfélévtizedes fennállása és reformmunkássága ... 175
Bogyay Tamás dr.: A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna 182
Abai Imre: Szombathely legrégibb elemi iskolája ... 192
Egyed Ferenc: Göcsej népessége a XVIII. században ... 201
Kós Károly dr.: A züricvölgyi gerencsérség ... 208

ASZTAG.

Pavel Ágoston dr.: Jaksa István művésziskolája a szombathelyi MÁV. Műhelyben ... 219
Horváth Tibor Antal: Porta Coeli ... 226
Kolosváry Gábor dr.: A Madártani Intézet 50 éves ... 229
Pavel Ágoston dr.: Pótlás ... 229

IGE.

Borsi Darázs József: Levendulák ... 166
Kászonyi László: Költészet ... 191

ŐRSÉG.

1. Szépirodalom:

Szó: Farkas Domonkos: Telő pohár ... 230
Dr. M. R.: Sebestyén Gyula: Gesta Hungarorum ... 231
Rezek S. Román: Tatay Sándor: Csipke ... 232

2. Szakirodalom:

Gosztonyi Gyula dr.: Bogyay Tamás: A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna ... 232
Németh József dr.: Csizmadia Andor: A magyar városi jog ... 235
Nyugat Ábel: Féja Géza: Nagy vállalkozások kora ... 236
Dömötör Sándor dr.: Karafiáth Jenő: Társadalmunk hibái ... 236
Horváth Tibor Antal: Kiss Gyula: A szombathelyi németség a XVII. században ... 237
Dömötör Sándor dr.: Dr. Kertész János: Magyar szociográfia ... 238
Nyugat Ábel: Németh László: A minőség forradalma. V—VI. ... 239
Dömötör Sándor dr.: Az Országjárás riportkönyve ... 239

Következő számunk 1944. október 1-én jelenik meg.

Kiadványaink közül korlátozott számban még kaphatók:

1. *Polány István:* Nyugatmagyarország néprajzi története I. ... 3.— P
2. *Marék Antal:* Mai dunántúli lírikusok ... 4.— P
3. *Gazdag Erzsi:* Üvegcsengő ... 3.— P
4. *Várkonyi Nándor dr.:* A dunántúli költészet ... 2.— P
5. *Tóth János dr.:* Rumi Rajki István művészete (1881—1941.) ... 3.— P
6. *Babos Lajos—Dr. Pavel Ágoston:* A sárvárvidéki körjegyzőség története ... 10.— P
7. *Bogyay Tamás dr.:* A jáki apátsági templom és Szent Jakab-kápolna ... 12.— P

Jelen számunk munkatársai

(a tanulmányok, cikkek sorrendjében):

Reiszig Ede dr. ny. h. államtitkár (Budapest, XII. Győri-út 14. I. 7.);
Baranyai Béláné dr. művészettörténész (Debrecen 10., Egyetem);
Vecsey Lajos dr. tanár (Kőszeg, Kelcz—Adelffy Intézet);
Bogyay Tamás dr. min. titkár (Budapest, Városmajor-u.27/a.);
Abai Imre tanár, karkáplán (Szombathely, Várköz);
Egyed Ferenc plébános (Rigyác, Zala m.);
Kós Károly dr. ethnográphus (Kolozsvár, Bástya-u. 2.);
Pavel Ágoston dr. egyetemi m. tanár (Szombathely, Szent Imre-u. 5.);
Horváth Tibor Antal premontrei tanár (Keszthely);
Kolosvári Gábor dr. egyetemi m. tanár (Bpest, XI., Németvölgyi-út 100);
Borsi Darázs József pénzint. tisztv. (Bpest, II. Csalogány-u. 34/a.);
Kászonyi László dr. tanügyi titkár (Szombathely, kir. főig.);
Szó = Székely László dr. esperes (Kőszeg);
Dr. M. R. (= Dr. Margittay Rikárd) a BIB. lev. tagja (Budapst, XIV. Czobor-u. 19.);
Rezek S. Román dr. bencés tanár (Kőszeg);
Gosztonyi Gyula dr. építészmérnök (Pécs, Anna-u. 30/a.);
Németh József dr. városi főjegyző (Szombathely, Városháza);
Dömötör Sándor dr. fővárosi tisztviselő (Balatonkenese, Főv. Üdülő).

Felülfizetések.

1944. július 21-éig a következő új felülfizetések érkeztek (zárójelben a felülfizetett összeg):

Einbeck János, Sárvár (5.—);
Gutheil Jenő dr., Veszprém (10.—);
Illésfalvi Antal, Nemesvámos (3.—);
Király János dr., Vámoscsalád (2.—);
Pulay József dr., Zirc (15.—);
Sigray Margit grófnő, Ivánc (30.—).

Hálás köszönet a megértésért és lelkes áldozatosságért!

Megvételre keressük:

a Vasi Szemle I—VI. és a Dunántúli Szemle VII. évfolyamának összes számait, az Ethnographia V. és XI., a Néprajzi Értesítő I. évfolyamát, továbbá: Pável Ágostonnak „Vak völgy ölén . . ." c. verseskötetét. A Vasi Szemle I. évfolyamáért 20 P-t fizetünk.

„A Vasi (Dunántúli) Szemle Könyvei" c. kiadványainkból szeretnénk egy teljes sorozatot összeállítani. Munkatársainkat és olvasóinkat egy-egy nélkülözhető füzet felajánlására kérjük.